

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Wydział Nauk o Polityce i Administracji

mgr Emilia Chronowska-Sioła

**Polityka penitencjarna w Polsce – wyzwania i zagrożenia dla
funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej**

Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem

prof. dra hab. Andrzeja Pieczywoka

Promotora pomocniczego: dr Moniki Gołembowskiej

Bydgoszcz 2024

Spis treści

Spis skrótów	5
Wstęp.....	6
Rozdział I. Metodologiczne założenia badań własnych.....	13
1.1. Uzasadnienie podjęcia badań w oparciu o krytyczną analizę literatury w zakresie stanu wiedzy	14
1.2. Podstawy teoretyczne badań.....	21
1.3. Przedmiot badań	28
1.4. Cel badań	29
1.5. Problemy badawcze	31
1.6. Hipotezy badawcze.....	33
1.7. Zmienne badawcze i ich wskaźniki	36
1.8. Metody, techniki i narzędzia badawcze.....	38
1.9. Organizacja i przebieg badań	49
1.9.1. Charakterystyka badanych.....	55
Rozdział II. Doktryny penitencjarne	63
2.1. Kary i karanie w teorii oraz praktyce	63
2.1.1. Retrybutywne teorie kary	75
2.1.2. Prewencyjne teorie kary	80
2.1.3. Negatywistyczne teorie kary	84
2.2. Myśl penitencjarna – teoria i okresy historyczne	90
2.2.1. Kaźń jako wyrafinowany ceremoniał kary śmierci	92
2.2.2. Pierwotory współczesnych instytucji totalnych	98
2.3. Ewolucja systemów penitencjarnych.....	106
2.3.1. System wspólnego odbywania kary	108
2.3.2. System celkowy.....	110
2.3.2.1. Odmiana pensylwańska	112
2.3.2.2. Odmiana auburna	113
2.3.3. System progresywny.....	116
2.3.3.1. Odmiana angielska	117
2.3.3.2. Odmiana irlandzka.....	118
2.4. Konkluzje.....	123

Rozdział III. Ewolucja polskiego więziennictwa, polityki karnej i penitencjarnej w latach 1918-1989	127
3.1. Organizacja polskiego więziennictwa w latach 1918-1939	127
3.2. Więziennictwo na tle przemian polityki karnej i penitencjarnej w okresie Polski Ludowej.....	142
3.3. Zdarzenia naruszające bezpieczeństwo w polskich jednostkach penitencjarnych w okresie Polskiej Republiki Ludowej (PRL)	163
3.4. Konkluzje	175
Rozdział IV. Polityka penitencjarna i więziennictwo po transformacji ustrojowej	178
4.1. Kierunki polityki karnej i penitencjarnej po 1989 roku	178
4.1.1. Dokumenty o charakterze międzynarodowym stanowiące podstawę nowego kierunku polskiej polityki penitencjarnej po 1989 roku	182
4.1.2. Ustawodawstwo polskie w zakresie karania i wykonywania kary pozbawienia wolności	190
4.2. Więziennictwo polskie po 1989 roku.....	200
4.2.1. Służba Więzienna – struktura formacji, kształcenie kadry, zadania i specyfika pracy poszczególnych kategorii personelu penitencjarnego	203
4.2.2. Wyzwania i zagrożenia w pracy kadry penitencjarnej.....	218
4.3. Założenia najnowszej reformy więziennictwa	227
4.3.1. Program modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020	228
4.3.2. Program reform „Nowoczesne Więziennictwo”	230
4.4. Konkluzje	233
Rozdział V. Polityka penitencjarna i reforma więziennictwa w świetle badań własnych	236
5.1. Sondażowa ocena realizowanej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa w latach 2017-2023	236
5.1.1. Zmiany w polityce penitencjarnej a rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności	237
5.1.2. Polityka penitencjarna i jej znaczenie dla wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.....	242
5.1.3. Rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej	256
5.1.4. Znaczenie zmiennych demograficznych i służbowych dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej	262
5.1.5. Obszary pożądaných zmian w polityce penitencjarnej i więziennictwie	269

5.2. Głos ekspertów w zakresie analizy prowadzonej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa	274
5.3. Prospołeczna polityka penitencjarna – założenia koncepcyjne uwzględniające reorganizację systemu penitencjarnego	286
5.3.1. Uniwersytecka Inicjatywa Probacyjna – cele strategiczne i operacyjne	303
5.4. Polityka penitencjarna i systemy penitencjarne państw skandynawskich.....	306
5.4.1. Szwedzka polityka penitencjarna	307
5.4.2. Norweska polityka penitencjarna	312
5.4.3. Polityka penitencjarna Finlandii	315
5.5. Konkluzje.....	320
Zakończenie	326
Bibliografia.....	333
Spis tabel	347
Spis wykresów.....	347
Spis załączników	349

Spis skrótów

CPT – Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom

GISW – Grupa Interwencyjna Służby Więziennej

GUS – Główny Urząd Statystyczny

KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego

NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej

PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego

PPR – Polska Partia Robotnicza

PPS – Polska Partia Socjalistyczna

PRL – Polska Republika Ludowa

PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

R-1 – oznaczenie podgrupy recydywistów penitencjarnych zakwalifikowanych do odbywania kary w zakładzie karnym typu zamkniętego

SDE – System Dozoru Elektronicznego

TRJN – Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

ZK – zakład karny

ZOMO – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

ZWiN – Zarząd Główny Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość

Wstęp

Kształt polityki penitencjarnej realizowanej w danym państwie uzależniony jest od wielu czynników, jednakże za nadrzędny, nadający jej fundamentalny kierunek przyjąć można wolę władzy politycznej. Działania podjęte w tym obszarze wykazują przełożenie na zmiany zachodzące w systemie penitencjarnym. Obecnie wdrożono założenia programowe pierwszej od czasów transformacji ustrojowej kompleksowej reformy więziennictwa, zapoczątkowanej Ustawą z dnia 15 grudnia 2016 roku o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”. Dokument został podpisany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Andrzeja Dudę, w dniu 22 grudnia 2016 roku i wszedł w życie 1 stycznia 2017 roku. Proces zmian kontynuowano na mocy przyjętego przez Sejm w dniu 5 sierpnia 2022 roku programu reform „Nowoczesne Więziennictwo”, przygotowanego przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Założenia, które miały na celu podniesienie poziomu bezpieczeństwa wewnątrz jednostek penitencjarnych, ich modernizację oraz przeobrażenia strukturalno-administracyjne w obszarze organizacji systemu penitencjarnego przyczyniły się również do zmiany warunków pracy kadry więziennej. Nie bez znaczenia dla kierunku polityki penitencjarnej, przyjętej od 2017 roku, okazały się również tendencje widoczne w podejściu do osób skazanych na karę pozbawienia wolności oraz w racjonalizacji kary kryminalnej, wysoce odmienne od postulatów głoszonych w tym zakresie po 1989 roku.

Jednym z najistotniejszych komponentów tworzących przestrzeń wewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest bezpieczeństwo publiczne. W jego ramach funkcjonują różne instytucje odpowiedzialne za ochronę społeczeństwa, wśród których wyróżnia się m.in. organy władzy publicznej, a także systemy oraz służby, w tym formacje mundurowe powołane w celu realizacji zadań ukierunkowanych na zabezpieczenie ludności. W strukturze bezpieczeństwa publicznego działa system penitencjarny, a podstawową dla niego instytucją jest Służba Więzienna. Formacja, z uwagi na totalny charakter oraz miejsce realizacji działań ustawowych (instytucje totalne), musi współpracować z innymi grupami dyspozycyjnymi, by zapewnić optymalizację wykonywanych zadań. Wszelkie działania, które realizuje Służba Więzienna winny być dostosowane do potrzeb, które są zmienne i uwarunkowane procesami zachodzącymi w społeczeństwie na różnych płaszczynach, co ma odzwierciedlenie w populacji osadzonych. Z uwagi na to system

penitencjarny powinien być elastyczny i poddający się modyfikacji. Na jego kształt wpływ ma realizowana w państwie polityka penitencjarna. Uzasadnieniem podjęcia tematu badawczego jest aktualność wdrażanych zmian w systemie penitencjarnym, stanowiącym jeden z najważniejszych systemów wyszczególnionych w ramach bezpieczeństwa publicznego państwa, a także personalne zainteresowanie autorki powyższą tematyką i doświadczenie w pracy z osadzonymi w przestrzeni penitencjarnej.

Przedmiotem badań niniejszej pracy uczyniono **ocenę realizowanej polityki penitencjarnej w Polsce, a także dokonane reformy więziennictwa w kontekście wyzwań i zagrożeń dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej**. Celem poznawczym przyświecającym realizacji procesu badawczego było poznanie opinii funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat reformy więziennictwa i wpływu polityki penitencjarnej na rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności, a także zbadanie wpływu kierunku polityki penitencjarnej przyjętego od 2017 roku i reformy więziennictwa na wyzwania i zagrożenia, z którymi mierzą się funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej. Istota podjętych działań dotyczyła identyfikacji głównych wyzwań oraz zagrożeń dla kadry więziennej wynikających z realizacji założeń polityki penitencjarnej w praktyce, a także z implementacji założeń programów modernizujących więziennictwo. Ponadto, jako cele poznawcze dysertacji postrzegać należy również poznanie trudności jakie stwarza dla funkcjonariuszy program „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego, jak również zbadanie wpływu zmiennych demograficznych i służbowych na bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Pozostawało to w korelacji z wyłonieniem głównych determinantów bezpieczeństwa kadry więziennej, co ma zasadnicze znaczenie dla bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych – aresztów śledczych i zakładów karnych wraz z oddziałami zewnętrznymi. Należy wyraźnie podkreślić, iż idea dysertacji nie ogranicza się wyłącznie do aspektu teoretycznego, ale wykazuje również wymiar praktyczny, który skryształizował się w postaci opracowania koncepcji prospołecznej polityki penitencjarnej opartej na fundamentach wyszczególnionych w formie nadrzędnych wartości wraz z deskrypcją ich praktycznego zastosowania, dostosowanego do rzeczywistych możliwości i zasobów. W wyniku przeprowadzonych badań dokonano również próby ujęcia więziennictwa z perspektywy systemowej – diagnoza głównych wyzwań i zagrożeń dla kadry więziennej, które

wynikają z realizacji polityki penitencjarnej umożliwiła identyfikację elementów systemu penitencjarnego, które należy poddać modyfikacjom z uwagi na ich niedostosowanie do aktualnych potrzeb oraz niedostateczne skoordynowanie.

W dysertacji, zarówno w kategoriach ontologicznych, jak i epistemologicznych, przyjęto podejście realizmu krytycznego, który uznaje dwie tezy¹. Jedna z nich zakłada, iż nauki społeczne koncentrują się na badaniu podmiotów zdolnych do refleksji i posiadających umiejętność dostosowania się do interpretacji środowiska, w którym funkcjonują. Podmioty te posiadają również zdolność do modyfikacji struktury własnego otoczenia. Mimo iż fakty społeczne istnieją poza interpretacją badacza, to pojmowanie ich ma fundamentalne znaczenie dla kształtowania wyników badań. Zgodnie z drugą tezą badacz, podejmując próbę wyjaśniania związków zachodzących między określonymi zjawiskami społecznymi, winien dokonać prezentacji środowiska analizowanego przedmiotu, a także jego kontekstu społecznego. Przyjęte podejście realizmu krytycznego za celowe uznaje zastosowanie w procesie badawczym danych ilościowych oraz jakościowych². Zgodnie z tak określonymi kryteriami autorka skoncentrowała się na podejściu instytucjonalnym, które zapewnia interdyscyplinarność spojrzenia na podejmowany temat. W procesie badawczym postrzegano instytucje jako reguły, normy czy zasady organizujące działania podejmowane przez jednostki funkcjonujące w jej ramach. System penitencjarny analizowany był w ujęciu systemowym, co objęło wyszczególnienie działających w jego ramach poszczególnych podsystemów. Weryfikacja wszystkich założeń dysertacji oraz przedstawienie wyników badań studium teoretyczno-empirycznego, a także sformułowane wnioski stały się fundamentem do opracowania koncepcji polityki penitencjarnej i zmian w obszarze systemu penitencjarnego, które umożliwiłyby bardziej efektywną realizację zadań ustawowych Służby Więziennej z jednoczesną dbałością o bezpieczeństwo kadry penitencjarnej.

Uwzględniając przedmiot oraz cel badań sformułowano główny problem badawczy, który przyjął formę pytania o następującej treści: **które aspekty polityki penitencjarnej realizowane w warunkach instytucji totalnej w latach 2017-2023 mają największy wpływ na wyzwania i zagrożenia dla personelu penitencjarnego?**

¹ J. Woleński, *Epistemologia: poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020, s. 415-419.

² D. Marsh, G. Stocker, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 30-32.

Wobec tak ujętego stanu rzeczywistego kluczowym dla podstaw badawczych dysertacji stało się rozwiązanie jednego ze szczegółowych problemów badawczych, który sformułowany został następująco: **jakich należy dokonać zmian w polityce penitencjarnej (czy też polityce karnej) i reformie więziennictwa, by odpowiadały nowoczesnym standardom światowym w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszemu wykorzystaniu ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego?**

Wnioski z przeprowadzonych badań wstępnych stały się podstawą do sformułowania hipotezy głównej, którą na dalszych etapach poddano weryfikacji przy zastosowaniu metod teoretycznych oraz empirycznych. W niniejszej pracy przyjęto następującą hipotezę główną: **przypuszcza się, że głównymi aspektami polityki penitencjarnej realizowanej w latach 2017-2023, które miały wpływ na wyzwania i zagrożenia w pracy zawodowej personelu penitencjarnego były: zagrożenia wynikające z kontaktu z osadzonymi, rozbudowana biurokracja, braki kadrowe, zmiany administracyjno-organizacyjne, przekształcenia strukturalne jednostek. Kierunki, które przyjęła polityka penitencjarna we wskazanym przedziale czasowym negatywnie oddziaływały na: bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników podczas wykonywania obowiązków zawodowych, zagrożenie wypaleniem zawodowym, wzrost obowiązków służbowych wynikających z obsługi Systemu Dozoru Elektronicznego oraz rozbudowy programu „Praca dla więźniów”. Należy podkreślić, iż źródeł wyzwań i zagrożeń zawodowych, z którymi mierzy się Służba Więzienna upatruje się zarówno w kształcie prowadzonej polityki penitencjarnej, w którym przejawia się przyjęta przez władzę polityczną racjonalizacja kary kryminalnej, jak i w przyjętych rozwiązaniach systemowych w obszarze modernizacji więziennictwa.**

W celu rozwiązania problemów badawczych oraz weryfikacji przyjętych hipotez zastosowano metodę mieszaną, łączącą w sobie metody teoretyczne oraz empiryczne. Stworzyło to konieczność właściwego doboru metod, technik oraz narzędzi badawczych. Autorka spośród metod teoretycznych przyjęła metodę analizy instytucjonalno-prawnej, która stała się niezbędna do przywołania aktów prawnych stanowiących ważne tło podejmowanych decyzji politycznych w zakresie reformowania polskiego więziennictwa

i wytyczania nowych kierunków polityki penitencjarnej, a także metodę systemową niezbędną przy analizowaniu systemu penitencjarnego jako pewnej całości złożonej z powiązanych ze sobą elementów. Badania empiryczne zrealizowane zostały metodą sondażu diagnostycznego przy zastosowaniu techniki ankiety w wybranych jednostkach penitencjarnych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego oraz techniką wywiadu pogłębionego częściowo ustrukturyzowanego z ekspertami zajmującymi się problematyką podjętą w niniejszej pracy. Narzędzie badawcze stanowił arkusz ankiety oraz wywiadu.

Dysertację można postrzegać jako swoiste sprawozdanie z procesu badawczego, który umożliwił rozwiązanie problemów badawczych. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów oraz zakończenia. Podkreślić należy, iż każdy z rozdziałów, poza zaakcentowaną w tytule nazwą wskazującą na obszar merytoryczny podjętych rozważań, zawiera konkluzję stanowiącą syntetyczną próbę oceny prezentowanej problematyki.

Rozdział pierwszy zawiera metodologiczne założenia badań własnych. W jego treści uzasadniono wybór podjętej problematyki na podstawie przeprowadzonej krytycznej analizy literatury przedmiotu w zakresie stanu wiedzy, skonkretyzowano przedmiot oraz cel badań, określono główny problem badawczy i problemy szczegółowe, a także przedstawiono przyjętą hipotezę główną wraz z hipotezami szczegółowymi. Na bazie przyjętych założeń dokonano opisu zastosowanych metod badawczych: teoretycznych oraz empirycznych. Ponadto szczegółowo ujęto techniki i narzędzia badawcze przyjęte do realizacji badań. W treści rozdziału pierwszego dokonano również opisu przebiegu procesu badawczego oraz charakterystyki terenu badań i populacji badanych osób.

Rozdział drugi ukazuje proces kształtowania się i ewolucję doktryn penitencjarnych, etapy rozwoju kary w ujęciu teoretycznym i praktycznym, teorie kary oparte na odmiennych jej racjonalizacjach, genezę oraz kształtowanie się różnych systemów penitencjarnych, aż do narodzin myśli penitencjarnej jako obszaru uprawiania nauki.

W rozdziale trzecim zaprezentowano rys historyczny polskiego więziennictwa. W jego ewolucji szczególną uwagę zwrócono na poszczególne etapy, którym wyjątkowy charakter nadawał bieg historycznych wydarzeń, a w szczególności przemiany polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe. W treści wspomnianego rozdziału w

ograniczonym zakresie podjęto również problematykę polityki karania, gdyż zmiany wdrażane w tym obszarze miały odzwierciedlenie w populacji więziennej. Jest to rozdział, w którym szczególna uwaga została zwrócona na eksplikację roli władz politycznych w kształtowaniu przestrzeni penitencjarnej i ukazanie upolitycznienia więzień na przestrzeni lat. Co więcej, jest to również rozdział, w którym w sposób dojmujący ukazany został rezultat niezwykle rygorystycznej polityki karnej i penitencjarnej. Dyskurs podjęty w tej części pracy kończy syntetyczna próba oceny poszczególnych okresów w historii polskiej polityki penitencjarnej i więziennictwa.

Rozdział czwarty prezentuje zmiany, których dokonano w polityce karania i wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce po 1989 roku. Reforma zaowocowała nowymi tendencjami w polityce penitencjarnej, utworzeniem odmiennej jakościowo Służby Więziennej i realizowaniem pracy penitencjarnej ze szczególnym ukierunkowaniem na podmiotowe traktowanie osadzonych. Jest to rozdział stanowiący próbę uporządkowania drogi, którą polityka penitencjarna przebyła w kierunku wdrożenia międzynarodowych standardów postępowania z osobami pozbawionymi wolności i tym samym stworzenia polskiego systemu penitencjarnego na fundamentach poszanowania ludzkiej godności i przestrzegania praw człowieka. Treść niniejszego rozdziału zawiera w sobie opis współczesnej Służby Więziennej: struktury formacji, misji i zadań stawianych przed kadrą penitencjarną, a także wyzwań i zagrożeń, z którymi mierzy się ona w codziennej pracy. Zwięźczenie rozdziału stanowi prezentacja założeń teoretycznych najnowszej reformy więziennictwa.

Rozdział piąty to opis wyników badań przeprowadzonych w skali województwa kujawsko-pomorskiego metodą sondażu diagnostycznego i techniką ankiety z funkcjonariuszami i pracownikami więziennictwa realizującymi zadania ustawowe w wybranych jednostkach penitencjarnych. W niniejszym rozdziale zaprezentowano również wyniki badań zrealizowanych wspomnianą powyżej metodą przy zastosowaniu techniki wywiadu pogłębionego częściowo ustrukturyzowanego z ekspertami zajmującymi się problematyką niniejszej pracy z perspektywy naukowej, a także praktycznej. W rozdziale podsumowano uzyskane rezultaty w kontekście teorii, na której oparto badania. Rozdział piąty zawiera również rozwiązanie głównego problemu badawczego oraz szczegółowych problemów badawczych, co umożliwiło opracowanie koncepcji prospołecznej polityki penitencjarnej ukierunkowanej na nowoczesne,

innowacyjne rozwiązania. W tej części rozprawy zawarty został kontekst międzynarodowy, w którym uwzględniono politykę penitencjarną i systemy penitencjarne państw skandynawskich, uchodzących za kolebkę nowoczesnego więziennictwa. Cały rozdział zamykają konkluzje i postulat, w którym wyrażona zostaje wiara i nadzieja w słuszność proponowanych zmian.

W bibliografii ujęte zostały publikacje zwarte oraz i artykuły, akty prawne i dokumenty, a także strony internetowe dotyczące badanego problemu. Wśród bogatej literatury przedmiotu, która okazała się niezbędna do realizacji wskazanych założeń metodologicznych, szczególnie pomocne stały się publikacje następujących autorów: E. Goffman, J. Dressler, E. Babbie, M. Foucault, A. Giddens, J. Andenaes, N. Morris, D. J. Rothman, M. Gordon, H. M. K. Eide, K. G. Westrheim, K. Morrison, M. Maycock, B. Steiner, J. Wooldredge, L. Farrell, M. Fine, R. Bäcker, J. Sztumski, H. Machel, B. Stańdo-Kawecka, M. Filar, J. Utrat-Milecki, P. Chmielewski, M. Pawlak, I. Sadowski, L. Słoma, R. Skarzyński, A. Chodubski, R. Rosicki, W. Szewczak, J. Kowalik, W. Szostak, T. Kotarbiński, L. F. Korzeniowski, J. Stochaj, Ł. Roman, E. Wiśniewski, R. A. Podgórski, K. J. Helnarska, T. Szymanowski, B. Hołyst, P. Szczepaniak, R. Szarfenberg, J. Warylewski, M. Czerwiec, J. Śliwowski, K. Chmielewski, M. Pająk, W. Kędziński, A. Skarbacz i inni. W zaprezentowanym przeglądzie stanu wiedzy zgromadzonej w literaturze przedmiotu, którą wykorzystano w procesie badawczym oraz w trakcie opracowania pozyskanych wyników badań nie sposób zawrzeć wszystkich pozycji ze względu na ich mnogość. Uwaga została skupiona również na wybranych, aczkolwiek niewymienionych publikacjach, które stanowiły inspirację do badań własnych, a także wywarły wpływ na ostateczny kształt rozprawy.

Zakończenie pracy jest wyrazem holistycznego ujęcia podjętej problematyki, a także podsumowaniem realizacji celów dysertacji. W oparciu o przeprowadzone rozważania teoretyczne oraz badania empiryczne, treść zakończenia wzbogacona została o konkluzje, przemyślenia i wnioski własne. Na tak zarysowanym fundamencie wysnuto postulat dalszej eksploracji naukowej obszaru stanowiącego przedmiot niniejszej pracy. Wolą autorki jest, by dysertacja stała się kanwą, swoistym punktem wyjściowym do kolejnych, pogłębionych badań.

Rozdział I. Metodologiczne założenia badań własnych

Modernizacja więziennictwa, której założenia koncepcyjne pojawiły się w dyskursie politycznym w 2016 roku jest wyrazem pierwszej od czasów transformacji ustrojowej kompleksowej reformy struktury, organizacji, metod i sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych. W istocie należy rozpatrywać ją nie tylko z perspektywy systemu penitencjarnego, lecz również w aspekcie nowych tendencji w polityce penitencjarnej, które są wyrazem określonych poglądów w zakresie racjonalizacji kary kryminalnej.

Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 roku o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020” podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Andrzeja Dudę, w dniu 22 grudnia 2016 roku weszła w życie 1 stycznia 2017 roku. Wspomniany dokument zainicjował proces zmian wdrażanych w polskich aresztach śledczych i zakładach karnych. Jego kontynuację stanowi przyjęty przez Sejm w dniu 5 sierpnia 2022 roku program reform „Nowoczesne Więziennictwo”. Założenia koncepcyjne opracowanych programów miały na celu poprawę poziomu bezpieczeństwa wewnątrz jednostek penitencjarnych, ich modernizację oraz zmiany strukturalno-administracyjne w obszarze organizacji systemu penitencjarnego. Skutki wdrażanej od 2017 roku reformy widoczne są w warunkach pracy personelu więziennego, a także niosą ze sobą konsekwencje dla osadzonych. Podejmując problematykę reformy więziennictwa nie sposób nie umiejscowić jej na tle prowadzonej polityki penitencjarnej, ponieważ nie bez znaczenia dla projektowanych zmian okazały się tendencje widoczne w podejściu do osób skazanych na karę pozbawienia wolności oraz w racjonalizacji kary, zdecydowanie odmienne od postulatów nadających kierunek polityce penitencjarnej po 1989 roku.

W niniejszym rozdziale przedstawiono uzasadnienie podjęcia badań w oparciu o krytyczną analizę literatury przedmiotu w zakresie stanu wiedzy oraz metodologiczne założenia badań własnych: podstawę teoretyczną badań, cele i przedmiot badań, problemy oraz hipotezy badawcze, metody, techniki i narzędzia badawcze, zmienne i wskaźniki, dobór próby badanych osób, organizację i sposób przeprowadzenia badań, a także charakterystykę respondentów. Przyjęta metodologia umożliwiła dokonanie analizy teoretycznej oraz empirycznej, na podstawie których sformułowano wnioski wykorzystane do opracowania propozycji kierunków polityki penitencjarnej opartych na

wyszczególnionych filarach. Z tej perspektywy niezbędna stała się interpretacja logiczna analizy procesu badawczego, a także personalistyczna problematyki podejmowanej w pracy. Mimo iż obszar badań stwarza konieczność przyjęcia interdyscyplinarnego podejścia badawczego, w niniejszej dysertacji podjęto próbę ukazania wykonywania kary pozbawienia wolności z perspektywy nauk o polityce i administracji podkreślając, jak istotne dla omawianego obszaru są procesy polityczne zachodzące w państwie. Jednocześnie autorka podjęła wysiłek ujęcia problematyki wykonywania wspomnianej kary w sposób systemowy, czego efektem stało się opracowanie propozycji modyfikacji systemu penitencjarnego w różnych obszarach. Aktualność zmian w polityce penitencjarnej, procesy zachodzące w jej ramach wraz ze zmieniającą się władzą polityczną, a także unikatowość podjętej problematyki w ramach dyscypliny ma istotne znaczenie dla nowatorskiego charakteru dysertacji.

1.1. Uzasadnienie podjęcia badań w oparciu o krytyczną analizę literatury w zakresie stanu wiedzy

Bezpieczeństwo jest potrzebą podmiotową, co oznacza, iż może dotyczyć różnego rodzaju podmiotów, zarówno jednostek jak i dużych grup, w tym również struktur organizacyjnych (instytucji) reprezentujących interesy pojedynczych osób oraz różnych grup społecznych. Jednocześnie stanowi ono potrzebę egzystencjalną, odnoszącą się do istnienia danego podmiotu. Jest kategorią niejednorodną, wieloaspektową, którą można rozpatrywać w różnych ujęciach. Definiując bezpieczeństwo w najbardziej ogólny sposób można określić je jako stan pewności istnienia i przetrwania, posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność ta wynika z braku zagrożenia (jego niewystępowania lub eliminowania), a także stanowi rezultat kreatywnej działalności podmiotu. Co więcej, jest ona zmienna w czasie, a więc ma naturę procesu społecznego³.

Państwo, jako podmiot bezpieczeństwa, realizuje tę potrzebę w wymiarze zewnętrznym oraz wewnętrznym. Są one ze sobą ściśle powiązane i przenikają się w obszarze gospodarczym, militarnym, społecznym, kulturowym i porządkowym. Aktywność demokratycznego państwa prawa zmierzająca do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego obejmuje wolność od jakichkolwiek wyzwań i zagrożeń

³ R. Zięba, *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1(86), s. 7-22.

godzących w interesy państwa będącego instytucją polityczną, społeczną, terytorialną i przymusową, a także interesy ogółu narodu, grup społecznych i jednostek. Jednocześnie znaczna część tych interesów dotyczy areny wewnętrznego bezpieczeństwa państwa, w tym m.in. zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego, wymuszenia przestrzegania obowiązującego prawa, zagwarantowania minimum egzystencji obywatelom, ochrony ich życia i zdrowia, a także środowiska naturalnego. W ujęciu tradycyjnym bezpieczeństwo wewnętrzne odnosi się do ogółu aktywności podejmowanych przez państwo, których celem jest przeciwdziałanie zagrożeniom w trzech obszarach: bezpieczeństwa ustrojowego, publicznego i powszechnego⁴.

Bezpieczeństwo publiczne stanowi jedną z najistotniejszych funkcji i zadań państwa. Poszukując definicyjnego ujęcia tego terminu warto podkreślić, iż ewoluowało ono w poszczególnych okresach funkcjonowania państwa. Współczesne definicje bazują na dorobku minionych lat, również w aspekcie problemów interpretacyjnych. Bezpieczeństwo publiczne jest kategorią złożoną i wszelkie podejmowane próby wyjaśnienia tego pojęcia nie zawsze są jednoznaczne, mimo iż najczęściej dotyczą jego sedna. Relacja między bezpieczeństwem i porządkiem publicznym sprawia, że nierealne jest krótkie i zwięzłe zdefiniowanie bezpieczeństwa publicznego. W literaturze przedmiotu można spotkać ujęcia definicyjne, w których wspomniane pojęcia występują jako synonimy, są stosowane zamiennie⁵, co nie powinno być postrzegane jako właściwa praktyka.

Stanisław Pieprzny określa bezpieczeństwo publiczne jako pewien pozytywny stan, którego zakres obejmuje państwo wraz z jego ustrojem i innymi urządzeniami, a także obywateli, ich zdrowie, życie oraz mienie. Granice bezpieczeństwa publicznego określają przepisy prawa utożsamiane z ochroną przed niebezpieczeństwami, bez względu na źródło ich pochodzenia⁶. Andrzej Misiuk definiuje bezpieczeństwo publiczne jako stan braku zagrożenia dla działania organizacji państwowej i realizacji jej interesów, dający jej możliwość rozwoju w sposób swobody, nieograniczony. Porządek publiczny

⁴ W. Kitler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w świetle współczesnych wyzwań teorii i praktyki problemu*, „Wiedza Obronna” 2023, vol. 282, nr 1, s. 117-147.

⁵ I. T. Dziubek, *Kryteria podziału bezpieczeństwa*, [w:] *Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*, red. W. Fehler, J. J. Piątek, R. Podgórzkańska, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US „Minerwa”, Szczecin 2017, s. 276-277.

⁶ S. Pieprzny, *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012, s. 14-16.

autor utożsamia z faktycznie istniejącym układem stosunków społecznych, który regulują obowiązujące normy prawne i inne normy społecznie akceptowane umożliwiające niezakłócone funkcjonowanie jednostek w ramach społeczeństwa⁷.

Na podstawie powyższych definicji można stwierdzić, że bezpieczeństwo publiczne regulują zarówno normy prawne jak i pozaprawne, przyjęte przez daną społeczność jako akceptowalne. Obowiązujące prawo jest jednak nadrzędne, stanowi swoistą gwarancję bezpieczeństwa publicznego nie tylko poprzez wskazanie dopuszczalnych granic korzystania z praw i wolności jednostek, ale również określenie zachowań niepożądanych. Regulacje prawne określają również formy oraz środki przeznaczone do jego ochrony. Gwarancję utrzymania bezpieczeństwa publicznego w wymiarze formalnym zapewniają normy prawne, a instytucjonalnym – uprawnione do tego kompetentne organy państwowe. Służy to zapewnieniu ładu i spokoju w miejscach publicznych oraz harmonijnego współistnienia jednostek w społeczeństwie. Bezpieczeństwo publiczne wyznacza zatem liczne uwarunkowania prawne i administracyjne, a także funkcjonalność instytucji, których podstawowym zadaniem jest ochrona życia, zdrowia i mienia obywateli. W ramach bezpieczeństwa publicznego działają różne instytucje odpowiedzialne za ochronę społeczeństwa przed zagrożeniami. Wyróżnia się m.in. organy władzy publicznej, a także służby (w tym formacje mundurowe, których zadaniem jest zabezpieczenie ludności) oraz systemy. Jako jeden z nich należy wskazać system penitencjarny, współcześnie określony również więziennictwem. System ten powiązany jest z podmiotami realizującymi jego główne założenia. Podstawową instytucją w systemie penitencjarnym jest Służba Więzienna, która odgrywa niezwykle istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa społecznego, szeroko rozumianego⁸.

Jednym ze zjawisk godzących w bezpieczeństwo społeczne jest przestępczość. Całokształt działań państwa i społeczeństwa zmierzających do zapobiegania i zwalczania, a także osłabiania i ograniczania przestępczości określa się mianem polityki kryminalnej. Współcześnie polityka kryminalna rozpatruje przestępstwo w kontekście społecznym i obejmuje wszystkie jego fazy: od zamiaru jego popełnienia aż do zakończenia procesu

⁷ A. Misiuk, *Administracja porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Łośgraf, Warszawa 2008, s. 16-17.

⁸ M. Lewandowski, *Zadania Służby Więziennej na rzecz bezpieczeństwa państwa - kierunki zmian*, „Wiedza Obronna” 2019, t. 266-267, nr 1-2, s. 117-131.

resocjalizacji sprawcy. Polityka kryminalna nie ogranicza się wyłącznie do problematyki zapobiegania przestępczości, ale obejmuje również empiryczne analizy polityki karnej i penitencjarnej. Można ją rozpatrywać w ujęciu wąskim, wyłącznie w powiązaniu ze sferą ustawodawstwa dotyczącą rozważań nad prawem karnym. W rozumieniu szerokim polityka kryminalna to całokształt działalności państwa ukierunkowanej na przeciwdziałanie przestępczości, profilaktykę, ustawodawstwo karne, ściganie przestępstw, orzekanie sankcji oraz ich wykonywanie⁹.

Jedną z instytucji bezpieczeństwa państwa, odpowiedzialną za zapewnienie warunków do prawidłowego jego funkcjonowania, jest Służba Więzienna. Aktualnie znajduje się ona w trakcie istotnych przekształceń. Na szczególną uwagę zasługuje, iż większość zadań nadal realizowanych jest wewnątrz jednostek penitencjarnych, natomiast formacja w toku wdrażanych reform przyjęła obowiązki, które wymagają podejmowania działań w środowisku otwartym i wiążą się z większą współpracą z podmiotami zewnętrznymi. Obecnie funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej wykonują zadania realizowane w przeszłości przez firmy zewnętrzne m.in. związane z zapewnieniem porządku i bezpieczeństwa w urzędach obsługujących Ministra Sprawiedliwości i Prokuraturę Krajową, a także obsługują System Dozoru Elektronicznego. Należy zwrócić uwagę, iż coraz częściej kadra więzienna obecna jest w życiu społecznym poprzez organizację kampanii społecznych i włączanie się w wydarzenia realizowane przez inne podmioty, a także podejmowanie działalności profilaktycznej. Aktualny zakres zadań realizowanych przez Służbę Więzienną można przedstawić w następujący sposób: zadania w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, zadania o charakterze ochronnym i obronnym, zadania policyjne oraz o charakterze profilaktycznym.

Na potrzeby niniejszej pracy wykorzystana została literatura polskojęzyczna z zakresu polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej, organizacji więziennictwa w poszczególnych okresach funkcjonowania państwa polskiego oraz pracy personelu penitencjarnego. Analiza literatury przedmiotu w tym zakresie objęła w szczególności publikacje autorstwa T. Szymanowskiego, J. Migdała, T. Bojarskiego, M. Czerwca, M. Porowskiego, L. Rabinowicza, J. Śliwowskiego, J. Czołgoszewskiego, M. Filara, J. Utrat-

⁹ A. Misiuk, *Administracja porządku...*, s. 25-26.

Mileckiego, J. Hołdy, Z. Hołdy, B. Żurawskiej, A. Iwanowskiej, T. Kalisza, W. Kędzierskiego, W. Konarskiej-Wrzosek, S. Pławskiego, E. Krzymuskiego, L. Lernell, W. Zalewskiego, T. Maciejewskiego, J. Makarewicz, T. Przesławskiego, J. Warylewskiego, P. Szczepaniak, A. Biezuńskiego, K. Chmielewskiego, M. Pająk. Warto jednak zwrócić uwagę na to, iż mimo że są to opracowania niezwykle cenne z perspektywy problematyki niniejszej pracy, ujmujące w sposób kompleksowy i całościowy, a jednocześnie szczegółowy i dogłębny istotne dla autorki zagadnienia, to jednocześnie nie mają aktualnego charakteru i nie podejmują kwestii związanych z obecnie wdrażanymi zmianami w polityce penitencjarnej i więziennictwie.

Do polskiej literatury przedmiotu z zakresu realizacji wykonywania kary pozbawienia wolności w odmiennych systemach, roli i zadań Służby Więziennej oraz czynników warunkujących jej funkcjonowanie w przestrzeni penitencjarnej autorka zalicza liczne publikacje, które okazały się niezbędne i niezwykle wartościowe w procesie pisania niniejszej pracy, w tym przede wszystkim opracowania autorstwa: M. Kuć, A. Kwiecińskiego, P. Moczydłowskiego, R. Pokleka, B. Stańdo-Kaweckiej, P. Stępnia, M. Szwejkowskiej, P. Wierzbickiego, M. Lewandowskiego, J. Nikołajewa, D. Rondalskiej, U. Sobczyszyn, M. Jeziorańskiego, R. Szczepanik. Krytyczna analiza literatury przedmiotu we wskazanym obszarze pozwoliła dostrzec, iż jest ona cennym i mimo upływu czasu, w dużej mierze nadal aktualnym źródłem wiedzy o procesach zachodzących w systemie penitencjarnym i środowisku instytucji totalnych, jednakże w większości z poziomu osób pozbawionych wolności. W tych przypadkach, w których literatura dotyczy kadry penitencjarnej, są to publikacje analizujące różnorodne aspekty funkcjonowania Służby Więziennej, jednakże przede wszystkim z perspektywy psychologii, pedagogiki, czy też socjologii. Zdecydowanie brakuje publikacji prezentujących przeprowadzone badania z udziałem kadry penitencjarnej w obszarze nauk o polityce i administracji. W ostatnich latach zauważalny jest wzrost zainteresowania problematyką podejmowaną przez autorkę, a na szczególną uwagę zasługują przeprowadzone w ostatnich latach badania dotyczące wybranych aspektów środowiska służby personelu więziennego jako źródła zagrożeń¹⁰, badania nad

¹⁰ A. Skrabacz, *Environment of Prison Staff as a Source of Threats – Selected Aspects*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia Psychologia” 2022, 33(1), s. 149–162.

bezpieczeństwem kadry więziennej¹¹, a także badania nad współczesnymi problemami więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej¹². Publikacje prezentujące wyniki powyższych badań z całą pewnością należy ocenić jako wartościowe i inspirujące do dalszych analiz uwarunkowań bezpieczeństwa kadry penitencjarnej podczas realizacji zadań służbowych. Jednocześnie należy zauważyć, iż nie podejmują one wskazanej problematyki z perspektywy polityki penitencjarnej, nie stanowią również próby przedstawienia prezentowanych zagadnień w ujęciu systemowym.

Analiza anglojęzycznej literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, że badania w zakresie polityki penitencjarnej, polityki karnej, systemów penitencjarnych oraz roli personelu więziennego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności i uwarunkowań jego bezpieczeństwa w warunkach więziennych są ciekawym obszarem badawczym, w którym najczęściej stosowane jest podejście interdyscyplinarne. Badania we wspomnianym zakresie prowadzone są w wielu państwach, w tym m.in. w państwach skandynawskich uchodzących za kolebkę nowoczesnych rozwiązań penitencjarnych. W ostatnich latach ukazały się publikacje naukowe prezentujące wyniki badań przeprowadzonych wśród szwedzkiego personelu penitencjarnego w kontekście jego funkcjonowania w więzieniach, istotnej roli w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, a także w zakresie możliwości doskonalenia przygotowania funkcjonariuszy do wypełniania obowiązków służbowych. Badania podejmujące zbliżoną problematykę prowadzone są również w innych krajach, w tym np. w Stanach Zjednoczonych. Wyniki badań w zakresie wpływu środowiska pracy (instytucji totalnej) na bezpieczeństwo funkcjonariuszy służb więziennych zostały opublikowane w artykule amerykańskich socjologów Benjamina Steiner'a oraz John'a Wooldredge'a w 2017 roku¹³ – autorzy wyraźnie zwracają uwagę na fakt, iż takie analizy należą do rzadkości, a pula publikacji naukowych dotyczących wspomnianej tematyki jest stosunkowo uboga. Na przestrzeni ostatnich lat zauważalnie rośnie zainteresowanie wspomnianą problematyką, o czym świadczą nieliczne badania naukowe, które ujmują w sposób inspirujący zagadnienia

¹¹ M. Nosarzewska-Boczek, *Bezpieczeństwo funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono” 2020, nr 1, s. 21-38.

¹² B. Zając, *Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia Prawnicze KUL” 2022, nr 3(91), s. 245-268.

¹³ B. Steiner, J. Wooldredge, *Individual and Environmental Influences on Prison Officer Safety*, „Justice Quarterly” 2017, vol. 34, no. 2, s. 324-349.

polityki, systemów i służb penitencjarnych, a także warunków wykonywania kary pozbawienia wolności z perspektywy kadry więziennej. Wśród nich warto wymienić m.in. badania opinii szwedzkich funkcjonariuszy na temat zarządzania jednostkami penitencjarnymi oraz wsparcia dla kadry więziennej w kontekście rosnącej populacji osadzonych¹⁴, badania dotyczące relacji między więźniami a kadrami w kontekście bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych w Norwegii¹⁵, badania dotyczące tzw. dehumanizacji organizacyjnej i jej znaczenia dla negatywnych skutków funkcjonowania w instytucji totalnej (dla funkcjonariuszy i osadzonych)¹⁶, badania dotyczące legitymizacji więzień i samowystarczalności funkcjonariuszy w Ghanie¹⁷, badania nad rozwojem kultury funkcjonariuszy¹⁸, a także nad doświadczeniami szkockich więźniaków realizujących innowacyjne rozwiązania w zakresie wspierania reintegracji osób opuszczających areszty śledcze¹⁹. Zrealizowane w powyższych obszarach badania naukowe są niezwykle cenne i należy im przypisać walor nie tylko teoretyczny, ale również praktyczny. Jednakże zarówno polityka penitencjarna jak i systemy penitencjarne poszczególnych państw różnią się od siebie. Funkcjonują też w odmiennych warunkach, a to sprawia, że wyników badań prowadzonych w innych państwach nie da się bezpośrednio odnieść do polskiej rzeczywistości. Niewątpliwie jednak mogą (i powinny) stanowić one inspirację dla naukowców zajmujących się tą problematyką w Polsce.

Badania dotyczące polityki penitencjarnej i więziennictwa z perspektywy kadry więziennej stanowią problematykę coraz częściej podejmowaną w obszarach różnych dyscyplin naukowych. Na gruncie polskim dostrzega się potrzebę prowadzenia badań w instytucjach penitencjarnych, które są miejscem specyficznych stosunków społecznych,

¹⁴ X. Zhao, P. Nylander, A. Bruhn, *Swedish prison officers' perceptions of management and support: key predictors and subgroups*, „Psychology, Crime and Law” 2023, s. 1-15.

¹⁵ G. Midtlyng G., *Safety rules in a Norwegian high-security prison: The impact of social interaction between prisoners and officers*, „Safety Science” 2022, vol. 149, s. 1-10.

¹⁶ F. Stinglhamber, N. Nguyen, S. Demoulin, *The Development of Prison Officers' Job Satisfaction and its Impact on Depersonalization of Incarcerated Persons: The Role of Organizational Dehumanization*, „Criminal Justice and Behavior” 2022, 49(11), s. 3-18.

¹⁷ T. D. Akoensi, J. Tankebe, *Prison officer self-legitimacy and support for rehabilitation in Ghana*, „Criminal Justice and Behavior” 2020, 47(1), s. 22–38.

¹⁸ K. Morrison, M. Maycock, *Becoming a Prison Officer: An Analysis of the Early Development of Prison Officer Cultures*, „The Howard Journal of Crime and Justice” 2021, vol. 60, no. 1, s. 1-35.

¹⁹ M. Maycock, K. McGuckin, K. Morrison, *'We are "free range" prison officers', the experiences of Scottish Prison Service throughcare support officers working in custody and the community*, „Probation Journal” 2020, Vol. 67(4), s. 358-374.

o czym pisał Norbert Malec podkreślając, iż wyłącznie poprzez równoległe badania dwóch grup istniejących w przestrzeni penitencjarnej – funkcjonariuszy i osadzonych – można oddać autentyczny obraz więziennej rzeczywistości, stojących przed nią wyzwań i zagrożeń²⁰. Konsekwencje implementowanych na przestrzeni ostatnich lat zmian w polityce penitencjarnej i systemie penitencjarnym z dużym prawdopodobieństwem są już odczuwalne dla Służby Więziennej, a także osadzonych. Wobec powyższych, a także z uwagi na własne doświadczenia w pracy z osobami pozbawionymi wolności, autorka uznała za zasadne przeprowadzenie badań dotyczących opinii personelu więziennego na temat polityki penitencjarnej realizowanej w środowisku instytucji totalnych, w jednostkach penitencjarnych zlokalizowanych w województwie kujawsko-pomorskim. Aktualnie, z uwagi na więzienną rzeczywistość, poddaną reformie i licznym zmianom, jako ogromną wartość dodaną należy postrzegać badania umożliwiające identyfikację wyzwań i zagrożeń dla kadry więziennej stanowiącej jedną z najważniejszych służb odpowiedzialnych za zapewnienie bezpieczeństwa publicznego państwa. Jednocześnie autorka pragnie podkreślić wartość podjęcia próby ukazania badanych obszarów w ujęciu systemowym – z poziomu systemu penitencjarnego i jego obszarów, które wymagają modyfikacji w celu poprawy bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

1.2. Podstawy teoretyczne badań

Metodologię nauki najogólniej można określić jako zbiór zasad jej uprawiania, stosowanych w celu zdobywania wiedzy naukowej²¹. Zastosowanie wiedzy metodologicznej i metodycznej w praktyce naukowo-dydaktycznej może ukierunkować określoną działalność badawczą.

Na potrzeby pracy została przeprowadzona analiza o charakterze interdyscyplinarnym, gdyż obszar badań stwarzał taką konieczność. We wspomnianej analizie poza polityką penitencjarną uwzględniono, w ograniczonym wymiarze, obszary badawcze z zakresu polityki karnej, polityki kryminalnej, a także wybrane zagadnienia pedagogiki resocjalizacyjnej i psychologii. Ponadto uwaga została zwrócona również na

²⁰ N. Malec, *O potrzebie badań penitencjarnych*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2011, nr 1(2), s. 165-176.

²¹ J. Such, M. Szcześniak, *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997, s. 25.

eksplikację roli władz publicznych, administracji publicznej i instytucji państwowych w zakresie budowania stabilnej polityki penitencjarnej, a także tworzenia prawidłowych warunków do efektywnej realizacji zadań ustawowych przez funkcjonariuszy Służby Więziennej. Interpretacja obiektywna, dokonana z uwzględnieniem analizy instytucjonalno-prawnej, stanowiła podstawę do interpretacji subiektywnej, w której zawarte zostało badanie sondażowe oraz wywiady przeprowadzone z wybranymi osobami bezpośrednio zaangażowanymi w realizowanie polityki penitencjarnej.

Właściwe zdefiniowanie polityki penitencjarnej wymaga umiejscowienia jej na tle zagadnień o szerszym zakresie, z którymi jest ona ściśle powiązana. Jest to polityka kryminalna oraz karna. Zdaniem Brunona Hołysta polityka karna to jeden z obszarów szerzej pojmowanej polityki kryminalnej definiowanej jako całość działalności państwa i społeczeństwa, która zmierza do zwalczania i zapobiegania przestępczości. Zatem polityka karna odnosi się do dostosowania kary do rodzaju przestępstwa i okoliczności, w których zostało ono popełnione, a także osobowości sprawcy²². W ten sposób kara ma przyczynić się do realizacji zadania ochrony społeczeństwa, a także umożliwić skazanemu powrót do życia na wolności po jej odbyciu. Można stwierdzić, iż polityka karna zajmuje się programowaniem walki z przestępczością za pomocą kar oraz innych środków prawnokarnych. Swym zakresem obejmuje procesy penalizacji i depenalizacji ludzkich zachowań (polityka kryminalizacyjna), stosowania kar oraz innych środków karnych (polityka wymiaru kary), a także programowanie ich wykonania (polityka wykonania kary, której częścią jest polityka penitencjarna odnosząca się do kary pozbawienia wolności).

Polityka penitencjarna to, zdaniem Teodora Szymanowskiego, „realizacja przepisów regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności oraz innych środków izolacji wykonywanych w zakładach karnych, aresztach śledczych i zakładach zabezpieczających oraz metody ich stosowania w praktyce”²³. Na podstawie zaprezentowanej definicji można przyjąć, iż polityka penitencjarna jest jednym z rodzajów polityki publicznej, która odnosi się do całości zagadnień koncentrujących się wokół realizacji działań zmierzających do osiągnięcia celu zdefiniowanego jako

²² B. Hołyst, *Kryminologia*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 1378-1379.

²³ J. Migdał, T. Szymanowski, *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014, s. 23.

zapewnienie prawidłowego funkcjonowania państwa oraz zabezpieczenie jego obywateli przed wpływem czynników warunkujących przestępczość, a także działalnością przestępców²⁴.

Koncepcję polityki penitencjarnej tworzą następujące komponenty:

- element podmiotu (kto?) określający realizatora tej polityki (również karnej i kryminalnej), którym jest państwo i całe społeczeństwo;
- środek oddziaływania (w jaki sposób?), który odnosi się do takiej działalności podmiotu, której funkcją jest zwalczanie i przeciwdziałanie przestępczości;
- element teleologiczny (w jakim celu?) ściśle powiązany jest z celem polityki kryminalnej, który w ostatecznym ujęciu dąży do zwalczania i przeciwdziałania przestępczości;
- element prakseologiczny (wedle jakich reguł?), który dotyczy określenia maksymalnej skuteczności zastosowanych środków do osiągnięcia pożądanego celu, czyli w istocie odnosi się do zaleceń metodycznych (zasad oddziaływania)²⁵.

Można wyodrębnić liczne obszary, w których polityka penitencjarna w sposób bezpośredni nadaje kształt funkcjonowaniu społeczeństwa. Jest to sposób bezpośredni, gdyż kara i karanie, a w kontekście rozważań zawartych w niniejszej pracy – kara pozbawienia wolności, stwarza dolegliwości dla skazanego, ale również dla jego bliskich. Henryk Machel wyodrębnił następujące warianty polityki penitencjarnej: „represyjny, preferujący funkcję izolacyjną; resocjalizacyjny, preferujący funkcję wychowawczą; represyjno-reformujący, uznający równowartość obu funkcji”²⁶. Odnosząc się do słów Machela zaakcentowania w sposób szczególny wymaga funkcja represyjno-reformująca. Funkcja represyjna, co oczywiste, koncentruje się na określaniu oraz wymierzaniu kary za dokonanie danego czynu, ma działać odstrasząco oraz realizować zasadę nieuchronności poniesienia konsekwencji za popełnione przestępstwo. Warto jednak zwrócić szczególną uwagę na funkcję reformującą, którą ma pełnić polityka penitencjarna. W przytoczonej wyżej definicji nie została uwzględniona jedna z

²⁴ B. Stańdo-Kawecka, *Polityka karna i penitencjarna. Między punitywizmem i menedżeryzmem*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2020, s. 16-17.

²⁵ T. Przesławski, *Pozycja i funkcje polityki penitencjarnej w naukach o polityce publicznej*, [w:] *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*, red. J. Kwaśniewski, Wydział Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 393-411.

²⁶ H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2014, s. 32.

najistotniejszych ról, którą powinna ona odgrywać. Politykę penitencjarną należy rozumieć jako część polityki państwa, która odnosi się do wykonywania kary pozbawienia wolności oraz innych środków, które w istocie prowadzą do pozbawienia wolności, jako reakcji prawnej wynikającej z naruszenia obowiązujących przepisów. W wyszczególnionych przez Machela funkcjach, które pełni polityka penitencjarna, nie została wymieniona niezwykle istotna funkcja oceny obowiązujących norm prawnych. W kontekście tej funkcji granice polityki penitencjarnej ściśle wiążą się z prawem penitencjarnym, natomiast należy wyraźnie podkreślić, iż nie są z nim tożsame. By właściwie zrozumieć tę zależność należy poznać przedmiot polityki penitencjarnej i przedmiot prawa penitencjarnego²⁷. Otóż jako przedmiot prawa należy wskazać normy prawne, które wyznaczają sposoby postępowania ich adresatom, natomiast przedmiot polityki stanowi ocena wzorców wspomnianych postępowań z perspektywy pożądaných celów grupy rządzącej w państwie, a także skuteczność obowiązujących regulacji prawnych w osiąganiu tych celów²⁸. Oznacza to, że polityka penitencjarna dokonuje oceny obowiązujących aktualnie przepisów prawnych w zakresie prawa penitencjarnego. Należy również podkreślić, nawiązując do funkcji reformującej, iż niezwykle ważnym jest (także w kontekście licznych zmian, które w ostatnich latach zachodzą w polskim systemie penitencjarnym), by polityka penitencjarna wyznaczała również nowe kierunki i nurty myślenia o więziennictwie, a także postulowała zmiany w zakresie dotychczasowych linii rozwoju kar, w szczególności środków prowadzących do pozbawienia wolności. Można stwierdzić, iż współcześnie definicję polityki penitencjarnej należy uaktualnić o tę niezwykle istotną funkcję, jaką jest wytyczanie nowych kierunków działań w więziennictwie, formułowanie konturów norm przyszłościowych wzorowanych na normach programowych, które jeszcze dotychczas nie znalazły właściwych zapisów w aktach. W istocie sprowadza się to do rozszerzenia definicji polityki penitencjarnej o aspekt oceny oraz aspekt postulatywny.

Polityka penitencjarna realizowana jest w instytucjach totalnych jakimi są zakłady karne wraz z oddziałami zewnętrznymi (skazani na karę pozbawienia wolności) oraz areszty śledcze (tymczasowe aresztowanie stosowane wobec osób podejrzanych lub

²⁷ J. Dressler, *Understanding Criminal Law*, 6th edition, LexisNexis Publisher, New York 2012, s. 43.

²⁸ M. Filar, *Współczesne kultury penalne*, [w:] *Kulturowe uwarunkowania polityki kryminalnej*, red. M. Filar, J. Utrat-Milecki, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2014, s. 44-46.

oskarżonych w toku postępowania karnego). Instytucje totalne szczegółowo scharakteryzował i opisał Erving Goffman. Instytucje, zdaniem Goffmana, to organizacje społeczne, w których prowadzona jest regularnie określona działalność. Każda z takich organizacji zmierza do ograniczenia ich członków, gdyż pochłania istotną ilość ich czasu oraz zainteresowania, a także tworzy odrębny, oparty na właściwych jej zasadach świat, w którym funkcjonują²⁹. Instytucje totalne są wyodrębnioną klasą instytucji, które charakteryzują się zdecydowanie większymi ograniczeniami niż inne. Ich restrykcyjny charakter bardzo często podkreślany jest przy zastosowaniu fizycznych barier, takich jak drut kolczasty, wysokie mury, zamknięte drzwi, okratowane okna itp. Celem zastosowania takich rozwiązań jest odgrodzenie jednostek od świata zewnętrznego. Areszty śledcze i zakłady karne stanowią przykłady instytucji totalnych zgodnie z rozumieniem definicji tego terminu prezentowanej przez Ervinga Goffmana: „instytucja totalna to miejsce pobytu i pracy dużej liczby osób znajdujących się w podobnej sytuacji, odciętych na określony czas od pozostałej części społeczeństwa i prowadzących sformalizowany tryb życia. W instytucji totalnej ściśle określone i surowe procedury obowiązują wszystkich członków”³⁰. Immanentną cechą każdej instytucji totalnej jest dążenie do ograniczenia swobody funkcjonujących w jej ramach podmiotów. Harmonogram dnia jest ściśle zaplanowany, a liczne czynności wykonywane są pod przymusem, do którego również zalicza się rozkaz. Instytucje totalne dzielą się na pięć grup, wśród których znajdują się instytucje chroniące społeczeństwo przed szkodzeniem mu w sposób świadomy. Instytucje totalne takie jak więzienia, w których jednostki pozostają odizolowane od społeczeństwa przez dłuższy czas określa się jako karceralne. Organizacje karceralne stanowią fundament społecznego mechanizmu dyscyplinowania. Dyscyplina społeczna budowana jest poprzez nadzór, obserwację i karanie. W instytucjach tych współistnieją, funkcjonują obok siebie dwie przeciwstawne grupy o odmiennych interesach – personel penitencjarny oraz osadzeni. Reguły, normy, procedury i zasady panujące w organizacji karceralnej obowiązują bezwzględnie każdą z nich. E. Goffman charakteryzując wspomniane instytucje stwierdził, iż „w instytucjach totalnych występuje więc zasadniczy podział na dużą grupę jednostek żyjących wewnątrz

²⁹ E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, red. A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006, s. 18.

³⁰ Ibidem. s. 19-20.

nich i mających ograniczone kontakty ze światem zewnętrznym (...) i nieliczną grupę ich nadzorców, (...), pracujących najczęściej 8 godzin w ciągu doby i społecznie zintegrowanych ze światem zewnętrznym”³¹. Analogicznie grupę pierwszą stanowią osadzeni, a drugą personel penitencjarny. Polityka penitencjarna wyznacza zasady, normy i reguły postępowania w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, która realizowana jest w instytucjach totalnych³².

Dla podjętej w niniejszej pracy problematyki istotnym jest zdefiniowanie systemu penitencjarnego. Konstruowane w literaturze przedmiotu definicje tego pojęcia nie różnią się w istocie co do treści merytorycznej, a jedynie akcentują różne elementy systemu. Zgodnie z definicją Leona Rabinowicza, „system to całokształt, na który składają się przede wszystkim architektura więzienna i urządzenia celi, następnie organizacja wewnętrzna, stanowisko więźnia, rozkład dnia, cele przyświecające wykonaniu kary, dążności wychowawcze, zajęcia więźnia itd.”³³. Jerzy Śliwowski systemem penitencjarnym określał „całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładów karnych zmierzających według określonego sposobu i metody do osiągnięcia zasadniczego celu kary”³⁴. Stanisław Walczak przedstawia system penitencjarny następująco: „ujęty w normy prawa sposób wykonania kary wraz z towarzyszącym mu i dostosowanym do jego założeń zespołem środków o charakterze techniczno-materialnym (odpowiednia architektura zakładów karnych, wydzielone pomieszczenia przeznaczone na szkolenie i urządzenia produkcyjne). System ten polega na ściśle określonych zasadach klasyfikacji więźniów, ich rozmieszczeniu w dostosowanych do niej rodzajach zakładów karnych oraz na określonych metodach i środkach postępowania z więźniami w celu osiągnięcia ich poprawy”³⁵. W literaturze przedmiotu system penitencjarny występuje zamiennie z określeniem więziennictwo, co również przyjęto w niniejszej pracy.

³¹ Ibidem, s. 22.

³² Szczepaniak P., *Wybrane problemy i kierunki polityki penitencjarnej*, [w:] *Nauki o polityce publicznej: Monografia dyscypliny*, red. J. Kwaśniewski, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, s. 42-43.

³³ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, Warszawa 1933, s. 38.

³⁴ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982, s. 70.

³⁵ S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1972, s. 107.

Rabinowicz dokonał wyróżnienia następujących czynników, które warunkują w jaki sposób dany system penitencjarny zostanie wykorzystany, jaki przybierze kształt:

- mózg, z którym autor utożsamia rząd, a także dyrekcję zarządzającą poszczególnymi jednostkami penitencjarnymi;
- materiał martwy, który oznacza architekturę oraz rozmiar budynków więziennych;
- materiał żywy, który odnosi się do natury oraz charakteru populacji więziennej, czyli osadzonych³⁶.

Na podstawie analizy literatury przedmiotu dotyczącej systemów penitencjarnych i czynników wpływających na ich kształt można stwierdzić, iż są one dynamiczne, zmienne i poddające się modyfikacjom w zależności od potrzeb. Na drodze ewolucji system penitencjarny wykształcił kilka podstawowych form, które w istocie współcześnie raczej już nie występują w czystej formie. Aktualne systemy obowiązujące w poszczególnych państwach można określić jako mieszane, korzystające w sposób wybiórczy i adekwatny do potrzeb z założeń koncepcyjnych i rozwiązań praktycznych wyodrębnionych rodzajów systemu penitencjarnego.

Odnosząc się do badań, które dotyczą wyzwań i zagrożeń dla personelu penitencjarnego wynikających z realizowania polityki penitencjarnej, należy określić czym są owe wyzwania i zagrożenia. Wyzwania należy rozumieć jako trudne zadania (nową sytuację) wymagające od kogoś wysiłku, poświęcenia i będące sprawdzianem czyjejś wiedzy, odporności itp. W kontekście niniejszej pracy bez wątpienia należy stwierdzić, iż zmiany, które zaszły w minionych latach w związku z modernizacją więziennictwa stworzyły szereg wyzwań dla personelu penitencjarnego i polityki penitencjarnej. Zagrożenia, które definiowane są w ujęciu węższym i szerszym, najprościej określić można jako „sytuacja lub stan, które komuś zagrażają lub w których ktoś czuje się zagrożony; też: ktoś, kto stwarza taką sytuację”³⁷. W kontekście niniejszej pracy zagrożenia pojmowane są jako sytuacje lub stany, które postrzegane są przez kadrę penitencjarną jako potencjalnie zagrażające ich bezpieczeństwu i wynikają z realizacji założeń polityki penitencjarnej w warunkach instytucji totalnej.

Badania zrealizowane zostały w obrębie interdyscyplinarnego obszaru badawczego, jakim jest instytucjonalizm – współcześnie częściej nazywany nowym

³⁶ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 38-39.

³⁷ Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zagro%C5%BCenie;2542384>, [dostęp: 29.01.2023].

instytucjonalizmem lub też nową analizą instytucjonalną³⁸. Podejście instytucjonalne cechuje wielowymiarowość, wykorzystywanie wiedzy zgromadzonej przez różne dyscypliny nauk społecznych – nauki polityczne, socjologię, pedagogikę, prawo. Wobec powyższych takie podejście zapewnia interdyscyplinarność spojrzenia na podejmowany temat. Punktem wyjścia do rozważań jest postrzeganie instytucji jako reguł, norm czy zasad gry organizujących działania jednostek. Reguły rozumiane są jako rutynowe działania, procedury, role, konwencje i formy organizacyjne, wokół których koncentruje się działalność polityczna. Pojęcie to oznacza również przekonania, kulturę i wiedzę oraz paradygmaty, które wspierają i uzupełniają lub kwestionują rutynowe działania i role³⁹. Owe działania wywierają wpływ na aktywnie funkcjonujące w danej dziedzinie jednostki, a także oddziałują na innych członków społeczeństwa. Analiza instytucjonalna staje się badaniem jednostki działającej w ramach ograniczeń i bodźców nałożonych przez konkretne dla danego społeczeństwa instytucje.

1.3. Przedmiot badań

Według Luby Słomy przedmiotem badań nazywa się „(...) obiekty czy zjawiska, w odniesieniu do których chcemy prowadzić badania lub te, o których w odpowiedzi na podstawowe pytanie badawcze chcemy formułować stwierdzenia”⁴⁰. Janusz Sztumski przedmiotem badań nazywa „(...) wszystko, co składa się na tak zwaną rzeczywistość społeczną, a zatem zbiorowości i zbiory społeczne, instytucje społeczne, procesy i zjawiska społeczne”⁴¹. Tadeusz Plich przedmiot badań określa jako „zadanie, które staje przed nami w momencie uświadomienia sobie konieczności przeprowadzenia badań empirycznych”⁴². W naukach o polityce problematyczne staje się określenie koherentnego przedmiotu badań. Wynika to głównie z trudności zdefiniowania samej polityki, tego co jest polityczne i co o tym warunkuje. Uznanie danego zjawiska za

³⁸ P. Chmielewski, *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011, s. 53.

³⁹ M. Pawlak, I. Sadowski, *Nowy instytucjonalizm w analizach polskiego społeczeństwa – tradycje, stan badań i perspektywy*, „Studia Polityczne” 2017, tom 45, nr 2, s. 32-33.

⁴⁰ L. Słoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 35.

⁴¹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2005, s. 8.

⁴² T. Plich, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2019, s. 36.

polityczne jest równoznaczne z określeniem samej polityki – stanowi ona sumę tych wszystkich zjawisk, procesów i obiektów, które tym mianem określamy. W tych rozważaniach należy wspomnieć o koncepcjach, które utożsamiają polityczność z naturą. Zgodnie z nimi polityczność powinna być rozważana jako: natura ostatecznych rozstrzygnięć, natura człowieka, natura społeczeństwa⁴³. Andrzej Chodubski twierdził, iż przedmiotem politologii jest badanie procesów politycznych, lecz w odniesieniu do konkretnej rzeczywistości, odkrywanie prawidłowości, a także przewidywanie ich kształtowania w przyszłości⁴⁴. Jak twierdzi Ryszard Skarzyński, przedmiotem poznania politologii jest polityka, która „(...) musi być analizowana w strukturze zjawisk politycznych, które się rozróżnia i bada we wzajemnym powiązaniu, przede wszystkim pod kątem ich genezy, funkcji, systematyki (typów i struktury), ale także skutków jakie wywołały i nadal wywołują w ludzkich społeczeństwach”⁴⁵. Podkreśla on, iż „przedmiotem poznania politologii jako nauki jest to, co polityczne, czyli są zjawiska polityczne. Jednym z nich jest polityka”⁴⁶.

Przedmiotem badań w pracy uczyniono **ocenę realizowanej polityki penitencjarnej w Polsce, a także dokonane reformy w więziennictwie w kontekście wyzwań i zagrożeń dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej**. Badania przeprowadzone zostały w instytucjach totalnych – areszcie śledczym, zakładach karnych i oddziałach zewnętrznych.

1.4. Cel badań

Cel badań to, zgodnie z definicją Janusza Sztumskiego, „(...) naukowe poznanie badanej rzeczywistości. Jednakże (...) nie jest to wcale cel jedyny. Oprócz realizowania celu poznawczego ważne jest także kształtowanie rzeczywistości społecznej, w związku z tym prognozowanie i planowanie jej przeobrażeń, co umożliwia właśnie stymulowanie procesów społecznych. Poprzez badania empiryczne zmierza się więc zarówno do rozwijania teorii, czyli usystematyzowanej wiedzy odnoszącej się do rzeczywistości

⁴³ R. Rosicki, W. Szewczak, *O przedmiocie badań politologii: czy możliwa jest ogólna teoria polityki?*, „Studia Polityczne” 2012, nr 29, s. 38-39.

⁴⁴ A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 43.

⁴⁵ R. Skarzyński, *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2014, s. 193.

⁴⁶ Ibidem, s. 195.

społecznej, jak też do tego, aby służyć potrzebom praktyki społecznej, ukazując możliwości jej kształtowania”⁴⁷. Zdaniem Krzysztofa Rubachy „celem poznania naukowego, a więc i badań naukowych jest wyjaśnienie, przez które rozumie się szacowanie związków między badanymi zjawiskami”⁴⁸.

Dla przygotowanej dysertacji sformułowano następujące cele poznawcze:

1. Poznanie opinii funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat reformy więziennictwa i wpływu polityki penitencjarnej na rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności;
2. Identyfikacja utrudnień i wyzwań oraz zagrożeń występujących w pracy funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej wynikających z realizowanej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa;
3. Poznanie trudności jakie stwarza dla funkcjonariuszy program „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego;
4. Zbadanie wpływu zmiennych demograficznych (np. płeć, wiek, wykształcenie) oraz zmiennych służbowych (np. staż pracy, kontakty z osadzonymi, specyfika zadań służbowych, rodzaj zatrudnienia) na poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

Oprócz celów poznawczych sformułowano następujący cel użyteczny: wskazanie kierunków zmian w polityce penitencjarnej i systemie penitencjarnym oraz w obszarze dotyczącym nowoczesnych standardów światowych w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszego wykorzystania ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego.

Biorąc pod uwagę cele oraz przedmiot badań, zastosowano zestawienie interpretacji obiektywnej koncentrującej się na analizie instytucjonalno-prawnej z interpretacją subiektywną, która będzie zawierać w sobie opinie funkcjonariuszy i kierownictwa Służby Więziennej, a także ekspertów wyróżniających się wiedzą i doświadczeniem praktycznym w zakresie realizacji polityki penitencjarnej. Zastosowano

⁴⁷J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 55.

⁴⁸K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 18.

podział problemów, wyzwań i zagrożeń pojawiających się podczas pracy zawodowej na wynikające z organizacji i warunków pracy w organizacjach karceralnych (m.in. ściśle określony harmonogram dnia, czasowe odizolowanie od świata zewnętrznego, surowa dyscyplina, zmianowy tryb pracy, niedobory kadrowe), związane z przygotowaniem do pełnienia służby (stopień adekwatności przygotowania do realiów funkcjonowania w jednostkach penitencjarnych), powodowane koniecznością kontaktu z osadzonymi oraz wprowadzaniem zmian w zakresie warunków odbywania kary dla osadzonych (m.in. coraz większa liczba skazanych odbywających karę w Systemie Dozoru Elektronicznego, rosnąca liczba więźniów pracujących). Umożliwiło to opracowanie propozycji zmian, które miałyby na celu minimalizowanie zidentyfikowanych problemów, wyzwań i zagrożeń lub niwelowanie ich negatywnych skutków. Wspomniane propozycje przybrały formę swoistych koncepcji, idei, które mogłyby zostać zaimplementowane do prowadzonej polityki penitencjarnej i stanowiłyby odpowiedź nie tylko na współczesne dylematy więziennictwa, trudności wynikające z funkcjonowania w organizacjach karceralnych, ale także na problemy funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Jest to niezwykle istotne, ponieważ odpowiedzialność za prawidłowe realizowanie zadań ustawowych, efektywne działanie formacji, a ostatecznie za bezpieczeństwo społeczeństwa spoczywa na dobrze wyszkolonej, wykwalifikowanej kadrze kierowniczej i personelu penitencjarnym, który posiada zdolności fizyczne i psychiczne do pełnienia służby i pokonywania codziennych przeszkód wynikających ze specyfiki pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych.

1.5. Problemy badawcze

Słowo „problem” pochodzi z języka greckiego (gr. *problēma, problēmatos*). Określenie to odnosi się do przeszkody, bariery, a zatem czegoś, co stanowi kwestię do rozwiązania. Należy wyraźnie podkreślić, iż nie każdy problem może być problemem badawczym. Zdaniem Mariusza Wiatra problem badawczy jest to „swoiste pytanie określające jakość i rozmiar pewnej niewiedzy (pewnego braku w dotychczasowej wiedzy) oraz cel i granice pracy naukowej. (...) Można przyjąć, że problem badawczy to

zdefiniowana potrzeba, której zaspokojenie wymaga uzyskania nowej wiedzy”⁴⁹. Janusz Sztumski problem badawczy określa jako „to, co jest przedmiotem wysiłków badawczych, czyli po prostu to, co orientuje nasze przedsięwzięcie badawcze”⁵⁰. Mieczysław Łobocki problemy badawcze rozumie jako „pytania, na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych”⁵¹. W literaturze poświęconej metodologii badań politycznych problem badawczy utożsamia się z „(...) pytaniem odnoszącym się do pewnego wycinka stanu niewiedzy – chce się coś poznać, wyjaśnić”⁵².

Główny problem badawczy stanowi odpowiedź na następujące pytanie: **które aspekty polityki penitencjarnej realizowane w warunkach instytucji totalnej w latach 2017-2023 mają największy wpływ na wyzwania i zagrożenia dla personelu penitencjarnego?** W ramach tak sformułowanego problemu głównego wyodrębniono następujące szczegółowe problemy badawcze:

1. Czy zmiany w polityce penitencjarnej mają wpływ na rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności w opiniach funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?
2. W jakich obszarach wdrożona po 2017 roku reforma więziennictwa wpływa na powstanie wyzwań i zagrożeń w pracy funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej?
3. Jakie trudności dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej stwarza rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego?
4. Jakie rodzaje zmiennych demograficznych i służbowych najbardziej wpływają na poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?
5. Jakich należy dokonać zmian w polityce penitencjarnej (czy też polityce karnej) i reformie więziennictwa, by odpowiadały nowoczesnym standardom światowym w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszego wykorzystania ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia

⁴⁹ M. Wiatr, *Problemy naukowe*, „Zeszyty Naukowe WSOWL. Nauki humanistyczne” 2010, nr 3(157), s. 379.

⁵⁰ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 28.

⁵¹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 15.

⁵² R. Bäcker i in., *Metodologia badań politologicznych*, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 2016, s. 44-45.

wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego?

1.6. Hipotezy badawcze

Przypuszczenia dotyczące różnych zjawisk, które snujemy każdego dnia nie są niczym innym, jak hipotezami stanowiącymi wyraz werbalizacji prowadzonych refleksji. Oczywiście nie wszystkie przypuszczenia można określić mianem hipotez badawczych. To określenie odnosi się do zdecydowanie szerszego katalogu przypuszczeń, hipotez od których odróżnia je stopień ustrukturyzowania pozostający w zgodzie z rygiem metodologicznym. Wobec powyższych można stwierdzić, iż stawianie hipotez badawczych stanowi element procesu badawczego, który umożliwia badaczowi zwerbalizowanie jego przypuszczeń stanowiących odpowiedź na sformułowany problem badawczy⁵³. Janina Kowalik i Władysław Szostak definiują hipotezę badawczą jako „propozycję twierdzenia naukowego w obszarze będącym przedmiotem niewiedzy badacza. Przybiera ona postać zdania twierdzącego, odpowiedzi na uprzednio sformułowane pytanie, które nie wystąpiło do tej pory w nauce”⁵⁴. Zdaniem Tadeusza Kotarbińskiego „hipotezą nazywa się wszelkie twierdzenia częściowo tylko uzasadnione, przeto także wszelki domysł, za pomocą którego tłumaczymy dane faktyczne, a więc też i domysł w postaci uogólnienia osiągniętego, (...) na podstawie danych wyjściowych”⁵⁵. Earl Babbie twierdzi, że hipoteza jest „szczegółowym, sprawdzalnym oczekiwaniem wobec rzeczywistości, które wynika z ogólniejszej tezy”⁵⁶. Tezą natomiast określa szczegółowe wnioski dotyczące relacji między pojęciami, które badacz wysnuł z podstawowych założeń. Jerzy Brzeziński twierdzi, iż hipoteza jest „najprostszą odpowiedzią na problem i im ma prostszą postać, tym łatwiej jest ją sprawdzić”⁵⁷.

Na podstawie problemu głównego sformułowano następującą hipotezę główną:

⁵³ Ibidem, s. 54.

⁵⁴ J. Kowalik, W. Szostak, *Metodologiczne problemy nauk o polityce dla studentów nauk politycznych*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce 2007, s. 75.

⁵⁵ T. Kotarbiński, *Dziela wszystkie. Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1970, s. 81.

⁵⁶ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 67.

⁵⁷ J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 51.

przypuszcza się, że głównymi aspektami polityki penitencjarnej realizowanej w latach 2017-2023, które miały wpływ na wyzwania i zagrożenia w pracy zawodowej personelu penitencjarnego były: zagrożenia wynikające z kontaktu z osadzonymi, rozbudowana biurokracja, braki kadrowe, zmiany administracyjno-organizacyjne, przekształcenia strukturalne jednostek. Kierunki, które przyjęła polityka penitencjarna we wskazanym przedziale czasowym negatywnie oddziaływały na: bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników podczas wykonywania obowiązków zawodowych, zagrożenie wypaleniem zawodowym, wzrost obowiązków służbowych wynikających z obsługi Systemu Dozoru Elektronicznego oraz rozbudowy programu „Praca dla więźniów”.

Na podstawie sformułowanych problemów szczegółowych określono następujące hipotezy szczegółowe:

1. Zakłada się, że zmiany w polityce penitencjarnej mają wpływ na rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności. Szczególne znaczenie ma to we wprowadzeniu ścisłych limitów wyjść poza teren jednostki oraz w zakresie uczestnictwa w zajęciach o charakterze kulturalnym, sportowym i oświatowym, ograniczeniu dostępu do opieki medycznej poprzez zlikwidowanie możliwości kierowania osadzonych do lekarzy poza kolejnością i systemem świadczeń opieki zdrowotnej, a także w utrudnieniach w składaniu skarg.
2. Przypuszcza się, że zmiany realizowane w ramach programów modernizujących więziennictwo mają wpływ na wyzwania i zagrożenia w pracy zawodowej funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej. Główne zagrożenia wynikające z implementacji założeń reformy więziennictwa wiążą się z obciążeniem obowiązkami, pracą zmianową, niedoborami kadrowymi, brakiem bezpośredniego dostępu do opieki medycznej i psychologicznej, wypaleniem zawodowym, stresem, a także niezadowoleniem osób odbywających karę pozbawienia wolności objawiającym się tendencją do agresji wobec personelu penitencjarnego (słownej oraz fizycznej). Założenia reformy więziennictwa muszą uwzględniać bezpieczeństwo personelu penitencjarnego i specyfikę wykonywanego zawodu (konieczność bezpośredniego kontaktu z osadzonymi, warunki pracy w jednostkach penitencjarnych oraz implementowane zmiany wynikające z modernizacji więziennictwa). Wdrażane zmiany powinny zmierzać do zatrudnienia większej

liczby funkcjonariuszy Służby Więziennej, odstąpienia od nadmiernej biurokratyzacji i formalizacji relacji międzyludzkich występujących w warunkach instytucji totalnej, aby ograniczyć zagrożenia w pracy funkcjonariuszy i pracowników, które wynikają głównie z obciążenia kadry więziennej licznymi obowiązkami związanymi głównie z obsługą Systemu Dozoru Elektronicznego oraz rosnącą liczbą pracujących osadzonych.

3. Zakłada się, że rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego mogą stwarzać trudności, wyzwania dla funkcjonariuszy w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa osadzonym oraz personelowi podczas wykonywania zadań służbowych związanych z wciąż rosnącą liczbą pracujących skazanych oraz osób odbywających karę w Systemie Dozoru Elektronicznego (poza jednostką penitencjarną), a także w kwestii prawidłowej realizacji zadań służbowych z uwagi na obciążenie obowiązkami, niedobory kadrowe i problemy w planowaniu pracy.
4. Przypuszcza się, że zmienne demograficzne (płeć, wiek, wykształcenie) oraz zmienne służbowe (staż pracy, kontakty z osadzonymi, specyfika zadań służbowych, rodzaj zatrudnienia) dotyczące funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej mają wpływ na ich poczucie bezpieczeństwa podczas realizowania zadań w miejscu pracy.
5. Przypuszcza się, że należy dokonać kilku zmian w polityce penitencjarnej (czy też polityce karnej) i reformie więziennictwa, które odpowiadałyby nowoczesnym standardom światowym w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszego wykorzystania ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i odpowiedniego traktowania więźniów w zakresie polityki karnej i penitencjarnej: odejście od zaostrzania polityki karnej (obniżenie górnej granicy terminowej kary pozbawienia wolności), zmniejszenie rygoru odbywania kary pozbawienia wolności dla sprawców lżejszych przestępstw (zwiększenie limitu wyjść poza teren jednostki, zwiększenie liczby przepustek umożliwiających kontakt ze światem zewnętrznym); w zakresie więziennictwa: zredukowanie rozbudowanej biurokracji, rozbudowa kadry więziennej (zatrudnienie większej liczby funkcjonariuszy, co zmniejszy nadmierną liczbę obowiązków przypadającą na jednego funkcjonariusza oraz liczbę nadgodzin), częstsze i

adekwatne do potrzeb szkolenia/ćwiczenia obowiązkowe dla funkcjonariuszy i pracowników cywilnych, wzrost wynagrodzenia (większa motywacja oraz liczba kandydatów chętnych do podjęcia służby i pracy w formacji).

1.7. Zmienne badawcze i ich wskaźniki

Zdaniem Leszka F. Korzeniowskiego zmienne są „wartościami cech przypisanych danym obiektom”⁵⁸. Jerzy Apanowicz definiuje zmienne jako „dowolną cechę, właściwość czynnika, (...) która przybiera charakterystyczne, reprezentatywne wartości w badanym zbiorze”⁵⁹. Według Mariana Cieślarczyka i Zenona Chojnackiego zmienna zależna to ta zmienna, której związki z innymi zmiennymi badacz chce ustalić. Natomiast zmienną niezależną autorzy określili te zmienne, które oddziałują na zmienne zależne⁶⁰.

Wobec sformułowanych dotychczas założeń metodologicznych, koniecznym jest określenie zmiennych, które mogą być utożsamiane z „każdym aspektem, w jakim jednostki lub grupy różnią się od siebie”⁶¹. Wśród zmiennych dokonano podziału na zmienne zależne oraz zmienne niezależne.

Zmienne zależne dla badania opinii personelu penitencjarnego to:

- wyzwania w pracy zawodowej kadry więziennej;
- zagrożenia w pracy zawodowej kadry więziennej;
- zadowolenie z pracy zawodowej kadry więziennej;
- poziom bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych.

Zmienne niezależne dla badania opinii personelu penitencjarnego to:

- realizowana polityka penitencjarna;
- reformy dotyczące więziennictwa;
- przygotowanie zawodowe i specjalistyczne funkcjonariuszy i pracowników;
- płeć;
- wykształcenie;
- staż pracy;

⁵⁸ L. F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012, s. 43.

⁵⁹ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu, Gdynia 2002, s. 61.

⁶⁰ M. Cieślarczyk i in., *Metody, techniki i narzędzia badawcze oraz elementy statystyki stosowane w pracach magisterskich i doktorskich*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2006, s. 29.

⁶¹ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 664.

- rodzaj zatrudnienia;
- rodzaj jednostki penitencjarnej;
- specyfika zadań służbowych.

Precyzyjne i prawidłowe sformułowanie zmiennych, a także ich właściwa interpretacja stwarza konieczność ustalenia odpowiednich wartości, które nadadzą im użyteczne oraz wiarygodne znaczenie. Oznacza to, iż należy ustalić wskaźniki, czyli empiryczne czynniki, które umożliwiają zbadanie określonego elementu⁶². Earl Babbie definiuje wskaźniki jako „wybraną obserwację, którą traktujemy jako odzwierciedlenie zmiennej, którą chcemy badać”⁶³. Wobec powyższych można stwierdzić, iż wskaźniki to elementy, które stwarzają badaczowi możliwość zauważenia zachodzących zmian. W literaturze z zakresu metodologii badań społecznych wyróżnia się wskaźniki definicyjne, empiryczne oraz inferencyjne⁶⁴. W praktyce częstym jest zjawisko występowania wskaźników stanowiących wynik połączenia przedstawionych powyżej. Warto wspomnieć, iż, jak zauważa Stefan Nowak, wskaźniki mogą przyjmować czynniki definicyjne i inferencyjne, empiryczne i inferencyjne, a także empiryczne, inferencyjne i definicyjne jednocześnie⁶⁵.

W niniejszej pracy zastosowane wskaźniki dla zmiennych zależnych i niezależnych mają charakter empiryczny, a składają się na nie pozyskane w trakcie przeprowadzonych badań empirycznych dane statystyczne. Wobec powyższych wskaźnikami w przypadku przeprowadzonego badania, zgodnie z uwzględnionymi zmiennymi, będą:

- udział procentowy respondentów wskazujących na istnienie wyzwań zawodowych;
- udział procentowy respondentów wskazujących na istnienie zagrożeń zawodowych;
- udział procentowy respondentów wskazujących uciążliwe aspekty wykonywanego zawodu;
- udział procentowy respondentów oceniających pozytywnie poziom bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych;

⁶² E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 146.

⁶³ Ibidem, s. 553.

⁶⁴ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 166.

⁶⁵ Ibidem, s. 169.

- udział procentowy respondentów oceniających negatywnie poziom bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych;
- odpowiedzi badanych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej w regionie województwa kujawsko-pomorskiego oraz ekspertów z zakresu polityki penitencjarnej i więziennictwa w kwestionariuszu ankiety i wywiadu.

1.8. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Do weryfikacji dotychczasowej wiedzy w zakresie prowadzonych badań naukowych wskazanym jest określenie zastosowanych metod, technik i narzędzi badawczych. Właściwy dobór konkretnej procedury badawczej umożliwia zdobycie miarodajnych i wiarygodnych wyników badań. Kolejnym etapem umożliwiającym zrealizowanie procesu badawczego jest zdefiniowanie pojęć: metoda, technika oraz narzędzie badawcze.

Termin „metoda” pochodzi z języka greckiego (gr. *methodos*) i oznacza pewien ogólny sposób postępowania badawczego, który prowadzi lub ma prowadzić do uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Metoda ma charakter systematyczny, świadomy i powtarzalny⁶⁶. Według Stefana Nowaka metoda badawcza to „powtarzalny i wyuczalny sposób – schemat lub wzór – postępowania, świadomie skierowanego na realizację pewnego celu poprzez dobór środków odpowiednich do tego celu”⁶⁷. Zdaniem Janusza Sztumskiego określenie to dotyczy „(...) systemu założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do jakiego się świadomie zmierza”⁶⁸. Koniecznym jest, by zaakcentować, że niektóre metody badawcze mają zastosowanie do teoretycznego oraz myślowego przetworzenia zgromadzonego materiału badawczego, podczas gdy inne służą do dostarczenia wiedzy empirycznej. W dysertacji zastosowany został podział na metody teoretyczne, ogólnologiczne metody poznania oraz metody empiryczne.

Zgromadzenie faktów naukowych na empirycznym etapie badań stosując wyłącznie metody empiryczne nie umożliwi rozwiązania zadania badawczego. Konieczne jest poddanie ich rozumowaniu, pewnej „obróbce” myślowej, klasyfikacji,

⁶⁶ R. Bäcker i in., *Metodologia badań...*, s.63.

⁶⁷ S. Nowak, *Metodologia...*, s. 167-168.

⁶⁸ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 60.

uogólnieniu. Należy je opisać i usystematyzować. W tym celu stosuje się metody teoretyczne, których rola jest niezwykle istotna w następującym zakresie:

- dokonania logicznego uporządkowania zgromadzonego materiału faktograficznego;
- zapewnienia naukowego rygoru myślenia, czyli wnioskowania, o zebranych materiałach empirycznym;
- przetworzenia zgromadzonego materiału empirycznego w pojęcia, twierdzenia i prawa, a ostatecznie skonstruowania teorii problemu naukowego;
- dokonania weryfikacji hipotez i teorii naukowych⁶⁹.

Metody teoretyczne w dysertacji zostały wykorzystane m.in. do identyfikacji zmian w więziennictwie oraz tych aspektów polityki penitencjarnej, które mają największy wpływ na wyzwania oraz zagrożenia w pracy personelu penitencjarnego, przy sporządzaniu opisu wyników pomiaru zmiennych warunkujących wyzwania i zagrożenia, do formułowania ogólnych oraz szczegółowych wniosków z przeprowadzonych badań, a także do określenia trafności hipotez badawczych. W niniejszej pracy zastosowano następujące metody teoretyczne:

- **metodę instytucjonalno-prawną.** Metoda ta polega na studiowaniu i analizowaniu aktów normatywnych tworzonych przez instytucje prawne. Ma ona niezwykle istotne znaczenie dla sposobu działania instytucji politycznych, ale również całego systemu politycznego. W niniejszej pracy metoda ta posłużyła do przywołania aktów prawnych stanowiących ważne tło podejmowanych decyzji politycznych w zakresie reformowania polskiego więziennictwa i wytyczania nowych kierunków polityki penitencjarnej, której realizatorem jest Dyrektor Generalny Służby Więziennej. Metoda instytucjonalno-prawna posłużyła również do uwidocznienia instrumentalnego charakteru prawa, którego celem stała się przede wszystkim realizacja dyrektyw politycznych, nawet w sytuacji, gdy stały one w sprzeczności z misją Służby Więziennej i stwarzały zagrożenia dla bezpieczeństwa kadry więziennej, a także ogółu społeczeństwa;
- **metodę systemową.** Metoda ta jest często stosowana w naukach o polityce i jest zwana również analizą systemową. Charakteryzuje się ona ujmowaniem systemu

⁶⁹ J. Stochaj, Ł. Roman, *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6), s. 183.

jako całości składającej się z poszczególnych elementów zależnych od siebie, ale również od tej całości. W metodzie tej koniecznym jest uwzględnienie ogółu warunków, w jakich badany system funkcjonuje. Metoda systemowa charakteryzuje się poszukiwaniem źródła przekształceń systemu w samym systemie, w zdolności tego systemu do samosterowania własnym działaniem oraz jego oddziaływaniem na otoczenie. W niniejszej pracy metoda ta posłużyła do przedstawienia systemu penitencjarnego w rozumieniu pewnej całości, składającej się ze ściśle powiązanych ze sobą elementów, funkcjonującej zgodnie z określonymi regułami i zasadami ograniczającymi podmioty współistniejące w jej ramach, a także do wykrycia prawidłowości między decyzjami politycznymi i kształtem polityki penitencjarnej a zmianami w systemie penitencjarnym.

W niniejszej pracy posłużono się następującymi ogólnologicznymi metodami poznania:

- **analiza.** Ściśle wiąże się ona ze zdolnością umysłu człowieka, która dotyczy myślowego rozdzielenia na części, elementy składowe, relacje i związki różnych zjawisk, rzeczy czy procesów. Analiza w procesie badawczym pojawia się w powiązaniu z syntezą, warunkując ją. Natomiast synteza może być punktem wyjścia do prowadzenia dalszych analiz. Analiza prowadzona jest pod pewnym określonym kątem, w określonym aspekcie. Procesy analityczne stanowią fundament sprecyzowania problemu naukowego oraz wysunięcia hipotez, które mają charakter syntetyczny: należy podkreślić, że w poszczególnych badaniach, konkretnych pracach naukowych, w danym postępowaniu badawczym czy też treści myślenia może mieć przewagę albo analiza, albo synteza⁷⁰. W niniejszej pracy zastosowano analizę treści, która objęła wyselekcjonowaną literaturę odnoszącą się do badanego zjawiska związanego z istotą prowadzonej polityki penitencjarnej oraz zmianami wprowadzanymi w systemie penitencjarnym na mocy programów modernizacyjnych. Wykorzystanie analizy umożliwiło m.in. wyszczególnienie zasadniczych zmian mogących stwarzać wyzwania i zagrożenia w pracy personelu penitencjarnego w warunkach organizacji karceralnej (tj. aresztów śledczych i zakładów karnych). Należy wskazać, iż kwestie dotyczące polityki penitencjarnej

⁷⁰ Ibidem, s. 184.

oraz wszystkich reform związanych z modernizacją więziennictwa nie mają zapisów w jednym dokumencie. Stworzyło to konieczność analizy literatury przedmiotu, co umożliwiło zidentyfikowanie kierunków, które na przestrzeni lat przyjmowała polityka penitencjarna oraz najważniejszych przemian w więziennictwie, które dla kadry więziennej są najbardziej odczuwalne podczas wykonywania obowiązków służbowych. W pracy zastosowano również analizę ilościową, której poddane zostały wyniki uzyskane na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych, a także analizę jakościową obejmującą dane zebrane na podstawie zrealizowanych wywiadów częściowo ustrukturyzowanych;

- **synteza.** Fundament syntezy stanowi zdolność ludzkiego umysłu do łączenia w jedną całość, zgodnie z określonym zespołem zasad, zjawisk, wydarzeń, rzeczy itp., które uprzednio były rozdzielone w celu głębszego ich poznania i zrozumienia⁷¹. Nie należy utożsamiać syntezy z prostym odwróceniem analizy, gdyż jest to błędne postrzeżenie tej metody. Jej celem jest nadanie lepszej jakości oraz umożliwienie dokładniejszego poznania istoty badanego obiektu, zjawiska lub procesu. Zasadnicze założenie syntezy to długa droga dochodzenia, na drodze rozważań, do nowych wyników. Kluczowym dla syntezy jest zmierzanie do ujęć całościowych, szeroko rozumianych. W procesie syntezy z wielu pojęć, które na pozór wydają się odosobnione i bez związku ze sobą, tworzy się pewną wewnętrznymie spójną całość, która dostarcza odpowiedzi na fundamentalne pytania stawiane na początku badań, jak również w trakcie ich prowadzenia. Jest to proces wiązania ze sobą faktów szczegółowych przy jednoczesnej selekcji i odrzucaniu części z nich oraz uogólnieniem innych, a w efekcie stworzeniem z nich całości. Te całości następnie składa się w jeszcze większe całości, co stanowi esencję metody zwanej synteza⁷². Wspomniane łączenie dokonuje się za pomocą następujących operacji myślowych: porównanie, abstrakcja, uogólnienie. Synteza może mieć różny zasięg i przybierać różne postacie. Może ujmować w sposób uogólniający małe grupy faktów jednostkowych, jak również w końcowym efekcie przybrać formę pojęcia, twierdzenia, hipotezy, problemu, opisu czy też teorii wyjaśniającej⁷³. W niniejszej

⁷¹ W. Pytkowski, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985, s. 114.

⁷² Ibidem, s. 115.

⁷³ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 28.

pracy synteza posłużyła do sformułowania hipotezy głównej i hipotez szczegółowych, głównego problemu badawczego i szczegółowych problemów badawczych. Syntezę zastosowano do łączenia w całość wyodrębnionych w toku analizy elementów składowych m.in. w wymiarze przyczynowości powstawania sytuacji postrzeganych przez podmioty jako potencjalne zagrożenie lub wyzwanie, funkcjonowania respondentów w warunkach instytucji totalnej, a także oddziaływania implementowanych w polityce penitencjarnej i systemie penitencjarnym zmian na poglądy podmiotów odnoszących się do istoty wykonywania kary pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych. Synteza stała się również uzupełnieniem metody analitycznej w zakresie wyszczególnienia zmian, które powinny nastąpić w polityce penitencjarnej i więziennictwie w celu zwiększenia ich efektywności z uwzględnieniem dbałości o bezpieczeństwo podmiotów funkcjonujących w ich ramach;

- **porównanie.** Jest to określenie procesu myślowego lub logicznej metody badawczej, która polega na wykrywaniu cech podobieństwa, a także różnic występujących w badanym obiekcie, zjawisku, zdarzeniu itp., poprzez odniesienie go do innych obiektów, zjawisk, zdarzeń. Daje to badaczowi możliwość ustalenia podobieństwa oraz różnic między badanymi obiektami, zjawiskami, wydarzeniami⁷⁴. Należy podkreślić, iż konkretny fakt może zostać oceniony w sposób właściwy na drodze porównania go z faktami podobnymi lub niepodobnymi pod określonymi względami. Nie da się uniknąć porównania, gdy bada się jakiś obiekt, zjawisko czy zdarzenie w procesie jego rozwoju, który odbywa się w określonym czasie i przestrzeni. Gdy badacz porównuje wyodrębnione wycinki czasowe stanu badanego obiektu, to możliwym staje się określenie zachodzących prawidłowości, a także ważnych nowych cech. Stanowi to fundament do prognozowania dalszych kierunków rozwoju obiektu, jego przyszłe prawdopodobne zmiany oraz stany⁷⁵. Metoda porównania pozostaje w ścisłym związku z innymi logicznymi metodami badawczymi – abstrakcją, uogólnieniem. Odgrywa również istotną rolę w analizie oraz syntezie. Metoda porównania została zastosowana do wyników badań ilościowych oraz jakościowych, co umożliwiło identyfikację podobieństw (cech wspólnych) oraz

⁷⁴ J. Stochaj, Ł. Roman, *Wybrane metody...*, s. 189.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 190.

różnic (cech odmiennych) w badanym przedmiocie. Metoda ta została zastosowana do porównania zgodności założeń koncepcyjnych programów modernizujących więziennictwo oraz sposobów ich wdrożenia do praktyki penitencjarnej z regulacjami prawnymi wyznaczającymi międzynarodowe standardy postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Porównaniem objęto również wybrane państwa skandynawskie w zakresie prowadzonej polityki penitencjarnej i przyjętego systemu penitencjarnego;

- **klasyfikacja.** Metoda ta występuje w trakcie realizacji badań naukowych. Badacz, na podstawie zebranego materiału naukowego, uzyskuje określonego rodzaju wyniki, które następnie musi poddać kategoryzacji. W takim ujęciu klasyfikacja wiąże się z gromadzeniem oraz dokonaniem podziału danych zgodnie z określonymi cechami, które zostały uznane za istotne. W ogólnym rozumieniu metoda klasyfikacji sprowadza się do wyodrębnienia pewnego szeregu, pogrupowaniu go, a także wyodrębnieniu podzbiorów z uwzględnieniem stopnia posiadanej cechy⁷⁶. Metoda ta została zastosowana do analizy kwestionariuszy ankiet udostępnionych funkcjonariuszom oraz pracownikom Służby Więziennej realizującym założenia polityki penitencjarnej w wybranych jednostkach zlokalizowanych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Klasyfikacja umożliwiła typizację respondentów, m.in. ze względu na wiek, płeć, wykształcenie, typ jednostki penitencjarnej będącej miejscem służby/pracy, płeć skazanych, z którymi respondenci mają kontakt podczas realizacji zadań służbowych. Ponadto metoda ta była niezbędna podczas weryfikacji odpowiedzi udzielonych przez podmioty biorące udział w badaniach w roli ekspertów z zakresu polityki penitencjarnej i więziennictwa. Standaryzacja wyników badań dążyła do opracowania proponowanych rozwiązań w ramach kształtowania polityki penitencjarnej;
- **abstrakcja.** W procesie badawczym występuje ona jako czynność myślowa określana jako abstrahowanie lub jako metoda naukowa o nazwie metoda abstrakcji lub metoda konkretyzacji. Bez względu na to, czy jest rozpatrywana jako czynność myślowa czy jako metoda naukowa, charakterystyczne dla abstrakcji są czynności takie jak: eliminowanie (pomijanie), izolacja (odłączanie) oraz wyodrębnianie.

⁷⁶ M. Cieślarczyk (red.), *Metody, techniki...*, s. 27.

Wskazane czynności stanowią istotę abstrakcji, a ponadto każdorazowo wiążą się one z innymi czynnościami, którym abstrakcja służy. Czynności te (metody) to analiza, synteza, uogólnianie, a także tworzenie modeli oraz idealizacja⁷⁷. Można uznać, iż w procesie badawczym metoda ta polega na eliminacji pewnych części przedmiotu badań (cech, relacji, związków itp.) uznanych za nieważne z uwagi na określony cel, etap badań lub określone rozwiązanie, a także skoncentrowanie uwagi, z tych samych powodów, na badaniu związków (cech, relacji itp.) postrzeganych jako istotne. Przy użyciu tej metody pominięto pewne części przedmiotu badań, które zostały uznane za nieistotne z uwagi na przyjęty cel pracy doktorskiej, a następnie skoncentrowano się na badaniu związków uznanych za istotne. Jako przykład zastosowania metody abstrakcji w niniejszej pracy można wskazać koncentrację na dokumentacji związanej założeniami polityki penitencjarnej i programów modernizujących więziennictwo z pominięciem dokumentów wewnętrznych takich jak m.in. część regulaminów więziennych i innych dokumentów wewnętrznych regulujących funkcjonowanie w zakładach karnych i aresztach śledczych. Dodatkowo metoda ta została zastosowana przy formułowaniu wniosków z badania przeprowadzonego metodą sondażu diagnostycznego oraz wywiadu pogłębionego w formie częściowo ustrukturyzowanej;

- **uogólnienie.** Metoda uogólnienia, stanowiąca w istocie operację myślową, polega na przechodzeniu od twierdzeń odnoszących się do konkretnego, pojedynczego zjawiska do formułowania pojęć i twierdzeń zdecydowanie ogólniejszych, które mają zastosowanie do grupy lub klasy zjawisk, a w kolejnym etapie do jeszcze bardziej ogólnych. Dokonuje się tego poprzez łączenie faktów na podstawie zauważenia występujących między nimi podobieństw w pewnych aspektach. Metoda uogólnienia jest ściśle związana z abstrahowaniem oraz analizą. Posiada logiczną strukturę, przez co często pokrywa się z indukcją niepełną, a niekiedy z indukcją pełną. Metoda uogólnienia, która opiera się na porównaniu, stanowi szczególną postać syntezy. Za pomocą tej metody możliwe jest ukazanie cech oraz zjawisk o charakterze powtarzalnym. Stanowi to fundament do odkrywania prawidłowości, a następnie na ich podstawie formułowania praw nauki i zasad działania, a także

⁷⁷ E. Wiśniewski, *Metodyka wojskowych badań naukowych*, część 1, zeszyt 3, Akademia Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, Warszawa 1990, s. 78.

przeprowadzania systematyzacji, typizacji oraz klasyfikacji różnych zjawisk⁷⁸. W niniejszej pracy metoda uogólnienia została zastosowana podczas opisywania wyników uzyskanych na podstawie przeprowadzonych badań. W trakcie badań skoncentrowano się na zakresie uogólnienia sprawozdawczego, które nie przekracza ram przebadanych przypadków stanowiących wynik tzw. indukcji zupełnej. Wyłącznie w podsumowaniu zaprezentowano prognozę przyszłych wydarzeń w obszarze więziennictwa i systemu penitencjarnego z uwzględnieniem określonych kierunków przyjętych w ramach prowadzonej polityki penitencjarnej oraz (w mniejszym zakresie) karnej. W literaturze przedmiotu nazywa się to uogólnieniem indukcyjnym, które wykracza poza zakres opracowanego materiału badawczego. Wnioski z badania zrealizowanego przy zastosowaniu metody sondażu diagnostycznego oraz wywiadu pogłębionego w formie częściowo ustrukturyzowanej zostały poddane analizie, potem syntezie i abstrahowaniu, a w konsekwencji uogólnieniu;

- **wnioskowanie.** Metody wnioskowania pełnią istotną rolę w procesie poznawania rzeczywistości i rozstrzygania napotykaných problemów (również tworzenia oraz weryfikowania teorii). Badacz pozyskuje wiedzę w sposób bezpośredni poprzez poznanie empiryczne za pomocą zmysłów, jednakże istotną jej część zdobywa poprzez rozumowe wyprowadzenie nowej wiedzy z tej, która już istnieje. Tak uzyskana wiedza określana jest jako wywnioskowana lub pośrednia. Wnioskowanie, jako proces myślowy, to przyjęcie za podstawę rozumowania pewnych zdań lub twierdzeń uznanych za prawdziwe, a następnie za ich pośrednictwem badacz dochodzi do uznania za prawdziwe innego, nowego zdania lub twierdzenia. Każde wnioskowanie zawiera w sobie następujące elementy: przesłanki (zdania lub twierdzenia wyjściowe, które muszą być dostatecznie uzasadnione), wniosek (zdanie końcowe lub inaczej pozyskane logicznie nowe twierdzenie), wnioskowanie właściwe (przejście w sposób logiczny od przesłanki do nowego wniosku). W literaturze przedmiotu występuje rozróżnienie wnioskowania na indukcyjne oraz dedukcyjne⁷⁹. Wnioskowanie indukcyjne, czyli indukcja, jako metoda wnioskowania polega na dochodzeniu do twierdzeń ogólnych o danych zjawiskach na podstawie

⁷⁸ Ibidem, s. 80.

⁷⁹ J. Stochaj, Ł. Roman, *Wybrane metody...*, s. 192.

obserwacji zjawisk jednostkowych. Innymi słowy, metoda indukcji prowadzi od faktów znanych, czyli przesłanek szczegółowych do nieznanymi, nowych, ogólnych wniosków. Istota poznania empirycznego zawiera się w tłumaczeniu uogólniającym, natomiast w regułach poznania badawczego zawarte są zasady wnioskowania indukcyjnego⁸⁰. Wnioskowanie dedukcyjne, czyli dedukcja, jest procesem przechodzenia od twierdzeń o charakterze ogólnym do faktów jednostkowych. Metoda polega na wysnuwaniu wniosku z przesłanki, która w nauce została przyjęta jako prawdziwa⁸¹. W pracy doktorskiej metody wnioskowania zostały zastosowane do sformułowania wniosków dotyczących wszystkich funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej. Ponadto wnioskowanie zastosowano do sformułowania założeń dysertacji, określenia grupy badanej, a także metod, technik i narzędzi badawczych. Co więcej, metoda ta umożliwiła wyróżnienie złożonych konstruktów myślowych mających wpływ na kształtowanie wniosków z badań empirycznych. Wnioskowanie było metodą wykorzystaną do zaproponowania odmiennych od obecnych kierunków polityki penitencjarnej opartej na kilku fundamentalnych wartościach, a także dalszych zmian w obszarze systemu penitencjarnego, które umożliwiłyby adekwatniejsze dostosowanie jego ram do potrzeb zarówno kadry więziennej jak i osadzonych. Wnioskowanie okazało się niezbędne również przy formułowaniu koncepcji Uniwersyteckiej Inicjatywy Probacyjnej.

Metody empiryczne postrzegane są jako uzupełnienie metod teoretycznych. Badacz realizuje je poprzez bezpośrednie poznawanie obiektów, procesów lub zjawisk. Podstawę dla metod empirycznych stanowi doświadczenie⁸². Zdaniem Stefana Nowaka metoda badań empirycznych to „(...) określony, powtarzalny sposób uzyskiwania pewnego typu informacji o rzeczywistości, niezbędnych do rozwiązania określonego problemu badawczego, szukanie odpowiedzi na pytanie określonego rodzaju przez szeroko pojmowaną obserwację rzeczywistości”⁸³. Jako cel badań empirycznych wskazuje się pozyskanie, w powtarzalny oraz określony sposób, odpowiedniego typu

⁸⁰ Ibidem, s. 193.

⁸¹ E. Wiśniewski, *Metodyka...*, s. 80.

⁸² J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 60.

⁸³ S. Nowak, *Metodologia...*, s. 170.

informacji o rzeczywistości, które są niezbędne do rozwiązania postawionego problemu badawczego⁸⁴.

W pracy doktorskiej zastosowana została **metoda sondażu diagnostycznego** stanowiąca przedsięwzięcie naukowe, które polega na gromadzeniu faktów oraz informacji o zjawiskach strukturalnych i funkcjonalnych, a także dynamice ich rozwoju. Zgromadzone i pogrupowane informacje dotyczące zjawisk społecznych stworzyły możliwość ustalenia i określenia ich zasięgu, zakresu, intensywności oraz poziomu, co umożliwi dokonanie oceny ich przyczyn oraz skutków. W efekcie tego możliwym stało się zaproponowanie i zaprojektowanie nowych rozwiązań. Metoda ta stworzyła możliwość statystycznego opisu oraz pozwoliła wyjaśniać zjawiska o charakterze masowym, a także ważniejsze zjawiska zachodzące w zbiorowościach na podstawie reprezentatywnych prób statystycznych⁸⁵.

Wybrana metoda badań ma decydujący wpływ na dobór właściwej techniki lub technik badawczych. Janusz Sztumski technikę badawczą definiuje jako „zespół czynności związanych z różnymi sposobami przygotowania i przeprowadzania badań społecznych”⁸⁶. Zdaniem Ryszarda Podgórskiego technika badawcza jest to „system urządzeń i zabiegów stosowanych w badaniach naukowych. Różnią się one od metody tym, że są to nie tylko konkretne środki działania lub konkretne dyrektywy posługiwania się tymi środkami, ale także tym, że wiele z nich może znaleźć zastosowanie do różnych metod i różnych przedmiotów badań (...)”⁸⁷. Należy zauważyć, iż w przywołanych definicjach metody oraz techniki badawczej niezwykle istotnym jest, by zrozumieć, iż metoda stanowi pewną ogólną procedurę, sposób postępowania, natomiast technika jest zdecydowanie węższym pojęciem i w istocie precyzuje ten ogólny sposób postępowania. Można stwierdzić, iż technika odnosi się do określonego zakresu czynności, które badacz powinien podjąć w trakcie realizacji procesu badawczego.

Techniki badawcze realizowane są przy zastosowaniu narzędzi badawczych. Termin ten odnosi się do wszelkiego rodzaju narzędzi służących do zebrania, utrwalenia,

⁸⁴ K. J. Helnarska, *Podstawowe metody badawcze w politologicznych pracach doktorskich*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 2009, nr 3(76), s. 323.

⁸⁵ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s.85.

⁸⁶ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 62.

⁸⁷ R. A. Podgórski, *Metodologia badań socjologicznych. Kompendium wiedzy metodologicznej dla studentów*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Olsztyn 2007, s. 57.

ustrukturyzowania lub analizowania danych. W praktyce najczęściej jest to przedmiot materialny bądź instrument zastosowany do przeprowadzenia badań, a także zgromadzenia i uporządkowania pozyskanych danych⁸⁸.

W badaniach empirycznych zastosowana została **metoda sondażu diagnostycznego** realizowana przy zastosowaniu **techniki ankiety** oraz **wywiadu** pogłębionego w formie częściowo ustrukturyzowanej. Narzędzia badawcze to **arkusz ankiety** oraz **wywiadu**.

Kwestionariusz ankiety (załącznik 1) składał się z 35 pytań (otwartych i zamkniętych) i został wypełniony przez respondentów, którymi byli funkcjonariusze i pracownicy cywilni jednostek penitencjarnych (areszt śledczy, zakłady karne, oddziały zewnętrzne) w województwie kujawsko-pomorskim. Badanie umożliwiło poznanie istotnych stanów i procesów związanych z omawianą problematyką. Celem badania było uzyskanie informacji w zakresie opinii personelu penitencjarnego na temat wyzwań i zagrożeń wynikających z realizacji założeń polityki penitencjarnej w środowisku instytucji totalnych. Przeprowadzone badania pozwoliły uzyskać informacje dotyczące głównych wyzwań i zagrożeń, a także określić jaki jest ich związek z wprowadzonymi zmianami w więziennictwie. Zastosowana została również technika wywiadu częściowo ustrukturyzowanego, który jest określany w literaturze również jako wywiad swobodny ukierunkowany⁸⁹. Kwestionariusz wywiadu (załącznik 2) opierał się na sformułowanych wcześniej dyspozycjach, aczkolwiek badacz miał możliwość ich elastycznego modyfikowania oraz dodawania nowych pytań w trakcie prowadzonej z ekspertem rozmowy. Wywiad ten pozwolił na uzyskanie informacji w zakresie opinii ekspertów (autorytetów naukowych zajmujących się problematyką wykonywania kary pozbawienia wolności oraz doświadczonych penitencjarystów) na temat wprowadzonych w więziennictwie reform, implikacji owych zmian, które mają istotne znaczenie dla personelu penitencjarnego oraz możliwych rozwiązań i kierunków polityki penitencjarnej, które przyczyniłyby się do pozytywnej i efektywnej reformy polskiego więziennictwa z uwzględnieniem aspektów dotyczących bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

⁸⁸ R. Bäcker i in., *Metodologia badań...*, s. 68.

⁸⁹ S. Juszczak, *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 142-143.

Przed przystąpieniem do badań zasadniczych przeprowadzone zostały badania pilotażowe z funkcjonariuszami oraz pracownikami cywilnymi wybranych jednostek penitencjarnych, które określane są jako „(...) swoista próba generalna przed właściwymi badaniami (...)”⁹⁰. Badania pilotażowe umożliwiły zweryfikowanie problemu oraz narzędzia badawczego, a także pozwoliły na określenie aspektów organizacyjnych i technicznych badań. Kwestionariusz ankiety nie przewidywał konieczności udzielania odpowiedzi, na podstawie których respondenci mogliby zostać zidentyfikowani, a poczucie anonimowości w istocie mogło mieć kluczowe znaczenie dla udzielania szczerych i prawdziwych odpowiedzi. Kwestionariusz ankiety zawierał pytania zamknięte przewidujące zestawy gotowych odpowiedzi, które stwarzają konieczność wyboru właściwej z perspektywy respondenta oraz pytania otwarte, które pozostawiają respondentom swobodę formułowania odpowiedzi. Należy wyraźnie podkreślić, iż w konstruowaniu pytań ankietowych istotnym jest, aby pytania dotyczyły wyłącznie kwestii ważnych z punktu widzenia podejmowanych w pracy problemów badawczych, były skonstruowane w sposób jednakowo zrozumiały dla wszystkich respondentów, nie zawierały nadmiernej sugestii, nie były trudne do odpowiedzi oraz by wyrażone zostały w grzecznościowej formie.

1.9. Organizacja i przebieg badań

Badania naukowe stanowią złożony proces, który wymaga podjęcia działań uporządkowanych w pewien logiczny ciąg, usystematyzowanych i właściwie zaplanowanych, których celem jest rozwiązanie określonego problemu. Earl Babbie zauważa, iż w badaniu naukowym jest wiele ścieżek, którymi można podążać. Mogą to być badania opisowe, wyjaśniające, czy też eksploracyjne, prowadzone w różnych celach i koncentrujące się na odmiennych elementach rzeczywistości, układach ich wzajemnych powiązań, uwzględniające różne cezury czasowe⁹¹. Władysław Zaczyński badania naukowe postrzega jako typowe rozwiązywanie problemów i wyróżnia następujące etapy ich przebiegu: sytuacji problemowej, formułowania problemu, formułowania hipotezy roboczej, weryfikacji wewnętrznej, weryfikacji zewnętrznej, wnioskania końcowego

⁹⁰ J. Sztumski, *Wstęp do metod...*, s. 45.

⁹¹ E. Babbie, *Podstawy badań...*, s. 128.

oraz opisu wyników badań⁹². Natomiast Tadeusz Plich wskazuje następujące fazy procesu badawczego: budowanie koncepcji badawczej, projektowanie warsztatu badawczego, realizacja badań oraz faza analityczno-opisowa⁹³.

Uwzględniając powyższe, na potrzeby niniejszej pracy przyjęto strategię badań składającą się z trzech zasadniczych etapów:

- prac koncepcyjnych;
- badań właściwych;
- końcowy – opracowania właściwych wyników badań.

Etap prac koncepcyjnych obejmował:

- wybór oraz zatwierdzenie tematu pracy (październik 2020);
- gromadzenie materiałów źródłowych, w tym literatury przedmiotu, aktów prawnych, danych statystycznych (październik 2020 – luty 2021);
- krytyczną analizę zgromadzonej literatury oraz opracowanie materiałów źródłowych (luty – czerwiec 2021);
- opracowanie koncepcji badań, w tym: określenie celu i zakresu badań oraz ich związku z problemem badawczym, sformułowanie hipotez badawczych, dobór metod, technik i narzędzi badawczych, sporządzenie planu badań wraz z harmonogramem ich realizacji, kwestie etyki badań i ochrony danych, opis środowiska i warunków badań empirycznych (lipiec – grudzień 2021);
- opracowanie syntetyczne wyników krytycznej analizy literatury w oparciu o wcześniejszą interpretację zgromadzonych materiałów i danych źródłowych (styczeń – maj 2022);
- określenie doboru próby, określenie i sprecyzowanie zmiennych zależnych i niezależnych (czerwiec – lipiec 2022);
- opracowanie narzędzi badawczych, czyli kwestionariuszy ankiety oraz wywiadu (sierpień – wrzesień 2022);
- opracowanie rozdziałów teoretycznych pracy (czerwiec 2022 – listopad 2023);
- opracowanie rozdziału metodologicznego pracy (czerwiec 2022 – listopad 2023).

Etap badań właściwych składał się z:

⁹² W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995, s. 29-30.

⁹³ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań...*, s. 186-187.

- przeprowadzenia badań pilotażowych z udziałem funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, dopracowania narzędzi badawczych na podstawie zrealizowanego pilotażu (wrzesień 2023);
- przeprowadzenia badań wśród funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej (wrzesień – październik 2023);
- przeprowadzenia badań z udziałem ekspertów (wrzesień – listopad 2023);
- analizy ilościowej wyników badań (listopad – grudzień 2023);
- analizy jakościowej wyników badań (listopad 2023 – styczeń 2024).

Etap końcowy związany z opracowaniem właściwych wyników badań dotyczył:

- personalistycznej interpretacji tematu badawczego oraz logicznej interpretacji analizy procesu badawczego (styczeń – luty 2024);
- przygotowania sprawozdania z badań w formie rozdziału prezentującego wyniki badań własnych wraz z propozycją postulowanych kierunków polityki penitencjarnej i dalszych zmian w systemie penitencjarnym (luty – marzec 2024).

Przeprowadzenie badań w jednostkach penitencjarnych wymagało zgody właściwego organu decyzyjnego, którym na etapie ubiegania się o pozwolenie na badania był Rektor-Komendant Wyższej Szkoły Wymiaru Sprawiedliwości⁹⁴. Zgodę można uzyskać poprzez złożenie pisemnego wniosku do dyrektorów wybranych jednostek penitencjarnych wraz ze wskazaniem przewidywanego czasu trwania badań, danych wnioskodawcy, metodologii badań, miejsca i warunków realizacji badań, liczby osób przeprowadzających badanie. Na potrzeby złożenia wniosku autorka musiała uzyskać opinię w zakresie etyki planowanych badań wydaną przez uczelnianą komisję. W związku z powyższym złożyła wniosek o wydanie opinii do Komisji ds. Etyki Badań Naukowych Wydziału Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i uzyskała opinię pozytywną (załącznik 3). Do wniosku dołączono zaświadczenie o posiadaniu statusu doktorantki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, informację o promotorach oraz opinię Komisji ds. Etyki Badań Naukowych Wydziału Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Na podstawie złożonych wniosków dyrektorzy wybranych jednostek penitencjarnych sporządzali opinię, którą

⁹⁴ Nazwa uczelni obowiązująca w momencie ubiegania się o zgodę na przeprowadzenie badań w wybranych jednostkach penitencjarnych.

przesyłali do Wyższej Szkoły Wymiaru Sprawiedliwości. Następny etap obejmował wydanie zgody przez Rektora-Komendanta uczelni.

Autorka złożyła wnioski o pozwolenie na przeprowadzenie badań w następujących jednostkach penitencjarnych w województwie kujawsko-pomorskim:

- Areszt Śledczy w Bydgoszczy (załącznik 4) – przeznaczony dla tymczasowo aresztowanych kobiet i mężczyzn, a także skazanych mężczyzn posiadających grupę i podgrupę R-1 (recydywiści penitencjarni zakwalifikowani do odbywania kary w zakładzie karnym typu zamkniętego). Pojemność jednostki wynosi 653 miejsca. W Areszcie Śledczym znajduje się również oddział zakładu karnego typu półotwartego przeznaczony dla młodocianych kobiet oraz kobiet odbywających karę po raz pierwszy. Od 1 grudnia 2021 roku w strukturach jednostki znajduje się Oddział Zewnętrzny w Bydgoszczy-Fordonie oraz Oddział Zewnętrzny w Strzelewie⁹⁵;
- Areszt Śledczy w Bydgoszczy Oddział Zewnętrzny w Bydgoszczy-Fordonie (załącznik 4) – przeznaczony dla skazanych mężczyzn posiadających grupę i podgrupę R-1. Pojemność jednostki wynosi 608 miejsc. W jednostce karę pozbawienia wolności mogą odbywać również: skazani niewidomi odbywający karę w systemie terapeutycznym poza oddziałem, skazani posiadający grupę i podgrupę R-1 poruszający się na wózkach inwalidzkich, tymczasowo aresztowani oraz skazani mężczyźni objęci programem substytucji metadonowej⁹⁶;
- Zakład Karny w Potulicach (załącznik 5) – zakład karny typu zamkniętego przeznaczony dla osadzonych mężczyzn odbywających karę po raz pierwszy. Pojemność jednostki została określona na 1322 miejsc. W zakładzie znajdują się oddziały aresztu śledczego dla mężczyzn, a także zakład typu zamkniętego dla młodocianych, oddział terapeutyczny dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo, oddział terapeutyczny dla skazanych uzależnionych od alkoholu⁹⁷;

⁹⁵ Areszt Śledczy w Bydgoszczy. Opis jednostki, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-areszt-sledczy-w-bydgoszczy>, [dostęp: 12.01.2023].

⁹⁶ Areszt Śledczy w Bydgoszczy Oddział Zewnętrzny w Bydgoszczy-Fordonie. Opis jednostki, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-oddzial-zewnetrzny-w-bydgoszczy-fordonie>, [dostęp: 12.01.2023].

⁹⁷ Zakład Karny w Potulicach. Opis jednostki, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-potulicach>, [dostęp: 12.01.2023].

- Zakład Karny w Koronowie (załącznik 6) – zakład karny typu zamkniętego przeznaczony dla mężczyzn będących recydywistami penitencjarnymi z oddziałem zakładu karnego typu półotwartego. Od 1 lutego 2018 roku w jednostce znajduje się oddział terapeutyczny dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo. W strukturze zakładu karnego znajduje się Oddział Zewnętrzny w Chojnicach o pojemności 127 miejsc podlegający organizacyjnie Dyrektorowi Zakładu Karnego w Koronowie (w jednostce przebywają osoby, wobec których zastosowano tymczasowe aresztowanie na mocy postanowień sądów rejonowych w Bytowie, Miastku, Tucholi i Chojnicach) oraz Oddział tymczasowego zakwaterowania skazanych w Ośrodku Doskonalenia Kadr Służby Więziennej w Suchej dla 38 skazanych. Całkowita pojemność Zakładu Karnego w Koronowie wynosi 752 miejsca⁹⁸;
- Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym (załącznik 5) – zakład karny typu zamkniętego z oddziałami zakładu karnego typu półotwartego i aresztu śledczego dla kobiet i mężczyzn. Zakład karny przeznaczony dla młodocianych odbywających karę po raz pierwszy oraz dla kobiet recydywistek penitencjarnych. Oddział zewnętrzny przeznaczony jest dla mężczyzn recydywistów penitencjarnych z oddziałami: zakładu karnego typu zamkniętego i półotwartego (wyłącznie dla skazanych przebywających w związku realizacji umowy o zatrudnieniu), aresztu śledczego dla mężczyzn oraz dla skazanych mężczyzn uzależnionych od alkoholu, którzy odbywają karę w systemie terapeutycznym. W Zakładzie Karnym nr 1 funkcjonuje Dom dla Matki i Dziecka, w którym (zgodnie z art. 87 Kodeksu karnego wykonawczego) skazane kobiety mogą odbywać karę wraz ze swoimi dziećmi, a także jedyny w kraju oddział ginekologiczno-położniczy⁹⁹.

Powyższe jednostki zlokalizowane w województwie kujawsko-pomorskim zostały wytypowane do przeprowadzenia badań z uwagi na typ zakładów karnych (ZK) oraz populacji więziennej. Są to jednostki, w których umieszczone zostały osoby odbywające karę po raz pierwszy, młodociani, recydywiści penitencjarni, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, osoby niepełnosprawne umysłowo oraz fizycznie, uzależnione

⁹⁸ Zakład Karny w Koronowie. Opis jednostki, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-koronowie>, [dostęp: 12.01.2023].

⁹⁹ Zakład Karny w Grudziądzu. Opis jednostki, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu>, [dostęp: 12.01.2023].

od alkoholu, z zaburzeniami psychicznymi oraz kobiety w ciąży i matki odbywające karę wraz z dziećmi do 3 roku życia. Wobec powyższych można stwierdzić, iż praca z taką populacją osadzonych stwarza dla personelu penitencjarnego zróżnicowane wyzwania, trudności, a także zagrożenia w codziennej pracy. Wymaga również licznych umiejętności i kompetencji.

Autorka uzyskała zgody na przeprowadzenie badań w wybranych jednostkach, które wydane zostały w dniach 12 i 14 lipca (załączniki 7, 8, 9). Dalsze działania objęły wydruk ankiet w wydawnictwie Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz przeprowadzanie badań w jednostkach penitencjarnych. Nie udało się zrealizować badań wyłącznie w Oddziale Zewnętrznym w Strzelewie z uwagi na czasowe wyłączenie jednostki z normalnego trybu funkcjonowania, o czym autorka nie uzyskała informacji przed złożeniem wniosku.

Po wcześniejszym umówieniu terminu przeprowadzenia badania w poszczególnych jednostkach, stan osobowy danej jednostki był zapoznany przez autorkę z celem badania i sposobem jego przeprowadzania. Kolejnym krokiem był podział kadry penitencjarnej na funkcjonariuszy oraz pracowników cywilnych, a następnie z tak wyłonionych grup dokonywano doboru losowego respondentów do próby, poprzez wybór co n-tego respondenta do uzyskania wymaganej kwoty. Wytypowane do badań osoby przechodziły do pomieszczenia zapewniającego odpowiednie warunki do wypełnienia ankiet. Badanie jednej grupy trwało około 40 minut. Proces wyglądał identycznie w każdej jednostce penitencjarnej biorącej udział w badaniu. Z uwagi na kwestie bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych i wynikającą z tego niemożność czasowego wyłączenia określonej liczby funkcjonariuszy i pracowników z wykonywania obowiązków, badania odbywały się w dwóch turach, czyli w każdej jednostce penitencjarnej dwukrotnie, w osobnych terminach. Po przeprowadzeniu badań uzyskano łącznie 216 ankiet, z czego 2 były niekompletne i zostały odrzucone. Ostatecznie zebrano 214 prawidłowo i kompletnie wypełnionych arkuszy ankiet. Kolejnym krokiem było przystąpienie do kodowania wyników ankiet i analizy przy zastosowaniu programu SPSS Statistica.

Wywiady pogłębione częściowo ustrukturyzowane autorka przeprowadziła z czterema ekspertami, wśród których znalazły się osoby z bogatym doświadczeniem i wiedzą z zakresu polityki penitencjarnej, organizacji systemu penitencjarnego i realizacji

zadań ustawowych Służby Więziennej. W badaniu udział wzięło trzech doświadczonych penitencjarystów posiadających minimum dwudziestoletnie doświadczenie zawodowe zdobyte podczas służby w strukturach Służby Więziennej na wielu poziomach oraz wykładowca akademicki specjalizujący się w prawie karnym. Badania przeprowadzone zostały między wrześniem a październikiem 2023 roku, w formie oraz miejscu dogodnym dla respondentów, po wcześniejszym umówieniu terminu. Wywiady przeprowadzono bezpośrednio, a także za pośrednictwem platformy MsTeams oraz telefonicznie. Rozmowy z ekspertami trwały od 2 do 4 godzin. Każde spotkanie było nagrywane po otrzymaniu zgody badanego. Udzielający wywiadów zostali zapoznani z celem badania oraz sposobem ich prowadzenia, jak również późniejszym wykorzystaniem ich wypowiedzi w pracy. Po zakończonym wywiadzie autorka wykonała pisemną transkrypcję rozmowy na życzenie respondenta, którą następnie przesyłała do autoryzacji.

1.9.1. Charakterystyka badanych

Określając obszar badań należy wskazać grupę osób poddanych badaniu, czyli próbę reprezentacyjną. Sposobów doboru próby reprezentacyjnej jest kilka. Badania ilościowe realizowane są zazwyczaj z udziałem specjalnie wyselekcjonowanej próby badawczej. Wyróżnia się dobór próby losowy lub nielosowy, a próby określa się wówczas jako probabilistyczne i nieprobabilistyczne. Jedną z odmian doboru nielosowego (nieprobabilistycznego) jest dobór celowy (arbitralny). Dobór ten przeprowadzany jest na podstawie wiedzy własnej badacza o badanej populacji, a także z uwagi na cele badania. O istocie doboru celowego pisała Ewa Wasilewska określając, iż jest nią to, „że do próby trafiają te jednostki, które w opinii prowadzącego badanie dostarczą optymalnych informacji z punktu widzenia celu badania. Tak więc prowadzący badanie dobiera jednostki do próby na podstawie ogólnej znajomości badanego zjawiska”¹⁰⁰. W zrealizowanych na potrzeby niniejszej pracy badaniach zastosowany został dobór celowy próby respondentów z uwagi na ich dostępność, a także posiadane informacje oraz doświadczenie umożliwiające udzielenie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu

¹⁰⁰ E. Wasilewska, *Statystyka opisowa nie tylko dla socjologów*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, s. 30.

ankiety. Ustalając reprezentatywność personelu penitencjarnego z badanej populacji wyróżnione zostały następujące zbiory: funkcjonariusze oraz pracownicy cywilni (administracja więzienna). Przed przystąpieniem do badań wytypowane zostały jednostki penitencjarne, w których mają one zostać przeprowadzone. Przy wyborze wspomnianych jednostek istotne były następujące kryteria:

- muszą odzwierciedlać hierarchiczną strukturę poszczególnych rodzajów jednostek penitencjarnych, w których wykonywana jest kara pozbawienia wolności lub jej ograniczenie;
- posiadają odmienną liczebność osadzonych;
- reprezentują wszystkie typy zakładów karnych, w których wykonywana jest kara pozbawienia wolności (dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych, dla odbywających karę aresztu wojskowego nieuwzględniony w badaniach z uwagi na brak osadzonych odbywających tę karę);
- wykonujących karę pozbawienia wolności wobec mężczyzn i kobiet.

W szeregach Służby Więziennej w jednostkach podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej służbę pełni 2876 funkcjonariuszy, a zatrudnionych w wymiarze pełnego etatu jest 215 pracowników cywilnych.

Tabela 1. Rozkład badanej populacji z podziałem na płeć i rodzaj zatrudnienia

Populacja badanych osób	Funkcjonariusze		Pracownicy		Razem
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	
Liczba funkcjonariuszy i pracowników pełnoetatowych	2071	805	88	127	3091
Udział	67,00%	26,04%	2,85%	4,11%	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji o zatrudnieniu przekazanych przez Rzecznika Prasowego Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Bydgoszczy¹⁰¹.

¹⁰¹ Informacje o zatrudnieniu przekazane przez Rzecznika Prasowego Okręgowego Inspektoratu w Bydgoszczy stanowią załącznik do niniejszej pracy [załącznik 10].

W celu ustalenia minimalnej liczebności próby zastosowano następujący wzór¹⁰²:

$$n_b = \frac{N}{1 + \frac{4d^2(N-1)}{z_\alpha^2}}$$

Gdzie:

n_b – wielkość próby pobranej w sposób bezzwrotny

N – liczebność populacji

d – dopuszczalny błąd pomiaru

z_α – współczynnik ufności

Dane:

N – 3091

d – 0,06

z_α – 1,645

$$n_b = \frac{3091}{1 + \frac{4(0,06)^2(3091-1)}{1,645^2}} = 177,2 \approx 178$$

W powyższych obliczeniach przyjęto współczynnik ufności (z) wynoszący 1,645 przy jednoczesnym poziomie ufności (α) równym 0,1. Dodatkowo dopuszczalny błąd pomiaru (d) przyjęto na poziomie 0,06¹⁰³.

Dokonując charakterystyki badanej próby uwzględnione zostały następujące kryteria:

1. płeć;
2. wiek;
3. wykształcenie;
4. staż pracy;
5. rodzaj zatrudnienia;
6. bezpośredni kontakt z osadzonymi.

¹⁰² J. M. Brzeziński, *Metodologia...*, s. 189.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 190.

Badania empiryczne z udziałem funkcjonariuszy oraz pracowników cywilnych Służby Więziennej zostały zrealizowane z udziałem 214 respondentów. Kwestionariusz ankiety składał się z 35 pytań merytorycznych oraz 7 pytań metryczkowych.

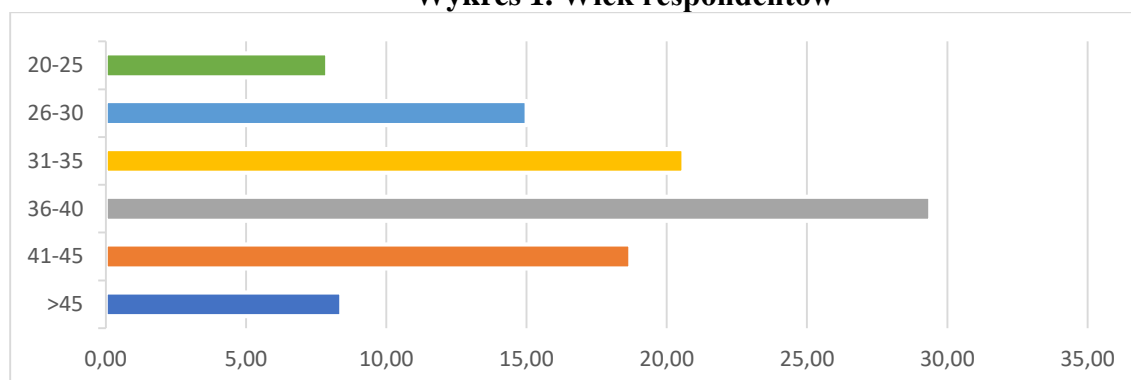
Tabela 2. Rozkład badanej próby z podziałem na płeć i rodzaj zatrudnienia

Podział osób poddanych badaniu	Funkcjonariusze		Pracownicy		Razem
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	
Liczba funkcjonariuszy i pracowników pełnoetatowych	96	110	1	7	214
Udział	44,86%	51,40%	0,47%	3,27%	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wiek, płeć oraz wykształcenie należą do podstawowych pytań społeczno-demograficznych zadawanych respondentom, dlatego pierwszym pytaniem metryczkowym było pytanie o wiek. Odpowiedzi respondentów w tym zakresie zaprezentowane zostały na poniższym wykresie (wykres 1).

Wykres 1. Wiek respondentów

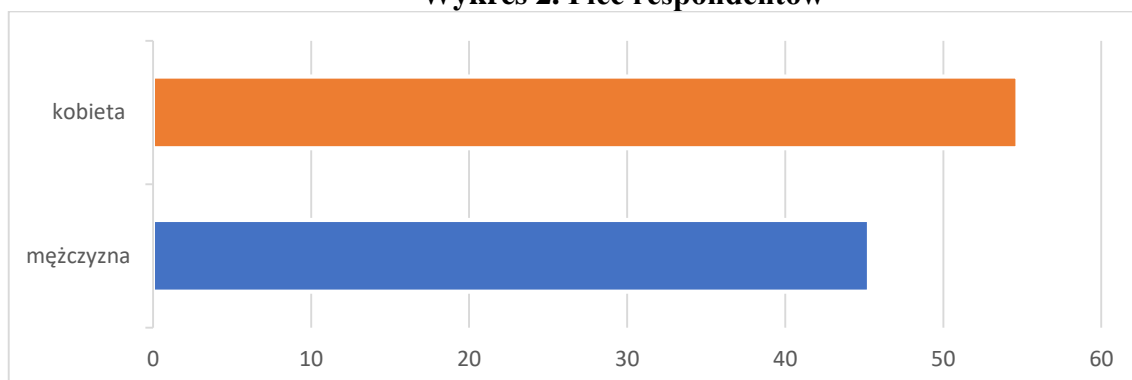
Źródło: badania własne.

Największą grupę respondentów stanowiły osoby w przedziale wiekowym 36-40 lat (29,4%), następnie badani w wieku między 30 a 35 lat (20,6%). Kolejne grupy wiekowe stanowią ankietowani w przedziale 41-45 lat (18,7%) oraz respondenci w wieku

między 26 a 30 lat (15,0%). Najmniejsza liczba badanych należała do grup wiekowych w przedziale powyżej 45 lat (8,4%) oraz 20-25 lat (7,9%). Powyższe dane pozwalają stwierdzić, iż wśród respondentów największa liczba osób była w wieku pomiędzy 30 a 40 rokiem życia.

Kolejne pytanie metryczkowe odnosiło się do informacji w zakresie płci osób biorących udział w badaniu (wykres 2).

Wykres 2. Płeć respondentów

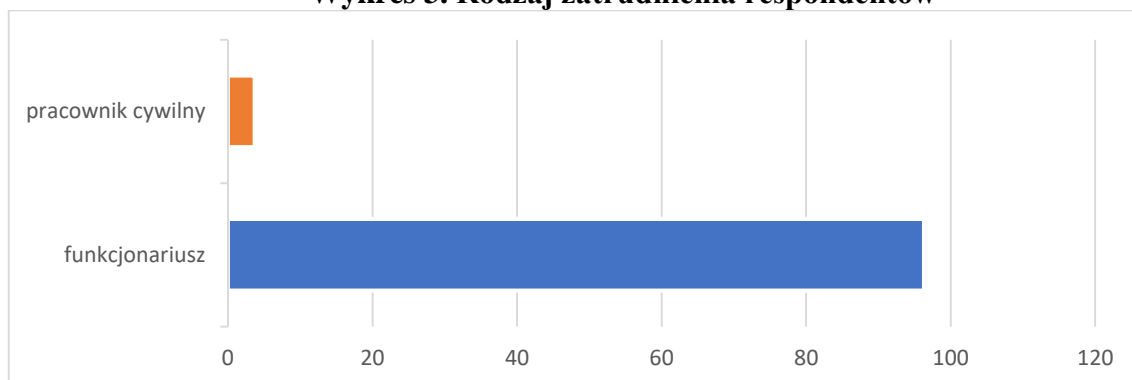

Źródło: badania własne.

Dane zaprezentowane na powyższym wykresie obrazują, iż większą część funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej biorącą udział w badaniu stanowiły kobiety 54,7%, jednak różnica między nimi a respondentami płci męskiej (45,3%) jest niewielka.

Kolejne pytanie odnosi się do rodzaju zatrudnienia, a zatem pozwala na uzyskanie informacji czy podmiot pozostaje w służbie czy jest pracownikiem cywilnym (wykres 3).

Wykres 3. Rodzaj zatrudnienia respondentów

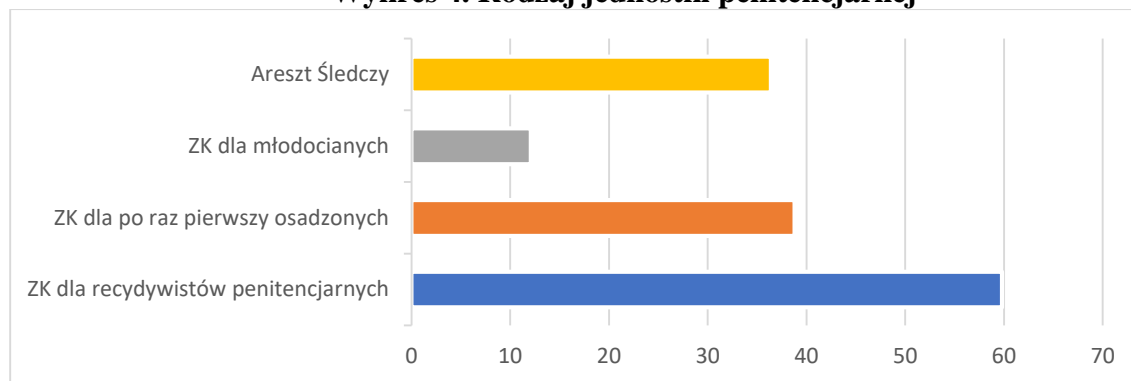

Źródło: badania własne.

Z danych zaprezentowanych na wykresie wynika, iż prawie całą grupę badawczą tworzyli funkcjonariusze Służby Więziennej (96,3%), a pracownicy cywilni stanowili zdecydowaną mniejszość (3,7%).

Respondenci udzielali odpowiedzi dotyczącej rodzaju jednostki penitencjarnej stanowiącej miejsce pełnienia przez nich służby lub świadczenia pracy (wykres 4).

Wykres 4. Rodzaj jednostki penitencjarnej

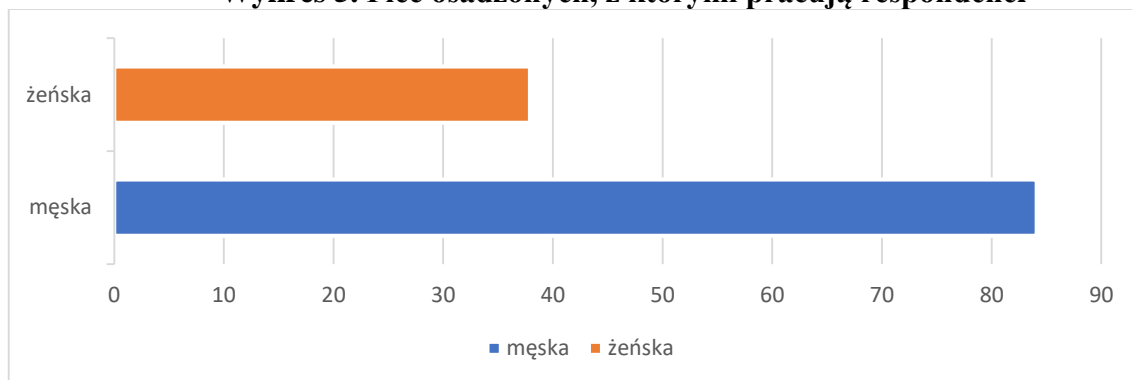

Źródło: badania własne.

Z przedstawionych danych wynika, iż najwięcej respondentów pełni służbę lub świadczy pracę w zakładzie karnym dla recydywistów penitencjarnych (59,8%), mniejszą liczbę można zaobserwować w stosunku do osób pracujących z osadzonymi po raz pierwszy (38,8%) i pełniących służbę lub świadczących pracę w areszcie śledczym (36,4%). Najmniej osób wskazało jako miejsce służby lub pracy jednostkę przeznaczoną dla młodocianych (12,1%). Warto zaznaczyć, iż powyższe pytanie, w którym respondenci udzielali informacji na temat typu jednostki penitencjarnej stanowiącej miejsce pełnienia służby lub pracy, było pytaniem wielokrotnego wyboru z uwagi na specyfikę wykonywania zadań służbowych w Służbie Więziennej i możliwość oddelegowania funkcjonariuszy do pełnienia czasowo obowiązków w innej jednostce. Oznacza to, iż w praktyce poszczególny funkcjonariusz może pracować w jednostkach penitencjarnych różnego typu.

Kolejne pytanie pozwalało uzyskać informacje na temat płci osadzonych, z którymi pracują na co dzień respondenci. Ankietowani mieli możliwość wielokrotnego wyboru, dlatego wyniki nie sumują się do 100% (wykres 5).

Wykres 5. Płeć osadzonych, z którymi pracują respondenci

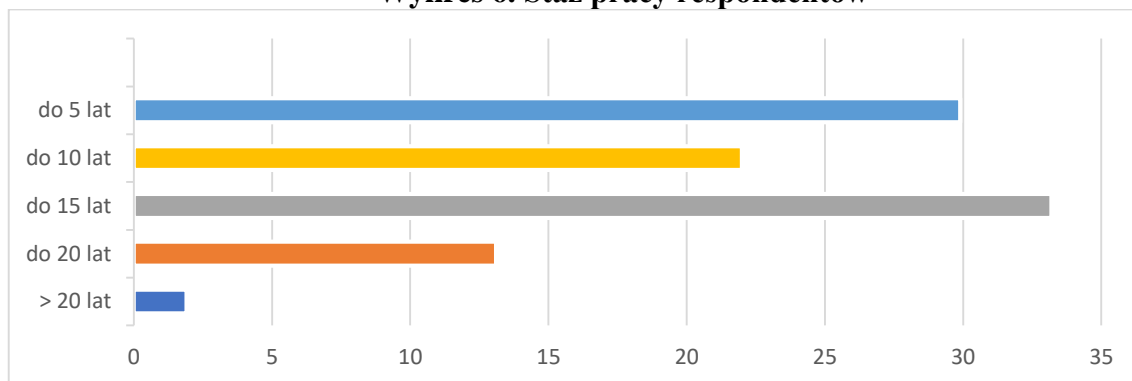

Źródło: badania własne.

Zdecydowanie więcej respondentów zadeklarowało, iż pracuje na co dzień z osadzonymi płci męskiej (84,1%) aniżeli żeńskiej (37,9%). Pytanie to umożliwiło badanym udzielenie dwóch odpowiedzi, gdyż w niektórych jednostkach penitencjarnych biorących udział w badaniu osadzeni są zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Co więcej, z uwagi na specyfikę służby i możliwość oddelegowania pomiędzy jednostkami, funkcjonariusze mogą mieć doświadczenie w pracy z osadzonymi różnej płci.

Pytanie dotyczące stażu pracy respondentów jest źródłem informacji w zakresie doświadczenia zawodowego (wykres 6).

Wykres 6. Staż pracy respondentów

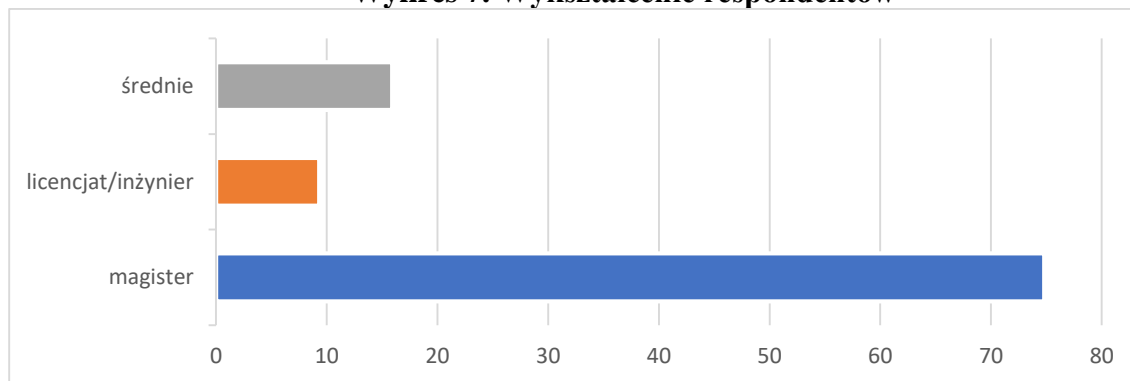
Źródło: badania własne.

Dane przedstawione na wykresie wskazują, iż respondentami były osoby o różnicowanym stażu pracy, a tym samym doświadczeniu zawodowym. Największą liczbę stanowiły osoby ze stażem pracy do 15 lat (33,2%), kolejną grupę tworzyli badani ze stażem do 5 lat (29,9%), następnie do 10 lat (22%) oraz do 20 lat (13,1%). Najmniej

liczną grupą były osoby ze stażem pracy powyżej 20 lat (1,9 %). Staż pracy jest niezwykle ważną zmienną, gdyż warunkuje on doświadczenie zawodowe

Ostatnie pytanie metryczkowe odnosiło się do wykształcenia respondentów (wykres 7).

Wykres 7. Wykształcenie respondentów

Źródło: badania własne.

Zdecydowanie najliczniejszą grupę respondentów stanowiły osoby posiadające tytuł zawodowy magistra (74,8%). Mniej ankietowanych zadeklarowało wykształcenie średnie (15,9%), a najmniej funkcjonariuszy i pracowników biorących udział w badaniu ma tytuł licencjata lub inżyniera (9,3%). Wykształcenie jest o tyle ważne, gdyż badane osoby ze względu na posiadaną wiedzę i doświadczenie edukacyjne w sposób odmienny mogą postrzegać istotę wykonywanej pracy oraz cel realizacji polityki penitencjarnej.

Rozdział II. Doktryny penitencjarne

W niniejszym rozdziale podjęta została tematyka kary w ujęciu teoretycznym i jej zastosowania w praktyce. Przedstawione zostały wybrane racjonalizacje kary, koncepcje i teorie karne zaprezentowane na tle poglądów głoszonych przez ich najznamienitszych reprezentantów. Treść rozdziału zawiera w sobie również nawiązanie do procesu ewolucji myśli penitencjarnej z uwzględnieniem jej historycznych okresów. W rozdziale zaprezentowana została instytucja kary kryminalnej oraz proces wykonywania kary, który zmieniał się intensywnie na przestrzeni lat. Wyodrębnione oraz scharakteryzowane zostały trzy zasadnicze systemy penitencjarne wraz z wyszczególnieniem ich odmian, które ukształtowały się w toku stopniowych przemian zachodzących wewnątrz wspomnianych systemów. Ponadto sformułowane zostały wnioski z podjętych rozważań wraz ze wskazaniem zjawisk społecznych, które współcześnie odgrywają istotną rolę w kształtowaniu polityki karania. Warto zaznaczyć, że wspomniane zjawiska mogą mieć również fundamentalne znaczenie dla dalszego rozwoju myśli penitencjarnej i więziennictwa.

2.1. Kary i karanie w teorii oraz praktyce

Podejmując rozważania o karze należy wyraźnie podkreślić, iż pojęcie „kara” nie funkcjonuje wyłącznie w naukach prawnych, mimo iż powszechnie kojarzy się z problematyką podejmowaną w tej dyscyplinie naukowej. Tym pojęciem posługują się również badacze z obszaru nauk takich jak pedagogika, psychologia, socjologia, a także etyka i filozofia. W ogólnym ujęciu kara rozumiana jest jako środek oddziaływania jednego człowieka na drugiego w każdej dziedzinie życia prywatnego i społecznego. Można stwierdzić, iż od początków istnienia człowieka była i jest nadal stosowana w rodzinie, pracy, służbie wojskowej, szkole – w każdym obszarze, w którym funkcjonują zależności pomiędzy ludźmi¹⁰⁴. Wobec powyższych stosownym jest stwierdzenie, iż kara stanowi atrybut osoby lub instytucji posiadającej władzę nad jednostką w zakresie adekwatnym do zależności, które zachodzą w relacji pomiędzy karzącym a karanym. Kara funkcjonuje w przestrzeni czasowej od zawsze, a przybierać może różne formy – w

¹⁰⁴ J. Utrat-Milecki, *Kara w nauce i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 39.

niektórych rejonach świata głowa rodziny ma prawo karać jej członków za określone zachowania, nauczyciel miał prawo karać uczniów itd.

Nauką, która podejmuje zagadnienie kary jest penologia. W znaczeniu zarówno dosłownym jak i etymologicznym rozumiana jest ona jako nauka o karze. Problematyką kary zajmują się naturalnie nauki społeczne, czyli nauki o człowieku. Jednakże warto wyraźnie podkreślić, iż stanowi ona przedmiot zainteresowania również etologii, czyli nauki o zachowaniu się istot żywych¹⁰⁵. Ponadto należy dodać, iż człowiek już w pierwotnej fazie rozwojowej – w sensie filogenezy, czyli na początkowych szczeblach ewolucji istoty ludzkiej rozumianej jako gatunek przyrody, ale również pojmowanej w sensie homogenezy odnoszącej się do wczesnych lat życia człowieka – zasądzał karę również wobec rzeczy martwych. System kar i nagród jest swoistą siłą napędową, a także regulatorem ludzkiego zachowania. Kara z perspektywy psychologii utożsamiana jest z utratą oczekiwanej nagrody, natomiast nagrodę stanowi uniknięcie kary¹⁰⁶. Jako przeciwieństwo nagrody kara utożsamiana jest z nieprzyjemnym dla jednostki stanem rzeczy, który następuje na skutek wykonania, niewykonania lub też niewłaściwego wykonania pewnej określonej czynności w konkretnych warunkach. Na gruncie etyki kara postrzegana jest jako swoista postać zła fizycznego, która stanowi rezultat (konsekwencję) naruszenia obowiązujących norm i porządku moralnego. Należy również wspomnieć o rozumieniu kary w pedagogice – kara pedagogiczna stosowana w celach wychowawczych stanowi odpowiedź na ignorowanie przez wychowanków powierzonych im zadań lub w sytuacji, gdy przekroczą oni granicę określonych zakazów. Nie ulega zatem wątpliwości, iż kara zalicza się do powszechnie znanych pojęć oraz instytucji prawnych. Stanowi to bezdyskusyjne stwierdzenie, które urasta do rangi dogmatu, a także pozostaje poza wszelkimi sporami i dyskursem. Można stwierdzić, iż pojęcie „kara” funkcjonuje w różnych naukach, których przedmiotem zainteresowania jest człowiek, a także inne żywe istoty. Wobec powyższych niezwykle istotnym jest, by podkreślić, iż przez penologię rozumie się karę kryminalną, czyli karę wymierzoną za przestępstwo.

¹⁰⁵ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia penologii*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1977, s. 11.

¹⁰⁶ J. Utrat-Milecki, *Postawy penologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 23.

Juliusz Makarewicz, profesor prawa karnego, prowadził badania dotyczące kształtowania się kary oraz jej stosowania z perspektywy dziejów historycznych. W jednej ze swoich publikacji Makarewicz wskazał sposób, w który kara poszerzała swój zakres i treść w zależności od kształtowania się struktur, które stanowiły powiązanie pomiędzy różnymi grupami społecznymi. Dla pełnego i dokładnego przedstawienia podejmowanej problematyki posłużył się on analizą powstawania prawa w Polsce sięgając do najwcześniejszych jego dziejów, aż do XX wieku. Makarewicz analizował zagadnienie kary ze szczególnym uwzględnieniem instytucji takich jak szkoła oraz cechy rzemieślnicze i kupieckie. Zwracał również uwagę na przedstawicieli innych zawodów, w których zapewniano ochronę porządku oraz dbano o przestrzeganie dyscypliny poprzez stosowanie systemu kar, który dokładnie określał statut przyjęty przez wspomniane ugrupowania. Należy podkreślić, iż znaczący wpływ na rozwój kary miały formacje wojskowe, które tworzyły postanowienia odnoszące się do subordynacji, a także kary przewidzianej w przypadkach jej nieprzestrzegania. Postanowienia te mieściły się w obszarze prawa powszechnego. W ten właśnie sposób powstało i kształtowało się prawo karne dla poszczególnych zawodów i zrzeczeń. W efekcie stało się ono fundamentem dla prawa, które obowiązywało w obrębie poszczególnych państw¹⁰⁷. Warto przytoczyć myśl profesora, którą zapoczątkował on w 1919 roku, jednakże nadal można uznać ją za aktualną. Dotyczy ona kształtowania się i rozwoju kary oraz jej zastosowania. W analizach dotyczących podejmowanej tematyki, Makarewicz wskazywał na sposób, w jaki rozwijało się prawo międzynarodowe, gdy zasięg wspomnianych spraw przekraczał granicę danego państwa. Stwarzało to konieczność zdecydowanie szerszego ujęcia i postrzegania przestępstwa oraz kary. Współcześnie odzwierciedleniem tak zdefiniowanej potrzeby jest m.in. Międzynarodowy Trybunał Karny z siedzibą w Hadze, który jest pierwszym w historii stałym sądem międzynarodowym. Międzynarodowy Trybunał Karny powołany został do sądenia osób fizycznych, wobec których zastosowano oskarżenie o dokonanie najcięższych zbrodni – ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości, zbrodni wojennych oraz agresji, które popełnione zostały po 1 lipca 2002 roku¹⁰⁸.

¹⁰⁷ J. Makarewicz, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów-Warszawa 1919, s. 43.

¹⁰⁸ J. Utrat-Milecki, *Kara w nauce...*, s. 40.

Z perspektywy niniejszej pracy uwaga autorki skierowana została na karę kryminalną. Pojawia się ona dopiero na finalnym etapie rozwoju instytucji kary. Wszelkie inne konsekwencje zachowań naganych, takie jak te przewidziane w szkole lub w obrębie danej grupy zawodowej, funkcjonują obok kary kryminalnej. Rodzi to problem występowania wspomnianych kar obok siebie w sytuacji, gdy określone postępowanie człowieka stanowi naruszenie zasad zawartych w statutach, regulaminach lub innych dokumentach, a jednocześnie jest ono przestępstwem w rozumieniu obowiązującego prawa karnego¹⁰⁹. Warto podkreślić, iż zasadniczą cechą kary kryminalnej, która warunkuje o jej odróżnieniu od wszelkich innych sankcji jest fakt, iż kara kryminalna jest środkiem oddziaływania w imieniu państwa za popełnienie czynu, który narusza nie tylko interes pewnej wąsko określonej grupy osób (przedstawicieli zrzeszenia, zawodu, uczniów danej szkoły itd.), ale ma na celu ochronę dóbr i interesów całego społeczeństwa¹¹⁰. Należy wyjaśnić w jakich sytuacjach zachodzi problem wielości lub jedności kar. Taki problem powstaje wówczas, gdy poprzez popełnienie jednego czynu naruszony został interes konkretnej grupy społecznej, np. przedstawicieli lekarzy reprezentowanych przez izby lekarskie, a także ogólny interes państwa. Nadając powyższym rozważaniom charakter refleksji prawnej należy mieć na uwadze, że zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem kary mogą być różne: dyscyplinarne, taryfowe, kary konwencjonalne (umowne), administracyjne (porządkowe), czy też kary pieniężne mające zastosowanie głównie w postępowaniu egzekucyjnym. Spośród obszernego katalogu kar szczególną uwagę poświęca się sankcjom, które wymierzają oraz wykonują stosowne władze państwowe i stanowią one reakcję na społecznie szkodliwy fakt przestępstwa. Jest to kara kryminalna, która jako środek polityki kryminalnej odgrywała, odgrywa i będzie odgrywać niezwykle istotną rolę¹¹¹. Kara kryminalna tworzy groźbę zastosowania określonych następstw prawnych wobec osoby, która narusza normy obowiązujące w społeczeństwie i tym samym ma ona odstraszać od popełniania przestępstwa. Jednocześnie kara kryminalna wpływa również na utrwalanie poczucia

¹⁰⁹ J. Świtka, *Wprowadzenie w problematykę karania*, [w:] *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004, s. 10.

¹¹⁰ J. Utrat-Milecki, *Postawy...*, s. 33.

¹¹¹ J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 94.

praworządności w społeczeństwie. Nie ulega wątpliwości, iż zagadnienie kary generuje wiele wątpliwości, nieporozumień, a nierzadko również sprzecznych poglądów. Poszukiwanie rozwiązań kwestii spornych w tym obszarze jest niezwykle trudne, ale również bardzo ważne, gdyż stanowi istotną wartość dla każdego obszaru nauki podejmującego problematykę kary, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru prawa karnego oraz polityki karnej i kryminalnej – zarówno w ujęciu teoretycznym, jak również w wymiarze praktycznym.

Warto pochylić się nad socjologicznym i filozoficznym ujęciem kary z perspektywy jej roli i znaczenia we wspólnotach i społeczeństwach od początku dziejów ludzkości. Nie ulega wątpliwości, iż na każdym etapie rozwoju społeczeństw, bez względu na epokę historyczną, spowodowanie szkody i wyrządzenie krzywdy – zarówno skierowane przeciwko dobru pojedynczego człowieka, jak również godzące w interesy całej zbiorowości – wywoływało zawsze reakcję o charakterze ujemnym ze strony pokrzywdzonego¹¹². Oczywistym jest, że owa reakcja i jej postać była zróżnicowana i przybierała różne, odmienne formy w zależności od historycznego etapu dziejów, stopnia rozwoju formacji społecznej, a także wielu innych czynników determinujących przeobrażenia, którym podlegała kara. Kara kryminalna stanowi ostatek ognio w rozwoju kompleksowego mechanizmu represji i respektuje wymogi obowiązującego współcześnie wymiaru sprawiedliwości. W literaturze podejmującej tematykę tak rozumianej sankcji i wspomnianego rozwoju kompleksowego mechanizmu represji wyróżnia się pięć jego istotnych etapów. Określa się je w sposób następujący: okres krwawej zemsty społecznej, okres odwetu, okres kompozycji, okres analogii oraz proporcjonalności zachodzących między przestępstwem i karą stanowiącą odpowiedź na popełnione przestępstwo, a także okres humanitaryzmu¹¹³. Określenie precyzyjnych granic czasowych występowania poszczególnych etapów jest niezwykle trudne, o ile nie niemożliwe. Należy wyraźnie podkreślić, iż pojawienie się oznak kolejnego etapu na linii rozwoju kary nie oznacza, iż poprzednie praktyki, typowe dla wcześniejszego stadium, odchodzą w zapomnienie i przestają występować w rzeczywistości. Mimo to wyszczególnienie i oddzielenie od siebie poszczególnych faz rozwoju kary jest istotne,

¹¹² J. Świtka, *Wprowadzenie...*, s. 12.

¹¹³ J. Świtka, *Filozoficzne i socjologiczne ujęcie kary*, [w:] *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, red. M. Kuć, I. Niewiadomska, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004, s. 26.

gdyż stwarza to możliwość chronologicznego uporządkowania zachodzących po sobie etapów, a tym samym odzwierciedlenia pełnej linii rozwojowej kary kryminalnej i prawa karnego na przestrzeni dziejów.

Każdy z wymienionych wyżej okresów rozwoju kary charakteryzował się pewnymi właściwościami w zakresie jej stosowania. Pierwszy z nich, który określany jest jako czasy krwawej i ślepej zemsty społecznej, wyróżniał się brakiem zachowania jakiegokolwiek proporcji pomiędzy wyrządzonym złem a reakcją na nie. Oznacza to, iż w rzeczywistości odpowiedź na doświadczoną krzywdę stanowiła dzika, nieokiełznana i nieograniczona zemsta. Zemsta, która przybierała wyjątkowo okrutną i krwawą postać najczęściej stanowiła reakcję na karygodny i podły czyn osób wywodzących się z innego rodu, rodziny, klanu lub plemienia. Odpowiedzią na krzywdę wyrządzoną przez członka najbliższego otoczenia najczęściej było wykluczenie (wyobcowanie) osoby, która popełniła naganny czyn¹¹⁴. Warto również wspomnieć, iż niekiedy zemsta przeobraża się w odwet. Charakterystyczne dla odwetu jest dostosowanie represji wymierzonych w stronę sprawcy do szkodliwości, rozmiaru oraz postaci wyrządzonej przez niego szkody. Odwet mógł występować w dwóch odrębnych postaciach, wśród których wyróżniano:

- odwet mechaniczny, określany również jako realny lub rzeczywisty – przyswoił on zasadę „oko za oko, ząb za ząb”, zgodnie z którą zabójcę spotykała kara śmierci, za odcięcie innej osobie ręki sprawca sam otrzymał karę pozbawienia tej samej kończyny;
- odwet symboliczny, zgodnie z którym (adekwatnie do nazwy) kara spotykająca sprawcę była fizyczna, lecz w jej określeniu posługiwano się symbolem jako czynnikiem nawiązującym do popełnionego czynu – np. uciekinierom odcinano stopy, a osobom składającym fałszywe zeznania (dopuszczającym się kłamstwa) usuwano język¹¹⁵.

Kolejny okres w rozwoju instytucji kary to etap systemu kompozycyjnego. Charakterystyczne dla niego stało się odchodzenie od wymierzania dolegliwości okrutnych i dotkliwych fizycznie w kierunku ugody, pojednania. W praktyce oznaczało to, iż strony zaangażowane w spór nie podejmowały wysiłków, by odwzajemnić sobie w

¹¹⁴ E. S. Rappaport, *Polityka kryminalna w zarysie*, Wydawnictwo Spółdzielnia Wydawnicza „Prawo” 1948, s. 36.

¹¹⁵ L. Lyons, *Historia kar cielesnych*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2010, s. 99.

sposób fizyczny wyrządzoną szkodę, lecz podejmowały decyzję o pojednaniu. Zewnętrznym przypieczętowaniem zawartej między stronami ugody była zapłata okupu osobie pokrzywdzonej lub jej bliskim, rodzinie. Kolejny etap określany jako okres analogii, a także proporcjonalności zachodzących między przestępstwem i karą stanowiącą odpowiedź na popełniony czyn, był w istocie swoistym nawiązaniem do zasady talionu. Prawo talionu stanowiło historyczną zasadę prawa, zgodnie z którą sprawcę spotykała kara odzwierciedlająca zbrodnię, którą popełnił¹¹⁶. Należy wyraźnie podkreślić, iż był to okres, w którym wymierzane sankcje charakteryzowały się wyjątkowym okrucieństwem. Orzekanie i wymierzanie kar odbywało się w myśl zasady analogii oraz proporcjonalności względem popełnionego przez sprawcę czynu, do czego nawiązuje nazwa tego okresu w ujęciu przedstawiającym kompleksowy rozwój mechanizmu represji. Bez wątplenia był to czas wyjątkowego okrucieństwa w stosowanych karach. Spowodowało to, iż do głosu zaczęły dochodzić refleksje filozoficzne oraz szczytne i ideologiczne hasła epoki oświecenia autorstwa znamienitych myślicieli ówczesnych czasów, takich jak Jean-Jacques Rousseau, Cesare Beccaria, Charles Louis de Seconda (Monteskiusz), François-Marie Arouet, John Locke i Gaetano Filangieri. W ich poglądach i dziełach zauważalna była początkująca idea humanitaryzmu, która winna mieć przełożenie i tym samym zastosowanie w systemie karan. W efekcie stało się to przyczyną gruntownej reformy prawa karnego. Rezultatem przeprowadzonych modyfikacji było odejście od tzw. kar kwalifikowanych, które w swej istocie cechowały się szczególną brutalnością i okrucieństwem. Jako najistotniejszą zmianę należy wskazać przede wszystkim odstąpienie od wymyślnych form kary śmierci i kierowanie się w stronę sankcji humanitarnych, dla których właściwe było dostrzeganie w sprawcach istot ludzkich reprezentujących najwyższą moralną wartość. Można stwierdzić, iż był to etap, w którym przestano odbierać sprawcom człowieczeństwo i godność. Zgodnie z dziedziną filozofii, którą jest aksjologia, również w zbrodniarzach zaczęto zauważać najważniejszą wartość dla człowieka – wartość życia jednostki¹¹⁷. Linia rozwojowa kary kryminalnej, mimo iż przedstawiona w ujęciu skrótowym obrazuje jej istotę. Przeobrażenia, którym podlegała ona na przestrzeni dziejów stanowią przedmiot zainteresowania socjologicznego ujęcia kary, które koncentruje się przede

¹¹⁶ Ibidem, s. 100.

¹¹⁷ J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne...*, s. 94.

wszystkim na kwestiach jej powstania, ewolucji oraz rozwoju. Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż kara postrzegana jako regulator życia społecznego (mechanizm dyscyplinowania społecznego) nieprzerwanie stanowi również dziedzinę zainteresowań innych nauk społecznych.

Kara kryminalna była, w zależności od okresu historycznego, tłumaczona oraz uzasadniana na różne sposoby. Stwarzała wiele nurtujących pytań – na niektóre z nich odpowiedź była jasna i klarowna, ale wiele pozostawało kwestiami spornymi budzącymi sprzeczne emocje i poglądy. W kontekście kary pojawiają się dwa fundamentalne pytania. Pierwsze z nich – czy karać – nie rodzi w zasadzie żadnych wątpliwości i odpowiedź wydaje się bezdyskusyjna. Jednakże drugie z podstawowych pytań – jak karać – jest zdecydowanie bardziej złożone, skłaniające do refleksji, na gruncie której formułowane są różne poglądy i opinie. Na podstawie tak sformułowanych pytań powstają kolejne, również niezwykle ważne – po co i dlaczego karać. Nie ulega wątpliwości, iż kwestia sensu kary – jej stosowania i zadania, które ma spełniać – może być ujmowana w sposób różnorodny. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa zasadnicze nurty stanowiące odmiennie kierunki, które dążą do znalezienia racjonalizacji kary, co w istocie oznacza poszukiwanie naukowego uzasadnienia dla prawa karania państwa¹¹⁸. Pierwszy ze wspomnianych kierunków koncentruje się wokół zwolenników skupiających się na poszukiwaniu *ratio essendi* kary nawiązując do argumentów racjonalistycznych. Wyznają oni pogląd, iż kara to odwet na przestępcy za czyn, który popełnił i nic więcej¹¹⁹. Odmiennie postrzegają ją reprezentanci myśli filozoficzno-prawnej, dla których nie jest ona wyłącznie środkiem odpłaty za popełniony czyn zabroniony, ale przede wszystkim narzędziem, poprzez które urzeczywistnia się pewne określone cele i wartości uchodzące za użyteczne społecznie. Wyodrębnienie dwóch odmiennych kierunków racjonalizacji kary przyczyniło się do powstania przeciwstawnych teorii kary, wśród których wyróżnia się:

- teorie bezwzględne, zwane również absolutnymi – zgodnie z nimi sens i cel kary określa się jako odwet na przestępcy za wyrządzone przez niego zło;

¹¹⁸ W. Konarska-Wrzošek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002, s. 17.

¹¹⁹ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005, s. 323-324.

- teorie względne, inaczej określane jako utylitarne – zgodnie z założeniami tych teorii szczególna uwaga skierowana jest na możliwości osiągnięcia określonych celów za pomocą zastosowania kary; cele mogą dotyczyć osoby samej sprawy (np. poprawa jego postawy, readaptacja społeczna), całego społeczeństwa (przede wszystkim odstraszanie innych osób od popełniania przestępstw), a także dla państwa (uwolnienie poprzez zastosowanie kary śmierci od jednostki całkowicie destrukcyjnej i zdegenerowanej, która nie poddaje się jakimkolwiek metodom resocjalizacji)¹²⁰.

Zaprezentowane wyżej teorie z biegiem czasu doprowadziły do wykształcenia się stanowiska synkretycznego, które można określić najogólniej jako mieszane, kompromisowe, czyli łączące w sobie założenia obu odmiennych teorii. Stanowisko synkretyczne wiąże w sobie elementy celowości kary, czyli jej użyteczności, ale również uwzględnia postulat dotyczący sprawiedliwego karania¹²¹.

Czy kara ma być wyłącznie odwetem, czy może ma prowadzić do osiągnięcia określonych celów? Czy jest ona tylko odpowiedzią na popełniony czyn, czy może karze się sprawcę po to, by w przyszłości tego czynu już nie popełnił, a także by odstrzyszyć społeczeństwo od popełniania przestępstw? Filozofia kary poszukuje odpowiedzi na te i inne pytania, które powstają w wyniku rozważań na temat kary kryminalnej. Oznacza ona sankcję, która wymierzana jest przez władze sądowe państwa za popełnienie przestępstwa, czyli za dopuszczenie się czynu godzącego w interesy społeczne. Ma ona szereg cech, które wyróżniają ją spośród innego rodzaju konsekwencji popełniania czynów społecznie nieakceptowanych – jest wymierzana w imieniu państwa przez stosowne do tego organy państwowe (sądy) w postępowaniu procesowym, które podlega regulacjom prawa karnego. W toczącym się postępowaniu procesowym muszą być przestrzegane prawa osoby oskarżonej oraz bezstronność rozstrzygnięć.

Stosowanie kary, czyli najbardziej radykalnego środka przymusu państwowego, w celu walki z przestępczością stało się przedmiotem zainteresowań wielu badaczy podejmujących próbę uzasadnienia takiego rozwiązania. Poglądy filozofów, socjologów i prawników w tym zakresie skutkowały wykształceniem dwóch zasadniczych nurtów

¹²⁰ J. Andenaes, *The general part of the criminal Law of Norway*, London–New York 1965, s. 54-55.

¹²¹ B. Stańdo - Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2000, s. 15.

myślowych. Teorie karne zaliczane są do podstawowych zagadnień z dziedziny filozofii prawa. Stanowią one również źródło, z którego korzystają ustawodawcy tworząc i reformując kodeksy karne. Analiza teorii karnych umożliwi ich zrozumienie, a w perspektywie także wykształcenie własnych poglądów na to w jaki sposób rozumieć, usprawiedliwiać czy też racjonalizować karę kryminalną¹²².

Ważnym pojęciem w tej tematyce są koncepcje penologiczne. Penologia została już wcześniej wyjaśniona jako nauka o karze. Czym są natomiast koncepcje penologiczne? Należy je rozumieć jako poglądy na sens kary kryminalnej – czy rzeczywiście on jest, a jeśli tak to jaki? Można stwierdzić, iż koncepcje penologiczne odnoszą się do idei kary, a także do systemu twierdzeń dotyczących jej sensu oraz racjonalizacji. Warto jednak wyraźnie podkreślić, iż nie dotyczą one instytucji kary ugruntowanej w danym społeczeństwie¹²³.

Filozofowie oraz teoretycy prawa podejmowali próby wskazania warunków, które powinna spełniać każda teoria karna. Profesor Edmund Krzymuski twierdził, iż teorie prawne to systematyczne wykłady podstaw filozoficznych prawa karnego. W jednej ze swoich publikacji wyjaśniał czym są teorie karne w następujący sposób: „(...) zasady, którymi prawo karne rządzić się powinno, aby stać się rozumną instytucją życia społecznego, inaczej mówiąc, aby utrzymać się w zgodzie z pewnymi postulatami, stawianymi przez mężów nauki, co do istoty, celu i tytułu prawnego kary”¹²⁴. Leszek Lernell, prawnik specjalizujący się w dziedzinie prawa karnego i kryminologii, używał terminu teoria kary zamiennie z pojęciem koncepcja penologiczna. Jego zdaniem teoria kary oznacza zwarty, spójny system poglądów odnoszących się do sensu kary kryminalnej – czy w ogóle występuje i jaki jest¹²⁵. Podejmując tematykę koncepcji penologicznych należy również przytoczyć pojęcie kultury penalnej, którym posługiwał się profesor Marian Filar. Jako cel kultury penalnej wskazuje się nadawanie ogólnego sensu ontologicznego, określanie celów, a także ram teoretycznych polityki kryminalnej. Filar zwraca uwagę na pewną niezwykle istotną kwestię, którą należy uwzględnić wypełniając treścią normatywną wyjaśniony powyżej termin. Kwestia ta dotyczy

¹²² M. Filar, *Współczesne kultury...*, s. 44.

¹²³ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 23.

¹²⁴ E. Krzymuski, *System prawa karnego: ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce. 1, część ogólna*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1921, s. 5.

¹²⁵ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 17-18.

rozwiązania klasycznego dylematu występującego na gruncie rozważań filozoficznych i moralnych prawa karnego. Dotyczy on alternatywy – teorie bezwzględne czy teorie względne.

W podejmowanej problematyce istotna jest również racjonalizacja kary. Teoretycy prawa i filozofowie zajmujący się tą tematyką sformułowali z biegiem czasu wiele racjonalizacji kar. Przyjmując kryterium podziału dotyczące elementów, do których poszczególne racjonalizacje się odnoszą, można podzielić je na trzy podstawowe rodzaje:

- racjonalizacje metafizyczne;
- racjonalizacje celowościowe;
- racjonalizacje mieszane.

Czym różnią się od siebie poszczególne rodzaje racjonalizacji kar? Metafizyczne zwane są również absolutnymi, bezwzględnymi, a także odwetowymi i nawiązują do istoty kary. Zgodnie z nimi stanowi ona odpowiedź (odpłatę) na popełnione przestępstwo, wyrządzoną krzywdę. Racjonalizacje metafizyczne nie odwołują się do celów społecznych kary, a także do funkcji, które ma ona w społeczeństwie pełnić. Odmienne prezentują się racjonalizacje celowościowe, które określane są również jako teorie względne, ochronne lub utylitarne. Odnoszą się one do tego, że kara ma pewne określone cele społeczne, do których osiągnięcia dąży. Racjonalizacje mieszane, inaczej teorie karne mieszane, stanowią połączenie idei odwetu z użytecznością społeczną kary. Postrzegają ją jako pewne zjawisko, w którym wyodrębniają dwa pierwiastki – *meritum*, czyli słuszność kary, która stanowi element odwetowy oraz *utilitas* określany jako pożytek kary stanowiący jej element teleologiczny¹²⁶.

Teorie karne, we wszystkich wyszczególnionych rodzajach, zauważalne były już w starożytności. Myśliciele i filozofowie, wśród których wspomnieć należy Sokratesa, Platona czy Arystotelesa, należeli do zwolenników teorii odwetowej. W rozumieniu Platona kara miała przywracać harmonię, która została naruszona poprzez popełnienie czynu zabronionego. Arystoteles twierdził, iż kara stanowi wyrównanie krzywdy (straty), którą spowodowało przestępstwo. Sofiści reprezentowali inne stanowisko wyznając pogląd, iż nie istnieje żaden obiektywny porządek rzeczy, a człowiek jest miarą wszystkiego. Warto wspomnieć twierdzenia Protagorasa, który uważał przestępstwo za

¹²⁶ M. Filar, *Współczesne kultury...*, s. 48.

chorobę społeczną i jednocześnie postulował, by wymierzana sankcja miała cel racjonalny. Takim celem miało być odstraszenie ogólne, czyli zniechęcenie do popełniania przestępstw przez inne osoby, zabezpieczenie społeczne przed przestępczością, a także zmiana postaw sprawcy przestępstwa (jego poprawa). W tych postulatach widoczny był już element wskazujący na potrzebę resocjalizacji przestępców, mimo iż wówczas nie było to określane tym terminem. Filozof rzymski Seneka również prezentował swoje poglądy w zbliżonym, utylitarnym tonie. Wychodził on z założenia, że człowiek rozsądny i roztropny nie stosuje kary wyłącznie dlatego, że popełnione zostało przestępstwo. Robi to z uwzględnieniem celu sankcji, by w przyszłości ponownie nie popełniono czynu zabronionego. Okres, w którym odwet mieszał się z celowością kary stanowiło średniowiecze. Był to etap wahań między odpłatą, a celem środka represyjnego. Odzwierciedleniem tego były poglądy św. Tomasza z Akwinu¹²⁷. Uznawał on postulaty zawarte w Starym Testamencie, a także stanowisko Arystotelesa, który uważał, że kara to wyrównanie poniesionej w wyniku przestępstwa straty i przywrócenie równowagi. Jednocześnie w poglądach św. Tomasza widoczne były również wpływy wywarte przez religię chrześcijańską, zgodnie z którą kara stanowi środek służący do poprawy sprawcy. Koncepcja celowościowa na swoim gruncie sytuuje tych ojców kościoła, którzy w wymierzonej dolegliwości dostrzegali środek pokuty, a także narzędzie, za pomocą którego przestępca, czyli grzesznik miał odzyskać utraconą łaskę Bożą. Za autora pierwszej eklektycznej teorii kary uznaje się Hugo Grocjusza, holenderskiego prawnika, filozofa i dyplomatę określanego ojcem prawa międzynarodowego. Grocjusz jest autorem pierwszej systematycznej teorii karnej. Dokonał on rozróżnienia pomiędzy karą idealną, której rację bytu stanowi popełnione przestępstwo i wina sprawcy oraz karą rozumianą jako narzędzie sprawiedliwości społecznej, dla której uzasadnienie stanowi jej pożyteczność¹²⁸.

Zaprezentowany wyżej podział teorii karnych jest atrakcyjny z uwagi na jego prostotę i przejrzystość, co warunkuje łatwość zrozumienia. Trójpodział na teorie metafizyczne, celowościowe oraz mieszane wprowadzony został przez Karla Salomo Zachariae von Lingenthala w 1801 roku. Autor był teoretykiem i filozofem prawa

¹²⁷ W. Świda, *Prawo karne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989, s. 226.

¹²⁸ E. Krzymuski, *System prawa...*, s. 7.

karnego. Dokonany przez niego podział opierał się na kryterium uzasadnienia kary. Powyższe trzy kategorie teorii karnych utrwały się w nauce i nadal pozostają aktualne.

Podziałów teorii karnych jest wiele. Odmienny od przedstawionego powyżej jest podział, który koncentruje się na wyodrębnieniu grup koncepcji kary, posiadających wspólne założenia podstawowe. Zgodnie z tym podziałem wyróżnia się:

- retributywne teorie kary;
- prewencyjne teorie kary;
- negatywistyczne teorie kary.

2.1.1. Retributywne teorie kary

Retributywne teorie kary postrzegają karę kryminalną jako odpłatę za popełnione przestępstwo zgodnie z myślą „zło za zło, kara za przestępstwo”. Na gruncie tych teorii przyjmuje się, iż sprawca przestępstwa zasługuje na konsekwencje naruszenia prawa. Jednocześnie zasądzona i wymierzona kara powinna być adekwatna, czyli proporcjonalna do dokonanego czynu i wyrządzonej szkody. Należy wyraźnie zaznaczyć, iż poszczególne ujęcia retributywne różnią się pomiędzy sobą wyjaśnianiem tego, co oznacza stwierdzenie, iż przestępca zasługuje na karę. Mimo to wszystkie te ujęcia wspólnie wyprowadzają owo uzasadnienie z jakiejś koncepcji sprawiedliwości¹²⁹. Zgodnie z założeniami teorii retributywnych, kara ma przywracać pewien porządek, zaburzony na skutek popełnienia przestępstwa, a także przywracać w społeczeństwie poczucie bezpieczeństwa i uczciwości. Można stwierdzić, iż w nowoczesnych teoriach retributywnych widoczna jest inspiracja formalną etyką wartości Immanuela Kanta, która zawiera w sobie nakaz posłuszeństwa wobec prawa moralnego. Kluczowa jest tu kwestia sprawiedliwości, gdyż ona sama w sobie stanowi prawo moralne i nakazuje karanie tych jednostek, które tego obowiązku nie przestrzegają¹³⁰.

Omawiając retributywne teorie kary nie sposób nie przywołać poglądów Immanuela Kanta. Zaprezentował on teorię kary, która traktuje ją jako odwet sprawiedliwy i moralny. Kant dokonał swoistej syntezy etyki, filozofii i prawa na gruncie rozważań o charakterze penalnym. W swoich poglądach przedstawia on wymierzanie

¹²⁹ M. Soniewicka, *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 53.

¹³⁰ J. Dressler, *Understanding...*, s. 42.

sankcji jako przywrócenie porządku naruszonego na skutek popełnienia przestępstwa i jednocześnie daje sprawcy sposobność do odrodzenia się na nowo w kontekście moralnym¹³¹. Według Immanuela Kanta wyłącznym powodem, określanym również jako motyw moralnych czynów jednostki powinno być spełnienie obowiązku. Zgodnie z poglądami filozofa, każda istota ludzka podlega pewnej regule, zgodnie z którą jest ona zobowiązana do dokonywania dobrych uczynków, które powodowane są poczuciem obowiązku. Wspomnianą regułę stanowi imperatyw kategoryczny: „postępuj tylko według takiej maksymy, dzięki której możesz zarazem chcieć, żeby stała się prawem powszechnym”¹³². Co więcej, nie wystarczy działać jedynie w zgodności z poczuciem obowiązku, ponieważ jeśli jednocześnie występują jakiegokolwiek osobiste pobudki, wówczas działań człowieka nie można nazwać postępowaniem moralnym. Obowiązek rozumiany jest jako konieczność, która wywodzi się z szacunku do prawa moralnego. By nazwać działanie jednostki moralnym musi występować w nim wyłącznie dobra wola, sama w sobie. Kolejną podstawą, na której Kant stworzył swoje poglądy na temat prawa i moralności jest zasada, iż człowiek zawsze jest celem samym w sobie. W upraszczającym ujęciu można stwierdzić, iż ideę odnoszącą się do działania człowieka powodowanego posłuszeństwem względem obowiązku zestawić należy z bezinteresownością. Dobrą wolę można pojmować jako czyste i niezmaćcone intencje człowieka, natomiast powszechność utożsamiać z postulowaną nieustanną konfrontacją własnego postępowania danej jednostki z modelem postępowania innych osób. W koncepcji Kanta wyraźny jest przejaw humanitaryzmu o czym bezsprzecznie świadczy idea głosząca postrzeganie istoty ludzkiej zawsze jako cel sam w sobie, jako ośrodek naszych ludzkich dążeń i planów. Warto również wspomnieć o fundamentach, na których, według Kanta, opiera się prawo – jego własnym celu umocnionym zasadą powszechności¹³³. Jako podmiot celów prawa filozof wskazuje każdą jednostkę rozumną, naturalnie jako cel sam w sobie. Stwierdza on, że prawo jest bezwzględnie potrzebne do regulowania stosunków występujących między ludźmi. Kant wychodzi z założenia, że ludzka natura jest zła, a sam człowiek niejako skazany jest na egzystencję w cieniu przemocy oraz zła. Twierdzi on, że prawo zawierające w sobie groźbę represji, sankcji za

¹³¹ M. Szyszkowska, *Zarys filozofii prawa*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2000, s. 120.

¹³² I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Wydawnictwo Antyk Marek Derewiecki, Kęty 2018, s. 62.

¹³³ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 65.

popelnienie przestępstwa stanowi warunek, na mocy którego zachodzi współpraca i solidarność ludzi. Kant dokonał rozróżnienia kategorii naruszenia ustaw prawnych na przestępstwa prywatne oraz przestępstwa publiczne. Pierwsze odnoszą się do nieprawości takich jak m.in. nadużycie osobistego zaufania, kradzież lub przywłaszczenie mienia, których następstwem nie jest utrata przez przestępcę możliwości bycia nadal obywatelem. Przestępstwa publiczne dotyczą czynów zabronionych takich jak kradzież czy też rabunek mienia publicznego, w efekcie którego sprawca jest niezdolny do dalszego bycia obywatelem. Kant przedstawia pogląd, zgodnie z którym sprawiedliwość stwarza konieczność odpłaty złem za wyrządzone zło, a wcielenie idei sprawiedliwości stanowi kara kryminalna. Należy wyraźnie podkreślić, iż w poglądach Kanta postulat karania stanowi imperatyw kategoryczny, samoczynnie działającą regułę, zgodnie z którą, gdy człowiek zabija drugiego człowieka w istocie zabija samego siebie. Przestępstwo, które narusza imperatyw kategoryczny stanowi zło, a więc domaga się ono kary. Warto również przedstawić jak, w poglądach Kanta, formułowane jest uzasadnienie kary kryminalnej. Otóż owo uzasadnienie znajduje się w samym fakcie popełnionego przestępstwa, stanowi swoisty wyraz szacunku dla sprawcy, w którym zawarte jest uznanie jego godności. Kant dokonuje wyjaśnień swoich poglądów w sposób następujący: gdyby dane społeczeństwo miało ulec rozwiązaniu, to przed jego dokonaniem należy pozbawić życia ostatniego przestępcę, który skazany został na karę śmierci. Uzasadnieniem tego jest pogląd, iż przestępstwo jest winą, która ciąży wyłącznie na danej jednostce, a nie na wszystkich obywatelach i nie znajduje swojego wyrazu w zakłócaniu porządku życia społecznego¹³⁴. Kant przedstawił w swojej koncepcji również rozróżnienie sprawiedliwości na retrybucyjną oraz dystrybucyjną. Sprawiedliwość retrybucyjna postuluje wyrównanie każdego popełnionego przestępstwa całkowicie i wyłącznie przy zastosowaniu kary, natomiast sprawiedliwość dystrybucyjna zawiera w sobie żądanie stosowania kar adekwatnych do popełnionego przestępstwa.

Na gruncie teorii retrybucyjnych niezwykle interesująca jest również teoria karna Emile'a Durkheima, filozofa, socjologa i pedagoga pochodzenia francuskiego. Teoria penologiczna, którą sformułował odzwierciedla się w głoszonych przez niego poglądach. Jednym z fundamentalnych założeń Durkheima jest to, które odnosi się do ludzkiej

¹³⁴ E. Krzymuski, *Teoria karna Kanta ze stanowiska jego ogólnej nauki o rozumie praktycznym*, Wydawnictwo Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 45.

natury. Autor wskazuje, iż jest ona dwoista, czyli złożona z komponentów czysto biologicznych, a także społecznych. Pomędzy wymienionymi elementami ludzkiej natury zachodzi trwały antagonizm. W wyniku tego jednostką rządzą wewnątrz instynkty, które ściśle wiążą się ze zmysłami (sfera *profanum*), a od zewnątrz człowiekiem włada społeczeństwo za pomocą powszechnie przyjętego systemu zakazów i nakazów, które jednostka chłonie w momencie, w którym staje się częścią ludzkiego świata (sfera *sacrum*). Odnosi się to do procesu, w którym człowiek podlega socjalizacji. Można stwierdzić, iż jest to jednocześnie proces ucłowieczania. Pomędzy sterowaniem wewnętrznym i zewnętrznym zachodzą istotne różnice. Sterowanie jednostką na poziomie wewnętrznym związane jest ściśle z biologią, odbywa się ono na zwierzęcym obszarze w naturze człowieka. Natomiast sterowanie zewnętrzne dokonuje się przy pomocy norm społecznych i przymusu. W praktyce oznacza to, że w sytuacji, w której istota ludzka nie postępuje w zgodzie z przyjętymi normami (narusza je) doświadcza przymusu, siły nacisku czy też sankcji. Jest to przymus moralny, mimo iż nierzadko przyjmuje on w rzeczywistości postać przymusu fizycznego¹³⁵. Innym założeniem, które jest istotne w teorii Durkheima jest kategoria faktu społecznego. Autor rozumie to pojęcie jako więzi społeczne, społeczną kontrolę, świadomość zbiorową. Wychodzi on z założenia, że te fakty należy postrzegać jako rzecz, swoistą rzeczywistość. Upraszczając, jest to pewien sposób postępowania, który w danej zbiorowości obowiązuje jako powszechny, jest utrwalony. Chcąc wskazać na przykłady faktów społecznych można przywołać m.in. religię, język, moralność czy prawo. Wszystkie te fakty, każdy z nich z osobna, ma wpływ na istotę ludzką kształtując jej postawę, zachowanie, poglądy. W tym założeniu Durkheima wyraźnie widoczna jest nadrzędność i przewaga więzi społecznych nad pojedynczym człowiekiem, stanowiącym element składowy całego społeczeństwa i pozostającym od niego zależnym¹³⁶. Według Durkheima prawo stanowi wskaźnik więzi społecznej, który charakteryzuje się obiektywizmem. Wyróżnił on następujące fundamentalne rodzaje prawa: represyjne oraz restytucyjne. Historia prawa represyjnego jest zdecydowanie dłuższa, gdyż to ono pojawiło się jako pierwsze. Dotyczyło reakcji na popełnione czyny naganne, które wymierzone były w społeczeństwo. Prawo restytucyjne narodziło się zdecydowanie później, w dalszych fazach rozwoju prawa i koncentrowało

¹³⁵ J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022, s. 375.

¹³⁶ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 69.

się na dążeniach do unormowania reakcji na czyny zabronione, które naruszały indywidualne interesy jednostek. Za przestępstwo Durkheim uznał sytuację, w której dochodzi do wyłamania się świadomości poszczególnego człowieka ze świadomości zbiorowej z zastrzeżeniem, iż czyny popełnione przez jednostkę godzą w jednolite więzi społeczne¹³⁷. Można określić to jako stan anomii, gdyż powyżej zaprezentowane zachowanie stanowi pewne odchylenie od zastanych reguł postępowania, które umacniają ład społeczny. Warto podkreślić, iż według Durkheima jest to nieuchronne, a jednocześnie postrzega on takie zjawisko jako korzystne i warunkujące postęp. Gdyby takie sytuacje nie miały miejsca, dochodziłoby do zastoju życia społecznego, a tym samym do stagnacji więzi społecznej. Wyjaśnia to konieczność istnienia kary kryminalnej. Społeczeństwo jej potrzebuje, gdyż to właśnie za pomocą określonych sankcji grupy społeczne w sposób kategoryczny i gwałtowny wyrażają brak akceptacji wobec przestępstw, które są przejawem odchylenia od świadomości zbiorowej. Bardzo ważne jest, by w społeczeństwie dochodziło do przestępstw, gdyż tak jak wyżej wspomniano, zapobiega to stagnacji życia społecznego, natomiast również istotnym jest, by obywatele nie tolerowali, nie dawali przyzwolenia na podejmowane próby przełamania zbiorowej świadomości za pomocą różnego rodzaju dewiacji, ponieważ skutkiem tego mogłoby być rozchwianie więzi społecznej. Dezaprobata i potępienie dla tych odchyłeń zostają wyrażone w postaci środka represyjnego. W poglądach Durkheima kara oznacza afirmację sprawności i dynamiki reakcji zbiorowej skierowanej przeciwko próbom zaburzenia społecznego ładu. Kara odzwierciedla wyższość tego, co społeczne nad tym, co dotyczy wyłącznie jednostki. W powyższy sposób autor teorii dokonuje uzasadnienia idei odpłaty, która zawiera się w sankcji karnej. Należy jednak podkreślić, iż jego zdaniem owa odpłata nadal pozostaje „duszą kary”. Durkheim nawiązuje do rozwoju idei odkupienia. Aktualnie można podejmować tę kwestię wyłącznie w sensie metaforycznym, gdyż sprawca w taki właśnie sposób rekompensuje swoje czyny społeczeństwu, które broni interesów jednostki doświadczającej krzywdy na skutek popełnienia przestępstwa. Idea zmodyfikowanego odkupienia nadal lokuje się w karze kryminalnej. Wspólnota, dana grupa społeczna kieruje wobec sprawcy żądanie dotyczące spełnienia aktu odkupienia¹³⁸. Kluczowe jest pytanie w czym objawia się owa idea

¹³⁷ J. Szacki, *Historia myśli...*, s. 376.

¹³⁸ *Ibidem*, s. 380.

odkupienia? Przejawia się ona w samym fakcie reakcji społecznej na przestępstwo, stanowi treść świadomości zbiorowej potępiającej takie działania, co wyraża się w zasądzaniu oraz wykonywaniu kary. Wobec powyższych można stwierdzić, iż kara jest spełnieniem aktu odkupienia, który został przestępcy narzucony z zewnątrz, ze strony grupy społecznej. Swoistą pokutę może stanowić czynnik, który przybliży sprawcę do przewyciężenia poczucia wyobcowania, a także może przyczynić się do ułatwienia jego walki z własną naturą biologiczną, a tym samym do podjęcia drogi ku socjalizacji, czego zwieńczeniem jest uczłowieczenie. Ponadto, potępienie przestępstw przez świadomość zbiorową, które przybiera postać wymierzonej kary kryminalnej, niesie ze sobą następstwa niezwykle ważne dla ogółu społeczeństwa – przywraca autorytet oraz wartość normy, a także potwierdza ją i jej siłę. Kara w ujęciu Durkheima wzmacnia autorytet normy, gdyż chroni ład społeczny za pomocą kontroli społecznej i w istocie ma realny wpływ na ugruntowanie i wzmocnienie więzi społecznej. Zasadnym jest stwierdzenie, iż w jego koncepcji kara utożsamiana jest ze środkiem ochrony ładu społecznego, a nie odwetem.

2.1.2. Prewencyjne teorie kary

Prewencyjne teorie kary skupiają się wokół poglądów, że racją bytu sankcji karnej oraz jej sensem jest skuteczność i efektywność w zakresie zapobiegania popełnianiu kolejnych przestępstw przez jednostkę, która już została ukarana za taki czyn. Nosi to nazwę prewencji indywidualnej. Istotna jest również prewencja generalna, która polega na tym, iż sensem, a także racją jej bytu jest skuteczność w zapobieganiu popełniania przestępstw przez ogół społeczeństwa, czyli osoby wcześniej niekarane. Fundamentalne założenie prewencyjnych teorii kary dotyczy stwierdzenia, iż zastosowanie kary kryminalnej jest skuteczne, a człowiek z natury jest zły. Ponadto należy podkreślić, że te teorie formułują pogląd, iż niekaranie, czyli bezkarność stanowi czynnik kryminogeny¹³⁹. Najbardziej znanymi przedstawicielami prewencyjnej teorii karania są Cesare Beccaria, określany jako najznamienitszy reprezentant kierunku postępowo-humanitarnego w zakresie prawa karnego oraz Paul Johann Anselm von Feuerbach uznawany za jednego z najwybitniejszych prawników przełomu XVIII i XIX, który jest

¹³⁹ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 86.

twórcą psychologicznej teorii kary. Jednym z jego najbardziej znanych i ważnych dokonań stało się przeniesienie filozofii ze szczególnym uwzględnieniem zasad etyki i psychologii Immanuela Kanta na grunt prawa karnego. Teorię, którą stworzył określa się jako teorię przymusu psychologicznego i zalicza się ją do prewencyjnych koncepcji penologicznych. Co ciekawe, sam autor nie postrzegał swojej teorii w taki sposób. Jej konstruowanie rozpoczął od stworzenia tzw. pierwotnego pojęcia kary twierdząc, iż jest ona dolegliwością nakładaną przez państwo wyłącznie z uwagi na popełnienie przestępstwa¹⁴⁰. W taki sposób ujętą karę oddzielił od pozostałych form dolegliwości, środków obrony i utrzymania dyscypliny, ponieważ ich cel stanowi osiągnięcie postępowania jednostek zgodnie z prawem w perspektywie przyszłości. Feuerbach karę państwową dopuszczał wyłącznie na gruncie ustawy karnej, natomiast jakkolwiek dolegliwość nieusankcjonowaną postrzegał jako prymitywną zemstę, odwet. Zdaniem prawnika kara była bezwzględnie potrzebna po to, by ustawa mogła działać odstrasżająco. Istotna jest również kwestia wymiaru sankcji, który zdaniem Feuerbacha powinien być określany na podstawie rozmiarów niebezpieczeństwa zaistniałego dla stanu prawnego na skutek popełnienia określonego przestępstwa. Oznacza to, iż kara powinna odpowiadać szkodzie powstałej na skutek popełnionego czynu zabronionego, a jednocześnie ważnym jest by oddziaływała w sposób psychologiczny tak, aby odstraszała przed naruszaniem prawa. Zatem kara winna być tym większa i bardziej dotkliwa, im większe, trwalsze, a także liczniejsze byłyby motywy i pobudki zmysłowe skłaniające do popełnienia przestępstwa. Fundament pod stworzenie teorii przymusu psychologicznego stanowiła filozofia Immanuela Kanta. Autor teorii zakładał, iż człowiek jest jednostką rozumną, a także wolną, a zatem nie może on stać się środkiem do realizacji celów, które ulokowane są poza nim. Kara kryminalna posiada charakter względny, nie jest absolutyzowana¹⁴¹. Jej zasadniczym przeznaczeniem jest zastosowanie jako środka do obrony i zabezpieczenia praw podmiotowych. Instytucja przymusu, którą posługuje się prawo karne wynika z konieczności zabezpieczenia praw podmiotowych społeczeństwa (obywateli) oraz faktu, iż w procesie ich realizacji wolność jednostki dotyka również sfery wolności innych osób. Warto również wyjaśnić, dlaczego teoria w swojej nazwie

¹⁴⁰ A. Kania, *Z problematyki retrybutywnej oraz utylitarnej sprawiedliwości karania*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, 80(2), s. 89–100.

¹⁴¹ J. Widacki (red.), *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016, s. 163.

zawiera słowo przymus. Feuerbach w swojej teorii posługuje się tym pojęciem w odniesieniu do przymusu psychicznego. Nie oznacza to jednak jego stosowania wobec określonej osoby znajdującej się w konkretnej sytuacji, nie odnosi się to do zastraszania. Autor zakłada, że abstrakcyjna norma prawa karnego, która zawiera sankcje i jest skierowana pod adresem ogółu społeczeństwa sprawia, iż w psychice każdej jednostki zaczyna działać mechanizm, który dotyczy podejmowania przez nią decyzji w zakresie własnego zachowania – wyboru popełnienia przestępstwa lub zachowania nieprzestępczego. Człowiek jest istotą rozumną i zdaje sobie sprawę z tego, iż za dokonane wybory spotka go określona konsekwencja. Wspomniany mechanizm psychiczny działa dzięki abstrakcyjnym normom prawa karnego i wynika z założenia, że człowiek, jako jednostka myśląca i posiadająca wolną wolę, dokonuje swoich wyborów w sposób świadomy z uwzględnieniem abstrakcyjnej groźby wynikającej z ustawowej sankcji karnej¹⁴². Ponadto warto podkreślić, iż Feuerbach twierdził, że sprawca przestępstwa podejmując decyzję o jego popełnieniu godzi się z nieuchronnością kary. Autor teorii koncentrował się przede wszystkim na motywach i pobudkach łamania prawa i te elementy włączył do swojej koncepcji. Twierdził, iż pożądanym do osiągnięcia celem psychologicznym, którym jest odstraszenie społeczeństwa od popełniania przestępstw jest możliwy do osiągnięcia poprzez ustawę, która przekazuje wszystkim obywatelom informację o tym, jakie jest zagrożenie karne. Istotne jest również to, że społeczeństwo musi znać lub mieć możliwość poznania warunków karalności. Kara, zgodnie z myślą Feuerbacha była związana w sposób ścisły z ustawą, z której wynikało zagrożenie karne. Autor teorii zdecydowanie sprzeciwiał się jakimkolwiek przejawom samowoli sędziów w zakresie wymierzania sankcji. Zgodnie z jego poglądami kara działa na podstawie następujących form przymusu – zagrożenia oraz wykonania. Jak już zostało wspomniane, zagrożenie adresowane jest do całego społeczeństwa, a zatem nie może ono godzić w indywidualną wolność jednostki. Zagrożając wszystkim obywatelom w sposób równy nie dochodzi do naruszenia wolności poszczególnych osób. Dowodem na realność owego zagrożenia – groźby, która w sposób równy kierowana jest do wszystkich, jest wykonanie kary na sprawcy przestępstwa. Według Feuerbacha przestępca wyrażając zgodę na konieczność podporządkowania się obowiązującemu prawu, a także na konieczność

¹⁴²L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 110.

prawną normy zawierającą w sobie treść abstrakcyjną, nie ma innej możliwości niż poddanie się sankcji karnej. W taki oto sposób prawnik wyjaśnia i uzasadnia instytucję kary kryminalnej¹⁴³.

Podjmując problematykę prewencyjnych teorii karania nie sposób nie wspomnieć o poglądach Cesare Beccarii, prawnika i pisarza politycznego włoskiego pochodzenia. Beccaria jest przedstawicielem kierunku postępowo-humanitarnego w prawie karnym. Opowiadał się za tym, że ustawa winna traktować jednakowo wszystkie jednostki tworzące społeczeństwo danego państwa, gdyż wszyscy są równi wobec prawa i podlegają mu w taki sam sposób. Beccaria wysnuwał postulat, w którym domagał się konkretnego i precyzyjnego określenia w treści ustawy przestępstw oraz grożących za nie kar. Jego zdaniem takie rozwiązanie pozwoliłoby uniknąć przejawów samowoli sędziów¹⁴⁴. Celem kary kryminalnej upatrywał w prewencji, zarówno ogólnej jak i szczególnej. Wychodził z założenia, iż sankcja karna nie może stanowić jedynie odwetu, ślepo wymierzonej w sprawcę zemsty, a ma posłużyć do zwalczania przestępczości. Jednakże, by kara mogła spełniać takie zadanie musi być adekwatna do szkodliwości (ciężkości) popełnionego przestępstwa. Przy ocenie ciężkości należy uwzględnić wagę oraz sposób dokonania danego czynu zabronionego. Zdaniem Beccarii pomiędzy przestępstwem a zasądzaną i wymierzaną dolegliwością bezwzględnie powinna zachodzić proporcjonalność. Wyprowadził on ideę racjonalizacji kary z idei umowy społecznej. Zgodnie z jego poglądami zawarcie przez wolne jednostki umowy społecznej skutkuje tym, „(...) że tylko prawa mogą ustanawiać kary za przestępstwa i że władza ich stanowienia może należeć tylko do prawodawcy, który jest przedstawicielem całego społeczeństwa złączonego umową społeczną. Żaden sędzia (który jest tylko częścią społeczności) nie może bez obrazy sprawiedliwości stanowić kar dla innych członków tejże społeczności”¹⁴⁵. Zdaniem autora koncepcji o wadze przestępstwa świadczy nie motyw czy zły zamiar sprawcy, lecz szkoda społeczna będąca wynikiem popełnionego czynu. Należy również wyraźnie zaznaczyć, iż Beccaria stanowczo sprzeciwiał się karze śmierci. Wychodził z założenia, że nie może ona odnosić pożytecznego skutku, ponieważ sama w sobie stanowi przejaw brutalności i okrucieństwa, a zatem jest niewłaściwym

¹⁴³ J. Dressler, *Understanding...*, s. 44.

¹⁴⁴ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa 1959, s. 87.

¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 89.

środkiem przeznaczonym do walki z przestępczością. Co więcej, autor koncepcji dokonał porównania korzyści wynikających z popełnienia zabójstwa do dolegliwości związanych z karą śmierci. Ponadto twierdził, iż pod względem dolegliwości przekracza ona wszelkie możliwe zyski, które przestępca chciał odnieść w wyniku dokonania zbrodni. Kara śmierci jest, zdaniem Beccarii, nie tylko nacechowana okrucieństwem i zbędna, ale również nieekonomiczna. Jednakże należy zaznaczyć, iż dopuszczał on możliwość zastosowania kary śmierci, natomiast wyłącznie w dwóch sytuacjach, które wiązałyby się z zagrożeniem dla państwa. Państwo jako organizacja ponadjednostkowa, ma obowiązek dbać o społeczeństwo, dobro i bezpieczeństwo wszystkich obywateli. W rozumieniu Beccarii sytuacja, w której przestępca atakuje współobywatela jest momentem, w którym rozpoczyna on wojnę z państwem¹⁴⁶. Warto również wyjaśnić, dlaczego poddaje on krytyce okrucieństwo wymierzanych i wykonywanych sankcji, przede wszystkim kary śmierci, określając je jako zbędne. Beccaria formułuje pogląd, iż to nie surowość i okrucieństwo kar, lecz czas ich trwania, czyli długoterminowość w największym stopniu oddziałuje na jednostkę. Takie stanowisko uzasadnia sprzeciw wobec kary śmierci. Jednocześnie zauważa, że upowszechnienie śmierci i ustanowienie z niej przedmiotu postępowań sądowych prowadzi do pozbycia się u ludzi strachu przed nią. Ma to zdecydowanie odwrotny efekt od pożądanego – nie odstrasza przed popełnieniem przestępstwa, nie minimalizuje jego rozmiarów, a jedynie wpływa na poczucie bezkarności u jednostek pozbawionych strachu przed utratą życia. Ponadto kara śmierci zaburza proporcje, które powinny występować pomiędzy winą sprawcy a karą, a to oznacza istotne utrudnienie (a nawet uniemożliwienie) doboru środków represji proporcjonalnych i adekwatnych do szczególnie brutalnych przestępstw. Zdaniem Beccarii nie istnieje zbrodnia tak okrutna i bestialska w swej istocie, że niemożliwym byłoby popełnienie jeszcze okrutniejszej¹⁴⁷.

2.1.3. Negatywistyczne teorie kary

Ostatnim wymienionym w klasyfikacji rodzajem teorii kar są teorie negatywistyczne. W literaturze przedmiotu często można spotkać się określeniem

¹⁴⁶ J. Widacki (red.), *Od szkoły klasycznej...*, s. 165.

¹⁴⁷ C. Beccaria, *O przestępstwach...*, s. 91.

negatywistyczne i kontestatorskie koncepcje penologiczne dla tego rodzaju teorii. W istocie są to koncepcje, które negują lub kwestionują instytucję kary kryminalnej. Analiza źródeł naukowych z zakresu teorii negatywistycznych pozwala stwierdzić, iż są to poglądy, zgodnie z którymi kara kryminalna utożsamiana jest zawsze z aktem represji i przemocy stosowanym wobec ludzi i to warunkuje, że zasługuje ona na potępienie. Owe teorie można uznać poniekąd za utopijne. Mechanizm represji karnej funkcjonuje w rzeczywistości od tysiącleci. Analizując dzieje ludzkości jest on widoczny na każdym etapie. Co więcej, nawet w bardzo szerokim horyzoncie czasowym nie sposób zauważyć w życiu społecznym jakichkolwiek oznak zanikania stosowania sankcji karnej. Wydawałoby się zasadnym stwierdzenie, iż analiza i próba ujęcia w praktyce poglądów teorii negatywistycznych nie prowadzi w istocie do funkcjonalnych rozwiązań. Poglądy, które negują i kwestionują instytucję kary kryminalnej swoimi początkami sięgają do dawnych czasów, mają różne źródła, przenikają również życie współczesne, dlatego warto przybliżyć najważniejsze myśli i koncepcje tych teorii¹⁴⁸.

Teorie negatywistyczne podejmują problem zła w kontekście kary kryminalnej odnosząc się do „filozofii zła”, lecz wyłącznie w tych jego sferach, które kara w sobie zawiera. Zło postrzega się w aspekcie ontologicznym oraz aksjologicznym. Zgodnie z teoriami negatywistycznymi w sensie ontologicznym dotyczy ono cierpienia psychicznego oraz fizycznego, które odczuwa sprawca poddany karze kryminalnej. W tym kontekście złem będzie także narzucenie człowiekowi wspomnianych cierpień i dolegliwości na drodze przymusu, przy użyciu siły i przemocy, którą posługują się zdecydowanie silniejsze i potężniejsze od pojedynczej ludzkiej istoty siły społeczne. Cierpienia, które przeżywa jednostka rozpatrywane są w ujęciu psychosomatycznym, czyli w istocie w kategoriach biologicznych. Natomiast zło, które osadzone jest w przemocy stosowanej wobec przestępcy należy analizować na tle stosunków międzyludzkich, czyli w kontekście socjologicznym. W tym punkcie w znaczenie zła w sensie ontologicznym wikła się sens aksjologiczny, ponieważ relacje i stosunki między ludźmi kształtują się w zgodzie z pewnymi normami, wzorami. Ponadto zgodnie z teoriami negatywistycznymi zło w sensie ontologicznym stanowi stygmatyzacja człowieka ponoszącego karę, czego następstwem może być jego degradacja, wykluczenie

¹⁴⁸ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 43.

społeczne. W tym punkcie pierwiastki ontologiczne mieszają się z aksjologicznymi z uwagi na to, iż wykluczenie jednostki z życia społecznego i napiętnowanie jej zawiera w sobie cechy oceny. Zło postrzegane w sensie aksjologicznym podlega osądowi z perspektywy moralnej, z poziomu przyjętych kryteriów, za pomocą których określa się to co dobre i to co złe. Kara kryminalna postrzegana jest sama w sobie jako niemoralna, gdyż oznacza wyrządzanie człowiekowi cierpienia z zastosowaniem przymusu. Problematykę dylematu zła związanego nierozzerwalnie z sankcją karną poddaje się z perspektywy teorii negatywistycznych licznym refleksjom¹⁴⁹. Oczywistym i niepodlegającym dyskusji jest, że zło zawarte jest w akcie popełnienia przestępstwa. Na tej podstawie możliwe jest wysnuwanie wniosków, że kara stanowi antytezę zbrodni, a zatem powinna być utożsamiana z dobrem, które stanowi przeciwieństwo zła. Zgodnie z założeniami teorii negatywistycznych jest to rozumowanie ułomne, a z pewnością oderwane od etycznego i filozoficznego fundamentu odwiecznego dylematu dobra i zła. W tym kontekście warto wspomnieć o klasycznej teorii etycznej, zgodnie z którą w istocie ludzkiej nieustannie toczy się walka pomiędzy dobrem i złem określana jako antynomia światła i cienia¹⁵⁰. Koncepcja o owym konflikcie tkwiącym w samym człowieku, o wewnętrznym rozdarciu między mocami szatańskimi i anielskimi wywodzi się z filozofii orientalnych, które uznawane są również za źródło nurtu demonologicznego. Zgodnie z nim zło postrzegane jest jako fatum ciężące na ludzkiej kondycji. W praktyce demonizm przejawia się w buncie, opozycji czy też tendencjach destrukcyjnych. Istota i znaczenie wskazanych anomii ukazywane bywają również na tle dychotomii natura – kultura. W tej kwestii warto wspomnieć o poglądach Donatiena Alphonsea François de Sade, znanego jako markiz de Sade, zdaniem którego wszelkie zło, które istnieje znajduje swój początek w naturze. Jednostka w momencie, w którym wstępuje w świat kultury nie jest w stanie uwolnić się od zła, które wyniosła ze świata natury. W efekcie nawet w procesie tworzenia i rozwijania kultury, gdy człowiek podejmuje walkę z siłami natury, nadal dokonuje dzieła zniszczenia. Markiz de Sade twierdził, prezentując swoje poglądy ze stanowiska relatywizmu kulturowego, iż nie ma rozwiązania, które realnie umożliwiłoby przezwyciężenie destrukcyjnych mocy natury. Postulował więc destrukcję wszelkich wartości i samozniszczenia. Zdaniem francuskiego

¹⁴⁹ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 45-46.

¹⁵⁰ J. Świtka, *Filozoficzne i socjologiczne...*, s. 31.

pisarza każda istota ludzka poniekąd jest przestępcą, gdyż każdą jednostką rządzi instykt zniszczenia i samozniszczenia, który rozładowywany jest w buncie stanowiącym bezustanną niemoralność. Do poglądów markiza de Sade'a nawiązał Albert Camus formułując jego myśli jako nawoływanie do zgody na wolność zbrodni ujmowanej jako jedyna rozsądna wolność z zastrzeżeniem, że wówczas zawsze wybór będzie padał na bunt. Ponadto Camus odniósł się również do poglądów markiza dotyczących tego, że w naturze ludzkiej istnieje *constans* zła i zbrodniczości, czego nie jest w stanie zmienić kultura i jej rozwój. W tym aspekcie Camus zwrócił uwagę na różnicę, która zachodzi między zbrodnią jako przejawem swobody instyktów ludzkiej natury a karą kryminalną (ze szczególnym naciskiem na karę śmierci) stanowiącą zinstytucjonalizowaną formę zbrodni, która jest tworem cnoty policyjnej¹⁵¹. Należy wyraźnie podkreślić, że de Sade należał do przeciwników kary śmierci. Walkę przeciwko niej toczył również Camus twierdząc, iż jest to morderstwo popełniane z premedytacją. Jego zdaniem kara śmierci stanowi wyraz okrucieństwa i barbarzyństwa, ponadto jest zbędna, pozbawiona sensu i hańbi społeczeństwo¹⁵². Zaprezentowane poglądy bezsprzecznie wyróżniają się swą ostrością i krańcowością, a więc zdecydowanie mogą szokować. Mimo to nie sposób kategorycznie odrzucić myśli, że w sytuacji, gdy źródła przynajmniej niektórych przestępstw (wyjątkowo brutalnych i okrutnych) znajdują się w naturze ludzkiej to instytucja kary kryminalnej w okresie, w którym przestała ona już przybierać postać dzikiego odwetu, ślepej zemsty, zakorzeniona jest głęboko w kulturze. Tak wyrażona myśl zdaje się podważać rozumowanie, zgodnie z którym kara stanowi antytezę przestępstwa i wobec tego sama w sobie nie może być złem.

W literaturze penologicznej podejmującej tematykę kary kryminalnej jako przykład klasycznej teorii negatywistycznej wskazuje się koncepcję Lwa Tołstoja, rosyjskiego pedagoga, myśliciela i dramaturga. Omawiając tę koncepcję należy zwrócić uwagę przede wszystkim na podkład moralno-religijny, treść wspomnianej koncepcji jest poniekąd eschatologiczna. Może ona wydać się współcześnie przestarzała i utopijna, wypełniona elementami o charakterze mistycznym. Jest to mylne, gdyż wiele wątków tej teorii znajduje się w aktualnych koncepcjach i prądach myślowych, które podejmują

¹⁵¹ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 47.

¹⁵² H. A. Bedau, *Speech In Favor of Capital Punishment*, [w:] *Metaethics, Normative Ethics and Applied Ethics*, red. J. Fieser, Cengage Learning 2000, s. 446.

krytykę instytucji kary kryminalnej¹⁵³. Swoją koncepcję Tołstoj oparł na maksymie pochodzącej z Ewangelii, która sprowadza się do sformułowania, że nie należy się przeciwstawiać złu przy zastosowaniu przemocy. Wspomnianą maksymę rozwinął i poddał pod wątpliwość czy możliwe jest dokonanie rozróżnienia na dobro i zło, gdy rozstrzygamy efekty ludzkiej działalności. Twierdził, iż nierzadko można zauważyć, że w rzeczywistości pewne zachowania określane jako złe prowadzą w efekcie do skutków, które postrzegamy jako dobre. Przykładem może być choroba, która sama w sobie w sensie ontologicznym jest złem, natomiast na skutek doświadczenia choroby i cierpienia w człowieku dochodzą do głosu najbardziej szlachetne odruchy i porywy serca, zanika egoizm jednostki, która przyjmuje postawę altruistyczną¹⁵⁴. Ponadto autor teorii wiąże przedstawione powyżej stanowisko z poglądem na prawa przyczynowe, który można określić jako agnostycystyczny¹⁵⁵. Lew Tołstoj twierdził, iż ze złem nie można walczyć innym złem. Nie sposób zlikwidować zła karą, która w istocie również jest złem. Co więcej, wyraził myśl, iż kara kryminalna jedynie przyczynia się do zwiększania zła, pomnaża je. Tołstoj uznaje za myślenie spekulatywne pogląd, że jeśli przestępstwo to zło, to jego zaprzeczenie – kara – tym samym staje się dobrem. Z perspektywy stanowiska humanistycznego i utilitarystycznego wszelkie cierpienie istoty ludzkiej oznacza rzeczywiste zło. Tołstoj odrzucił ideę kary kryminalnej posługując się argumentem, iż zawsze jest ona przemocą – pod względem psychicznym, duchowym oraz fizycznym. Co więcej, stanowi również pogwałcenie wolności ludzkiej, którą należy bezwzględnie respektować, bez wyjątków. Wolność człowieka nierozdzielnie związana jest z jego godnością, a tym samym atak na tę wolność jest zdeptaniem ludzkiej godności. Wobec powyższych rozważań można stwierdzić, iż kluczowy jest problem zła w ujęciu ontologicznym, który odnosi się jednakowo do przestępstwa oraz kary kryminalnej. W koncepcji Tołstoja wyraźnie zaakcentowane jest, że przestępstwo, które w istocie jest złem, może niejednokrotnie prowadzić do sytuacji korzystnej. Te korzyści może odnieść przestępca, który np. w wyniku popełnionej zbrodni stanie się jednostką przejawiającą szlachetne cechy, dobroczyńcą, ale również całe społeczeństwo (np. zabicie groźnego przestępcy). Należy jednakże wyraźnie podkreślić, iż takie pojmowanie przedstawionej

¹⁵³ L. Lernell, *Podstawowe zagadnienia...*, s. 48.

¹⁵⁴ H. A. Bedau, *Speech In...*, s. 448.

¹⁵⁵ Pełen wywód filozoficzny na ten temat Lew Tołstoj przedstawia w swoim dziele zatytułowanym „Wojna i pokój”.

problematyki nie jest zgodne z regułami dochodzenia naukowego, gdyż nie mogą one koncentrować się na zdarzeniach stanowiących nieliczne wyjątki. Powinny orientować się na sytuacje typowe, ponieważ wyłącznie w taki sposób można uzyskać pewne uogólnienia, bez których nauka nie jest możliwa do uprawiania. Dodatkowo z życiowych obserwacji wiadomo, że przestępstwa niosące za sobą pozytywne skutki należą do rzadkości. Oczywistym jest, iż z perspektywy naukowej nie jest możliwe do przyjęcia, że istota ludzka zupełnie nie jest w stanie odróżnić dobra od zła. Ze stanowiska humanistycznego pogląd głoszący, że zbrodnia może nieść ze sobą skutki pozytywne dla całego społeczeństwa musi być odrzucony, gdyż mógłby on stwarzać moralne alibi dla zbrodniarzy¹⁵⁶.

Wobec powyżej przedstawionych rodzajów teorii kary nie ulega wątpliwości, iż na przestrzeni lat uczeni poszukiwali odpowiedzi na pytania w jaki sposób postrzegać instytucję kary kryminalnej, jak ujmować jej istotę i sens. Przeprowadzenie analizy fundamentalnych nurtów w dziedzinie penologii pozwala stwierdzić, iż żadna z istniejących teorii nie jest wystarczająco satysfakcjonująca pod względem uzasadnienia stosowania sankcji karnej. Nie ulega wątpliwości, iż kara zawsze będzie utożsamiana ze złem wymierzonym w jednostkę przez siły społeczne. Nieuchronność jej poniesienia stanowi problematykę wielu dzieł badaczy oraz książek pisarzy zainteresowanych tą tematyką, którzy w dużej mierze rozpatrują ją w ujęciu egzystencjalnym – postrzegając karę jako przymus siłą wdrażany w ludzką egzystencję, który każdorazowo stanowi cios psychiczny dla jednostki wysoko ceniącej własną wolność. Represje karne są obecne w ludzkim życiu od wieków¹⁵⁷. Doświadczenia pokazują, że nie zawsze stanowią one remedium na problemy społeczne wynikające ze zjawiska przestępczości. Jednakże rozpatrując karę kryminalną z perspektywy zaprezentowanych teorii oraz tego, w jaki sposób ją uzasadniają, należy odpowiedzieć sobie na fundamentalne pytanie: czy możliwe jest, by państwo funkcjonowało bez instytucji kary kryminalnej? Odpowiedź jest oczywista, mimo postępującego rozwoju ludzkości w praktycznie wszystkich dziedzinach życia nie znajdujemy się na etapie, w którym z przekonaniem można byłoby zrezygnować z jej stosowania.

¹⁵⁶ Szerzej problematykę teorii negatywistycznych podjął Leszek Lernell w dziele zatytułowanym „Podstawowe zagadnienia penologii”.

¹⁵⁷ M. Filar, *Współczesne kultury...*, s. 55-60.

2.2. Myśl penitencjarna – teoria i okresy historyczne

Początków myśli penitencjarnej należy doszukiwać się w XVI wieku, gdy wyraźnie zmieniło się postrzeganie kary. Dla pełnego przedstawienia jej genezy koniecznym jest zwrócenie się ku czasom, w których kształtowała się koncepcja instytucji więzienia. Swoją historią sięga ona praktycznie do początków cywilizacji, mimo iż zdecydowanie wówczas nie przypominała dzisiejszych aresztów śledczych i zakładów karnych. Pojawienie się w życiu wspólnot ludzkich czynów, które współcześnie określamy mianem przestępstw, rodziło konieczność stosowania kar, co stało się fundamentem utworzenia miejsc ich wykonywania. Instytucja więzienia pojawiła się już w czasach starożytnych, a jej pierwowzory utworzono w Chinach, Babilonie, Egipcie, Grecji oraz Rzymie. Były to miejsca, w których panowały nieludzkie warunki i okrucieństwo. Idea humanitaryzmu nie była wówczas znana. W pierwotnej postaci więzienia nazywano zaaranżowane w sposób prowizoryczny pomieszczenia, w których więziono ludzi oczekujących na wykonanie wyroku – surowych i dolegliwych kar cielesnych lub kary śmierci. Należy wyraźnie podkreślić, że nawet jeśli człowiek nie został skazany na śmierć, to w miejscach uwięzienia panowały warunki, które często prowadziły do wyniszczenia zarówno psychicznego jak i fizycznego, a w konsekwencji do zgonu¹⁵⁸.

W starożytnej Grecji myśliciele podejmowali rozważania na temat genezy przestępstwa. Różnili się między sobą poglądami – Hipokrates twierdził, iż stanowi ono rezultat głupoty, Arystoteles uważał, że jest wynikiem ludzkich namiętności, natomiast Platon postrzegał sprawców przestępstw jako ludzi chorych, wobec których mimo to należy bezdyskusyjnie zastosować sankcje karne. W jego poglądach powstał załączek instytucji karnych, które funkcjonują współcześnie, gdyż Platon wyrażał potrzebę zróżnicowania więzień na śledcze oraz karne. Pierwsze z nich przeznaczone miało być dla osób, które zostały obwinione o popełnienie przestępstwa, natomiast w drugim umieszczone miały być osoby, które odbywały karę. Ponadto wysnuł on postulat stworzenia odrębnej instytucji, która przeznaczona byłaby dla nieletnich i służyła poprawie ich postaw. Tę koncepcję można uznać za pierwowzór dzisiejszych zakładów

¹⁵⁸ M. Czerwiec, *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralny Zarząd Więziennictwa M.S., Warszawa 1958, s. 88.

poprawczych¹⁵⁹. Grecja, uznawana za kolebkę demokracji, dysponowała więzieniami, w których nie osadzano skazanych w ciasnych celach odgradzonych od świata zewnętrznego barierą w postaci krat. Więźniowie odbywali swoje kary w nieszczególnie odizolowanych od życia społecznego budynkach, przykuci nie łańcuchami, lecz drewnianymi klockami. Dodatkowo mieli również możliwość regularnych spotkań z rodziną oraz przyjaciółmi.

W starożytnym Rzymie w praktyce funkcjonowały więzienia dedykowane różnym grupom społecznym. Wyraźnie akcentowano zróżnicowany charakter odbywanej kary. W związku z powyższym utworzono więzienia, w których karę pozbawienia wolności odbywali pełnoprawni obywatele Rzymu, a podzielone były one dodatkowo na więzienia dla żołnierzy oraz osobne, przeznaczone dla niewolników¹⁶⁰. Wobec nich zasądzane były również galery polegające na przymusowej pracy, zgodnie z obowiązującym prawem karnym, jako wioślarze na galerach. Ponadto niewolnicy skazywani byli również na inne ciężkie prace, w tym m.in. budowę wodociągów lub dróg. Węzienia budowano pod ziemią, cele były wyjątkowo małe i klaustrofobiczne, a między nimi biegły wąskie, ciasne korytarze. Nierzadko osoby skazane, którym udało się uniknąć kary śmierci i nie ponieść jej w trakcie pozbawienia wolności, były następnie sprzedawane jako niewolnicy, by ostatecznie zajmować się obsługą walk gladiatorów lub sami się nimi stawali.

Przywołując okres starożytności nie sposób nie nawiązać do Kodeksu Hammurabiego, czyli babilońskiego zbioru praw, który uznawany jest za najznamienitsze dzieło starożytnego Wschodu. Kodeks powstał w XIII wieku p.n.e. – w czasie, gdy w Babilonie panował król Hammurabi. Chcąc najlepiej oddać istotę tego dzieła warto przytoczyć brzmienie niektórych przepisów zawartych w kodeksie: „§ 153 Żona, która dla poślubienia drugiego mężczyzny kazała zabić swego męża, ma zostać wbita na pał; § 195 Jeśli syn ojca swego uderzył, rękę utną mu; § 196 Jeśli obywatel oko obywatelowi wybił, oko wybiją mu; § 197 Jeżeli kość obywatel złamał, kość złamię mu; § 200 Jeśli obywatel ząb obywatelowi równemu sobie wybił, ząb wybiją mu; § 205 Jeśli niewolnik obywatela w policzek obywatela uderzył, ucho mu utną”¹⁶¹. Wyraźnie uwidacznia to

¹⁵⁹ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy...*, s. 65.

¹⁶⁰ E. Lipski, *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 54.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 70.

charakter obowiązującego wówczas prawa karnego. Fundamentem zasądzanych kar była reguła talionu, zgodnie z którą sprawcę przestępstwa spotykała taka kara, która została uznana za proporcjonalną względem wyrządzonej jego czynem krzywdy.

2.2.1. Kaźń jako wyrafinowany ceremonial kary śmierci

Z biegiem czasu funkcja więzienia nie uległa zmianom. Przeróżający poziom brutalności i okrucieństwa wykonywanych kar, brak respektowania jakichkolwiek treści związanych z godnością osobistą człowieka skazanego to cechy typowe dla więzień również w okresie średniowiecza oraz feudalizmu. Więzieniami nazywano najczęściej lochy, do których nie dochodziło światło dzienne, były bardzo zaniedbane, panowała w nich wilgoć, a swoim całokształtem wzbudzały przerażenie, grozę i obrzydzenie¹⁶². Oskarżonych niejednokrotnie przymuszano siłą do tego, by przyznali się do stawianych im zarzutów. Osadzenie w lochach oznaczało powolną śmierć w męczarniach, co stanowiło wynik panujących w nich nieludzkich warunków, braku dostatecznej ilości powietrza, pożywienia czy też ubrań. Ordynacja z 1670 roku regulowała ogólną praktykę karną aż do Rewolucji w 1789 roku. Hierarchia kar, zgodnie ze wspomnianą ordynacją, prezentowała się następująco: śmierć, badanie z zastrzeżeniem dowodów, galery określone czasowo, kara chłosty, publiczna pokuta, banicja¹⁶³. Zaprezentowany katalog sankcji w sposób wyraźny przedstawia, iż przeważająca większość to kary cielesne. Ponadto należy również wspomnieć, iż występowały różne czynniki, które warunkowały dodatkowe rozróżnienia w zasądzanych karach – takimi czynnikami był m.in. status skazańca, obyczaj i rodzaj popełnionej zbrodni. Tym samym kara śmierci mogła przybierać różne formy – niektórzy przestępcy zostawali skazani na powieszenie, wobec innych zasądzono obcięcie dłoni lub języka i następnie powieszenie. W przypadku popełnienia zbrodni uznanych za szczególnie ciężkie wobec sprawców zasądzało się łamanie kołem i powolną śmierć na skutek odcięcia członków, łamanie kołem aż do śmierci przestępcy, uduszenie i następnie łamanie kołem, spalenie żywcem na stosie, spalenie po wcześniejszym uduszeniu, odcięcie lub przebicie języka i następnie spalenie żywcem, karę rozdarcia w cztery konie, ścięcie lub roztrzaskanie głowy. Ordynacja

¹⁶² N. Morris, D. J. Rothman (red.), *The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998, s. 54.

¹⁶³ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Fundacja Aletheia, Warszawa 1998, s. 33.

przewidywała również kary, które bezsprzecznie należy określić jako mniej dotkliwe, np. upomnienie, tymczasowe pozbawienie wolności w więzieniu, udzielenie satysfakcji osobie pokrzywdzonej, admonicję, a także kary pieniężne, wśród których wyróżniano grzywny i konfiskaty¹⁶⁴. Kary cielesne w literaturze przedmiotu określane są również mianem kaźni. Rozumiana była ona jako dolegliwość bolesna i okrutna, bardziej lub mniej. Z doświadczeń ludzkości i historycznych przekazów wiemy, na podstawie informacji i opisów stosowanych niegdyś kar, że ludzka wyobraźnia w zakresie okrucieństwa i agresji jest w zasadzie nieograniczona. Jednakże nie należy kaźni postrzegać jako aktu zwykłego, prymitywnego barbarzyństwa. Stanowi ona pewną technikę i z pewnością nie powinna być określana jako przejaw bezprawnej wściekłości. By kara mogła zostać nazwana kaźnią, musiała spełniać następujące kryteria: powinna dostarczać określoną ilość cierpienia – ilość ta nie musiała być wymierna względem popełnionej zbrodni, jednakże powinna być możliwa do ocenienia, porównania czy też zhierarchizowania, a ponadto śmierć można określić jako kaźń wówczas, gdy nie sprowadza się ona po prostu do pozbawienia życia jednym gestem – jako kaźń śmierć jest okazją i finałem wyrafinowanego dozowania cierpienia skazanemu. Posługując się przykładem można zobrazować karę śmierci stanowiącą kaźń następująco: ścięcie głowy skazanemu ma stopień zero kaźni, jest pozbawieniem życia poprzez wykonanie jednego gestu¹⁶⁵. Natomiast kaźnią będzie powolne ćwiartowanie, które można przeciągać w nieskończoność. Również spalenie żywcem czy łamanie kołem oznacza dla człowieka długi czas agonii i niewyobrażalnego bólu, a w odniesieniu do kary można wówczas mówić o śmierci-kaźni jako sztuce podtrzymywania życia w cierpieniu, dzielenie tego okrucieństwa na „tysiąc śmierci”. Do tego sprowadzała się istota kaźni, której fundamentem była wymierna ilościowo sztuka cierpienia. Kaźń uzależniała rodzaj dobieranej kary pod względem jej cielesnej dolegliwości, jakości oraz intensywności od zbrodni, osoby sprawcy oraz rangi pokrzywdzonego. Funkcjonował kodeks karny bólu, który warunkował to, że kara, jeśli miała charakter kaźni, nie dosięgała ciała skazanego w sposób przypadkowy czy też jednorazowy. Kaźń była pod wieloma względami dokładnie wykalkulowana i zgodna z licznymi regułami regulującymi takie kwestie jak

¹⁶⁴ L. Lernell, *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1975, s. 114.

¹⁶⁵ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 31.

m.in. ilość uderzeń bata, miejsca na ciele skazanego napiętnowane rozżarzoną żelazną, długości konania przestępcy na stosie lub podczas łamania kołem (decyzja odnośnie tego, czy konkretną osobę pozbawić życia natychmiastowo poprzez uduszenie czy może pozostawić go, by konał powoli i po jakim czasie okazać mu ów gest łaski i miłosierdzia należała do sądów), rodzaj okaleczenia (np. przebicie języka lub odcięcie dłoni). Przedstawione liczne elementy stosowanych kar dają możliwość ich pomnażania i łączenia ze sobą w sposób w istocie nieograniczony¹⁶⁶. Stosowano różne kombinacje, co uzależnione było od popełnionej zbrodni oraz trybunału, który orzekał karę. Każn w ówczesnych czasach pełniła również rolę rytuału, elementu liturgii karnej, musiała również spełniać określone wymogi. Pierwszym z nich była konieczność napiętnowania ofiary, co w praktyce oznaczało, że poprzez karę pozostawiano bliznę na ciele skazanego lub zapewniano rozgłos, w wyniku którego sprawca zostawał pozbawiony czci. Ponadto każn, która miała oczyszczać z popełnionej zbrodni, jednocześnie nie niosła dla skazanego przebaczenia jego win. Kolejny warunek to dokonanie wokół skazańca lub też na jego ciele znaków, które nigdy nie znikną – blizn lub śladów w ludzkiej pamięci zapewniających przechowanie naocznych doświadczeń, wspomnień z publicznych egzekucji, dręczenia ofiary, licznych tortur i niewyobrażalnego wręcz cierpienia. Co więcej, sprawiedliwość wymierzająca karę każni oczekiwała, że będzie się ona odbywała przy powszechnym udziale ludzi, w pełnym blasku, a przez ogrom zadawanego cierpienia będzie elementem chwały sprawiedliwości. Krzyki, jęki i ból dręczzonego skazańca nie stanowiły wstydlwego elementu, który próbowanoby ukryć. Były one immanentną częścią ceremoniału sprawiedliwości, która w ten sposób przejawiała swą potęgę¹⁶⁷.

Zmiany nadeszły w ostatnich latach XVIII wieku i na początku wieku XIX. To czas, w którym, mimo kilku incydentów prezentujących potęgę każni, ówczesny rytuał kary zaczął odchodzić w zapomnienie. W istotnym stopniu przyczyniły się do tego dwa procesy. Pierwszy z nich stanowiło wygasanie karnego spektaklu. Pełen ceremoniał kary odsuwał się w cień, wymierzanie sankcji przestępcom stało się już wyłącznie procedurą lub aktem administracyjnym. Wcześniej wymierzanie kary było publiczną egzekucją. Została ona zniesiona po raz pierwszy w 1791 roku we Francji, a następnie przywrócona na okres niemalże czterdziestu lat i ponownie zniesiona w roku 1830. Pręgierz będący

¹⁶⁶ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 35.

¹⁶⁷ *Ibidem*, s. 37.

słupem umieszczanym najczęściej w bliskiej okolicy ratusza, który służył do wymierzania publicznych kar (najczęściej skazanym na hańbę publiczną, chłostę lub wygnanie z miasta) zlikwidowano we Francji w roku 1789, a w Anglii w 1837. W ostatnich latach XVIII wieku niemalże wszędzie zostały zniesione roboty publiczne, które m.in. w Szwajcarii, Austrii i niektórych stanach Ameryki skazani wykonywali z założonymi na szyjach żelaznymi obrożami, odziani w ubrania rzucające się w oczy, ciągnąc u nóg kule w asyście wyzwisk, obelg, a nierzadko również popchnięć i uderzeń ze strony tłumów na ulicach. Wystawianie skazanych na widok publiczny zniesione zostało we Francji w 1848 roku. Widowiskowe przemieszczanie więźniów, kajdany, konwoje galerników, które kursowały po obszarze całej Francji zostały zastąpione przez czarne furgony więzienne¹⁶⁸. Kara stopniowo schodziła ze sceny. Wszelkie jej aspekty, które powiązane były z wcześniej praktykowanym spektaklem odbierane były negatywnie, krytykowane. Wiązało się to z faktem, iż znaczenie ceremonii karania przestało być społecznie rozumiane, a sam jej rytuał postrzegany był jako „konkluzja” zbrodni, wobec którego ludzie wysnuwali podejrzenia o jego powiązania, pokrewieństwo ze zbrodnią. Co więcej, pojawiały się liczne głosy, iż praktykowana do niedawna kaźń zdecydowanie przewyższa popełnione przestępstwa swoim okrucieństwem i dzikością, do których przyzwyczajają ludzi poprzez publiczne egzekucje. Kat wykonujący karę upodabniany był do zbrodniarza, sędziowie zbliżali się w swej roli do morderców. Znamienne są w tym kontekście słowa Beccarii, który rytuał wymierzania kary podsumował jako dokonywanie na oczach tłumów pozbawionego skrupułów morderstwa, które wcześniej zostało im przedstawione jako straszna zbrodnia. Od tego momentu powoli karanie dążyło do tego, by stać się najbardziej dyskretnym, niewidocznym dla społeczeństwa komponentem procesu sądowego. Konsekwencje tego będą wielorakie. Kara stanie się elementem wchodzącym w zakres świadomości abstrakcyjnej człowieka, a nie codziennym, naocznym doświadczeniem. O jej skuteczności nie świadczyła już dzikość, gwałtowność i bestialstwo wystawione na widok publiczny, lecz nieunikniony charakter. Istotna była świadomość człowieka, że sankcja jest nieuchronna. Kaźń zupełnie zanikła w wyniku zamarcia spektaklu kary, a także działania wymierzonego w ludzkie ciało. Podczas otwarcia kongresu

¹⁶⁸ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 4.

penitencjarnego w latach czterdziestych XX wieku Van Meenen, w trakcie swojego przemówienia wspominał okres swojego dzieciństwa, w którym doświadczył na ulicach widoku nieodłącznych elementów wymierzanej niegdyś karności, takich jak koła, szubienice, pręgierze, a nawet ludzkie szkielety rozpięte na wspomnianych kołach. Piętnowanie skazańców zostało zniesione w 1834 roku w Anglii, a w 1832 roku we Francji¹⁶⁹. Kara chłosty nadal obowiązywała w niektórych systemach karnych, m.in. w Rosji, Anglii, Prusach. Nastąpiły czasy, w których nie wolno było naruszać ludzkiego ciała w sposób bezpośredni, czysto fizyczny. Zaczęto dotykać w człowieku czegoś, co ciałem nie jest, mimo iż kary nadal były fizyczne. Katalog okrucieństw wymierzanych w minionych latach zastąpiły następujące kary: ciężkie roboty, areszt, więzienie, wysiedlenie, deportacja i zesłanie. Przedstawione dolegliwości zajęły znaczące miejsce w ówczesnych systemach penitencjarnych. Mimo, iż stosowane kary były fizyczne i niezaprzeczalnie sprawiały uciążliwe dolegliwości, to nie da się zaprzeczyć, iż stosunek między karą a ciałem był zdecydowanie odmienny niż w przypadku karności. Ciało pozostaje w sytuacji instrumentalnej oraz pośredniej – w momencie, gdy oddziałuje się na nie za pomocą uwięzienia lub ciężkiej pracy to celem tego jest odebranie człowiekowi swobody, która postrzegana jest przez jednostkę jako prawo i majątek¹⁷⁰. W toku wykonywanej kary na fizyczność ludzką nakłada się liczne przymusy oraz wyrzeczenia, zakazy i obowiązki. Tym samym wyeliminowano ból fizyczny i cierpienie cielesne z nieodłącznych elementów sankcji karnej. Pozwala to stwierdzić, iż kara podlegała ogromnym przeobrażeniom – ze sztuki okrutnych cielesnych doznań stała się ekonomią zawieszonych praw¹⁷¹. Można uznać, że nawet jeśli sprawiedliwość wymaga osiągnięcia ciał skazanych, to może posługiwać się nim niejako z daleka, w sposób czysty i zgodny ze szczegółowo określonymi, surowymi regułami po to, by osiągnąć cele zdecydowanie wyższe niż jedynie zadanie bólu i śmierci. Nowy system stworzył konieczność powołania odmiennych funkcji i stanowisk zastępujących rolę kata: nadzorcy, lekarze, kapelani, wychowawcy, psychologowie, psychiatrzy. Ich obecność u boku skazanego podczas wykonywania kary odzwierciedla ten aspekt sprawiedliwości, który zapewnia, że ciało i ból fizyczny nie są głównym i ostatecznym jej celem. Współcześnie w niektórych

¹⁶⁹ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 14.

¹⁷⁰ T. Maciejewski, W. Zalewski (red.), *Kara kryminalna – perspektywa historyczna i penologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019, s. 131.

¹⁷¹ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 36.

państwach nadal wykonywana jest kara śmierci, choć egzekucje należą już do rzadkości. Kara ta, orzekana na podstawie prawa, współcześnie wygląda zupełnie inaczej niż w minionych wiekach. Musi odbywać się w asyście lekarza, który czuwa nad skazańcem. Ma to na celu zagwarantowanie braku cierpienia i swoistą kontrolę nad funkcjonariuszami. Co więcej, istotny jest aspekt minimalizowania bólu. Bezpośrednio przed rozpoczęciem egzekucji skazanym wykonuje się zastrzyki znieczulające. Michel Foucault nazywa to utopią sądowego wstydu, która polega na odebraniu jednostce życia z dbałością o jej dobre samopoczucie, odebraniu jej wszelkich praw istoty ludzkiej przy jednoczesnym zagwarantowaniu braku cierpienia i bólu. Zdaniem Foucault w „niecieleśnym” systemie karnym bardzo widoczne jest powoływanie się na psychofarmakologię oraz wszelkie fizjologiczne środki, które w procesie egzekucji mogą posłużyć jako „wyłączniki”¹⁷². W kierunku opisanym powyżej, który polegał na odchodzeniu od rytuału kaźni i likwidowaniu zadawanego bólu, zmierzały własnym rytmem również prawodawstwa państw Europy. Kara miała być jednakowa dla wszystkich, bez względu na status społeczny osoby skazanej czy charakter popełnionej przez niego zbrodni. Egzekucja powinna dotyczyć życia, a nie ciała. W praktyce oznaczało to, że kara śmierci ma być wykonywana w sposób zapewniający szybki zgon skazanego, bez opóźniania tego procesu w trakcie życia oraz przedłużania po śmierci. Absolutnie zakazana była procedura, w której podczas wykonywania kary stosowano by przerwy wydłużające cały proces i powodujące przedłużenie cierpienia skazanego, a także odchodzono od praktyk polegających na wielokrotnym zadawaniu bólu poprzez liczne serie ataków na ciało¹⁷³.

Bardzo długo, gdyż praktycznie niemalże do XIX wieku, więzienie jako miejsce odbywania kary utożsamiane było z lochami, ciemnymi i wilgotnymi piwnicami, wieżami lub basztami, w których przetrzymywano skazanych do momentu wykonania kary śmierci lub innych zasądzonych kar. Pozbawienie wolności miało charakter bardziej prewencyjny aniżeli represyjny, również w odniesieniu do skazanych, którzy w inkarceracji spędzili resztę swego życia. Zmiana postrzegania kary, stopniowe odchodzenie od utożsamiania jej z uspołecznioną formą gniewu, dziką i brutalną przemocą skierowaną w stronę ciała sprawcy przyczyniło się do wydobycia na światło

¹⁷² M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 15.

¹⁷³ B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy...*, s. 68.

dzienne kary pozbawienia wolności i usytuowania jej na pozycji jednego z głównych środków reakcji karnej na popełnione przestępstwo. Dopiero, gdy kara całkowicie przestała być gwałtownym odwetem i zaczęto przypisywać jej funkcję odstraszącą, a jako jej cel wskazywać oddziaływanie poprawcze, rozpoczęła się nowa epoka w historii więziennictwa¹⁷⁴.

2.2.2. Pierwowzory współczesnych instytucji totalnych

Początkowo kara pozbawienia wolności była postrzegana jako zbyt łagodna i nie odpowiadająca współczesnym oczekiwaniom względem sankcji, która miała być zemstą i działać odstrasząco. Bardzo często do więzienia trafiały osoby, które nie stanowiły istotnego zagrożenia dla społeczeństwa. Wykorzystując instytucję więzienia rodziny nierzadko pozbywały się krewnych, którzy byli kompromitujący, a nie groźni. Niejednokrotnie panujący lub zamożne i wpływowe rodziny kierowały do odpowiednich trybunałów wnioski dotyczące odizolowania osób przynoszących hańbę lub niebezpiecznych. Uzasadnienie, które często w takich pismach zawierano dotyczyło m.in. alkoholizmu, złego prowadzenia się, lunatyzmu lub obłąkania. Stworzyło to konieczność utworzenia specjalnych placówek, do których po wydanej decyzji odpowiedniego organu kierowano wspomniane osoby. W tym celu w XVI wieku w Europie tworzono Domy Poprawy, w których ludzi umieszczano na żądanie. Pod koniec XVI i w XVII wieku działały liczne schroniska-szpitala stanowiące uzupełnienie dla Domów Poprawy i pełniące również funkcje więzienne. Miejsce w nich znajdowali ludzie chorzy, kalecy, pozbawieni środków do życia, a także żebracy, włóczędzy czy drobni złodzieje. Pobyt w takim miejscu każdorazowo miał charakter przymusowy¹⁷⁵. W ostatnich latach XVI wieku popularne w Anglii oraz Holandii stały się Domy Pracy, które w późniejszym okresie rozpowszechniły się również w Europie. Były to instytucje łączące w sobie zadania represji z celami wychowawczymi i poprawczymi. Jednym z najbardziej znanych był Dom Pracy w Bridwell założony w Anglii w 1553 roku. To jedno z pierwszych miejsc, którego ideą było wychowywanie poprzez pracę. Umieszczeni tam żebracy, włóczędzy i złodzieje podlegali oddziaływaniom wychowawczym. Nie należy Domów Pracy

¹⁷⁴ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 2.

¹⁷⁵ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989, s. 318.

postrzegać jako typowych więzień, takich jakie znane są nam współcześnie. Jednakże należy wyraźnie podkreślić, iż mimo że nie były one więzieniami, to bez wątpienia odegrały niezwykle ważną rolę w procesie ich kształtowania. Wspomniane instytucje z biegiem czasu podlegały przekształceniom w zakłady karne, w których karę pozbawienia wolności odbywali skazani wszystkich kategorii i w istocie realizowały one funkcje wychowawcze owej kary. Warto wspomnieć o organizacji Domu Pracy w Bridvell, który początkowo nosił nazwę *Workhouse*, a następnie została ona zmieniona na *House of correction*. Nowa nazwa w wolnym tłumaczeniu oznaczała dom poprawczy i wyraźnie nawiązywała do penitencjarnego charakteru tego miejsca. Instytucja posiadała własną administrację, a także regulamin. Bardzo istotną kwestią funkcjonowania Domu Pracy w Bridvell był fakt, iż szczególną uwagę przywiązywano do organizacji pracy. To niezwykle istotne z perspektywy poruszanego w dalszej części niniejszej rozprawy wątku dotyczącego zatrudnienia osadzonych. W instytucji rozwijano warsztaty pracy w zakresie wielu rzemiosł i zawodów, a także z dużą starannością dbano, by osoby w niej umieszczone odbywały szkolenia zawodowe na czeladników. Inne ważne aspekty pobytu w angielskim domu pracy stanowiły rozwój i wsparcie duchowe, porządek oraz karność¹⁷⁶.

W Holandii powstawały instytucje, które miały realizować zadania zbliżone do Domu Pracy w Bridvell, jednakże ich tworzenie nie podlegało angielskim wpływom. Pod koniec XVI wieku w Amsterdamie powstał zakład dedykowany mężczyznom noszący nazwę *Tuchthuis*, a także odrębny dla kobiet – *Spinhuis*. W zakładzie męskim przebywali przede wszystkim młodociani przestępcy oraz włóczędzy i żebracy, natomiast damski przeznaczony był głównie dla kobiet trudniących się prostytutką. Na początku funkcjonowania wspomnianych instytucji pobyt w nich uzależniony był od decyzji sądowej, natomiast w późniejszym okresie wystarczająca do umieszczenia w nich danej osoby była decyzja administracyjna lub nawet wniosek rodziny. W zakładach panowała surowa dyscyplina, której każdy przebywający na ich terenie musiał przestrzegać. Personel, dzięki surowym regulaminom, utrzymywał porządek i bezpieczeństwo wewnątrz instytucji¹⁷⁷. Na przebywających w nich osobach ciążył obowiązek pracy przez całe dni. Na początkowych etapach funkcjonowania zakładów zaawansowane było

¹⁷⁶ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 38.

¹⁷⁷ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 117.

nauczanie, które szczególnie uważnie prowadzono wśród młodych osadzonych. Uczyli się oni głównie czytania, pisania oraz podstawowej znajomości matematyki, wykonywania działań arytmetycznych. Niezwykle istotnym elementem opisywanych instytucji było oddziaływanie wychowawcze. W tym aspekcie dużą rolę odgrywało czytanie Pisma Świętego, a także prowadzenie dyskusji i komentowanie jego fragmentów. W amsterdamskich pierwowzorach więzień usiłowano wprowadzić pewną segregację osadzonych, zgodnie z którą oddzielano młodocianych (czyli niepełnoletnich), bardziej niemoralne kobiety oraz jednostki, które znalazły się w tych instytucjach na wyraźne życzenie rodziny od pozostałych sklasyfikowanych kategorii więźniów. Praca w zakładach amsterdamskich postrzegana była jako najważniejszy, fundamentalny środek, który stosowano do uzyskania efektu w postaci poprawy moralnej osadzonych. Wytężona, intensywne praca stanowiła ideę, myśl przewodnią utworzenia owych zakładów. Całodzienna praca była ciężka i zorganizowana w sposób godny podziwu. Osoby umieszczone w placówkach pracowały przede wszystkim jako tkacze lub przy tarciu kolorowego drzewa, które transportowane było z terenów Ameryki Południowej, a stosowano je w celu pozyskiwania wartościowego barwnika używanego następnie do barwienia popularnych flamandzkich chust¹⁷⁸. Przez długi okres było to zadanie przeznaczone wyłącznie dla mężczyzn. Kobiety w zakładach damskich trudniły się głównie szyciem i przedzeniem. Z obowiązku pracy zwolnione były wyłącznie osoby znajdujące się w zakładach na życzenie rodziny, natomiast wszystkich innych więźniów obowiązywał przymus pracy. Takie zasady powodowane były również kwestią regulacji opłat za pobyt w instytucjach. W przypadku osób umieszczonych w nich na życzenie rodziny to właśnie krewni pokrywali wspomniane koszty. W przypadku pozostałych osób niewykonanie całości pracy przewidzianej na dany dzień, a tym samym niewypracowanie również dziennego pensum skutkowało szeregiem nieprzyjemnych następstw, m.in. brakiem posiłków czy dotkliwymi karami fizycznymi. Jedną z metod stosowanych jako kara, która wiązała się z wyjątkowymi dolegliwościami, było umieszczanie człowieka w komorze z zainstalowaną wewnątrz pompą. Do komory wpuszczano wodę, którą skazany musiał odpompowywać, gdyż jeśliby tego nie zrobił, utonąłby. Była to szczególna kara stosowana wobec osób odmawiających pracy. Amsterdamskie instytucje zyskały rozgłos

¹⁷⁸ M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, s. 11.

w całej Europie i uchodziły za wzór perfekcyjnie zorganizowanych zakładów¹⁷⁹. W tamtejszych czasach stanowiły niespotykany, fascynujący twór, który przyciągał uwagę osób zainteresowanych tą tematyką. Nierzadko gościły one przedstawicieli innych państw, którzy wyrażali zainteresowanie podejmowaną problematyką i postrzegali miejsce swoich wycieczek jako wzór doskonałej organizacji. Ważny element rozpowszechniania i popularyzowania zakładów powstałych w Amsterdamie stanowił opublikowany niedługo po utworzeniu instytucji pamflet – dzieło zatytułowane *Miracula San Raspini redivi* („Cuda zmartwychwstałego św. Drwala”). Dzieło, wydane początkowo w języku holenderskim i francuskim, zostało przetłumaczone na język niemiecki i podejmowało tematykę sukcesów w zakresie poprawy postaw, co określano jako „uzdrowienie” osób, które przed pobytom w zakładzie nie chciały podjąć żadnej pracy i wyróżniały się niemoralną postawą¹⁸⁰. Zakłady amsterdamskie zyskały znaczącą popularność, na ich wzór zaczęły powstawać instytucje o podobnym przeznaczeniu m.in. w Bremie, Hamburgu, Lubece i wielu innych miastach (najczęściej hanzeatyckich). W Polsce taki dom utworzono w Gdańsku¹⁸¹.

Amsterdamskie zakłady pracy stały się fundamentem, na gruncie którego powstały i rozwijały się pierwsze koncepcje penitencjarne. Stały się one podłożem do dalszej ewolucji i rozwoju penitencjaryzmu. Zakłady pracy powstawały licznie w wielu państwach Europy i stanowiły pierwowzór dzisiejszych więzień, Mimo ich stopniowej likwidacji pod koniec XVIII wieku, można z pełnym przekonaniem stwierdzić, iż wywarły one ogromny wpływ na współczesne systemy penitencjarne na świecie. Analizą i poszukiwaniem przyczyn powstawania omawianych instytucji zajmuje się historia więziennictwa. Dokładna analiza okoliczności tworzenia zakładów pracy i poprawy wydaje się być szczególnie ważna z perspektywy ewolucji i kształtowania się w późniejszych latach idei pracy osadzonych.

Poddając rozważaniom przyczyny zakładania instytucji wzorowanych na holenderskich domach pracy w państwach europejskich można stwierdzić, iż było to warunkowane wieloma czynnikami. Przede wszystkim należy wskazać na chęć oraz istotną potrzebę zapanowania nad pokaźną liczbą włóczęgów. W drugiej połowie XVI

¹⁷⁹ M. Foucault, *Nadzorować i karać...*, s. 118.

¹⁸⁰ S. Pławski, *Prawo penitencjarne*, Wydawnictwo PWN, Łódź – Warszawa 1964, s. 46.

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 49-50.

wieku Europę zalała fala włóczęgostwa, stało się to nagłym problemem, który wymagał rozwiązania. W wyniku ogarniającego całą Europę problemu bezdomności pojawiła się kolejna trudność, którą stanowiła narastająca przestępczość. Powodem zarówno włóczęgostwa jak i przestępczości był kryzys gospodarki feudalnej oraz narodziny gospodarki wczesnokapitalistycznej¹⁸². Wraz z trudnościami gospodarczymi ludzie cierpieli z powodu toczonych wojen i walk o podłożu religijnym. W efekcie prowadzonych konfliktów znacząca liczba ludności, pochodząca głównie z obszarów wiejskich, utraciła dotychczasowe miejsca zamieszkania oraz zajęcie, które do tej pory zapewniało im środki do życia, co stworzyło konieczność opuszczenia rodzinnych miejscowości. Ponadto ten stan rzeczy pogarszała również likwidacja wielu zakonów i klasztorów w czasie transformacji. W wyniku tego coraz bardziej pogłębiał się problem bezdomności i włóczęgostwa, a to stwarzało realne zagrożenie dla własności i mienia mieszczaństwa, jak również dla obrotu gospodarczego i handlu. Jako propozycję rozwiązania powyższego problemu zaczęto tworzyć domy pracy i poprawy, które miały przyczynić się do poprawy postaw młodocianych przestępców, a także pomóc wypracować u żebraków i włóczęgów nawyk pracy. Można stwierdzić, iż głównym zadaniem powoływanych do życia instytucji były działania ukierunkowane na profilaktykę społeczną poprzez likwidowanie czynników uznawanych za źródła przestępczości, a także odizolowanie od społeczeństwa jednostek postrzeganych jako groźne, poprawa i korekta ich postaw. U ujęciu ogólnym miało się to przyczynić do zapewnienia porządku i bezpieczeństwa wewnątrz państwa¹⁸³.

Niezwykle istotnym etapem w rozwoju myśli penitencjarnej i systemów penitencjarnych był okres, w którym zakładano nowe „zakłady karne” we Włoszech. Tworzenie wspomnianych instytucji datuje się na drugą połowę XVII i początek XVIII wieku. Wpływ na ich powstanie i organizację wywierały klasztory, a jako główne zadanie tych instytucji wskazywano oddziaływanie poprawcze i wychowawcze w oparciu o religię. Metodą, która miała zapewnić osiągnięcie pożądaných efektów było umieszczanie więźniów w celach klasztornych. Stanowiło to środek pokuty. Myśl przewodnia, która towarzyszyła zakładaniu instytucji była w istocie bardzo zbliżona do amsterdamskich domów pracy i koncentrowała się na poprawie postaw

¹⁸² L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 27.

¹⁸³ M. Senkowska, *Kara więzienia...*, s. 13.

zdemoralizowanych, młodych osób. Pierwszy zakład tego typu powstał we Włoszech w 1667 roku z inicjatywy mnicha Filippo Franci. W istocie zakład był więzieniem, w którym umieszczano włóczęgów oraz wyraźnie zdeprawowanych młodocianych. Prowadzono w nim oddziaływania wychowawcze, gdyż nie stanowił jedynie miejsca odbywania pokuty, ale również wychowywania młodych ludzi. Oddziaływanie, które bazowało na religii, połączone było z pracą skazanych wykonywaną przez nich wspólnie, a także izolacją, której podlegali w nocy (każdy więzień zostawał umieszczany w pojedynczej celi)¹⁸⁴.

W XVIII wieku ogromną popularność zyskał przytułek-więzienie stworzony przez papieża Klemensa XI w 1703 roku. Było to miejsce z założenia dedykowane młodocianym przestępcom, a także starcom i sierotom, a więc instytucja łączyła w sobie różne funkcje. Co istotne, w zakładzie opracowano i stosowano program oddziaływania na więźniów, który bazował na trzech zasadniczych elementach:

- zaszczepienie w osadzonych wartości moralnych, które opierają się na religii chrześcijańskiej;
- nauka zawodu, rzemiosła;
- wpojenie wychowankom nawyku pracy.

We włoskim więzieniu osadzeni również pracowali wspólnie w trakcie dnia, a nocą byli rozdzielani w osobnych celach. Podkreślano, że istotne jest koncentrowanie się na przyszłości więźniów, a nie ich przeszłości, gdyż umożliwi to proces wychowawczy oraz prawidłowy powrót do życia w społeczeństwie¹⁸⁵.

Opisane powyżej przykłady zakładów, które służyły jako więzienia miały z pewnością charakter wyjątkowy, aczkolwiek większość z nich upadła pod koniec XVIII wieku. Należy podkreślić, iż warunki w nich panujące i standard życia osadzonych były szczególne, a na ówczesne czasy stanowiły ewenement. Warunki większości więzień nadal można było określić jako nieludzkie. Szeroko zakrojone zmiany w więziennictwie nadeszły dopiero w oświeceniu w wyniku racjonalnej i humanitarnej myśli rozpowszechnionej w tym okresie. Dla rozwoju systemów penitencjarnych największe znaczenie miała zmiana, która zaszła wówczas w postrzeganiu kary. Postulowano porzucenie starego, feudalnego systemu karnego na rzecz nowego, który byłby

¹⁸⁴ S. Pławski, *Prawo...*, s. 48.

¹⁸⁵ M. Senkowska, *Kara więzienia...*, s. 15.

adekwatny do nowej struktury społecznej. Pisarze i filozofowie doby oświecenia w swoich wypowiedziach wprost krytykowali surowość kar, ich okrucieństwo oraz bezprawie, a także wyrażali swoje poparcie dla reformy więziennictwa. Za główną postać postrzeganą jako symbol przemian w systemie penitencjarnym z przełomu XVIII i XIX wieku uznaje się Johna Howarda, określanego mianem ojca współczesnego więziennictwa¹⁸⁶. Wskazywał on na następujące kwestie, które w systemie więziennym należało zmienić:

- więzienie powinno być postrzegane jako środek, który daje możliwość oddziaływań wychowawczych;
- nie należy stosować kar, w wyniku których więźniowie zostaną pozbawieni możliwości powrotu do życia w społeczeństwie (kara bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności);
- skazani powinni podlegać izolacji, odosobnieniu;
- oddziaływanie wychowawcze należy prowadzić poprzez religię i naukę;
- niezwykle istotnym elementem wykonywania kary pozbawienia wolności powinno być świadczenie przez więźniów prac społecznie użytecznych oraz wykształcenie w skazanych nawyku pracy;
- należy wprowadzić możliwość przedterminowych zwolnień, które będą stanowiły motywację do poprawy postaw osadzonych¹⁸⁷.

Wybrane koncepcje i myśli Howarda rozwinął prawnik i filozof angielskiego pochodzenia, Jeremy Bentham. Stworzył on propozycję panoptikonu, czyli innowacyjnego wówczas, nowego systemu więziennej architektury, w którym zasadnicze znaczenie miała możliwość obserwacji całego więziennego budynku wraz z wnętrzem każdej celi z pozycji centralnego punktu. Zgodnie z tym modelem więzienie miało zostać wybudowane na planie koła, a na środku znajdowałaby się wieża, która miała pełnić funkcję punktu obserwacyjnego i kaplicy. W kwestii oddziaływania wychowawczego podczas wykonywania kary pozbawienia wolności Bentham zasadniczo zgadzał się z Howardem postulując konieczność zatrudnienia więźniów oraz wychowania poprzez

¹⁸⁶ J. Utrat-Milecki, *Kara w nauce...*, s. 101.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 103-105.

naukę religii, system zwolnień przedterminowych oraz oddzielenie od siebie skazanych w celu zapobiegania pogłębiania się zjawiska demoralizacji¹⁸⁸.

Kolejnym istotnym elementem, który wpłynął na ewolucję myśli penitencjarnej i więziennictwa w Europie było propagowanie rodzącej się w Ameryce reformy penitencjarnej. Posłużyły do tego teksty księcia François La Rochefoucauld Liancourta zatytułowane *Des prisons de Philadelphie*. Książę La Rochefoucauld, po odbyciu wizyt w amerykańskich więzieniach, stworzył memoriał zawierający w sobie przekaz idei humanitaryzmu doby oświecenia. Dzieło zostało wydane w formie broszury w 1796, 1798, 1800 i 1819 roku. W jej treści znalazły się słowa zwracające szczególną uwagę na to, że kara powinna przede wszystkim służyć poprawie skazanego. Jednocześnie miała ona być również formą zadośćuczynienia społeczeństwu za wyrządzoną szkodę z zastrzeżeniem, że kara nie powinna obciążać tegoż społeczeństwa nadmiernie w kwestiach finansowych. Wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno zmuszać więźniów do refleksji, co w perspektywie doprowadziłoby do poprawy ich postaw. Absolutnie karygodnym zachowaniem byłyby jakiegokolwiek przejawy poniżania i złego traktowania osadzonych¹⁸⁹.

Poglądy na temat instytucji więziennych w XIX wieku doskonale ujął francuski adwokat Émile Danjou w swoim dziele zatytułowanym *Des prisons, de leur régime et des moyens de les améliorer*. Stworzył on projekt systemu, którego najważniejszym założeniem była poprawa moralna więźniów. Uwagę zwracał na konieczność właściwej klasyfikacji i oddzielenia osadzonych w taki sposób, by podejrzani, wobec których prowadzone było śledztwo nie mieli kontaktu z osobami już skazanymi, jednostki najbardziej zdemoralizowane z mniej przestępczymi, a osoby młodociane z dorosłymi. Noc miała być czasem izolacji i odosobnienia, a w ciągu dnia więźniowie podlegaliby obowiązkowi pracy z nakazem milczenia. Danjou zwracał uwagę na takie kwestie jak konieczność zapewnienia skazanym właściwych warunków bytowych, w tym w również sanitarnych i zdrowotnych. Szczególne i interesujące miejsce w rozważaniach autora zajmował fragment dotyczący moralnego ustroju instytucji penitencjarnych. Więzienie miało realizować oddziaływania wychowawcze i naprawcze, a zatem zmierzać do

¹⁸⁸ K. Wala, *Systemy penitencjarne na przestrzeni XVIII i XIX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, vol. XXIV, nr 4, s. 133-150.

¹⁸⁹ M. Senkowska, *Kara więzienia...*, s. 16.

poprawy skazanych. Ów cel poprawczy Danjou podzielił na dwa równie ważne etapy. Pierwszy z nich dotyczył oddziaływań, które skłoniłyby skazanych do powstrzymania się od złych czynów, a drugi zmierzał do zachęcenia ich do czynów dobrych. Na szczególną uwagę zasługuje jeden z postulatów wyrażający propozycję utworzenia nowych zakładów, w których miejsce pracy znaleźliby skazani po zakończeniu dobywania kary. Stanowiłoby to realną pomoc byłym więźniom, którym nie udało się znaleźć zatrudnienia na rynku wolnościowym po opuszczeniu murów więzień. Doświadczenie wyniesione z pracy z osadzonymi pokazało, że mimo intensywnych oddziaływań wychowawczych nie każdy wykazuje chęci do poprawy, pracy i readaptacji społecznej. Danjou proponował przymusowe umieszczanie osób niepoddających się procesom resocjalizacji, określanych jako jednostki skrajnie aspołeczne w przytułkach lub domach pracy¹⁹⁰.

Początków myśli penitencjarnej upatruje się w XVI wieku, gdy rozpoczął się proces zmiany postrzegania kary. Następujące w kolejnych wiekach przeobrażenia świadczyły o intensywnym rozwoju myśli penitencjarnej, a także stopniowym wzroście znaczenia kary pozbawienia wolności w katalogu środków karnych. Coraz powszechniejsze stosowanie kary więzienia wiązało się z koniecznością przyjęcia pewnych reguł postępowania z osadzonymi, co przyczyniło się do powstania i rozwoju systemów penitencjarnych.

2.3. Ewolucja systemów penitencjarnych

Niezwykłe ożywione zainteresowanie więziennictwem, które zauważalne było w XIX wieku zaowocowało bogatą literaturą publicystyczną poświęconą tej problematyce. Liczne reformy systemów więziennych doprowadziły do wykształcenia się trzech zasadniczych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności, czyli systemów penitencjarnych: wspólnego odbywania kary, progresywnego (zwanego również angielsko-irlandzkim) oraz celkowego¹⁹¹. Analiza literatury przedmiotu pozwala stwierdzić, iż więziennictwo nie wykształciło wyraźnych granic pomiędzy ustrojami, które zostałyby utrwalone w niepozostawiającej wątpliwości formie. Przykładem odzwierciedlającym ten problem może być system auburnski, który w literaturze

¹⁹⁰ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 37.

¹⁹¹ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 108-109.

podejmującej tematykę penitencjarną postrzegany bywa zarówno jako odmiana systemu celkowego, a także jako niezwiązany z nim oddzielny system. Warto również podkreślić, że na przestrzeni lat każdy z tych systemów ewoluował, ulegał przeobrażeniom i zmianom, zarówno lepszym jak i gorszym. Wydaje się to oczywiste i zupełnie zrozumiałe, gdyż systemy penitencjarne dostosowywano do warunków, w których miały funkcjonować. Nie było rzadkością, że zakład karny odbiegał znacząco od charakteru instytucji penitencjarnej i pełnił inną rolę, co uwarunkowane było różnymi czynnikami (społecznymi, ekonomicznymi).

Istotną rolę w tym zakresie odgrywała dyrekcja danego więzienia. Kierownictwo miało możliwość podejmowania różnych inicjatyw, a dzięki temu również kształtowania systemu penitencjarnego w sposób, który odpowiadałby warunkom występującym w jednostce penitencjarnej. Było to jednak uzależnione od kilku czynników, wśród których najważniejsze to właściwa infrastruktura oraz populacja więzienna, a w szczególności jej charakter. Niezwykle ważna była tzw. podatność penitencjarna oznaczająca swoistą wrażliwość na wpływ ze strony personelu więziennego oraz uodpornienie przestępcze, które dotyczyło odporności skazanych na oddziaływania wychowawcze i resocjalizacyjne¹⁹². Wobec powyższych można stwierdzić, iż wyjątkowo trudnym (jeśli nie niemożliwym) jest zastosowanie w praktyce któregośkolwiek z wyodrębnionych w literaturze systemów penitencjarnych w jednolitej formie. Jednostki organizacyjne i kadra więzienna, pracując z różnymi osadzonymi i mając do dyspozycji różniącą się od siebie infrastrukturę więzienną, tworzą swego rodzaju sieć. Oznacza to, że wszystkie jednostki penitencjarne osadzone są w określonych ramach i zgodnie z nimi działają, natomiast w poszczególnych więzieniach nacisk może być kładziony na różne elementy tego samego systemu. Zostały już wcześniej wymienione trzy główne systemy penitencjarne – system wspólnego odbywania kary, system celkowy i system progresywny. Należy jednak zaznaczyć, iż w literaturze przedmiotu można spotkać różne klasyfikacje systemów. W literaturze penitencjarnej funkcjonuje również klasyfikacja przyjęta przez Leona Rabinowicza, który wyróżnia wyłącznie system celkowy i progresywny jako główne grupy, z których wywodzą się podsystemy¹⁹³. Odmienną klasyfikację proponuje Tomasz Kalisz dzieląc systemy penitencjarne na system celkowy, progresywny i system

¹⁹² L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 118.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 120.

reformatoriów amerykańskich¹⁹⁴. Inna jest klasyfikacja prezentowana przez Jarosława Warylewskiego, który każdą odmienną formę wykonywania kary pozbawienia wolności traktuje jako odmienny system, np. system celkowy, progresywny, auburnski, klasyfikacyjny szwajcarski, reformatoriów amerykańskich, wolnej progresji, wspólności¹⁹⁵. W niniejszej pracy omówione zostaną rodzaje systemów penitencjarnych zgodnie z klasyfikacją przyjmującą ich trzy zasadnicze grupy: system wspólnego odbywania kary, system celkowy, system progresywny.

2.3.1. System wspólnego odbywania kary

Za najstarszą, posiadającą najdłuższą historię formę wykonywania kary pozbawienia wolności uznaje się system wspólnego odbywania kary. Jego najbardziej charakterystyczną cechą, od której wywodzi się nazwa systemu, jest umieszczenie w jednej, wspólnej celi od kilku do nawet kilkudziesięciu osadzonych. Odbywają oni karę wspólnie, przebywając w swoim towarzystwie w dzień i w nocy. W sytuacji, gdy w jednym niewielkim pomieszczeniu przebywa razem tak duża grupa skazanych nie ma szansy na jakiegokolwiek oddziaływanie umoralniające, wychowawcze czy resocjalizacyjne. W tym systemie jedynym zadaniem jednostki penitencjarnej jest izolacja przestępców od społeczeństwa. Obecnie system ten funkcjonuje zdecydowanie lepiej, na co wpływ miała reforma wprowadzająca do systemu wspólnego odbywania kary wspólność selektywną. Oznacza ona swoiste rozdzielenie więźniów w oparciu o dokonanie ich klasyfikacji. Jako kryterium klasyfikacyjne przyjmowano bardzo często wiek osadzonych oraz rodzaj popełnionych przez nich przestępstw¹⁹⁶. Wprowadzenie takiej procedury miało zapobiegać losowemu rozmieszczaniu więźniów w celach. Często praktyką było również ulokowanie skazanych w porządku chronologicznym, a więc wyłącznym kryterium była data ich przybycia do więzienia. Działo się to w sytuacji, gdy do jednostki penitencjarnej przybywała duża liczba skazanych. Należy wyraźnie podkreślić, że losowy dobór współosadzonych zupełnie niweczył wszelkie podejmowane działania w zakresie pedagogicznym, które miały zmierzać do poprawy postaw

¹⁹⁴ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 2004, s. 33.

¹⁹⁵ J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne...*, s. 186-187.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 190.

osadzonych. Tym samym zrealizowanie jednego z najważniejszych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, celu wychowawczego, stawało się niemożliwe do osiągnięcia. Ponadto losowy dobór więźniów w celach miał negatywny wpływ na bezpieczeństwo wewnątrz jednostek penitencjarnych. Przypadkowe umieszczanie w jednej celi osadzonych o różnych temperamentach, w różnym wieku, o różnym stopniu zdemoralizowania, skazanych za zbrodnie o zróżnicowanym stopniu szkodliwości społecznej nieuchronnie dążyło do pojawiania się konfliktów i aktów przemocy, które zakłócały porządek wykonywania kary. W takiej sytuacji zupełnie zniwelowane były wysiłki zmierzające do oddziaływań wychowawczych i poprawy postaw skazanych, gdyż więźniowie wyróżniający się wysokim stopniem zdemoralizowania wykazywali zdecydowanie negatywny wpływ na młodszych osadzonych, charakteryzujących się mniejszym stopniem niedostosowania społecznego¹⁹⁷. Oczywistym następstwem takiego stanu rzeczy była krytyka systemu wspólnego odbywania kary. Dotyczyła ona przede wszystkim odbierania osadzonemu podstawowej intymności i prywatności oraz zarzutów w zakresie ujemnego wpływu skazanych za ciężkie przestępstwa na innych więźniów. Niezaprzeczalnie system ten posiada wady, aczkolwiek możliwa jest ich częściowa redukcja. Szczególna uwaga powinna być skierowana na klasyfikację skazanych i tym samym dobór współwięźniów w celi. Fundamentalne znaczenie ma umieszczenie w jednej celi osób wykazujących zbliżony stopień demoralizacji. Stworzyłoby to również dogodne warunki dla osadzonych do samowychowywania się wspólnie odbywających karę, umożliwiłoby spełnienie wymogów dotyczących zapobiegania negatywnemu oddziaływaniu między więźniami, a ostatecznie również usprawniło i ułatwiło realizację zadań administracji więziennej w obszarze pracy penitencjarnej. System wspólnego odbywania kary nie powinien być postrzegany jako całkowicie nieskuteczny, gdyż przy zastosowaniu powyższych zasad możliwym jest zredukowanie istniejących problemów. Co więcej, system ten ma często wskazania praktyczne do zastosowania z uwagi na dużą liczbę więźniów i ograniczone możliwości infrastruktury więziennej. Ponadto wspólne odbywanie kary niesie ze sobą możliwość fundamentalnej wartości resocjalizacyjnej, ponieważ stwarza dogodne warunki do prowadzenia zajęć grupowych i grupowej terapii, co uczy osadzonych pracy w zespole. Daje to więźniom możliwość wpojenia zasad pracy

¹⁹⁷ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 109.

w grupie, poszanowania dla decyzji i poglądów innych osób oraz postrzegania własnych czynów z perspektywy ich konsekwencji dla innych, a to zdecydowanie uczy odpowiedzialności¹⁹⁸.

2.3.2. System celkowy

Zakład karny założony w Gandawie w 1775 roku jest postrzegany jako źródło systemu celkowego w państwach europejskich. Koszty związane ze stworzeniem jednostki penitencjarnej pokrył burmistrz Gandawy, hrabia Villain XIV. Wyznawał on pogląd, że więzień, który podczas odbywania kary pozbawienia wolności podejmuje pracę ma w przyszłości zdecydowanie większe szanse na uczciwe życie po opuszczeniu murów więzienia. Ponadto, zdaniem hrabiego u podstaw większości zbrodni leży lenistwo i nieróbstwo. Więźniowie musieli pracować wspólnie. Oznaczało to konieczność wprowadzenia pewnych zasad, które w takich warunkach umożliwiłyby spełnienie wymogów w zakresie zapobiegania wzajemnej demoralizacji osadzonych¹⁹⁹. Nakazano więc więźniom pracować w milczeniu. Rozmowy między nimi były zakazane. Bardzo istotną kwestią, o której należy wspomnieć było wynagrodzenie osadzonych za świadczoną przez nich pracę. Więźniowie otrzymywali zapłatę, która z założenia miała im w przyszłości ułatwić powrót do normalnego życia po odbyciu kary. Zapłata za wykonywaną pracę stanowiła dla nich zabezpieczenie finansowe na przyszłość. Zapewnienie więźniom zatrudnienia, a także wpojenie im obowiązku pracy miało następujące cele:

- zredukowanie ilości spraw karnych stanowiących obciążenie finansowe dla państwa;
- wstrzymanie umarzania podatków właścicielom lasów, które zostały zniszczone przez włóczęgów;
- obniżenie ceny siły roboczej na skutek wprowadzenia na rynek pracy dużej ilości nowych robotników, co zwiększa konkurencyjność;
- zagwarantowanie prawdziwie ubogim osobom możliwości korzystania z dogodności dobroczynności²⁰⁰.

¹⁹⁸ Ibidem, s. 110.

¹⁹⁹ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 71.

²⁰⁰ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 34-35.

Niektórzy badacze tego obszaru początków systemu celkowego upatrują we wspomnianym już w tym rozdziale zakładzie amsterdamskim dedykowanym mężczyznom, który powstał w 1603 roku. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że do rozwoju systemu celkowego wykonywania kary pozbawienia wolności w istocie doszło w ostatnich latach XVIII wieku na płaszczyźnie amerykańskiej. System celkowy powstał i rozwinął się w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej ze względu na dwa kluczowe czynniki temu sprzyjające. Pierwszy z nich dotyczył nadal często wykonywanej kary śmierci, a także podejmowanych prób walki z tą praktyką. Działania, które zmierzały do minimalizowania orzeczeń kary śmierci w istocie doprowadziły do wysunięcia kary pozbawienia wolności na czołową pozycję w katalogu środków penalnych. Dodatkowo znamienne rolę w rozwijaniu systemu celkowego odegrały poglądy kwaków stanowiących chrześcijańską wspólnotę religijną. Postulowali oni konieczność bezwzględnej izolacji skazanych przestępców oraz oddziaływań zmierzających do umoralniania ich poprzez studiowanie Biblii. Z perspektywy kwaków przestępca byli istotami szczególnie nieszczęśliwymi, błędzającymi, upadłymi moralnie. W ich rozumieniu zakłady karne były instytucjami, których główne zadanie koncentrowało się na poprawie postaw skazanych oraz podnoszeniu ich na duchu. Stworzenie warunków pełnej izolacji uznawali za konieczne do zapobiegania demoralizacji między skazanymi, odsuwając jednocześnie w cień wszelkie negatywne następstwa wynikające z całkowitej izolacji ludzi²⁰¹. Kwakrzy podjęli inicjatywę na rzecz skazanych oraz byłych więźniów opuszczających jednostki penitencjarne. W 1776 roku utworzyli *Society for Alleviating Distressed Prisoners* z siedzibą w Filadelfii, organizację ukierunkowaną na pomoc więźniom w trakcie i po odbyciu kary pozbawienia wolności. Po jedenastu latach działalności stowarzyszenie uległo przeobrażeniom i rozszerzyło zakres działalności na wykonywanie kary pozbawienia wolności. Zmianie uległa również nazwa, która po 1787 roku brzmiała *Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public*. Jako główne cele zaprezentowanego powyżej systemu celkowego wskazywano: pokutę, odstraszenie oraz poprawę. Zrealizowanie celu pokuty planowano osiągnąć poprzez surowe warunki, m.in. dotyczące urządzenia cel więziennych, które inspirowane były klasztornymi celami. Warunki, w których karę odbywali skazani miały również

²⁰¹ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 110.

odstraszać innych ludzi przed popełnianiem przestępstw. Do osiągnięcia celu poprawy skazanych dążono poprzez ich całkowitą izolację, osamotnienie oraz pogrążenie w refleksji nad swoją przeszłością, popełnionymi zbrodniami i dotychczasowymi postawami. Towarzyszyła temu wnikliwa analiza Biblii, która miała stanowić wsparcie w dążeniu do poprawy.

2.3.2.1. Odmiana pensylwańska

W ramach systemu celkowego wyróżnia się odmianę pensylwańską. Jej historia sięga do filadelfijskiego więzienia stworzonego przez kwakrów, którzy opierali funkcjonowanie instytucji na głoszonych przez siebie poglądach. W pierwszych latach działalności więzienie mieściło zaledwie 30 cel pojedynczych o niewielkich rozmiarach. Warto podkreślić, iż osadzeni nie pracowali, a w zasadzie w ogóle nie opuszczali swoich cel, w których przebywali w zupełnym osamotnieniu. Jedynym momentem odmienności było wyjście na spacer, który oczywiście również odbywał się, zgodnie z zasadami, w pełnej izolacji. Istotną dolegliwość stanowiło pozbawienie więźniów możliwości widywania się z rodziną i bliskimi. Odwiedzać osadzonych w celach mógł wyłącznie duchowny²⁰². Wzrost więzienia w Filadelfii stało się inspiracją, wzorem, według którego zaczęły powstawać kolejne takie placówki w Stanach Zjednoczonych m.in. w Nowym Jorku w 1796 roku, New Jersey w 1798 roku, w Wirginii w 1800 roku oraz w New Hampshire w 1812 roku. Za jedno z najbardziej znanych i rozpoznawanych więzień działających w systemie celkowym w odmianie pensylwańskiej uznaje się *Eastern Penitentiary* powstałe w 1827 roku w Cherry Hill. Zastosowano w nim bardzo interesujące rozwiązania architektoniczne. Wzrost więzienia wybudowano na planie gwiazdy z ulokowanymi w centralnych miejscach punktami obserwacyjnymi oraz korytarzami, a cele zlokalizowane były w ramionach gwiazdy. Konstrukcja oparta została na panoptikonie, rozwiązaniu powstałym wiele lat wstecz za sprawą Jeremy'ego Benthama i stworzoną przez niego koncepcją nowoczesnego systemu architektury więziennej²⁰³. Taka zabudowa więzienna była bardzo korzystna w przypadku więzień opartych na systemie celkowym. Bentham nie doświadczył za życia popularności swojej autorskiej koncepcji, gdyż zyskała ona

²⁰² H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994, s. 41.

²⁰³ Ibidem, s. 44.

rozgłos kilkadziesiąt lat od jej stworzenia. W więzieniu *Eastern Penitentiary* stosowano zabezpieczenie cel w postaci podwójnych drzwi. W ówczesnych czasach jednostka penitencjarna stanowiła najbardziej kosztowną budowlę w Stanach Zjednoczonych. Od 1929 do 1930 roku przebywał w nim Al Capone. Więzienie przetrwało do 1970 roku, a po upływie niemalże ćwierć wieku stało się jedną z największych filadelfijskich atrakcji przyciągającą rzesze turystów. System celkowy szybko zyskał popularność również w więzieniach europejskich, co było wynikiem działalności publicystycznej księcia De La Rochefoucaulda. Opisywał on penitencjarne doświadczenia z Ameryki Północnej. Zwolennikiem tych poglądów w Polsce był Julian Ursyn Niemcewicz. W swojej pracy zatytułowanej „Memoriał o nowym systemie więzień w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej” dokonywał szczegółowej analizy systemu celkowego stosowanego w wykonywaniu kary pozbawienia wolności w Stanach Zjednoczonych, w więzieniu w Nowym Jorku. Jednocześnie należy podkreślić, iż nie popierał on odmiany pensylwańskiej, stanowiącej skrajną formę systemu celkowego. Postulowane przez autora poglądy w zakresie systemu penitencjarnego zbliżone są do ukształtowanej w późniejszym okresie odmiany zwanej auburnską. Z biegiem czasu odmiana pensylwańska ukazywała coraz więcej wad i problemów wynikających z jej stosowania. Zupełna bezczynność osadzonych miała na nich destrukcyjny wpływ. Skazani całkowicie odwykli od pracy, co w dalszej perspektywie stwarzało szereg kolejnych problemów. Po odbyciu kary pozbawienia wolności nie byli oni zdolni do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Sprzyjało to częstym powrotom na drogę przestępstwa, co współcześnie określilibyśmy jako sprzyjanie recydywie. W obliczu takich problemów system celkowy w odmianie pensylwańskiej ulegał stopniowemu złagodzeniu. Początkowo zmiany dotyczyły zezwoleń na pracę, którą skazani nadal wykonywali w samotności. Kolejnym krokiem ku reformom było pozwolenie na rozmowy między osadzonymi oraz ich dialog z administracją więzienną, a następnie również z osobami z zewnątrz²⁰⁴.

2.3.2.2. Odmiana auburnska

Odmiana auburnska systemu celkowego stanowi ostatnią fazę jego rozwoju. Nazwa pochodzi od założonego w 1816 roku więzienia w Auburn. Charakterystyczne dla

²⁰⁴ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 112.

tej odmiany było zastosowanie pełnej izolacji, odosobnienia skazanych umieszczanych w pojedynczych celach nocą. W ciągu dnia więźniowie wspólnie pracowali w milczeniu²⁰⁵. Autorzy koncepcji, na której oparta jest odmiana auburnska kierowali się stroną poglądów wyrażanych przez hrabiego Villaina XIV. Doszukiwali się przyczyn przestępczości w ludzkim lenistwie i niechęci do pracy. W warunkach izolacji penitencjarnej dążyli do zapewniania zajęcia osadzonym, gdyż uważali, że to bardzo szybko zaowocuje poprawą ich postaw. Zakłady karne oparte na tej koncepcji charakteryzowały się doskonałą organizacją pracy więźniów, a to przyczyniało się do generowania przez nich zarobku, który pokrywał koszty utrzymania jednostek penitencjarnych. Warto również wspomnieć o niezwykle istotnej kwestii, która w ówczesnych czasach przyczyniła się do rozwoju odmiany auburnskiej i dotyczyła stosunków produkcyjnych. Poszukiwano jak najtańszych sposobów umożliwiających optymalizację procesu wytwórczego w manufakturach, które w tamtych czasach rozwijały się bardzo intensywnie. Niezwykle kuszącym rozwiązaniem okazała się praca skazanych, natomiast nie była ona satysfakcjonująca w warunkach więzień opartych na regułach odmiany pensylwańskiej. Wobec takich okoliczności wprowadzono zmiany, które umożliwiały pracę więźniów w grupach, co zapewniało zdecydowanie lepsze efekty. Podczas wykonywania obowiązków osadzeni podlegali zakazowi prowadzenia rozmów. Wobec powyższych można stwierdzić, iż samotność fizyczna została w odmianie auburnskiej zastąpiona samotnością psychiczną²⁰⁶. Zaakcentowania wymaga, iż nakaz milczenia z biegiem czasu był łagodzony, gdyż dostrzeżono, że jest to niezgodne z naturą człowieka. Zakaz rozmów zyskał rangę jednej ze stosowanych kar dyscyplinarnych. Należy dodać, że więzienia, które tworzono i utrzymywano w zgodzie z regułami odmiany auburnskiej charakteryzowały się efektywną pracą osadzonych, a tym samym stawały się sprawnie prosperującymi przedsiębiorstwami, które zaczęły stanowić konkurencję dla prywatnych zakładów zajmujących się produkcją. Praca więźniów generowała korzyści majątkowe, które wystarczały na finansowanie jednostek penitencjarnych. Mimo iż skazani otrzymywali wynagrodzenie za świadczoną pracę, była ona na tyle efektywna, że generowała zysk nawet po odliczeniu wynagrodzeń i kosztów utrzymania więzienia. Niestety miało to negatywne następstwa, gdyż sprzyjało napięciom

²⁰⁵ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 36.

²⁰⁶ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 74.

i protestom sektora prywatnego. Z perspektywy odmiany auburnskiej systemu celkowego kara postrzegana była jako odwet, represja. Zakładała ona różne formy resocjalizacji osób odbywających karę pozbawienia wolności²⁰⁷. Mimo to, ich efektywność była znikoma, do czego przyczyniał się początkowy nakaz milczenia. Stwarzało to wiele problemów i kuriozalnych sytuacji podczas prób oddziaływań wychowawczych. Idealnym przykładem tego może być fakt, iż nauczano wyłącznie pisania, gdyż czytanie na głos nie miało sposobności się odbyć. Mimo pewnych wad odmiana auburnska zyskała popularność w Stanach Zjednoczonych i Europie. W Polsce została ona wprowadzona w więzieniu w Sieradzu w 1836 roku²⁰⁸.

Podejmując próbę oceny systemu celkowego należy stwierdzić, iż w rzeczywistości był on postępowy względem poprzedzających jego wprowadzenie metod stosowanych w więzieniach. Na uwagę zasługuje ważna i wartościowa idea ochrony osadzonych przed wzajemną demoralizacją. Był to system, który przewidywał pewne elementy oddziaływań wychowawczych i poprawczych. Metody stosowane w praktyce, które miały umożliwić realizację tych celów były jednak zupełnie nietrafione. Nie udało się osiągnąć rozwoju i poprawy postaw skazanych, a jedynie ich wyjałowienie intelektualne, załamanie psychiczne oraz fizyczne, co prowadziło również do dużej liczby samobójstw. Ponadto, szczególnie w odmianie pensylwańskiej, system nie prowadził do wykształcenia u skazanych nawyku pracy, a jedynie przyzwyczajał do bezczynności, co w perspektywie życia na wolności miało wysoce negatywne skutki. Byli więźniowie nie potrafili odnaleźć się w warunkach wolnościowych, a to skutkowało ponownym popełnianiem przestępstw. Kary dyscyplinarne, które przewidywał system celkowy uznane zostały za niehumanitarne i stwarzające wyjątkowe dolegliwości. Wśród takich kar wymienić należy przede wszystkim topienie w kadzi aż do momentu „utonięcia do połowy”, podwieszanie skazanych za nadgarstki do sufitu w taki sposób, by palcami od stóp ledwie dotykali podłoga. Mimo to system celkowy zyskał dużą popularność. Świadectwem tego jest I Kongres Penitencjarny, który odbył się w latach 1846-1847 i podczas którego zalecano stosować go w więzieniach. Ponad pół wieku później, w 1900 roku podczas Międzynarodowego Kongresu Penitencjarnego również postulowano

²⁰⁷ G.B. Szczygieł, *Kary i środki karne. Poddanie sprawy próbie*, [w:] *System Prawa Karnego. Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*, red. M. Melezini, t. 6, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 159.

²⁰⁸ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 113.

szerokie zastosowanie systemu celkowego, jednakże wówczas można już było dostrzec powiększające się grono jego przeciwników, którzy kierowali pod adresem systemu liczne zarzuty. Punkt kulminacyjny krytyki został osiągnięty podczas Międzynarodowego Kongresu Antropologii Kryminalnej, który miał miejsce w 1912 roku w Kolonii. W czasie jego trwania system celkowy został uznany za największą pomyłkę penitencjarną w XIX wieku²⁰⁹.

2.3.3. System progresywny

Po uznaniu systemu celkowego za porażkę konieczne były zmiany. Jako odpowiedź na tę potrzebę powstał system progresywny. Podstawę jego utworzenia stanowiły liczne sprzeciwy kierowane w stronę całkowitej izolacji i absolutnego osamotnienia osadzonych, co powodowało wiele negatywnych skutków ubocznych. Ważną rolę w powstaniu systemu progresywnego spełniła również angielska polityka kolonizacyjna. Podstawę ideologiczną tego systemu stworzył Charles Lucas, prawnik francuskiego pochodzenia. W latach 1836-1858 tworzył dzieło zatytułowane *De la reforme des prisons et de la theorie d'enprisonnement*, w którym podejmował problematykę wykonywania kary pozbawienia wolności z perspektywy więźniów, a nie popełnionych przestępstw. Podkreślał zasadnicze zadanie kary pozbawienia wolności, czyli wykształcenie u osadzonych zdolności do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Pełna izolacja stoi w sprzeczności z tak zdefiniowanym celem. W procesie wykonywania kary powinny być uwzględniane indywidualne cechy konkretnej osoby, które umożliwiłyby dopasowanie właściwych środków oddziaływania wychowawczego, by zapewnić osiągnięcie pozytywnych efektów resocjalizacji. Warto podkreślić, iż w systemie progresji wprowadzono podział procesu odbywania kary pozbawienia wolności na kilka etapów różniących się między sobą zakresem udogodnień oraz ulg przysługujących więźniom²¹⁰. Każdy osadzony miał możliwość awansowania z klas wyższych do klas niższych, co wiązało się ściśle z łagodzeniem rygoru. Decyzja o awansie osadzonych podejmowana była przez radę dyscyplinarną. Wśród głównych etapów odbywania kary pozbawienia wolności w systemie progresywnym wyróżniano

²⁰⁹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk 2003, s. 10.

²¹⁰ Ibidem, s. 11-12.

początkowy etap, w którym osadzony przebywał w całkowitej izolacji. Celem tego było wzbudzenie w nim podatności na oddziaływania wychowawcze stanowiące istotny element wykonywanej kary. Kolejny etap ukierunkowany był na resocjalizację więźniów poprzez naukę i pracę. Ostatnia, trzecia faza, koncentrowała się na przygotowaniu osadzonego do opuszczenia zakładu karnego, nacisk kładziono na przystosowanie więźnia do życia w społeczeństwie. Wówczas umożliwiano osadzonemu kontakty z osobami z zewnątrz. Natomiast największą wartość w procesie przygotowywania osadzonych do readaptacji społecznej stanowiło umożliwienie im świadczenia pracy poza jednostką penitencjarną²¹¹. System progresywny wykształcił dwie odmiany – angielską i irlandzką.

2.3.3.1. Odmiana angielska

Angielska odmiana systemu progresywnego po raz pierwszy wdrożona została w zakładzie karnym w Australii na wyspie Norfolk w latach 40. XX wieku. Jej inicjatorem był Alexander Maconochie, emerytowany kapitan marynarki wojennej, który na wyspie Norfolk prowadził zakład karny. Dokonał on podziału całego procesu wykonywania kary pozbawienia wolności na trzy etapy, wśród których wyróżnił: okres pełnej izolacji, przymusowe roboty i warunkowe zwolnienie. Za cel okresu całkowitej izolacji przyjęto uświadomienie osadzonemu czym różni się więzienne życie od tego, które prowadzi się na wolności. Ten efekt osiągnęto poprzez stworzenie skazanemu dolegliwości na skutek narzucenia rygorystycznych zasad funkcjonowania w izolacji penitencjarnej. Nie mogli oni na tym etapie podejmować pracy ani nauki. Zakazane były również widzenia z bliskimi. Drugi etap, czyli przymusowe roboty to kwintesencja systemu progresywnego. W jego ramach wyróżniono cztery, odmienne pod względem warunków bytowych, klasy. Skazani mogli awansować z klasy do klasy pod warunkiem, że byli zaangażowani w swoją pracę oraz chętni do nauki. Z awansem wiązały się również korzyści finansowe, ponieważ po jego otrzymaniu osadzony dostawał wyższe wynagrodzenie za świadczoną pracę. Awans uzależniony był od zebranej liczby codziennych punktów (najwyższą możliwą do przyznania skazanemu liczbą było 6 punktów). Za niestosowanie się do reguł systemu więźniom odejmowano punkty, co skutecznie oddalało ich od awansu. Pośród

²¹¹ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 39.

czterech wyróżnionych w drugim etapie klas znajdowały się: klasa próby, klasa trzecia, klasa druga i klasa pierwsza. Po raz pierwszy, z klasy próby, osadzony mógł awansować po zdobyciu 720 punktów, natomiast awanse w pozostałych klasach odbywały się po uzyskaniu liczby 2920 punktów²¹². Ostatni etap, czyli warunkowe zwolnienie oznaczało wolnościowe odbywanie kary przez skazanego, który nadal pozostawał pod specjalnym nadzorem penitencjarnym. Zobowiązany był on do postępowania zgodnie z obowiązującym prawem i przestrzegania porządku publicznego, gdyż w przeciwnym razie groził mu powrót do więzienia.

Podsumowując odmianę angielską systemu progresywnego należy zwrócić uwagę na jej główny cel jakim było dążenie do wywołania u skazanych motywacji, by wykazywali oni chęć poprawy własnej sytuacji podczas odbywania kary. W możliwości awansowania upatrywano szansy na przełamanie bierności wśród więźniów, uświadomienie im, że dzięki pracy i zaangażowaniu będą odnosić korzyści. Pozwoli to na przystosowanie ich do pracy, nauki oraz zapobieganie chęciom generowania konfliktów między więźniami oraz na linii więźniowie – administracja zakładu karnego. Podczas wykonywania kary pozbawienia wolności osadzeni mieli wyrobić w sobie nawyk uczciwej pracy, co miało również pobudzić u nich chęć życia zgodnie z prawem. W ówczesnych czasach były to koncepcje niezwykle nowatorskie. Tak skonstruowany system stwarzał zdecydowanie większe szanse na prawidłową readaptację społeczną niż poprzedzający go system celkowy. Alexander Maconochie usiłował przenieść swoją koncepcję systemu penitencjarnego do państw europejskich²¹³. Po powrocie do Anglii objął stanowisko dyrektora więzienia w Birmingham. Mimo przeszkód na początkowych etapach wdrażania systemu, został on przyjęty i upowszechnił się w Anglii, stąd też nazwa tej odmiany systemu progresywnego.

2.3.3.2. Odmiana irlandzka

Drugą odmianą systemu progresywnego jest odmiana irlandzka. W głównych założeniach pokrywa się ona z angielską, natomiast wprowadza pewne modyfikacje w etapach odbywania kary. Wyróżnia ona jeszcze jedną dodatkową fazę określaną jako

²¹² Ibidem, s. 40.

²¹³ T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2012, s. 229.

więzienie przejściowe. Autorem tej modyfikacji jest Walter Crofton, obejmujący stanowisko dyrektora więzień w Irlandii. Utożsamiał swoje poglądy z koncepcją Alexandra Maconochie w kwestii umieszczania osadzonych w pojedynczych celach przez długi okres. Twierdził, że w takich warunkach poprawa więźnia jest niemożliwa do osiągnięcia. Uważał, że najważniejsze w umoralnieniu, poprawie postaw skazanych jest to, by te procesy odbywały się z ich własnej woli. Nie ma wartości zmiana, która wymuszona jest poprzez stworzenie warunków bytowych prowadzących do załamania fizycznego i psychicznego człowieka. Jakakolwiek poprawa jest wartościowa wówczas, gdy osiągnięć się ją własnym wysiłkiem woli. Oczywiście osadzonym należy pomóc, okazać wsparcie w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, ale inicjatywa i chęć poprawy muszą wywodzić się od nich. Irlandzka odmiana systemu progresywnego uwzględniała podział odbywania kary na kilka etapów. Pierwszy etap to czas, w którym więźniów był izolowany, pozostawał w osamotnieniu (nawiązanie do systemu pensylwańskiego). Drugim etapem były obowiązkowe roboty, podczas których skazani musieli ciężko pracować wspólnie, a w nocy pozostawali w izolacji (zapożyczenie z systemu auburnskiego)²¹⁴. Przymusowe prace zazwyczaj wykonywali oni na zewnątrz, na świeżym powietrzu. Nowością stanowił okres przejściowego więzienia, czyli trzeci etap odbywania kary. Poprzez stworzenie więzień przejściowych dążono do stopniowego przyzwyczajania osadzonych do ich przyszłego życia poza murami zakładu karnego. Walter Crofton argumentował wyodrębnienie tej fazy jako niezwykle ważnej, gdyż nagły powrót więźniów do życia w społeczeństwie może mieć zdecydowanie negatywne skutki, w tym m.in. powrót do przestępczości. Ponadto podkreślał on również, że utrata kontaktu z najbliższym środowiskiem, rodziną i przyjaciółmi, również negatywnie rzutuje na powrót skazanego do życia na wolności. W instytucji więzienia przejściowego upatrywano remedium na potencjalne negatywne następstwa izolacji penitencjarnej. Więzienia przejściowe w istocie były barakami, które w oknach nie miały krat. Teren dookoła nie został odgradzony murem²¹⁵. Można stwierdzić, że osadzeni tam przebywający mogli cieszyć się względną wolnością. Zajęcie, które im powierzano najczęściej dotyczyło prac polowych, aczkolwiek zdarzało się, że byli oni wysyłani do

²¹⁴ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 69.

²¹⁵ M. Jones, P. Johnstone, *History of Criminal Justice. Fifth Edition*, Anderson Publishing, New York 2011, s. 112.

miasta w celu dostarczenia rozmaitych przesyłek²¹⁶. Miało to na celu naukę odpowiedzialności, obowiązkowości oraz opanowania. Bardzo istotną dla więźniów kwestię związaną ze świadczeniem pracy w więzieniach przejściowych stanowił fakt, iż dzięki temu zdobywali oni zaufanie potencjalnych przyszłych pracodawców. Warto również podkreślić, że skazani mieli możliwość zatrudnienia na zewnątrz, czyli u osób prowadzących własną działalność. Wówczas podlegali oni obowiązkowi stawiania się w barakach o określonych porach oraz powrotu na noc. Pracę w ciągu dnia wykonywali bez nadzoru więziennego. Ostatni etap wykonywania kary pozbawienia wolności w odmianie irlandzkiej to przedterminowe zwolnienie osadzonego, podczas którego podlegał on specjalnemu nadzorowi. Ta ostatnia faza również została przez Croftona poddana reformie. W momencie rozpoczęcia przez więźnia etapu przedterminowego zwolnienia wręczano mu kartę uwolnienia. Był to w istocie dokument informujący skazanego o warunkach zwolnienia, a także przypadkach, w których zostanie ono odwołane. Specjalny nadzór na tym etapie oznaczał przekazanie więźnia pod dozór policyjny oraz nałożenie na niego obowiązku kontaktowania się z jednostką penitencjarną, w której przebywał. Organ nadzorujący sprawował nad zwolnionym kontrolę, ale jego zadaniem było również okazanie wsparcia i pomoc m.in. w znalezieniu zatrudnienia osobie, która opuszczała więzienie. W taki sposób Crofton utworzył jeszcze jedną instytucję w zmodyfikowanym przez siebie systemie. Odmiana irlandzka w historii więziennictwa postrzegana jest jako system stanowiący początek wolnej progresji, która współcześnie jest najbardziej rozpowszechnionym systemem wykonywania kary pozbawienia wolności.

Podsumowując system irlandzki należy stwierdzić, iż niewątpliwie miał on wiele zalet, ale również posiadał wady. Zdecydowanie pozytywnie można ocenić zapoczątkowanie progresji penitencjarnej, stworzenie instytucji więzień przejściowych przystosowujących osadzonych do życia na wolności, warunkowe przedterminowe zwolnienie połączone z dozorem policyjnym²¹⁷. System irlandzki dużą popularność zyskał na gruncie amerykańskim, gdzie odegrał istotną rolę w rozwoju systemu reformatoriów. W państwach europejskich system irlandzki rozwijał się powoli. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatruje się w istotnym wpływie klasycznej szkoły prawa

²¹⁶ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 42.

²¹⁷ *Ibidem*, s. 43.

karnego w zakresie poglądów na temat racjonalizacji kary. Bardzo dużą rolę w tym aspekcie odegrały absolutne teorie kary, które bazowały na racjonalizacji sprawiedliwościowej. Analizując system irlandzki nie sposób nie wspomnieć o jego wadach. W literaturze przedmiotu słowa krytyki kierowane pod jego adresem dotyczą schematyzmu i rutyny w postępowaniu z osadzonymi. Ponadto zarzuty odnosiły się również do oceniania więźniów – oceny dokonywano wyłącznie w warunkach więziennych, co pozostaje w sprzeczności z postulatami pedagogiczno-penitencjarnymi²¹⁸. Dodatkowy zarzut może dotyczyć również możliwości zastosowania systemu, gdyż jest on zasadny w przypadku kar długoterminowych.

Odmiana irlandzka systemu progresywnego przyczyniła się do rozwoju amerykańskich reformatoriów, które odegrały istotną rolę w kształtowaniu się systemów penitencjarnych w późniejszym okresie. Utworzenie reformatoriów poprzedzało jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach światowego więziennictwa – pierwszy amerykański kongres penitencjarny, który odbył się w 1870 roku w Cincinnati. Podczas kongresu opracowano rezolucję *Declaration of Principles*, nazwaną później deklaracją praw człowieka i więźnia²¹⁹. Główne tezy rezolucji brzmią następująco:

- „Celem ostatecznym dyscypliny więzienia jest moralna poprawa przestępców, a nie kara dyktowana uczuciami zemsty”;
- „Wieżienie stanie się szkołą poprawy dopiero wtedy, gdy dozorczy będą przeświadczeni o możliwości poprawy i gdy będą mieli najszczerze chęci dojścia do tego celu”;
- „Ponieważ nadzieja jest potężniejszą od bojaźni, trzeba ją podtrzymywać ciągle w umyśle więźniów racjonalnym systemem nagród, uzależnionym od dobrego sprawowania się, od pracowitości i pilności w szkole”;
- „Siłą brutalną można stworzyć dobrych więźniów, tylko moralnym wychowaniem można stworzyć dobrych obywateli”²²⁰.

Amerykańskie reformatoria utworzono w drugiej połowie XIX wieku. Nie zastępowały one więzień, funkcjonowały jednocześnie obok nich. Dedykowano je skazanym, wobec których istniała realna szansa na powrót do społeczeństwa, pozytywna

²¹⁸ J. Śliwowski, *Prawo i polityka...*, s. 78.

²¹⁹ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 44.

²²⁰ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki...*, s. 69-70.

prognoza. Warto podkreślić, iż umieszczano w nich wyłącznie młode osoby, które nie ukończyły 30 roku życia oraz nie były recydywistami. Co więcej, skazani umieszczani w reformatorych nie mieli wyroków określonych czasowo. Sądy skazując na karę pozbawienia wolności nie określały czasu trwania kary. Osadzeni pozostawali w placówkach do momentu osiągnięcia poprawy, która została uznana za wystarczającą do opuszczenia jednostki. Wśród zwolenników tego systemu panowało przekonanie, iż sądy w momencie orzekania nie są w stanie stwierdzić jak długi okres kary jest niezbędny do osiągnięcia poprawy u danej osoby. Określeniem przedziału czasowego powinny zajmować się specjalnie stworzone do tego celu komisje lub sąd na różnych etapach wykonywania kary pozbawienia wolności, po dokładnej analizie opinii na temat skazanego sporządzonej przez administrację więzienną. Pierwszą jednostką, której funkcjonowanie oparto na systemie reformatoryów był zakład *Elmira* w Nowym Jorku. Więźniów odbywających w nim karę dzielono na cztery klasy, spośród których wyróżniano trzy główne oraz jedną specjalną, przeznaczoną dla osadzonych niewykazujących szans na poprawę. Pierwsza faza rozpoczynała się w klasie drugiej. Skazanym przyznawano stopnie na podstawie zaangażowania w naukę oraz dobrego zachowania – po zgromadzeniu 54 stopni osadzony mógł przejść do klasy pierwszej. W czasie maksymalnie jednego miesiąca skazani posiadali możliwość zebrania 9 stopni. Gdy więzień osiągnął kolejne 54 stopnie podczas trwania następnego okresu odbywania kary istniała możliwość zwolnienia go z jednostki. W sytuacji, gdy skazany nie wykazywał postępów, nie przejawiał chęci nauki i woli poprawy możliwa była jego degradacja do niższych klas, a także przypisanie go do czwartej, specjalnej klasy. Była ona przeznaczona dla więźniów niepoddających się oddziaływaniom wychowawczym i resocjalizacyjnym, oznaczała pełną izolację i przebywanie skazanego w osamotnieniu z jednoczesnym pozbawieniem go ulg i przywilejów²²¹. Ostatecznością, którą stosowano w przypadkach, gdy mimo umieszczenia w klasie specjalnej osadzony nadal przejawiał naganne zachowanie, było oddelegowanie go do więzienia. Bardzo ważnym aspektem wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych tworzonych na wzór amerykańskich reformatoryów było wprowadzenie na tak szeroką skalę postulatów dotyczących kształcenia więźniów, konieczności ich przygotowania zawodowego oraz

²²¹ T. Kalisz, *Zatrudnianie skazanych...*, s. 44-45.

stworzenia im możliwości samorozwoju w zakresie własnych, indywidualnych predyspozycji i zainteresowań. W więzieniach opartych na tym systemie funkcjonował szeroki wachlarz dotyczący opcji spędzania czasu wolnego. Za każdą oznakę zaangażowania w proces poprawy osadzeni otrzymywali wynagrodzenie. Za takie przejawy uważano m.in. zaangażowanie w naukę, ciężką i uczciwą pracę, systematyczne ćwiczenia fizyczne, rozwój własnych pasji. Dodatkowo warto podkreślić, iż z otrzymywanego wynagrodzenia więźniowie finansowali sobie wyżywienie oraz inne środki i artykuły potrzebne im do funkcjonowania w więziennej rzeczywistości. Co więcej, jeśli przyznawano kary dyscyplinarne, to one również dotyczyły wynagrodzenia²²². Pensja, którą otrzymywał skazany miała bardzo istotne znaczenie również z perspektywy opuszczenia zakładu karnego, gdyż w momencie zwolnienia z jednostki osadzony musiał dysponować określoną kwotą, która zapewniłaby mu powrót do miejsca zamieszkania oraz utrzymanie przez określony czas²²³.

Reformatoria, mimo iż przez pewien czas cieszyły się popularnością, nie przetrwały próby czasu. W perspektywie dalszych doświadczeń praktycznych zauważano słabość tego systemu. Krytyka kierowana była przede wszystkim względem nieokreślonego czasowo wyroku. Sytuacja, w której osadzony nie wie jak długo będzie przebywał w izolacji więziennej zdecydowanie ujemnie wpływa na jego stan emocjonalny.

2.4. Konkluzje

Podsumowując zaprezentowane w niniejszym rozdziale rozważania teoretyczne w zakresie karania należy podkreślić, iż od lat uczeni podejmujący kwestię kary kryminalnej próbują przedstawić różne koncepcje jej racjonalizacji koncentrując się na funkcji jaką ma spełniać. Wobec teorii retrybucyjnych i negatywistycznych można sformułować zarzut, iż są one mocno wybiórcze akcentując tylko wybrane elementy instytucji kary kryminalnej. Teorie retrybucyjne, które karę kryminalną postrzegają jako odwet, odpowiedź na popełnione przestępstwo, przyjmują motto „zło za zło, kara za przestępstwo”. O ile idea głosząca, iż sprawiedliwość powinna być zapewniona i

²²² J. Warylewski, *Kara. Podstawy filozoficzne...*, s. 189.

²²³ S. Walczak, *Prawo penitencjarne...*, s. 119.

przestępcy należy się kara za popełnione czyny jest zasadna i zrozumiała, o tyle można poddawać pod wątpliwość czy wymierzanie kary, zgodnie z teoriami retributywnymi, nie sprowadza się w istocie wyłącznie do prymitywnej zemsty. Wobec powyższego można zarzucić owym teoriom, iż przyczyniają się one jedynie do pomnażania cierpienia, a fakt zaplanowanej i systemowo uzasadnionej przemocy w praktyce nie jest niczym innym, jak kolejnym wyrządzonym złem. Co więcej, teorie retributywne koncentrują się wyłącznie na wymierzeniu kary za popełnione już przestępstwo nie uwzględniając tak istotnej kwestii jak zapobieganie przestępczości, gdyż głoszą pogląd, iż jest ona zjawiskiem potrzebnym i warunkującym postęp w społeczeństwie. Teorie negatywistyczne kładą nacisk na całkowite negowanie lub kwestionowanie pewnych aspektów instytucji kary kryminalnej. W ich ramach karę postrzega się jako akt przemocy, który zawsze jest złem. Nie sposób się nie zgodzić z takim postrzeganiem represji karnej, jednakże realia życia w społeczeństwie uświadamiają nam, że mimo postępującego rozwoju w każdym obszarze życia, społeczeństwa nie znajdują się na etapie, w którym możliwe byłoby zrezygnowanie z instytucji kary kryminalnej. Co więcej, jej obecność w życiu człowieka na przestrzeni tysiącleci pozwala z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, iż represja karna jest niezbędna do funkcjonowania państwa. Warto skierować się ku teoriom prewencyjnym, których poglądy są najczęściej stosowane w praktyce. Są to teorie, które łączą w sobie najistotniejsze społecznie i jednostkowo aspekty wykonywania kary. Kara zgodnie z teoriami prewencyjnymi stanowi odpowiedź na popełniony czyn zabroniony, a jednocześnie pełni funkcje wychowawczo-korekcyjne, które w perspektywie dają pozytywną prognozę na przyszłość. Skazany ma szansę powrotu do społeczeństwa i życia zgodnie z obowiązującymi normami prawnymi i moralnymi. Zasadnym jest stwierdzenie, iż teorie prewencyjne uwzględniają zarówno interes społeczny, jak i dobro jednostki.

Reasumując podjęte rozważania dotyczące racjonalizacji kary można stwierdzić, iż bezdyskusyjna jest kwestia samego karania, gdyż to niewątpliwie należy robić. Wiele wątpliwości i kontrowersji budzą od wieków sposoby karania. Wraz z rozwojem myśli penitencjarnej ludzkość doświadczyła jego rozmaitych form, od krwawych i wyróżniających się niewyobrażalnym cierpieniem kaźni do kar wymierzanych z poszanowaniem godności skazanych i uwzględniających zasadę humanitaryzmu. Systemy penitencjarne również przeszły własną drogę w procesie ewolucji, która nie była

wolna od ludzkiego cierpienia i popełnionych błędów. Niezwykle istotnym jest, by mieć świadomość, że wszelkie pozytywne i negatywne efekty zmian wprowadzanych do więziennictwa nie będą widoczne od razu. Reforma systemu wykonywania kary pozbawienia wolności to długi i złożony proces, którego efekty można oceniać dopiero po latach od wprowadzenia zmian. Proces dochodzenia do standardów pozwalających określić, dlaczego dany system jest dobry bądź zły jest niezwykle trudny również dlatego, że jest dynamiczny i historycznie zmienny. To, co niedawno było uznawane za humanitarne jutro może zostać uznane za poniżające. Poddając analizie systemy penitencjarne warto zwrócić uwagę na fakt czy system zamiast przygotowywać więźniów na powrót do życia w społeczeństwie (do readaptacji społecznej) nie przybliża ich do recydywy. Historyczne doświadczenia pokazują, że jest to realne zagrożenie. Krytyczne słowa należy kierować przede wszystkim w stronę systemów penitencjarnych, które zakładają całkowite odosobnienie skazanych podczas całego procesu odbywania kary. Długotrwała izolacja prowadzi nieuchronnie do załamania psychicznego, a także fizycznego jednostki. W takich warunkach niemożliwym jest osiągnięcie celu, który powinien być nadrzędny dla wykonywania kary pozbawienia wolności – przywrócenia skazanych do życia w społeczeństwie.

Warto również wspomnieć o zjawisku populizmu penalnego, które niewątpliwie odgrywa coraz bardziej znaczącą rolę w kształtowaniu polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej w wielu państwach. Jest to zjawisko, które z perspektywy metodologicznej nie znajduje miejsca w obszarze nauk penalnych i kryminologii, a należy je lokować w sferze zainteresowań nauk politycznych. Istota populizmu penalnego odnosi się do ekspansji populistycznej i demagogicznej wersji polityki na obszar prawa karnego. Jest to złożony proces społeczny, który polega na strukturalnym przesunięciu w sferze władzy karania. Wysoce negatywnym aspektem populizmu penalnego jest marginalizacja wiedzy naukowej ekspertów na rzecz koncepcji, których fundamentem są silne emocje i nierealna wizja rzeczywistości. Jest to tematyka niezwykle istotna z perspektywy rozważań dotyczących rozwoju myśli penitencjarnej i systemów penitencjarnych, gdyż populizm penalny może warunkować zmiany w systemie penitencjarnym obowiązującym w danym państwie. Zjawisko populizmu penalnego precyzyjnie i wieloaspektowo omawia John

Pratt w swojej książce zatytułowanej *Penal Populism: Key Ideas in Criminology*²²⁴. Dla podejmowanej w niniejszym rozdziale tematyki nieocenioną wartość może mieć analiza systemów uznanych współcześnie za najbardziej rozwinięte, najnowocześniejsze i odnoszące największe sukcesy – systemów penitencjarnych państw skandynawskich. Uchodzą one za kolebkę nowoczesnego więziennictwa, w szczególności system stosowany w Norwegii, a zatem zasadnym jest stwierdzenie, iż współcześnie nie ma lepszego wzorca dla kontynuowania ewolucji systemów penitencjarnych innych państw.

²²⁴ J. Pratt, *Penal Populism: Key Ideas in Criminology*, Taylor & Francis Publisher, London 2006, s. 28.

Rozdział III. Ewolucja polskiego więziennictwa, polityki karnej i penitencjarnej w latach 1918-1989

W niniejszym rozdziale przedstawiona została historia polskiego więziennictwa i proces kształtowania się Służby Więziennej na tle dynamicznych losów państwa polskiego w XX wieku. W poszczególnych podrozdziałach zaprezentowane zostały czynniki społeczne, polityczne i gospodarcze warunkujące kierunki, które przyjmowała nie tylko organizacja i struktura więziennictwa, ale również polityka karna i penitencjarna w ubiegłym wieku. Przybliżony został również proces kształtowania ustawodawstwa polskiego w zakresie będącym przedmiotem niniejszego rozdziału. W retrospektywnym obiektywie przez pryzmat więzienny ukazana została transformacja ustrojowa oraz towarzyszące jej nastroje społeczne, z którymi rezonowały niepokoje osadzonych. Stało się to przyczyną tragicznych wydarzeń odciskających krwawy ślad w historii polskiego więziennictwa, które jednocześnie stanowiły moment przełomowy będący początkiem diametralnych zmian w polityce penitencjarnej. Dowodem tego są, przytoczone w jednym z podrozdziałów, przykłady sytuacji nadzwyczajnych, które rozegrały się w polskich zakładach karnych w 1989 roku. Rozdział zawiera również ocenę poszczególnych okresów ukazujących odmienne tendencje w polityce karania i wykonywania kary pozbawienia wolności oraz ich wpływ na ukształtowanie współczesnego systemu penitencjarnego i kierunku polityki penitencjarnej.

3.1. Organizacja polskiego więziennictwa w latach 1918-1939

Więzienie to instytucja złożona i wieloaspektowa. Mimo iż często poddawana krytyce, to niezastąpiona od wieków żadną inną alternatywą. Więzienia stały się immanentną częścią każdego państwa, nie wyobrażamy sobie funkcjonowania bez tych instytucji. Ma to swoje przyczyny, wśród których należy wskazać na dwie zasadnicze. Pierwsza z nich odnosi się do pewnej tradycji kodyfikacji karnych, a także wymiaru sprawiedliwości, na podstawie której częściej orzekane jest pozbawienie wolności aniżeli inne kary. Kolejna przyczyna usytuowana jest w osobliwej rzeczywistości społecznej, w której coraz silniej zaznacza się zjawisko populizmu penalnego. Owa rzeczywistość

kreuje i umacnia wizerunek nieprzewidywalnych i groźnych przestępców, wobec których niemożliwym jest zastosowanie jakiegokolwiek innej kary aniżeli izolacja penitencjarna²²⁵.

Funkcjonowanie instytucji więzienia stanowi element polityki kryminalnej państwa. Jako główne zadania, które ma realizować więzienie wskazuje się na izolację społeczną osób, które popełniły przestępstwa, ale również działania ukierunkowane na poprawę ich postaw zmierzające do readaptacji społecznej skazanych. Węzienie jest miejscem, w którym spotykają się i współistnieją obok siebie dwie społeczności o całkowicie odmiennych rolach i pozycjach: osadzeni oraz personel więzienny. Funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej każdego dnia pracują z przestępcami, niejednokrotnie niezwykle niebezpiecznymi, pozbawionymi wszelkich zahamowań, których muszą traktować w sposób humanitarny i z poszanowaniem godności istoty ludzkiej. Ich służba i wykonywana praca jest trudna, wypełniona zagrożeniami i niezwykle istotna dla wypełnienia celów, które postawiono przed polskim więziennictwem²²⁶.

Podjęwając tematykę organizacji polskiego więziennictwa należy zwrócić uwagę na kwestię przejęcia zarządu więzień od władz okupacyjnych, czyli na jego polonizację. Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku oznaczało konieczność zmierzania się z wieloma problemami natury politycznej, prawnej, gospodarczej i społecznej, których źródła należy upatrywać w podziale terytorium państwa pomiędzy trzech okupantów i wynikającymi z tego odmiennymi, a nierzadko nawet skrajnymi, normami i przepisami prawnymi regulującymi działanie administracji państwowej. W wyniku pertraktacji prowadzonych z państwami okupacyjnymi w 1917 roku, Niemcami i Austrią, nastąpiło stopniowe przekazywanie więzień pod polską kontrolę. Wówczas to Ministerstwo Sprawiedliwości otrzymało zadanie zorganizowania więziennictwa i w tym celu powołano Wydział Więzienny. Początkowo współpracował on z Wydziałem Administracyjnym, jednakże od maja 1918 roku realizował swoje zadania samodzielnie. Kolejne zmiany nastąpiły już w lipcu tego roku, gdy funkcje i zadania Wydziału Więziennego przejęła Sekcja Więzienna, również działająca w ramach struktury

²²⁵ J. Migdał, J. Raglewski, *Kara pozbawienia wolności, zarys dziejów polskiej doktryny, prawa i praktyki penitencjarnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2005, s. 11.

²²⁶ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1918-1926*, Wydawnictwo Info-Trade, Gdańsk 2011, s. 19.

organizacyjnej Ministerstwa Sprawiedliwości²²⁷. Zakres kompetencji Sekcji Więziennej koncentrował się wokół problematyki tworzenia projektów przepisów, ale również kształcenia i szkolenia przyszłej kadry polskiego więziennictwa. Warto podkreślić, iż wspomniane przygotowanie funkcjonariuszy podzielone zostało na dwie części – teoretyczną, która realizowana była przez Sekcję Więzienną oraz część praktyczną, odbywającą się w niemieckich więzieniach. Po załamaniu struktur okupacyjnych Austrii 1 listopada 1918 roku w dniu 4 listopada z Warszawy do Lublina wyruszyła delegacja Sekcji Więziennej, której przewodniczył Jan Zakrzewski. Delegacja miała za zadanie przejąć więzienia na terenie ustalonym jako cel podróży. Przedsięwzięcie zakończyło się połowicznym sukcesem, gdyż delegacji udało się przejąć nadzór nad kilkoma jednostkami, natomiast w największym lublińskim więzieniu interwencja była spóźniona. Więźniowie wykorzystali zamieszanie spowodowane końcem wojny i kilkanaście godzin wcześniej dokonali licznych zniszczeń budynku, a następnie zbiegli. Niektóre więzienia, np. w Krasnymstawie i Zamościu, przejęły oddziały Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 roku Polakom udało się przejąć nadzór nad niemalże wszystkimi jednostkami penitencjarnymi znajdującymi się na terenach okupowanych wcześniej przez Austrię, mimo iż oficjalne i formalne włączenie tych więzień pod zarząd Ministerstwa Sprawiedliwości miało miejsce dopiero 1 stycznia 1919 roku²²⁸.

Omawiając proces polonizacji więziennictwa należy podkreślić, iż przebiegał on w stopniu zróżnicowanym pod względem skomplikowania, co w dużej mierze uzależnione było od terenów, na których następował. Było to uwarunkowane wieloma czynnikami, m.in. różniącymi się między sobą systemami prawnymi, zgodnie z którymi działały ówczesne więzienia, nastawieniem byłych władz okupacyjnych względem omawianej kwestii, a także różną sytuacją polityczną panującą w poszczególnych regionach państwa, które dopiero odradzało się po latach okupacji. Przejmowanie jednostek penitencjarnych spod władzy państw zaborczych następowało mozolnie. Cały proces rozpoczął się w 1918 roku. We wrześniu 1917 roku Niemcy i Austria przekazały polskiej władzy, stanowiącej organ wykonawczy Tymczasowej Rady Stanu (późniejsza Rada Regencyjna) nadzór nad sądownictwem na terenach znajdujących się do tej pory

²²⁷ Ibidem, s. 20.

²²⁸ R. Maleszyk, *Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918-1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 9-10.

pod okupacją tych państw, lecz nie było to tożsame z przekazaniem jednostek penitencjarnych. Wyznaczano kilka terminów, w których zakłady karne miały zostać przekazane polskiej władzy, jednakże ulegały one ciągłym przedłużeniom. Ostatecznie więzienia w okupacji austriackiej przejęto po 1 listopada 1918 roku, natomiast znajdujące się w okupacji niemieckiej w dniach 11-12 listopada tego samego roku. Ministerstwo Sprawiedliwości objęło nadzór nad zakładami karnymi znajdującymi się na terenach byłego zaboru austriackiego dopiero w grudniu 1918 roku. Dwa lata później objęto nadzór nad więzieniem na Kresach. W listopadzie 1921 roku Ministerstwo Sprawiedliwości przejęło zarząd więzień w Wielkopolsce²²⁹. W kolejnym roku przejęto jednostki znajdujące się na Wileńszczyźnie oraz na Górnym Śląsku. Sumarycznie cały proces przejmowania przez polską władzę nadzoru nad więziennictwem zakończył się likwidacją części jednostek z uwagi na ich wyeksploatowanie oraz 340 więzieniami przejętymi i przeznaczonymi do uruchomienia, co stanowiło ogromne wyzwanie. Jednostki penitencjarne znajdowały się w złym stanie. Uruchomienie oraz zagwarantowanie ich prawidłowego funkcjonowania odbywało się w niezwykle trudnej rzeczywistości. W zakładach karnych panowały tragiczne warunki higieniczno-sanitarne, co miało odzwierciedlenie m.in. w stanie zdrowia więźniów. W celach było brudno, roiło się od robactwa różnej maści, osadzeni cierpieli z głodu, gdyż okupanci opuszczając więzienia zabrali zapasy żywności. Ponadto skazani byli wyniszczeni na skutek chorób takich jak gruźlica i rozprzestrzeniający się tyfus. Destrukcji uległo wiele pomieszczeń, w tym m.in. warsztaty przeznaczone do pracy, które zostały zdemontowane lub zniszczone w czasie okupacji. W jednostkach brakowało również personelu więziennego²³⁰. W wyniku przejmowania więzień objęto zarząd nad 33 dużymi zakładami karnymi, 98 mniejszymi jednostkami, a także 269 aresztami znajdującymi się przy sądach powiatowych²³¹.

Kolejnym istotnym etapem na drodze do przejmowania nadzoru nad pozostałymi więzieniami było podpisanie aktu bezwarunkowej kapitulacji Niemiec, które miało

²²⁹ M. Porowski, *Dzieje więziennictwa polskiego w piśmiennictwie i dokumentach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 181.

²³⁰ J. Czołgoszewski, *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2022, s. 563.

²³¹ *Ibidem*, s. 565.

miejsce we francuskiej miejscowości Compiègne 11 listopada 1918 roku. Wojna ostatecznie się zakończyła. W następstwie przytoczonych wydarzeń oddziały Polskiej Organizacji Wojskowej rozpoczęły przejmowanie obiektów więziennych znajdujących się na terenach objętych okupacją niemiecką. Cała akcja była związana z rozbijaniem niemieckich garnizonów, która nie wszędzie się powiodła. Jednakże przedsięwzięcie mające na celu przejęcie jednostek penitencjarnych ostatecznie należy uznać za przeprowadzone i zakończone sukcesem. Należy wyraźnie podkreślić, iż systemy penitencjarne obowiązujące w państwach zaborczych ukierunkowane były na realizację założeń represyjnej koncepcji kary pozbawienia wolności. W praktyce oznaczało to brak warunków do wykonywania kary zgodnie z ideą resocjalizacji więźniów. Jednocześnie warto wspomnieć, iż był to czas, w którym nowe nurty i prądy myślowe w penitencjarystyce krystalizowały ideę oddziaływań korekcyjnych i naprawczych, co stwarzało konieczność nie tylko przebudowy infrastruktury więziennej, ale również zmian w myśleniu o karze pozbawienia wolności i jej celach. Początki funkcjonowania polskiego więziennictwa regulowały przepisy, które wydane zostały podczas trwania okupacji. Zakłady karne znajdujące się na terenach byłego zaboru niemieckiego podlegały przepisom Ordynacji więziennej z roku 1898²³². Jednostki penitencjarne na terenach, które niegdyś znajdowały się pod zaborem austriackim funkcjonowały w oparciu o postanowienia ustawy dotyczącej postępowania karnego z dnia 23 maja 1873 roku²³³ oraz wewnętrzne regulaminy więzienne. Natomiast działalność więzień ulokowanych w obszarze byłego zaboru rosyjskiego regulowały przepisy ustawy o więzieniach z 1890 roku, a także ustawy o zakładach wychowawczo-poprawczych dla nieletnich z roku 1909²³⁴. Bez wątpienia stwarzało to sytuację, którą można określić jako normatywny chaos wzmocniony dodatkowo odmiennym pojmowaniem roli oraz powiązania więziennictwa z administracją państwową. Na obszarach znajdujących się wcześniej pod zaborem niemieckim i austriackim uważano więziennictwo za część wymiaru sprawiedliwości. Inne było postrzeganie systemu penitencjarnego na terenach byłego zaboru rosyjskiego, gdzie był on traktowany jako element zdecydowanie większej całości – systemu administracji państwowej. Bezsprzecznie taki stan rzeczy stwarzał

²³² Ordynacja więzienna z dnia 21 grudnia 1898 r. oraz dodatkowe rozporządzenia.

²³³ Ustawa z dnia 23 maja 1873 r. zaprowadzająca kodeks postępowania karnego (Dz.U.P. nr 119).

²³⁴ J. Migdał, *Polski system...*, s. 20-21.

konieczność unifikacji przepisów dotyczących organizacji więziennictwa w odradzającym się państwie. Kolejnym istotnym wydarzeniem było podpisanie przez Józefa Piłsudskiego w dniu 7 lutego 1919 roku pierwszego dekretu dotyczącego więziennictwa – dekretu o powołaniu i organizacji okręgowych dyrekcji więziennych²³⁵. We wspomnianym dokumencie podkreślono konieczność utworzenia instytucji pośredniej pomiędzy Ministerstwem Sprawiedliwości a podstawowymi jednostkami penitencjarnymi. Stworzono i zorganizowano wówczas pięć takich jednostek, które znajdowały się w Warszawie, Mokotowie (w późniejszym czasie przeniesiona do Siedlec), Łodzi, Lublinie, a także w Kielcach²³⁶. Instytucje określane mianem dyrekcji okręgowych pod względem administracyjnym wzorowane były na rosyjskich inspekcjach więziennych. W zakresie kompetencji wspomnianych dyrekcji okręgowych znajdowało się m.in. regulowanie życia toczącego się za murami więzień, a także kontrolowanie więzień pod kątem administracyjnym, finansowym oraz gospodarczym. Na przejętych terenach byłego Królestwa Polskiego dyrekcje okręgowe pełniły nadzór łącznie nad 68 więzieniami, w których przebywało 6529 osadzonych. W dniu 8 lutego 1919 roku Naczelnik Państwa wydał również dekret dotyczący tymczasowych przepisów więziennych, który miał obowiązywać w jednostkach znajdujących się na terenach byłego zaboru rosyjskiego²³⁷. Kolejnym aktem normatywnym podejmującym kwestię organizacji polskiego więziennictwa było Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 roku w sprawie organizacji więziennictwa²³⁸. Postanowienia zawarte we wspomnianym dokumencie znalazły realizację w Regulaminie więziennym z 1931 roku, który następnie przyjął formę rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości²³⁹.

Struktura organizacyjna, którą polskie więziennictwo przybrało w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości nie była skomplikowana ani złożona. Warto podkreślić, iż wówczas dużym jej atutem była sprawność działania. Należy wyraźnie zaakcentować, iż determinujący wpływ na to miała konieczność szybkiego

²³⁵ Dekret Naczelnika Państwa Polskiego z 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych (Dz. Pr. P.P. 1919 nr 14 poz. 173).

²³⁶ A. Kurek, *Niemieckie więzienia sądowe na Śląsku w czasach Trzeciej Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 25.

²³⁷ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 15 poz. 202).

²³⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. 1928 nr 29 poz. 272).

²³⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz. U. 1931 nr 71 poz. 577).

zorganizowania fundamentów polskiego systemu penitencjarnego. W następstwie tego większość obowiązków oraz kompetencji dotyczących szkolenia przyszłej kadry więziennej, a także nadzoru nad instytucjami penitencjarnymi przejęła Sekcja Więzienna²⁴⁰. Decentralizacja więziennictwa nastąpiła zdecydowanie później, gdy osiągnęło ono satysfakcjonującą stabilizację. We wspomnianym procesie decentralizacji powstało pięć Dyrekcji Okręgowych, które swoje siedziby miały w Warszawie, Łodzi, Siedlcach, Lublinie i Kielcach. Ponadto w roku 1920 powstały kolejne dwie Dyrekcje Okręgowe przeznaczone dla terenów, które wcześniej znajdowały się pod zaborem austriackim. Znajdowały się one w Krakowie oraz Lwowie. Główną funkcją realizowaną przez wspomniane instytucje była rola organu pośredniego pomiędzy jednostkami penitencjarnymi i Sekcją Więzienną, która w późniejszym czasie uległa przekształceniu, a jej nazwę zmieniono na Departament Więzienny²⁴¹. Zmiany spowodowane były koniecznością redukcji etatów, a także wewnętrzną reorganizacją Ministerstwa Sprawiedliwości. W Sekcji Więziennej działało sześć wydziałów – osobowy, administracyjny, gospodarstwa więziennego, penitencjarny, kancelaria, biuro rachuby, a także centralna kasa. Sekcja Więzienna, zwana od 1921 roku Departamentem Więziennym, pełniła funkcję centralnego zarządu więziennictwa. Departament składał się z następujących wydziałów – administracji więzień, służbowego oraz pracy więźniów, a także kancelarii. Departament Więzienny ulegał przeobrażeniom w późniejszych latach – pod koniec lat trzydziestych reforma objęła wydział służbowy, który przekształcony został w wydział penitencjarny. Dodatkowo powstały trzy referaty – inspekcji i dochodzeń, higieny i lecznictwa, a także służby penitencjarnej²⁴².

W czasie, w którym prowadzono intensywne wysiłki ku odbudowie więziennictwa pod kątem stanu technicznego i warunków panujących w zakładach karnych trwał również proces, który miał na celu utworzenie podstaw prawnych polskiego systemu penitencjarnego. Przyjmując pewien system penitencjarny należy określić zasadniczy cel kary pozbawienia wolności. Podążając krokiem ówczesnej Europy Zachodniej władza polska przyjęła koncepcję, zgodnie z którą nadrzędnym celem wspomnianej kary jest poprawa postawy skazanego. Za narzędzie umożliwiające

²⁴⁰ M. Czerwiec, *Więzienioznawstwo...*, s. 210.

²⁴¹ K. Chmielewski, M. Pająk, *Organizacja więziennictwa polskiego (1918-1939)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, Tom LXIX, s. 184.

²⁴² *Ibidem*, s. 186.

osiągnięcie tak zdefiniowanego celu uznano pracę więźniów. Była ona postrzegana jako jeden z fundamentalnych środków poprawczych, gdyż miała pomóc przewyciężyć występującą u większości osadzonych niechęć do pracowitego życia, a także nauczyć ich określonej rzemieślniczej pracy, wykształcić nawyk wykonywania obowiązków, czego efektem miało być zapewnienie osadzonym zdolności do samodzielnej egzystencji po opuszczeniu zakładu karnego²⁴³. Więźniowie za swoją pracę otrzymywali wynagrodzenie, które w części przeznaczane było na koszty ich utrzymania. Niewątpliwie ten aspekt zatrudnienia skazanych był istotny z perspektywy państwa odradzającego się po latach okupacji. Niemniej jednak, należy podkreślić, iż partycypowanie więźniów w kosztach ich utrzymania jest ważne niezależnie od sytuacji gospodarczej kraju. Należy zawsze ocenić to pozytywnie, gdyż osadzonych uczy to obowiązku ponoszenia odpowiedzialności za własną egzystencję. W ówczesnych czasach skazani zatrudniani byli w więziennych zakładach, jednakże wytwory ich pracy nie były przeznaczone wyłącznie do użytku więziennego. Wyprodukowane przedmioty były również kierowane do sprzedaży na zagranicznych rynkach. Należy wspomnieć, że znaczna część populacji więziennej w omawianych latach składała się z osób nieposiadających szczególnych kwalifikacji. Najczęściej byli to prości robotnicy oraz rolnicy. Takich więźniów angażowano do pracy na roli. Wówczas każdy zakład karny dysponował określonym kawałkiem własnej roli lub ogrodu, na którym utrzymywano rozmaity inwentarz, co umożliwiało zaopatrywanie osadzonych w pewnym zakresie w podstawowe artykuły żywnościowe. Poza tym pracę więźniów wykorzystywano również przy remontach budynków zakładów karnych. Osadzeni objęci byli obowiązkową nauką. Dotyczyło to wszystkich dorosłych analfabetów, którzy stanowili liczną grupę – około 40% całej populacji więziennej²⁴⁴. Programy nauczania więźniów w zależności od wymiaru kary różniły się od siebie. Osadzeni, którzy odsiadywali krótkie wyroki podlegali nauce szkolnej w ograniczonym zakresie. Uczyli się religii, czytania i pisania oraz podstawowych rachunków. Ponadto uczestniczyli również w pogadankach, których celem było podnoszenie ich świadomości narodowej. Więźniowie, którzy odbywali wyroki ponad trzyletnie kształcili się zgodnie z programem szkół powszechnych.

²⁴³ G. B. Szczygieł, *Praca więźniów w okresie międzywojennym – dolegliwość czy środek celowego oddziaływania*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2, s. 297.

²⁴⁴ K. Chmielewski, M. Pająk, *Organizacja więziennictwa...*, s. 186.

Omawiając organizację polskiego więziennictwa należy podjąć jedną z najistotniejszych kwestii, która dotyczy podziału więzień. Ma to ogromne znaczenie, gdyż poprzez wspomniany podział ujawniają się preferencje polskiego ustawodawcy w zakresie koncepcji więzienia. Co więcej, ówczesny podział wyraźnie wskazywał na to, iż polski system penitencjarny wypracował instytucje właściwe i charakterystyczne tylko dla niego, które nie były odzwierciedleniem systemów państw okupacyjnych. Wydany w 1919 roku Dekret Naczelnika Państwa nie regulował kwestii klasyfikacji zakładów karnych. Dokument dokonywał jedynie podziału na więzienia oraz zakłady wychowawczo-poprawcze. Problematyka ta została prawnie uregulowana w Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 roku w sprawie organizacji więziennictwa²⁴⁵. Zgodnie z dokumentem zakłady karne zostały podzielone na samodzielne oraz zlokalizowane przy sądach grodzkich²⁴⁶. Rozporządzenie dokonywało istotnego podziału więzień na klasy. Powodem tego była ograniczona liczba miejsc w jednostkach samodzielnych, a także zróżnicowane, pod względem długości, wyroki osadzonych. Zakłady karne klasy I przeznaczono dla osadzonych, których kara przekraczała 3 lata pozbawienia wolności, a ich pojemność była większa niż 450 miejsc. II klasę stanowiły zakłady karne, w których karę odbywały osoby skazane na 1-3 lata pozbawienia wolności, a liczba miejsc wynosiła od 150 do 450. III klasa to więzienia przeznaczone dla skazanych na karę pozbawienia wolności poniżej 1 roku z liczbą miejsc do 150. Ponadto klasyfikacja więzień w doktrynie dzielona była na formalną oraz faktyczną odnoszącą się do segregacji osób odbywających karę pod kątem wielu czynników, w tym m.in. wieku, płci oraz charakteru przestępstwa. Było to bardzo istotne z perspektywy celu, który wyznaczono przed więziennictwem, czyli poprawy postaw skazanych oraz ich prawidłowej readaptacji społecznej. Taki efekt planowano osiągnąć odseparowaniem od siebie skazanych młodocianych, odbywających niewielkie wyroki od przestępców odsiadujących długoletnie kary i skazanych za zbrodnie o wysokim stopniu szkodliwości społecznej²⁴⁷. Istotne zmiany w omawianej problematyce klasyfikacji więzień nastąpiły w latach 1931-1932. W 1931 roku

²⁴⁵ Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz.U.1928.64.591).

²⁴⁶ K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 1997, s. 18.

²⁴⁷ M. Czerwiec, *Więziennictwo...*, s. 218-219.

uchwalono nowy regulamin więzienny²⁴⁸, natomiast w 1932 roku wprowadzono zmiany w Kodeksie karnym. Reforma dotyczyła likwidacji niektórych form kary więzienia, które obowiązywały w ustawodawstwie państw zaborczych. Na ich miejsce wprowadzono karę aresztu lub więzienia. Utworzono również nowy typ zakładów karnych, czyli więzienia izolacyjne. Były to jednostki, w których karę miały odbywać osoby będące zawodowymi przestępcami, ukarane dyscyplinarnie, a także przestępcy nałogowi i recydywiści. Warto podkreślić, iż były to osoby, które nie poddawały się procedurom korekcyjno-wychowawczym w zwykłych zakładach karnych, a ich oddziaływanie na współosadzonych było wyraźnie negatywne. Z odbywania kary w więzieniach izolacyjnych ustawowo wyłączono duchownych, kobiety, więźniów śledczych, osoby skazane na areszt lub karę twierdzy, a także młodych osadzonych, którzy nie ukończyli 21 lat. Decyzję w zakresie skierowania danego skazanego do więzienia izolacyjnego podejmował Minister Sprawiedliwości, a wnioski w tym zakresie mogli kierować naczelnicy więzień oraz prokuratorzy²⁴⁹. Więzienia izolacyjne posiadały swój własny system wykonywania kary, który można określić jako progresywny. Osadzeni podzieleni byli na dwie klasy, odmienne od siebie pod względem panującego rygoru. Bezpośrednio po przyjęciu do więzienia izolacyjnego skazani przydzielani byli do klasy pierwszej, w której obowiązywały zdecydowanie bardziej rygorystyczne zasady. Czas pobytu w tej klasie wynosił 3 miesiące. Możliwość umieszczenia więźnia w klasie drugiej, czyli awans, uwarunkowany był postawą skazanego, stopniem poprawy. Zgodnie z regulaminem więziennym obowiązującym od 1931 roku pobyt w klasie drugiej trwał 9 miesięcy. Więzień, który wyróżniał się nienaganną postawą mógł po upływie tego czasu zostać przeniesiony do zwykłego zakładu karnego, gdy do końca wyroku pozostało minimum 6 miesięcy.

Lata trzydzieste to czas, w którym powstały nowe typy więzień. Było to efektem postulatów o charakterze resocjalizacyjnym, które zdominowały wówczas treść polskiej penitencjarystyki. Warto wyraźnie podkreślić, iż w sferze koncepcyjnej Ustawa z dnia 26 lipca 1939 roku w sprawie organizacji więziennictwa²⁵⁰ niewątpliwie świadczyła o ogromnym postępie w postrzeganiu roli, którą pełni więziennictwo. W treści przepisów

²⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego (Dz. U. 1931 nr 71 poz. 577).

²⁴⁹ K. Pawlak, *Za kratami więzień...*, s. 22-23.

²⁵⁰ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz. U. 1939 nr 68 poz. 457).

potwierdzono podział aresztów na śledcze i przeznaczone dla tymczasowo aresztowanych, a także karne. Ponadto, więzienia zostały podzielone na zwykłe i specjalne, wśród których umieszczono zakłady obserwacyjno-rozdzielcze, opisywane w niniejszym rozdziale więzienia izolacyjne, a także kolonie karne, penitencjarne zakłady o profilu leczniczym, więzienia-zakłady rzemieślnicze, zakłady przeznaczone dla osób nieletnich oraz ośrodki pracy²⁵¹. Warto dokonać krótkiej charakterystyki poszczególnych jednostek. W zakładach obserwacyjno-rozdzielczych dokonywano specjalistycznych badań osobowościowych, na podstawie których skazani kierowani byli do odpowiednich więzień. Kolonie rolnicze w istocie były zakładami, w których karę odbywały osoby skazane na 1 do 5 lat pozbawienia wolności, wcześniej niekarane, poniżej 30 roku życia oraz pochodzące z obszarów wiejskich. W praktyce takie kolonie funkcjonowały już kilka lat przed wydaniem dokumentu, który stworzył jedynie podstawę prawną ich działania. Pod względem kryteriów dotyczących osadzonych więzienia-zakłady rzemieślnicze były bardzo zbliżone do kolonii rolniczych, jedyną różnicę stanowił wymóg, iż skazani muszą pochodzić ze środowisk miejskich. Powodem powstania karnych ośrodków pracy, penitencjarnych zakładów leczniczych oraz zakładów dla nieletnich było w istocie przeludnienie więzień. Karę więzienia odbywali w nich skazani, którzy nie przekroczyli 45 roku życia, z krótkimi wyrokami w wymiarze od 6 miesięcy do 1 roku, skazani raz lub ponownie za popełnienie tego samego przestępstwa, a do końca zasądzonej kary pozostawało poniżej 4 miesięcy²⁵². Wymienione ośrodki stanowiły odpowiedź na kolejny, poza przeludnieniem zakładów karnych, problem ówczesnego więziennictwa. Dotyczył on zjawiska niewykonywania wyroków krótkoterminowego pozbawienia wolności. Zaprezentowane typy zakładów karnych były zróżnicowane. Odmienne pod względem panującego w nich rygoru, organizacji wewnętrznej, a także metod pracy i postępowania z osobami odbywającymi w nich karę. Mimo licznych różnic tożsame dla wszystkich typów więzień było dążenie do idei indywidualizacji, o czym najlepiej świadczyły badania osobowościowe prowadzone w zakładach obserwacyjno-rozdzielczych, a także powołanie w Ministerstwie Sprawiedliwości Komisji do Badań Kryminalno-Biologicznych, która rozpoczęła działalność w 1934 roku.

²⁵¹ K. Chmielewski, M. Pająk, *Organizacja więziennictwa...*, s. 187.

²⁵² K. Pawlak, *Za kratami więzień...*, s. 58.

Istotna z perspektywy tematyki podejmowanej w niniejszym rozdziale jest kwestia struktury wewnętrznej więzienia stanowiącego podstawową jednostkę systemu penitencjarnego. W okresie międzywojennym wykształcił się pewien model struktury więzień. W treści przepisów zawartych w art. 10 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 roku w sprawie organizacji więziennictwa²⁵³ uregulowana została kwestia personelu więziennego, do którego zgodnie z dokumentem, zaliczano: naczelnika więziennego wraz z pomocnikami naczelnika (takie stanowiska były obsadzane w zależności od potrzeb danego więzienia), asystentów więziennych, urzędników kancelaryjnych, a także dozorców lub dozorczyń²⁵⁴. Do zadań Ministra Sprawiedliwości należało mianowanie naczelników więzień, którzy wyznaczali niższych rangą funkcjonariuszy więziennych. W zakładach karnych należących do I i II klasy występował obowiązek zatrudniania, jako pracowników kontraktowych, lekarzy, nauczycieli oraz duchownych. Takiego obowiązku nie było w odniesieniu do zakładów karnych III klasy. Zgodnie z treścią przepisów zawartych w art. 9 Rozporządzenia do zadań naczelnika więzienia należało kierowanie administracją więzienną oraz przynależnym do zakładu karnego gospodarstwem. Naczelnik był przełożonym personelu penitencjarnego składającego się z urzędników oraz funkcjonariuszy i egzekwował wobec nich odpowiedzialność dyscyplinarną. Wprowadzony w 1931 roku regulamin więzienny wprowadzał w tym zakresie drobne zmiany. Dotyczyły one stanowisk zaliczanych do personelu penitencjarnego, który zgodnie z nowymi przepisami obejmował naczelnika więzienia, asystentów, personel kancelaryjny, niższych funkcjonariuszy (starszych dozorców, starsze dozorczyń, dozorców, dozorczyń), a także wymienionych powyżej pracowników kontraktowych. W świetle nowych przepisów naczelnik więzienia nadal pozostawał przełożonym całego personelu więziennego, a także kierownikiem wszystkich działów służby, gdyż wprowadzony w życie regulamin przewidywał utworzenie czterech działów w każdej jednostce. Działy nosiły następujące nazwy: wychowawczy, pracy więźniów, gospodarczy oraz administracyjny. Z uwagi na liczne obowiązki, naczelnik więzienia miał możliwość powołania pomocników, asystentów więziennych lub urzędników kancelaryjnych, a ich

²⁵³ Rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. 1928 nr 29 poz. 272).

²⁵⁴ J. Mierzwa, *O umundurowaniu urzędników administracji ogólnej w Polsce międzywojennej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, t. 9, nr 4, s. 526.

rolą było wsparcie w zarządzaniu poszczególnymi działami. Obowiązki na wskazanych stanowiskach były zróżnicowane, jednakże odnosiły się do spraw z zakresu bieżącego administrowania zakładem karnym, np. sporządzania statystyk, prowadzenia akt więzienia, nadzorowania prawidłowego rozmieszczenia osadzonych w celach. Ponadto naczelnik zyskał prawo nakładania kar (zgodnych z obowiązującymi regulacjami) zarówno na osadzonych jak i pracowników zakładu karnego²⁵⁵. Zgodnie z przepisami nowego regulaminu rozszerzony został zakres obowiązków naczelnika więzienia. Do jego zadań należało wykonywanie orzeczeń, a także decyzji i nakazów wydanych przez uprawnione do tego władze. Wśród obowiązków była również dbałość o właściwą organizację pracy osadzonych, a także gospodarowanie więziennym budżetem w sposób rozważny i przemyślany. Koordynował on pracę oraz rozdzielał obowiązki pomiędzy funkcjonariuszami. Ponadto wypełniał obowiązki kontrolne w zakresie dziennych oraz nocnych inspekcji zakładu karnego. Do przedstawionych zadań dołączyła również odpowiedzialność za rachunkowość oraz sprawy biurowe więzienia. Naczelnik wraz z asystentami tworzyli jedną część personelu więziennego. Kolejną jego składową byli starsi dozorczy i starsze dozorcynie oraz ich podwładni, czyli dozorczy i dozorcynie. Kadra tworząca pierwszą grupę wykonywała polecenia naczelnika więzienia, w ramach których zyskała prawo do udzielania dozorcóm i dozorczyńóm więziennym pouczeń oraz nadzorowania ich pracy podczas realizacji zadań służbowych. Przepisy regulaminu więziennego z 1931 roku dokonywały podziału dozorców i dozorczyń na tych, którzy służbę pełnili na stanowisku oddziałowych, odźwiernych, a także pracujących jako kuchenni, gospodarczy, sanitarni, w łaźni, piekarni lub dziale pracy. Ich głównym zadaniem było czuwanie nad ładem, porządkiem oraz dyscypliną w więzieniu²⁵⁶. Ustawa o organizacji więziennictwa z 1939 roku²⁵⁷ w istocie nie wprowadzała rewolucyjnych zmian w kontekście wewnętrznej struktury zakładów karnych. Przepisy zawarte w treści ustawy zasadniczo potwierdzały regulacje regulaminu więziennego z 1931 roku, a także rozporządzenia o organizacji więziennictwa. W przepisach zawartych w art. 2 ust. 1 wspomnianej ustawy określono członków składu osobowego zakładów karnych: naczelnicy więzień, wyżsi oraz niżsi funkcjonariusze więzienni, duchowni (kapelani),

²⁵⁵ K. Pawlak, *Za kratami więzień...*, s. 59.

²⁵⁶ *Ibidem*, s. 60.

²⁵⁷ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz.U. 1939 nr 68 poz. 457).

lekarze oraz sanitariusze więzienni, nauczyciele, a także personel pomocniczy. Liczba oraz rodzaj personelu poszczególnej jednostki ustalany był przez Ministra Sprawiedliwości. Do jego zadań należało również powoływanie nie tylko naczelników więzień i aresztów, ale także inspektorów więziennych. Kwestie kadrowe dotyczące pozostałych funkcjonariuszy należały do Głównego Inspektora Straży Więziennej²⁵⁸.

Omawiając ówczesny personel więzienny należy zwrócić uwagę na status, który nadawała im Ustawa z dnia 17 lutego 1922 roku o państwowej służbie cywilnej²⁵⁹. Zgodnie z jej regulacjami, personel więzienny dzielił się na dwie kategorie: urzędników oraz niższych funkcjonariuszy. Mianem urzędników określano inspektorów więziennych, podinspektorów, naczelników więzień oraz ich zastępców, a także asystentów więziennych, adiunktów kancelaryjnych, kancelistów, registratorów i rachmistrzów. Kategoria niższych funkcjonariuszy obejmowała starszych dozorców, dozorców, a także pomocniczych dozorców więziennych. Obowiązywały również wymogi dotyczące wykształcenia i umiejętności na poszczególne stanowiska. Urzędnicy powinni posiadać średnie wykształcenie, natomiast w przypadku niższych funkcjonariuszy wymagania były bardzo okrojone, a w istocie zupełnie podstawowe. Musieli oni posiadać umiejętność czytania i pisania w języku polskim, a także wykonywać cztery podstawowe działania arytmetyczne²⁶⁰. Przepisy zawarte w treści art. 10 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 roku o Straży Więziennej wprowadzały podział funkcjonariuszy na wyższych i niższych²⁶¹. Do funkcjonariuszy wyższych zaliczano Głównego Inspektora Straży Więziennej, inspektorów, nadkomisarzy, komisarzy, podkomisarzy, a także aspirantów. Powołany został Korpus Straży Więziennej. Przepisy art. 12 Ustawy włączyły do grupy niższych funkcjonariuszy przodowników, starszych strażników oraz strażników. Warto podjąć również kwestię mianowania wyższych i niższych funkcjonariuszy. W objęciu stanowisk w tym korpusie pierwszeństwo posiadali pretendenci posiadający wykształcenie wyższe, a także wojskowi w stopniu oficera, którzy przechodzili do więziennictwa z czynnej służby wojskowej. W przypadku mianowania funkcjonariuszy niższych, jako pierwsi preferowani byli podoficerowie oraz

²⁵⁸ K. Chmielewski, M. Pająk, *Organizacja więziennictwa...*, s. 188.

²⁵⁹ Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej (Dz. U. 1922 Nr 21 poz. 164).

²⁶⁰ J. Mierzwa, *O umundurowaniu urzędników...*, s. 527.

²⁶¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej (Dz. U. 1932 nr 74 poz. 667).

szeregowi zawodowi pozostający w czynnej służbie wojskowej. Przepisy zawarte w art. 14 Rozporządzenia dokładnie wskazywały wymagania kierowane w stronę osób mogących zostać funkcjonariuszami niższymi. Powinni oni posiadać polskie obywatelstwo, nienaganną przeszłość, wiek w przedziale od 21 do 35 lat, być fizycznie i psychicznie w pełni zdolnymi do objęcia wskazanego stanowiska, posiadać zdolność do czynności prawnych, a ponadto odznaczać się dokładną znajomością języka polskiego zarówno w mowie jak i piśmie oraz przedłożyć świadectwo ukończenia szkoły powszechnej. Osoby aspirujące do objęcia stanowisk przewidzianych w korpusie wyższych funkcjonariuszy musiały posiadać świadectwo ukończenia szkoły średniej o profilu ogólnokształcącym lub zawodowym oraz zdać stosowne egzaminy²⁶². Do Straży Więziennej nie byli przyjmowani kandydaci, wobec których toczyło się postępowanie karne o przestępstwa ścigane z urzędu, postępowanie upadłościowe, postępowanie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia oraz osoby, które popełniły przestępstwo motywowane chęcią zysku.

W latach trzydziestych nastąpił znaczący wzrost zainteresowania penitencjarystyką, widoczne jest to również w rozwoju polskiej myśli penitencjarnej. Był to okres, w którym wydano kilkadziesiąt książek i artykułów naukowych poruszających tematykę więziennictwa i wykonywania kary pozbawienia wolności. Niemniej, ówczesne więziennictwo ma również swoją wstydliwą stronę, o której należy wspomnieć. Wiąże się to ściśle z powołaniem 28 czerwca 1934 roku przez prezydenta Ignacego Mościckiego Obozu Odosobnienia w Berezie-Kartuskiej. Na użytek obozu przeznaczono pomieszczenia należące niegdyś do katolickiego klasztoru, w którym umieszczono na początku około 200 więźniów²⁶³. Były to osoby, które zostały przez ówczesną władzę uznane za wrogo nastawione. Co więcej, w obozie znaleźli się również więźniowie umieszczeni tam na mocy decyzji administracyjnej wydanej przez policję lub wojewodę. Populacja obozu rosła w bardzo szybkim tempie, a wśród osadzonych znajdowali się opozycyjni działacze polityczni, a także osoby będące przedstawicielami mniejszości narodowych występujących na ziemiach polskich. W literaturze podejmującej problematykę więzień z tego okresu podkreśla się niezwykle trudne warunki panujące w

²⁶² G. B. Szczygieł, *Praca więźniów...*, s. 300.

²⁶³ L. Krupnyk, *Więziennictwo w Polsce i Ukrainie: od dziedzictwa totalitarnego do współczesnego europejskiego systemu penitencjarnego*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, s. 111.

obozie. Reasumując, należy zaakcentować, iż obowiązujący wówczas polski Kodeks karny uchodził za najnowocześniejszy w Europie wprowadzając zasadę humanitarnego karania oraz zasadę subiektywizmu (zasada winy), a także adekwatnej karalności sprawcy z uwzględnieniem utylitaryzmu karania. W ówczesnych czasach stanowiło to imponujące osiągnięcie. Mimo tak znaczącego postępu, więziennictwo okresu międzywojennego miało również swoje ciemne strony, o czym nie należy zapominać.

3.2. Więziennictwo na tle przemian polityki karnej i penitencjarnej w okresie Polski Ludowej

Fundamentalne wątki, które tworzą tło dla organizacji i działania więziennictwa polskiego opisywanego w niniejszym podrozdziale to odbudowa po wojnie życia społecznego oraz państwa w jego nowym wymiarze terytorialnym, a także narodziny systemu władzy komunistycznej. Lata 1945-1989 to czas w historii państwa, w którym miały miejsce liczne wydarzenia nadzwyczajne warunkujące konieczność wprowadzania zmian w obowiązującym prawie, a także praktyce sądowej. Nie pozostało to bez wpływu na organizację systemu penitencjarnego, a także kształt polityki penitencjarnej. Zachodzące przemiany odcisnęły bolesne piętno na więźniach polskich zakładów karnych.

W dniu 22 lipca 1944 roku ogłoszony został Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN). PKWN powstał w Moskwie jako inicjatywa polskich komunistów przebywających w tamtym czasie w stolicy Związku Radzieckiego²⁶⁴. Manifest PKWN, który w literaturze nazywany bywa również Manifestem Lipcowym, w swojej treści zawierał sformułowania stwarzające wrażenie, iż właśnie następuje narodzenie nowej władzy polskiej, państwa ludowo-demokratycznego, które jest niepodległe i powinno zdobyć poparcie każdego Polaka. PKWN w swoich postanowieniach zawarło zatwierdzenie przez Edwarda Osóbkę-Morawskiego dekretów, które były fundamentem do wprowadzenia nowego ładu i porządku politycznego, a także społecznego w Polsce. PKWN składał się z trzynastu resortów, w tym m.in. Resortu Bezpieczeństwa, który 31 grudnia 1945 roku został przekształcony w Ministerstwo

²⁶⁴ E. Kozerska, T. Scheffler, *Retoryka ciągłości: o dziedzictwie prawnym II Rzeczypospolitej i rządów komunistycznych*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2017, vol. 39(2), s. 54.

Bezpieczeństwa Publicznego. Był to organ, którego organizacją oraz pracą w całości kierował Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (NKWD)²⁶⁵.

Lata 1945-1956 w historii przemian polskiego systemu penitencjarnego to czas, który jest określany w literaturze przedmiotu jako okres totalitaryzmu radzieckiego. Należy wspomnieć, iż pierwsi powojenni szefowie więziennictwa podejmowali starania, by powrócić do istoty przedwojennej myśli penitencjarnej i doświadczeń tamtych lat. Przygotowali resocjalizacyjny program wykonywania kary pozbawienia wolności z uwzględnieniem indywidualizacji metod oraz środków oddziaływania, który odrzucał upolitycznienie personelu więziennego. Taka koncepcja nie zyskała poparcia władz. Wspomniany program został zaprezentowany podczas zjazdu naczelników więzień, który odbył się w lutym 1945 roku w Potulicach, jednakże nie został on zrealizowany. Warto również podkreślić, iż z upływem lat z Departamentu Więziennictwa, a także jednostek podstawowych usuwano przedwojennych funkcjonariuszy, a wolne miejsca obejmowały osoby, które wpasowały się w reguły rządzące radzieckim więziennictwem.

Najistotniejszymi dokumentami z 1944 roku z perspektywy omawianej w niniejszym rozdziale problematyki były Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. - Kodeks Karny Wojska Polskiego²⁶⁶ wprowadzający zbrodnię stanu oraz dokument o obronie państwa ograniczający wolność obywatelską. Wówczas powstały specjalne sądy karne, w których akt oskarżenia nie stwarzał konieczności podania jego powodu, a sprawy dotyczące cywilów przekazywane były do sądów wojskowych. W literaturze przedmiotu spotkać można opis ówczesnego sądownictwa, w którym szczególnie podkreśla się, iż rzeczywiście w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej trwał stan wojenny, co w praktyce wiązało się z zerwaniem z tradycją polskiego sądownictwa. Przyczyną tego był stalinowski reżim terrorystycznej dyktatury²⁶⁷. W sądownictwie wojskowym działali wówczas polscy sędziowie, prawnicy zmobilizowani do armii, zdecydowanie bardziej dyspozycyjni aniżeli sędziowie czy prokuratorzy specjalnych sądów karnych i powszechnego sądownictwa. Była to przyczyna wydawania przez sądy wojskowe orzeczeń w sprawach

²⁶⁵ J. Migdał, J. Raglewski, *Kara pozbawienia wolności...*, s. 67.

²⁶⁶ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. - Kodeks karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944 nr 6 poz. 27).

²⁶⁷ M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-1954*, Wydawnictwo Aneks, Londyn 1989, s. 38.

politycznych²⁶⁸. Już w pierwszych latach po wojnie uwidoczniły się sposoby działania nowej władzy. 28 czerwca 1945 roku, pod egidą Moskwy, Londynu i Waszyngtonu, utworzono Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN), co stanowiło efekt realizacji uchwał z konferencji w Jałcie. Rozmowy Wielkiej Trójki podczas wspomnianej konferencji zaowocowały postanowieniem, iż dotychczasowy Rząd Tymczasowy powinien zostać przekształcony i opierać się na szerszej podstawie demokratycznej z włączeniem polskich przywódców demokratycznych. Nowy rząd miał otrzymać nazwę Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Trzon TRJN stanowili członkowie PKWN z Edwardem Osóbką-Morawskim na czele. Zastępcami premiera zostali Władysław Gomułka i Stanisław Mikołajczyk. TRJN w istocie miał się opierać na czterech podstawowych partiach politycznych, które istniały w kraju: Stronnictwie Ludowym, Polskiej Partii Robotniczej, Polskiej Partii Socjalistycznej i Stronnictwie Demokratycznym²⁶⁹. Literatura przedmiotu bogata jest w opisy ówczesnej władzy wskazujące, iż otwierając zdecydowanie szerokie możliwości działania przed tymi, którzy chcieli podjąć współpracę, komuniści likwidowali wszelkie istniejące struktury podziemne, a za pomocą masowych pacyfikacji skutecznie paraliżowali jakikolwiek potencjalny sprzeciw²⁷⁰. Tak ukierunkowane działania w efekcie doprowadziły do wzrostu liczebności członków Polskiej Partii Robotniczej (PPR) oraz Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). Jednocześnie skutkowały znaczącym wzrostem populacji osadzonych. Więźniowie zapełniali więzienia i obozy w Rembertowie, Mysłowicach, Sikawie obok Łodzi, Oskrobowie, na Zamku w Lublinie i innych miejscowościach w państwie. Był to czas, w którym istniał już TRJN, jednakże prowadzonymi represjami nadal kierowało NKWD²⁷¹. NKWD, które wyróżniało się niemalże trzydziestoletnim doświadczeniem w terroryzowaniu i zastraszaniu obywateli Związku Radzieckiego, odgrywało niezwykle istotną rolę we wspieraniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w budowie niezwykle represyjnego systemu mającego na celu nakłonienie Polaków do podporządkowania się narzuconej komunistycznej władzy. W rzeczywistości

²⁶⁸ Ibidem, s. 39.

²⁶⁹ K. Tarka, *Piłsudczycy w Wielkiej Brytanii wobec władz RP w okresie II wojny światowej w świetle „Listów z Londynu” (1942-1945)*, „Rocznik historii prasy polskiej” 2021, t. XXIV, z. 3(63), s. 63.

²⁷⁰ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1990, s. 118.

²⁷¹ Ibidem, s. 120.

właściwy kształt państwa był zależny od działaczy zrzeszonych w PPR. Należy wyraźnie zaznaczyć, iż była to jedyna partia, która zyskała aprobatę Józefa Stalina. W czerwcu 1946 roku odbyło się referendum, a w styczniu 1947 roku wybory do Sejmu. Wyniki były zafałszowane, a prezydentem został wówczas Bolesław Bierut. Nowa władza rozpoczęła umacnianie swej pozycji poprzez terror oraz eliminowanie przeciwników przymierza zawartego ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Początkowo posługiwano się zastraszaniem, szantażem i przetrzymywaniem osób uznanych za wrogów nowej władzy na mocy dekretów, które w swej treści przewidywały karę śmierci dla przeciwników nowego porządku w państwie. Fala stosowanej przemocy stopniowo przybierała na sile, a przed samymi wyborami przybrała formę presji z zastosowaniem okrutnych metod i środków. Z coraz większą częstotliwością pojawiali się tzw. nieznani sprawcy, którzy dopuszczali się morderstw na opornych działaczach. Toczyły się procesy, których nie można było powiązać z wymiarem sprawiedliwości. Powszechnie postrzegano je jako element przedwyborczej propagandy i procesu zastraszania społeczeństwa. Po przeprowadzonych wyborach ogłoszona została amnestia i polityka terroru nieco osłabła, jednakże nie na długo. Wkrótce powrócono do przedwyborczych praktyk, które kontynuowano aż do 1954 roku. W tym okresie odbywały się tzw. procesy pokazowe, które dobitnie ukazywały wpływ Stalina na państwo polskie. Jednym z przykładów był proces przedstawicieli władz Polski Podziemnej, określany jako „proces szesnastu”. Zakończył się on wydaniem przez Trybunał Wojskowego Sądu Najwyższego wyroku w dniu 21 czerwca 1945 roku, w którym skazani zostali m.in. dowódca Armii Krajowej, generał Leopold Okulicki „Niedźwiadek” oraz Delegat Rządu na Kraj, Jan Stanisław Jankowski. Usłyszeli oni wyroki skazujące na 10 oraz 8 lat pozbawienia wolności. Proces ten miał dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich było wyraźne zademonstrowanie siły Związku Radzieckiego, gdyż wyroki zapadły na podstawie art. 58 rosyjskiego Kodeksu karnego. Ponadto należy podkreślić, iż był to wyraz chęci skompromitowania oraz rozbicia struktur państwa podziemnego w Polsce. Kolejne, powszechnie znane procesy pokazowe odbyły się z udziałem członków Zarządu Głównego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość (ZWiN). Walczyło ono o szeroko rozumianą wolność i w swych apelach domagało się m.in. opuszczenia przez sowiecką armię terytorium kraju. W postulatach zrzeszenia czołowe miejsce zajmowało również zaprzestanie zwalczania politycznych przeciwników oraz wolne wybory do Sejmu.

Proces przedstawicieli Zarządu Głównego ZWiN rozpoczął się 4 stycznia 1947 roku i zakończył wyrokiem skazującym dla Jana Rzepeckiego, Jana Jachimka, Ludwika Muzyczki, Jana Szczurka-Cergowskiego i Antoniego Sanojcy w dniu 3 lutego 1947 roku²⁷².

Praktycznie natychmiastowo po wkroczeniu Sowietów na terytorium Polski rozpoczęli oni wraz z polskimi komunistami proces tworzenia i organizacji polskiego aparatu więziennictwa. Jeszcze przed końcem II wojny światowej, w połowie sierpnia 1944 roku więziennictwo zostało podporządkowane ówczesnemu Resortowi Bezpieczeństwa Publicznego PKWN, które od 1945 roku nosiło nazwę Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. Departament Więziennictwa i Obozów przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego stanowił centralny organ zarządzający obozami pracy. W sierpniu 1946 roku nazwa uległa zmianie na Departament Więziennictwa. Należy podkreślić, iż znacząca liczba obozów pracy na ziemiach polskich podporządkowana była władzom sowieckim, jednakże zdecydowana większość z nich podlegała Ministerstwu Bezpieczeństwa Narodowego, a także Głównemu Zarządowi Informacji Wojskowej²⁷³. Wiosną 1945 roku pod nadzorem Ministerstwa Bezpieczeństwa Narodowego znajdowało się 70 więzień oraz zakładów poprawczych. Największe spośród nich zlokalizowane były w Warszawie – na Mokotowie i Pradze, Krakowie, Gdańsku, na Zamku w Lublinie. Liczba osadzonych w tych zakładach karnych mieściła się w przedziale od 2-2,5 tysiąca osób. Ówczesnie jedyny zakład poprawczy znajdował się w Studzieńcu niedaleko Skierniewic. Więzienia w Warszawie, Wronkach, Rawiczu oraz Fordonie przeznaczono dla więźniów politycznych²⁷⁴. W latach 1945-1946 liczba więzień pozostających pod kontrolą Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wynosiła 113 jednostek penitencjarnych, do których należały więzienia karno-śledcze, śledcze i karne oraz specjalnego przeznaczenia, w tym m.in. dla młodocianych odbywających karę pozbawienia wolności. W 1947 roku 123 jednostki penitencjarne podporządkowane były Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. Zdecydowanie najwięcej z podległych więzień zlokalizowanych było w następujących województwach: poznańskim (22

²⁷² M. Porowski, *Dzieje więziennictwa...*, s. 521-523.

²⁷³ J. Dębiński, *Komunistyczne obozy koncentracyjne w Polsce pojaltańskiej*, „Studia Włocławskie” 2014, nr 16, s. 61.

²⁷⁴ A. Ptaszyński, *System więziennictwa polskiego w latach 1945-1958*, „Świat Idei i Polityki” 2020, t. 19, s. 195.

placówki), katowickim (21 placówek) oraz pomorskim (13 placówek)²⁷⁵. W literaturze podejmującej tematykę ówczesnej organizacji polskiego więziennictwa uwaga zwracana jest również na liczebność populacji więziennej w poszczególnych zakładach karnych. Pod względem liczby osób odbywających karę więzienia największe wówczas były jednostki we Wrocławiu (około 3 tysiące więźniów), Warszawie na Mokotowie (około 2,6 tysiąca więźniów), w Lublinie (około 2 tysięcy więźniów), Sztumie (blisko 2 tysiące więźniów), Wronkach (ponad 1,8 tysiąca więźniów), Strzelcach Opolskich (ponad 1,5 tysiąca więźniów), a także Sieradzu (prawie 1,5 tysiąca więźniów)²⁷⁶. W ówczesnych czasach w zakładzie karnym w Fordonie umieszczane były kobiety, a w omawianym przekroju czasowym karę pozbawienia wolności odbywało tam ponad 670 osadzonych, spośród których zdecydowaną większość stanowiły działaczki organizacji niepodległościowych. Funkcjonowały również dwa zakłady poprawcze, które znajdowały się w Kcyni i Studzieńcu. W 1950 roku działały w państwie 122 zakłady karne, a wśród nich 102 więzienia karno-śledcze, 16 więzień karnych i 4 specjalne. W publikacjach dotyczących organizacji więziennictwa w omawianych latach można odnaleźć informacje, iż już 4 lata później, w 1954 roku, liczba zakładów karnych podległych Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego znacząco wzrosła i wynosiła 179 placówek. Dwa lata później, w 1956 roku, były to 122 zakłady karne. Wśród nich wyróżniono 31 więzień centralnych, którym podporządkowano 91 więzień klasy I-III, aresztów, a także kolonii rolnych²⁷⁷.

Warunki panujące wówczas w więzieniach bezsprzecznie należy uznać za uwłaczające godności ludzkiej. Zakłady karne były drastycznie przeludnione, a normy stworzone w okresie międzywojennym dotyczące powierzchni przypadającej na jednego więźnia zupełnie nieprzestrzegane. Zgodnie z regulacjami na jednego osadzonego powinno przypadać 13 metrów sześciennych, co w obliczu rosnącej populacji więziennej zostało obniżone do 8 metrów sześciennych – w istocie oznaczało to, iż powierzchnia przeznaczona na jednego więźnia wynosiła zaledwie 2 metry²⁷⁸. Wraz z początkiem lat pięćdziesiątych norma ta została po raz kolejny obniżona i wynosiła już tylko 5 metrów sześciennych w niektórych jednostkach (m.in. w Fordonie), a w jednych z największych

²⁷⁵ J. Dębiński, *Komunistyczne obozy...*, s. 62.

²⁷⁶ A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 196.

²⁷⁷ *Ibidem*, 198-199.

²⁷⁸ L. Krupnyk, *Więziennictwo w Polsce...*, s. 112.

i najbardziej licznych więzień w kraju był to 1 metr sześcienny (Warszawa II, Zamek w Lublinie). Pobyt w zakładzie karnym oznaczał dla osadzonych dramatyczne warunki i nieludzkie traktowanie. Normą była wówczas przemoc psychiczna i fizyczna stosowana na więźniach. Byli oni poddawani represjom, które przyjmowały różne formy, m.in. zakaz spacerów, umieszczenie w izolatce, pobyt w karczerze (cele więzienne o istotnie surowszych warunkach niż typowe, często pozbawione okien oraz miejsca przeznaczonego na sen, bardzo małe powierzchniowo), odbieranie paczek oraz listów od bliskich, zakaz kontaktów z rodziną²⁷⁹. Jeszcze gorsze warunki w izolacji więziennej dotyczyły więźniów politycznych, którzy przez resort bezpieczeństwa postrzegani byli za szczególnie groźnych. Stawali się oni obiektem szykan i szantaży psychicznych. Codziennością dla takich osób były pobicia. Należy wspomnieć, iż stosowano niezwykle okrutny proceder, który określić można mianem śmierci pod kontrolą. Oznaczało to, iż do więźniów, których stan zdrowia był bardzo poważny nie wzywano pomocy medycznej. Nocą odbywała się realizacja najwyższego wymiaru kary – kary śmierci. Nocne egzekucje odciskały piętno na psychice więźniów. W literaturze przedmiotu można odnaleźć dane, według których w latach 1945-1956 w więzieniach przeprowadzono około 4,5 tysiąca egzekucji²⁸⁰. Zdecydowana większość spośród wykonanych wyroków śmierci odbywała się w więzieniach śledczych. Więźniowie przebywający w zakładach karnych i poddawani okrutnym aktom przemocy psychicznej oraz fizycznej, rozpaczliwie pragnąc ochronić się przed negatywnymi następstwami życia w takich warunkach znajdowali ucieczkę w samokształceniu, konspiracyjnej nauce, czytaniu książek czy też pielęgnowaniu i podtrzymywaniu narodowych tradycji. Należy podkreślić, iż w tamtych latach skazani bardzo często próbowali uciekać z zakładów karnych. W 1945 roku z więzień zbiegło 1157 osób. W 1948 roku uciekło 1438 osadzonych (liczba ta dotyczy więzień, obozów, a także więziennych kolonii rolniczych), a w kolejnym roku 237 ucieczek z udziałem 283 więźniów²⁸¹.

²⁷⁹ A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 197.

²⁸⁰ T. Łabuszewski (red.), *Śladami zbrodni: Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2012, s. 235.

²⁸¹ T. Wolsza, *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piehcina... 1945-1956. Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003, s. 263.

W systemie ówczesnego więziennictwa obowiązywała segregacja osadzonych według trzech kategorii oznaczonych literami A, B, C. Podstawą prawną ku temu była instrukcja z 1950 roku, którą zaakceptował Bolesław Bierut. Zgodnie ze wspomnianą instrukcją, grupa A przeznaczona była dla więźniów uznanych za stanowiących największe zagrożenie dla ładu i porządku publicznego, którzy postrzegani byli jako wrogowie Polski Ludowej. Były to osoby, które popełniły zbrodnie ze względu na pochodzenie klasowe, a także skazani, wobec których przypuszczano, iż po wyjściu na wolność z dużym prawdopodobieństwem będą przeciwnikami ustroju, a przebywając w zakładzie karnym są negatywnie nastawieni do władzy ludowej. Do tej grupy zaliczano również więźniów, którzy zostali skazani na karę pozbawienia wolności w wymiarze większym niż 10 lat oraz odbywających wyroki za szpiegostwo, sabotaż, przynależność do związków zbrodniczych, zbrodnie faszystowskie i zbrodnie stanu, a także nielegalne posiadanie broni. W grupie A znajdowali się również recydywiści oraz pospoliccy przestępcy zawodowi. Należy podkreślić, iż w obrębie tej grupy obowiązywały dodatkowo specjalnie wyodrębnione podgrupy, które uwarunkowane były popełnionymi przestępstwami. Wyłoniono siedem następujących kategorii: dowódcy band, członkowie sztabów nielegalnych organizacji, kierownicy batalionów oraz obwodów nielegalnych organizacji, organizatorzy sabotaży gospodarczych, skazani za szpiegostwo, zatwardziali faszyci oraz osoby kilkakrotnie karane. Więźniów skategoryzowanych w powyższy sposób obowiązywał specjalny, surowy regulamin odbywania kary przygotowany przez resort bezpieczeństwa. Kolejną kategorię, czyli grupę B, stanowili osadzeni uznani za społecznie niebezpiecznych, lecz niebędący organizatorami grup przestępczych, a jedynie wykorzystywani jako narzędzie, czego przyczyną miał być m.in. niski poziom rozwoju umysłowego²⁸². Więźniowie grupy B skazani byli na wyroki nie dłuższe niż 10 lat. Były to osoby, które uznano za rokujące na przyszłość, co w praktyce oznaczało, iż przy odpowiednio ukierunkowanej pracy wychowawczo-poprawczej istniały szanse, iż po odbyciu kary okażą się jednostkami przydatnymi Polsce Ludowej i całemu społeczeństwu. Istniało zagrożenie, iż w grupie B znajdą się osadzeni, którzy powinni zostać umieszczeni w grupie A. Takie sytuacje mogły być wynikiem umyślnego i skutecznego zmylenia prokuratorów i sędziów lub zacierania śladów politycznej

²⁸² A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 198.

działalności skazanych. Z uwagi na takie osoby w więzieniach funkcjonowały rozbudowane siatki informatorów i konfidentów. Resort bezpieczeństwa wprowadził w grupie B podział na następujące podgrupy więźniów: osoby wywodzące się ze środowiska obcoklasowego, kapitalistów, obszarników, bogaczy wiejskich, spekulantów oraz osoby, które przed skazaniem żyły z wyzysku²⁸³. Wszystkich osadzonych skategoryzowanych według powyższych podgrup obowiązywał specjalny plan pracy wychowawczej i politycznej. Ostatnią grupę, czyli grupę C, przeznaczono dla więźniów niestanowiących istotnego zagrożenia społecznego. Przyczyn ich działalności przestępczej upatrywano m.in. w niskim stopniu świadomości politycznej i społecznej, deprivacji będącej skutkiem wojny i okupacji czy też obyczajów kapitalistycznych. Grupę tę tworzyli również skazani za nadużycia władzy, czyli działacze partyjni oraz urzędnicy państwowi mający zatargi z prawem. Kolejną kategorię przestępstw, za które można było do niej trafić stanowiły te skierowane przeciwko obowiązkowej służbie wojskowej. Klasyfikacja obejmowała także osoby określane mianem przestępców pospolitych z wykluczeniem zabójców działających z premedytacją, a także recydywistów. Osadzeni tej kategorii umieszczani byli w ośrodkach pracy więźniów, koloniach rolniczych, a także warsztatach masowej produkcji ulokowanych przy zakładach karnych.

Prezentując organizację i funkcjonowanie więziennictwa w czasach Polski Ludowej, nawiązując do tematu niniejszej pracy, nie sposób nie podjąć kwestii personelu penitencjarnego. Spośród całej kadry więziennej najważniejsi byli naczelnik więzienia, kierownicy poszczególnych działów i oddziałów. Bezpośrednim przełożonym zakładu karnego był naczelnik, który ponosił odpowiedzialność za funkcjonowanie jednostki przed wyższymi władzami. W zakresie jego obowiązków znajdowało się kierowanie wszystkimi działami jednostki, a także kontrola. Ponościł odpowiedzialność za obowiązki swoje oraz swoich podwładnych, miał prawo nakładać na osadzonych kary dyscyplinarne, zobowiązany był do wykonywania kary pozbawienia wolności w ramach obowiązującego prawa oraz do zapewnienia odpowiedniego stanu sanitarnego jednostki. Naczelnik więzienia odpowiadał również za rachunkowość oraz dysponowanie budżetem więzienia, odżywianie i wykształcenie (zarówno szkolne, jak i pozaszkolne) skazanych,

²⁸³ T. Wolsza, *W cieniu Wronek...*, s. 264.

opiniował więźniów karnych. Ponadto raz w roku zobowiązany był przeprowadzić próbny alarm obrony zakładu karnego oraz próbną akcją przeciwpożarową. Co więcej, dbał on również o konserwację oraz remonty obiektu, nadzorował konserwację broni stanowiącej wyposażenie jednostki, kontrolował segregację osadzonych, a także funkcjonariuszy bramy głównej (z reguły w porach nocnych)²⁸⁴. Niezwykle ważną rolę w prawidłowym funkcjonowaniu więzień odgrywali kierownicy działów. Do szeregu ich obowiązków należała m.in. obecność na porannym oraz wieczornym apelu więziennym, nadzorowanie przestrzegania określonego wcześniej porządku dnia oraz obowiązujących przepisów więziennych²⁸⁵. Co więcej, kierownicy działów przyjmowali kierowane do osadzonych paczki osobiste i żywnościowe oraz kontrolowali pracę wart, zarówno w zakresie zmian jak i uzbrojenia. Osoby pracujące na stanowiskach oddziałowych miały bezpośredni kontakt z osadzonymi. To właśnie oni dopełniali czynności takich jak rewizja cel mieszkalnych, sprawdzanie krat w oknach oraz zamków w celach, przeliczanie i rewizja więźniów oraz prowadzenie książki ich ruchu, sprawowanie bezpośredniego nadzoru nad osadzonymi i składanie do przełożonego meldunku dotyczącego ich przewinień, pełnienie funkcji pośrednika i przekazywanie przełożonemu próśb i zażaleń więźniów. Ponadto zobowiązani byli również znać stan liczebny skazanych przebywających na oddziale i w poszczególnych celach, przestrzegać dbałości o porządek wewnętrzny oraz motywować i zachęcać osadzonych do nauki, poprawy postaw i dobrego zachowania²⁸⁶.

Bardzo ważny etap w rozwoju polskiego więziennictwa obejmował lata 1956-1969 i w literaturze przedmiotu określany jest jako okres odwilży. Od marca 1953 roku, gdy zmarł Józef Stalin, następowało stopniowe łagodzenie systemu totalitarnego. Dla więziennictwa jedną z głównych zmian okazało się przeniesienie poza strukturę organów bezpieczeństwa państwa. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego zostało zlikwidowane w grudniu 1954 roku, a więziennictwo włączono do struktury Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W jego ramach powstał Centralny Zarząd Więziennictwa. Należy wyraźnie podkreślić, iż mimo istotnych zmian zachodzących w tym okresie, więziennictwo nadal było mocno upartyjnione. Dokumentem, na którym opierało się jego

²⁸⁴ K. Bedyński, *Więzienie w Mrowinie w latach 1933-1969*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. LXVIII, z. 1, s. 141.

²⁸⁵ A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 200.

²⁸⁶ *Ibidem*, s. 142.

funkcjonowanie w okresie od października 1955 do lutego 1966 roku był regulamin więzienny, który Minister Spraw Wewnętrznych wydał jako zarządzenie²⁸⁷. Był to pierwszy regulamin, po zakończeniu wojny, w którym zostały zdefiniowane cele wykonywania kary pozbawienia wolności. Jako zasadniczy cel wskazywano wychowanie osadzonych w duchu poszanowania dla socjalistycznych zasad dotyczących współżycia społecznego, a także przygotowanie i stopniowe wdrożenie skazanych do „uczciwego życia człowieka pracy” po opuszczeniu murów więzienia²⁸⁸. Kolejne istotne zmiany wprowadzał Dekret z dnia 21 grudnia 1955 roku o zmianie przepisów postępowania karnego²⁸⁹. Na mocy tego dokumentu przeprowadzono nowelizację postępowania sądowego: poddano likwidacji wojskowe sądy rejonowe, a także przywrócono zasadę kompetencji sądów powszechnych względem osób cywilnych. W roku 1955 rozpoczęto zatrudnianie psychologów, co należy uznać za przełomowy krok w obszarze podejścia do osób osadzonych, ożywienia polskiej myśli penitencjarnej, a także kolejnego symbolu odchodzenia od represyjnych praktyk minionych lat. Po przełomie październikowym w więziennictwie zaszły kolejne istotne zmiany. W kwietniu 1956 roku uchwalona została ustawa dotycząca amnestii skazanych na długoletnie wyroki²⁹⁰, co obejmowało również więźniów politycznych. 1 listopada 1956 roku więziennictwo przekazano w gestię Ministerstwa Sprawiedliwości. W wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego zlikwidowane zostały wydziały więziennictwa (w tym m.in. wydział polityczno-wychowawczy), a w ich miejsce utworzono 33 więzienia centralne. Przejęły one funkcje wcześniejszych wydziałów i nadzorowały mniejsze jednostki. Zmiany dotknęły również kadry więziennej, która częściowo została wymieniona²⁹¹. Na fali odwilży kontynuowano łagodzenie reżimów więziennych, czego przejawem było również odchodzenie od restrykcyjnej izolacji, a także stopniowe zwiększanie kontaktów osadzonych ze światem zewnętrznym. Działania te stały się wstępem do indywidualizowania wykonywania kary.

²⁸⁷ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych Nr 205/55 z 21.10.1955 r. w sprawie regulaminu więziennego (niepublikowane).

²⁸⁸ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2008, s. 18.

²⁸⁹ Dekret z dnia 21 grudnia 1955 r. o zmianie przepisów postępowania karnego (Dz.U. 1955 nr 46 poz. 309).

²⁹⁰ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii (Dz. U. 1956 nr 11 poz. 57).

²⁹¹ D. Fudali, *Więziennictwo w strukturach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1944–1955 — rola i zadania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 98, s. 120-124.

W tym czasie w Centralnym Zarządzie Więziennictwa tworzony był projekt ustawy o wykonywaniu kary pozbawienia wolności, a jednocześnie wdrażano w więzienną praktykę nowe idee, ówczasnie eksperymentalne²⁹².

Rok 1956 był istotny dla więziennictwa polskiego z uwagi na VIII plenarne posiedzenie Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR), które odbyło się 19 października. Dwa dni później na stanowisko I sekretarza wybrany został Władysław Gomułka. Z tym wyborem wiązały się wielkie nadzieje społeczne, w tym m.in. na złagodzenie panującego reżimu. Wyrazem owych nadziei było okazywane Gomułce poparcie, m.in. podczas wieców i na mityngach, które odbywały się w całym kraju. Doskonałym tego przykładem był wiec, który miał miejsce 24 października 1956 roku na Placu Defilad w Warszawie, wówczas zebrało się tam około 400 tysięcy osób. Władysław Gomułka podczas swej przemowy podkreślał, iż powołanie nowego kierownictwa partii podczas VIII Plenum oznacza zdecydowaną walkę z tym wszystkim, co przez lata powstrzymywało socjalistyczną demokrację życia w państwie. Rozpoczął się okres istotnych przemian społeczno-politycznych, których implikacje miały ogromne znaczenie również dla sektora więziennego, należącego wówczas do struktur Ministerstwa Sprawiedliwości. Polskie więziennictwo po wielu latach zyskało warunki do przeprowadzania zmian niezbędnych do tego, by stało się ono instytucją możliwą do kontroli społecznej i poddawanej ocenie. Co więcej, uzyskało również rangę bardzo ważnego elementu systemu zwalczania przestępczości w państwie. Niewątpliwie jedną z najważniejszych reform przeprowadzonych w tym okresie było powiązanie jednostek penitencjarnych z organami wymiaru sprawiedliwości, co przyczyniło się do wprowadzenia niezwykle istotnych zmian w polskim więziennictwie. Jako najistotniejsze z nich należy wymienić wizytacje jednostek penitencjarnych przez sędziów, których miejsce zajął następnie nadzór sprawowany nad więzieniami przez prezesów sądów. Stało się to fundamentem do wykształcenia w przyszłości systemu sądowego nadzoru penitencjarnego, a także utworzenia instytucji sędziego penitencjarnego. Kolejne istotne reformy dotyczyły rozpoczęcia prac legislacyjnych nad stworzeniem projektu aktu prawnego o randze ustawowej, którego przepisy regulowałyby kwestie więziennictwa²⁹³.

²⁹² J. Czołgoszewski, *Geneza oraz kształtowanie...*, s. 261-266.

²⁹³ D. Maksimiuk, *1956 in Poland. Courts, prosecution, criminal law*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2017, nr 17/1, s. 352-353.

W tym okresie uwaga zwrócona została na poszukiwanie efektywnych programów readaptacji społecznej więźniów. Rozwiązania, które przyjmowano w tym zakresie były zróżnicowane. Powstały ośrodki pracy m.in. w Łęgnowie, Stargardzie i Mrowinie, utworzono pierwsze w kraju ośrodki dla skazanych niepełnosprawnych intelektualnie w Rawiczu i Świeciu, a także Ośrodek Pracy Więźniów w Sikawie będący jednostką, w której karę odbywali osadzeni uzależnieni od alkoholu. W Szczypiornie funkcjonował Specjalny Zakład Karny, w którym oddziaływania resocjalizacyjne prowadzono zgodnie z programem opracowanym przez naukowców zajmujących się tą problematyką²⁹⁴. Zmiany objęły również strukturę więziennictwa, w której wyodrębniono działy zajmujące się określonymi kwestiami. Dostrzeżono, iż postrzeganie przez osadzonych każdego funkcjonariusza jako wychowawcy więziennego nie przynosiło oczekiwanych rezultatów, dlatego wydzielony został dział realizujący wyłącznie zadania skoncentrowane na oddziaływaniu resocjalizacyjnym. Wyszczególniono również wydziały realizujące działania obserwacyjno-rozdzielcze, które początkowo utworzono wyłącznie w jednostkach penitencjarnych na terenie Warszawy. Doświadczenie zdobyte w warszawskich zakładach karnych umożliwiło następnie przeprowadzenie reformy programów resocjalizacyjnych w innych więzieniach. Oddzielnie funkcjonowały również wydziały odpowiedzialne za racjonalizację oraz indywidualne podejście do segregacji osób skazanych²⁹⁵. W tym zakresie istotne stało się opracowanie oraz wdrożenie kryteriów, które były dla wspomnianej klasyfikacji kluczowe, tj. aspekty materialne, zdefiniowanie recydywistów, a także wprowadzenie obowiązku odseparowania osadzonych młodocianych od reszty populacji więziennej. Należy wyraźnie zaznaczyć, iż w początkowych latach po przeniesieniu więziennictwa do struktur Ministerstwa Sprawiedliwości odnotowano stagnację w aspekcie zatrudnienia skazanych. Taki stan rzeczy spowodowany był m.in. ograniczeniem bazy produkcyjnej więziennictwa, a także nikłym zainteresowaniem głównych resortów gospodarczych zatrudnianiem osób odbywających karę pozbawienia wolności. W efekcie stało się to przyczyną spadku zatrudnienia więźniów. Jak wynika ze statystyk, w grudniu 1957 roku zatrudnione było około 50% populacji więziennej. W odpowiedzi na tę niepożądaną

²⁹⁴ A. Biezuński, *Przeobrażenia Służby Więziennej i polskiego więziennictwa w końcu XX wieku – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 88, s. 100.

²⁹⁵ J. Migdał, *Polityka karna i penitencjarna Polski lat 1944-1956*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 2008, nr 15/2, s. 135-139.

sytuację w Centralnym Zarządzie Więziennictwa utworzono Wydział Zatrudnienia Skazanych, w ramach którego realizowano wszelkie aspekty polityki penitencjarnej związanej z zatrudnieniem i świadczeniem pracy przez osoby pozbawione wolności. W celu zwiększenia liczby pracujących osadzonych podjęto starania, które można określić jako dwutorowe – wewnętrzne oraz zewnętrzne. W aspekcie wewnętrznym wykorzystano, funkcjonujący już w latach wcześniejszych, Zarząd Przedsiębiorstw Produkcyjnych. W zupełności podlegał on pod Centralny Zarząd Więziennictwa i koncentrował się na nadzorowaniu funkcjonowania przedsiębiorstw produkcyjnych oraz gospodarstw rolnych. Poza tym Centralny Zarząd Więziennictwa rozpoczął współpracę z resortami gospodarczymi, co miało na celu zwiększenie liczby osadzonych zatrudnionych w przedsiębiorstwach podlegających pod poszczególne resorty. W tym kontekście należy podkreślić, iż zawierane umowy i porozumienia w swej treści uwzględniały jako fundamentalne kwestie związane z poprawą warunków pracy osadzonych oraz otrzymywanym wynagrodzeniem. Na skutek podejmowanego przez Centralny Zarząd Więziennictwa dialogu z przedsiębiorstwami powstały wzory umów dotyczących zatrudnienia osób skazanych w systemie zewnętrznym w przedsiębiorstwach państwowych, a także umów zlecenie obejmujących wykonywanie przez skazanych produkcji nakładczej bez konieczności opuszczania murów więzienia²⁹⁶.

Przedstawiając reformy, które zaszły w tym okresie w polskim więziennictwie nie sposób pominąć faktu, iż uwagę zwrócono wówczas ku niezwykle istotnej kwestii, jaką stanowiła edukacja kadry penitencjarnej. Istotne zmiany strukturalno-organizacyjne w więziennictwie rozpoczęły się już w 1954 roku. Od lipca Straż Więzienna stała się Służbą Więzienną. Przemianowano również Szkołę Pracowników Służby Więziennej w Iławie, która otrzymała nazwę Centrum Szkolenia Służby Więziennej. Placówka na przestrzeni lat uległa istotnej rozbudowie, przeznaczono w niej 600 miejsc na kursach długoterminowych oraz około 100 miejsc na krótkich kursach specjalistycznych. Szkoleniom podlegali zarówno młodszy stażem, jak i starsi funkcjonariusze. Wśród kadry wykładowców etaty przewidziano dla 92 funkcjonariuszy, a poza nimi również dla 59 pracowników kontraktowych. Szacowanej liczebności, zarówno kadry kształcącej funkcjonariuszy, jak i słuchaczy nigdy nie osiągnięto. Należy wyraźnie podkreślić, iż

²⁹⁶ T. Kalisz, *Praca skazanych w systemie więziennym Polski Ludowej w latach 1944-1969*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 2, s. 77-79.

mimo licznie wprowadzanych zmian organizacyjnych nie zreformowano programu kształcenia, który nie pozwalał nabyć funkcjonariuszom kompetencji do prowadzenia działań resocjalizacyjnych i wychowawczych w zakładach karnych. W istocie ich rola sprowadzała się do wykonywania zadań odzwierciedlających represyjny charakter kary oraz postępującej indoktrynacji. Listopad 1956 roku stanowi niezwykle ważny punkt na osi rozwoju polskiej penitencjarystyki. Wówczas Służba Więzienna podlegała pod Ministerstwo Sprawiedliwości. Niemalże wszyscy więźniowie polityczni zostali zwolnieni z zakładów karnych²⁹⁷. Co więcej, rozpoczęto likwidację węglowych ośrodków pracy, których funkcjonowanie wzorowane było na rosyjskich łagrach. Odstąpiono od bezwzględnego egzekwowania ciężkiej pracy fizycznej osadzonych i skierowano się ku pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej. To pierwszy prawdziwy krok ku odejściu od pojmowania kary wyłącznie w sposób represyjny i izolacyjny zgodny ze sprawiedliwiową racjonalizacją kary oraz nadanie jej wymiaru celowościowego. Zwrócono uwagę również w stronę dobrze wykwalifikowanej i przygotowanej do pracy administracji więziennej. W tym celu utworzono w 1958 roku w Warszawie zaoczne technikum penitencjarne, którego słuchacze otrzymywali po ukończeniu cyklu kształcenia dyplom technika administracji penitencjarnej. Ukończenie tej zawodowej szkoły średniej stanowiło przepustkę do awansu służbowego, gdyż zdobyte kwalifikacje stwarzały możliwość objęcia stanowisk starszych funkcjonariuszy. Placówka funkcjonowała prężnie i z czasem zyskała rangę silnego ośrodka kształcącego kadrę penitencjarną. Do 1969 roku każda osoba rozpoczynająca swą drogę zawodową w strukturach Służby Więziennej podlegała kształceniu we wspomnianej szkole²⁹⁸. Z tego obowiązku nie byli zwolnieni również absolwenci szkół średnich, a nawet wyższych. Do końca lat sześćdziesiątych ukończenie zaocznego technikum penitencjarnego stanowiło jedyny sposób na kompleksowe zapoznanie i wdrożenie młodych funkcjonariuszy w tryby pracy penitencjarnej, a to nie było możliwe na żadnej innej uczelni działającej w kraju²⁹⁹.

²⁹⁷ A. Machcewicz, *Political Prisoners in Poland, 1944–56: The Sources and Strategies of Resistance in the Authoritarian State's Prison System*, „Acta Poloniae Historica” 2018, vol. 118, s. 104-106.

²⁹⁸ R. Szczepanik, *Trudności w pracy wychowawcy więziennego w PRL na łamach „Gazety Penitencjarnej”*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3, s. 304-305.

²⁹⁹ Ibidem, s. 79.

Zmiany, które następowały w zakładach karnych od 1956 roku poddano ocenie Sejmowej Komisji Wymiaru sprawiedliwości w 1958 roku. Szczegółowe wnioski Komisja sporządziła w formie uchwały, w treści której uwaga została zwrócona na zapoczątkowanie i ugruntowanie praworządnego stosunku do osób osadzonych. Podkreślono, iż polski system penitencjarny zmierza w kierunku indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności wprowadzając i stosując w praktyce metody wychowawcze i reedukacyjne dostosowane indywidualnie do danego więźnia z uwzględnieniem jego cech osobowościowych, a także charakteru popełnionego przez niego przestępstwa. Ministerstwo Sprawiedliwości kładło zauważalny nacisk na podnoszenie kwalifikacji zawodowych i wykształcenia kadry penitencjarnej, a także na poziom dyscypliny i porządku wewnętrznego w jednostkach. Odnotowano również wyraźną poprawę warunków bytowych i sanitarnych w zakładach karnych w stosunku do lat wcześniejszych. Należy wyraźnie zaakcentować działania podjęte przez Ministerstwo Sprawiedliwości w zakresie nawiązania relacji z ośrodkami naukowymi i korzystanie z wiedzy pracowników naukowych. Po raz pierwszy w dziejach więziennictwa polskiego naukowcy uczestniczyli w kształtowaniu polskiego systemu penitencjarnego, a dzięki temu penitencjarystyka, jako dziedzina badawcza, rozpoczęła intensywny rozwój. W ramach współpracy pracownicy nauki zyskali możliwość przeprowadzania eksperymentów w środowisku penitencjarnym, rozpoczęcia badań naukowych w dziedzinie więziennictwa. Zaowocowało to utworzeniem pierwszego czasopisma naukowego poświęconego powyższej tematyce, które należy uznać za zasadne przedsięwzięcie z perspektywy rozwoju teorii i praktyki penitencjarnej w państwie. Nadzór sądów nad zakładami karnymi przyczynił się do ustanowienia organizacyjno-prawnych form dla powiązania kary pozbawienia wolności z jej wykonywaniem³⁰⁰.

Przełomowy dla polskiego więziennictwa był również rok 1966. Opóźniające się prace nad projektem ustawy o więziennictwie przyczyniły się do wydania nowego Regulaminu więziennego, który oficjalnie obowiązywał od dnia 1 lipca 1966 roku³⁰¹. Dokument ten można określić jako spoiwo łączące doświadczenia polskiej myśli penitencjarnej i międzynarodowe regulacje będące wyrazem postępowych wówczas

³⁰⁰ J. Pomiankiewicz, *Więziennictwo jako element aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2019, nr 102, s. 14-15.

³⁰¹ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 2 poz. 12).

założeń zachodnich systemów penitencjarnych, do których odniesienia znalazły się w rezolucjach i zaleceniach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Regulamin więzienny precyzyjnie ujmował takie kwestie jak wykonywanie kary pozbawienia wolności zgodnie z systemem wolnej progresji, która w istocie polegała na możliwości awansowania skazanych, jak również degradacji (wyodrębniono rygor zasadniczy, złagodzony oraz obostrzony). Co więcej, wspomniany dokument w sposób całościowy podejmował kwestię więziennictwa w treści podzielonej na sześć głównych rozdziałów różniących miejsce wykonywania kary pozbawienia wolności: odbywanie kary pozbawienia wolności w więzieniach, ośrodkach pracy więźniów, zakładach przejściowych, zakładach dla młodocianych, zakładach dla recydywistów oraz wykonywanie kary dla więźniów z anomaliami psychicznymi. Do roku 1969 uzupełniano założenia regulaminu więziennego z 1966 roku o kwestie takie jak klasyfikacja skazanych, działalność komisji penitencjarnych, zatrudnienie i świadczenie pracy przez osadzonych oraz regulacje dotyczące działania oddziałów obserwacyjno-rozdzielczych³⁰².

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku Kodeks karny³⁰³, która weszła w życie 1 stycznia 1970 roku wyodrębniała kary zasadnicze, a także dodatkowe. Nie było to nowością, gdyż wspomniany podział przewidywał już Kodeks karny z 1932 roku. W katalogu kar zasadniczych wymienione zostały: kara śmierci, kara 25 lat pozbawienia wolności, kara pozbawienia wolności w wymiarze od 3 miesięcy do 15 lat, kara ograniczenia wolności w wymiarze od 6 miesięcy do 2 lat, a także kara grzywny. Nie ujęto w porządku prawnym kary dożywotniego pozbawienia wolności, gdyż spotkała się ona ze zdecydowaną negatywną oceną w aspekcie praktycznym i humanitarnym. Ustawa z 1969 roku wyraźnie podtrzymywała postrzeganie istoty kary kryminalnej jako prawnego skutku popełnienia przestępstwa, który polegał na zadaniu dolegliwości skazanemu. Należy rozumieć to jako ingerencję i naruszenie jego dobra, tj. życia, wolności, mienia lub też czasowego pozbawienia możliwości korzystania w pełni z przysługujących praw. Jednocześnie nowo ustanowiony Kodeks karny w treści przepisów zawartych w rozdziale XI podejmował kwestię warunków wykonywania kary

³⁰² J. Nikołajew, *Izolacja a prawa i obowiązki skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego, o których mowa w art. 90 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Studia prawnoustrojowe” 2020, nr 49, s. 220-222.

³⁰³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1969 nr 13 poz. 98).

pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych podkreślając wagę poszanowania zasady humanitarnego traktowania osadzonych, indywidualizacji stosowanych metod oraz środków oddziaływania penitencjarnego. Jako nadrzędny cel wspomnianej działalności określono wychowawczy wpływ kary na skazanych, kształtowanie w nich prawidłowego stosunku do uczciwej pracy, co w efekcie miało zapobiegać powrotowi na drogę przestępstwa i uchronić od recydywy.

Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 roku Kodeks karny wykonawczy³⁰⁴ usankcjonowała obowiązujące do tej pory regulacje w zakresie kształcenia osadzonych obywateli karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych. Dokument ten ustanawiał również nowe nazewnictwo zastępując określenie „więzień” (karny i śledczy) pojęciami „skazany”, „tymczasowo aresztowany”, „umieszczony”, „ukarany”. Należy podkreślić, iż był on pierwszym w historii polskiego ustawodawstwa karnego aktem normatywnym tego rodzaju. Ustawa regulowała kwestię wykonywania orzeczeń sądowych, przede wszystkim kar, z zachowaniem sądowego nadzoru penitencjarnego. W odniesieniu do sankcji wiążących się z izolacją penitencjarną Kodeks karny wykonawczy z 1969 roku odwoływał się do Regulaminu więziennego z 1966 roku, jednakże uwzględniał zdobyte już doświadczenie wynikające z jego stosowania. Cel kary miał być osiąganym poprzez oddziaływania resocjalizacyjne, których istota sprowadzała się do poddawania skazanych dyscyplinie w ściśle określonym zakresie, a także oddziaływania wychowawcze propagujące pracę, naukę i uczestnictwo osadzonych w zajęciach kulturalno-oświatowych. Pod rządami Kodeksu karnego wykonawczego z 1969 roku obowiązek nauczania w trakcie odbywania kary obejmował poziom co najmniej szkoły podstawowej. Naukę podejmowali osadzeni, którzy nie legitymowali się wykształceniem podstawowym lub zawodowym, a stan ich zdrowia nie stwarzał ku temu przeciwwskazań. Wyjątek stanowiły osoby, wobec których uznano, iż z uwagi na wiek lub krótki okres zasądzonej kary rozpoczęcie edukacji jest bezcelowe. Osadzeni mogli otrzymać również zgodę na samokształcenie oraz zdawanie egzaminów. System kształcenia osadzonych, mimo iż uregulowany przepisami ustawy zyskał silne fundamenty jako jeden z głównych środków oddziaływania penitencjarnego, nie przyniósł w praktyce oczekiwanych rezultatów. W czasie, w którym zaczęła

³⁰⁴ Ibidem.

obowiązywać wspomniana ustawa dysproporcje pomiędzy wykształceniem osób osadzonych a poziomem wykształcenia całego społeczeństwa były rażące³⁰⁵. W 1970 roku w zakładach karnych zmagano się z poważnymi ograniczeniami w zakresie kształcenia, co stanowiło następstwo likwidacji techników zawodowych w więzieniach. Od tej pory skazani uczestniczyli w programie przewidzianym dla zasadniczej szkoły zawodowej, a także kursach zawodowych. W literaturze przedmiotu dane statystyczne w zakresie wykształcenia osadzonych z roku 1970 ukazują, iż blisko połowa populacji więziennej (42%) nie miała jakiegokolwiek przygotowania zawodowego. Gorzej prezentowała się sytuacja osób młodocianych, wśród których problem ten dotyczył aż 61%³⁰⁶. W roku 1970 zauważalna stała się tendencja wypierania funkcji resocjalizacyjnej polskiego systemu penitencjarnego na powrót przez funkcję represyjną. Jako przejaw tego należy uznać wspomnianą już likwidację szkół średnich dla osób odbywających karę pozbawienia wolności, a także coraz mniejszą liczbę osadzonych zatrudnionych. Dyrektywy kodeksowe dotyczące nauczania osób odbywających karę w zakładach karnych zostały szczegółowo doprecyzowane w Zarządzeniu Nr 11 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 roku w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności³⁰⁷. W zakresie założeń dotyczących skazanych, którzy podlegali obowiązkowemu nauczaniu dokument utrzymał założenia zawarte w regulaminie więziennym z 1966 roku. Osadzeni mogli zostać zwolnieni z obowiązku kształcenia, jeżeli wymiar ich kary był krótszy niż 6 miesięcy lub gdy było to konieczne ze względów bezpieczeństwa. Naukę więźniowie pobierali w czasie wolnym od pracy. Skazani, którzy nie dysponowali środkami finansowymi zyskali możliwość nieodpłatnego pozyskania niezbędnych do nauki podręczników. Osoby, które posiadały odpowiednie zasoby finansowe mogły uczestniczyć na zasadzie partycypowania w kosztach w kursach zawodowych i doszkalających. Osadzeni podlegali obowiązkowi pracy z uwagi na naukę zawodu. Z reguły wykonywali oni prace produkcyjne i z tego tytułu co miesiąc otrzymywali zryczałtowaną należność, której wysokość różniła się w zależności od osiągniętych wyników w nauce i pracy, zachowania, a także poziomu

³⁰⁵ J. Nikołajew, *Izolacja a prawa...*, s. 221-222.

³⁰⁶ P. Wierzbicki, *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976, s. 118-119.

³⁰⁷ Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. Urz. M. S. Nr 2 poz. 6).

zaawansowania w nauce zawodu. Każdy skazany w momencie zakończenia edukacji otrzymywał świadectwo ukończenia szkoły lub kursu, które były zgodne z wzorami powszechnie obowiązujących dokumentów. Nie odnotowywano faktu, że nauka odbywała się w trakcie realizacji kary pozbawienia wolności. Więźniowie, którzy opuścili zakład karny przed końcem roku szkolnego mieli możliwość złożenia egzaminów końcowych. Warto podkreślić, iż wszystkie powyższe założenia dotyczyły osób skazanych na odbywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych. W stosunku do osób tymczasowo pozbawionych wolności w aresztach śledczych Zarządzenie Nr 12 Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 roku w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania nie podejmowało kwestii kształcenia³⁰⁸. Oferta edukacyjna zdecydowanie wzbogaciła się od 1975 roku. W niepublikowanym Zarządzeniu Nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 roku w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej³⁰⁹ zawarte zostały regulacje dotyczące sposobu w jaki należy realizować resocjalizacyjne oddziaływania poprzez nauczanie w szkołach ogólnokształcących i zawodowych, a także podczas kursów, których organizacja należała do kompetencji administracji zakładów karnych. Poprzez wprowadzenie powyższych regulacji dookreślony został system zasad procesu nauczania pod postacią zatrudniania osadzonych na stanowiskach zgodnych z kierunkiem ich kształcenia, egzekwowania od osadzonych obowiązku nauki, organizowania dla osób uczących się zajęć poza lekcjami obowiązkowymi oraz zajęć, których główna idea koncentrowała się na samokształceniu. Co więcej, dokument w swych założeniach integrował w całościowym procesie resocjalizacji skazanych działalność zakładu karnego, szkoły oraz zakładów pracy, w których zatrudniani byli osadzeni. W 1975 roku nastąpiła reaktywacja kształcenia na poziomie szkoły średniej – na potrzeby nauczania powstały średnie studia zawodowe w pięciu zakładach karnych. Należy podkreślić, iż wówczas wyraźnie wzbogacono atrakcyjność oferty szkoleniowej, gdyż kształcono osadzonych na kierunkach, które były uznawane za pożądane przez przyszłych potencjalnych pracodawców i zwiększały szansę osadzonych na zdobycie zatrudnienia po odbyciu kary.

³⁰⁸ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013, s. 8-16.

³⁰⁹ Zarządzenie nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej (niepublikowane).

Lata osiemdziesiąte to czas pogłębiającego się kryzysu społeczno-politycznego i gospodarczego w państwie. Niestabilna sytuacja polityczna, wprowadzenie stanu wojennego i wciąż pogarszające się warunki życia powodowały narastające frustracje i coraz większe niezadowolenie społeczne. Kryzysowi społeczno-politycznemu w Polsce towarzyszyły również zbiorowe wystąpienia osadzonych, protesty funkcjonariuszy i przybierająca na sile krytyka obowiązującego systemu penitencjarnego. W zakresie edukacji skazanych nastąpiły zmiany w 1985 roku, gdy reaktywowano technika, w których osadzeni mieli możliwość kontynuowania edukacji na kierunkach wówczas stwarzających realne szanse na podjęcie pracy po opuszczeniu murów więziennych. Jako istotne w tej kwestii należy również uznać przepisy zawarte w Zarządzeniu Nr 48/83/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 maja 1983 roku w sprawie zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych³¹⁰, które w sposób precyzyjny ujmowało obowiązki dyrektora szkoły w zakresie współpracy z naczelnikiem zakładu karnego, a także dyrektorem przedsiębiorstwa działającego przy zakładach karnych. Ponadto regulowało również obowiązki nauczycieli w kontekście ich roli i udziału w procesie resocjalizacji i pracy penitencjarnej, obowiązki przedsiębiorstw przywieziennych, w których pracę świadczyli osadzeni pobierający naukę³¹¹.

Poddając ocenie warunki odbywania kary pozbawienia wolności w okresie Polski Ludowej należy podkreślić, iż były one wyraźnie naznaczone ówczesną represyjną polityką karania, a także wynikającymi z niej implikacjami, spośród których wymienić należy przeludnienie więzień. Z danych statystycznych wynika, iż w latach siedemdziesiątych populacja więzienna liczyła około 100 000 osadzonych i taka tendencja utrzymywała się prawie do końca lat osiemdziesiątych, bo aż do 1987 roku. W 1973 roku liczba osadzonych osiągnęła wyjątkowo wysoki wynik – karę pozbawienia wolności odbywało 125 000 osób. Utrzymujące się przeludnienie zakładów karnych prowadziło do pogorszenia warunków bytowych panujących w więzieniach, przyczyniało się do wzrostu obciążenia obowiązkami personelu penitencjarnego, czego następstwem było postępujące zubożenie prowadzonych oddziaływań. Co więcej, rosnąca liczba osadzonych skutkowała również wzrostem potencjału wiktymogennego w

³¹⁰ Zarządzenie Nr 48/83/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (niepublikowane).

³¹¹ T. Przesławski, *Organizacja więziennictwa polskiego – zarys problematyki*, „The Prison Systems Review” 2023, s. 13-14.

przeludnionych jednostkach, powodowała pogorszenie warunków zdrowotnych (wzrost ryzyka zagrożenia epidemiologicznego chorobami zakaźnymi) oraz wyraźnie utrudniała możliwość zapewnienia skazanym bezpieczeństwa. Oceniając warunki wewnątrz jednostek penitencjarnych w ówczesnych latach należy wyraźnie zaznaczyć, iż były one uwłaczające nie tylko z powodu przeludnienia więzień. Normą był brak wydzielonych pomieszczeń sanitarnych w celach oraz niedostatek ciepłej wody. Standardy pracy z osadzonymi również pozostawały poza zasadami, które dziś uznalibyśmy za humanitarne i uwzględniające poszanowanie dla istoty ludzkiej. Relacje między kadrą więzienną a osadzonymi oparte były na zasadzie konfrontacji. Nierzadko stosowano przemoc jako sposób sprawowania kontroli nad osobami pozbawionymi wolności. Było to podstawową metodą utrzymania porządku i ładu wewnątrz więzień o prymitywnym standardzie. Sprawy więziennictwa znajdowały się wówczas pod bardzo ścisłą kontrolą³¹².

Rok 1989 to dla więziennictwa przełomowy moment, od którego rozpoczęły się kompleksowe zmiany w ówczesnym systemie penitencjarnym. Przeprowadzono nowelizację prawa w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz tymczasowego aresztowania (akty prawne regulujące te kwestie to regulamin wykonywania kary pozbawienia wolności oraz regulamin wykonywania tymczasowego aresztowania). Wśród głównych reform, które zostały wówczas przeprowadzone w dziedzinie więziennictwa należy wymienić złagodzenie reżimu wykonywania kary pozbawienia wolności. Niewątpliwie sprzyjało to tworzeniu w przestrzeni penitencjarnej atmosfery sprzyjającej realizacji zadań Służby Więziennej. Nowy kierunek polityki penitencjarnej był również wyrazem postaw władz państwowych, które nie pozostały obojętne na zachodzące zmiany społeczne i polityczne³¹³.

3.3. Zdarzenia naruszające bezpieczeństwo w polskich jednostkach penitencjarnych w okresie Polskiej Republiki Ludowej (PRL)

Rozpad państwa komunistycznego i zachodząca w państwie transformacja ustrojowa powodowały wzrost napięcia i niepokoju wśród obywateli, jednakże prawdziwie dramatyczny i drastyczny obraz nastrojów społecznych uwidocznił się za

³¹² T. Przesławski, *Organizacja więziennictwa...*, s. 10-11.

³¹³ M. Zimny, *Aid Organisations and Prison Ministry in Communist Poland and Their Role in the Resocialisation of Prisoners after 1980*, „Acta Poloniae Historica” 2018, nr 118, s. 238.

wysokimi murami zakładów karnych. To tam rozegrały się horrendealne sceny. W latach osiemdziesiątych polskie więzienia reagowały na zachodzące w państwie zmiany, a postawy osadzonych rezonowały z lękami i obawami utrzymującymi się w społeczeństwie³¹⁴.

Podejmując kwestię zdarzeń stanowiących zagrożenie podczas wykonywania kary pozbawienia wolności należy wyjaśnić, czym takie zdarzenia w istocie są. Precyzyjne określenie i charakterystykę zdarzenia zawarto w Zarządzeniu nr 1/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 roku³¹⁵ w sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej, zdarzeń mogących wystąpić w Służbie Więziennej oraz sposobu ich wyjaśniania i dokumentowania. Zgodnie z treścią § 2.1 „zdarzeniem jest sytuacja, która spowodowała:

- zagrożenie lub naruszenie bezpieczeństwa jednostki organizacyjnej lub konwoju Służby Więziennej;
- zagrożenie życia osoby tymczasowo aresztowanej, skazanej, ukaranej lub wymienionej w art. 589a § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2017 r. poz. 1904), zwanej dalej „osadzonym”, funkcjonariusza Służby Więziennej (...) albo pracownika Służby Więziennej (...);
- naruszenie prawa przez osadzonego lub funkcjonariusza albo pracownika”³¹⁶.

Załącznik nr 1 do powyższego Zarządzenia zawiera katalog zdarzeń, które mogą wystąpić w Służbie Więziennej. Dokument prezentuje szereg licznych sytuacji, w tym m.in. bunt, który definiuje jako „zdarzenie naruszające bezpieczeństwo jednostki organizacyjnej, polegające na zbiorowym wystąpieniu osadzonych poprzez samowolne opuszczenie wyznaczonych miejsc pobytu lub pracy albo ich opanowanie i niepodporządkowanie się wydawanym poleceniom, w trakcie którego doszło do naruszenia nietykalności lub zniszczenia mienia”, znęcanie się nad osadzonym rozumiane jako „wyrządzanie cierpień fizycznych lub psychicznych, w szczególności poprzez naruszanie nietykalności cielesnej, groźby lub zastraszanie”, czy też zgon osadzonego³¹⁷.

³¹⁴ R. Suduł, *The Penitentiary System in Ensuring Security in Poland*, „Studia i Analizy Nauk o Polityce” 2022, nr 2, s. 133.

³¹⁵ Zarządzenie nr 1/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 r. w sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej.

³¹⁶ Ibidem.

³¹⁷ Ibidem.

Przytoczone powyżej zdarzenia rozegrały się w polskich jednostkach penitencjarnych w czasach PRL i zapisały się w historii nie tylko jako wyraz narastającego wśród osadzonych niepokoju i desperacji w obliczu reżimu systemu, który odczłowieczał i nie pozostawiał szans na zachowanie godności za murami polskich więzień, ale również jako dowód nieustępliwości, bezwzględnej i krwawej walki o łagodzenie polityki karnej i penitencjarnej.

Najsłynniejszy w dziejach polskiego więziennictwa bunt miał miejsce w 1955 roku w więzieniu w Jaworznie. W latach 1951-1955 funkcjonowało ono jako Progresywne Więzienie dla Młodocianych Przesłpców w Jaworznie, w którym umieszczano więźniów politycznych w wieku od 17 do 21 lat. Przy budowie jednostki wykorzystano infrastrukturę pozostałą po hitlerowskim podobozie KZ Auschwitz – „Neu-Dachs” działającym jako jedna z 28 filii obozu Auschwitz, od 15 stycznia 1943 roku do 17 stycznia 1945 roku zlokalizowana w sąsiedztwie zakładów przemysłowych³¹⁸. W latach 1945-1950 władze komunistyczne przekształciły jednostkę w Centralny Obóz Pracy w Jaworznie, który od 1951 roku funkcjonował jako miejsce izolacji młodocianych. Działalność funkcjonariuszy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w latach 1949-1953 obfitowała w likwidację młodzieżowych organizacji niepodległościowych, czego następstwem był wzrost liczby aresztowanych i skazanych. Stworzyło to konieczność powołania placówki przeznaczonej dla młodocianych więźniów politycznych. W literaturze przedmiotu opisującej charakter, sposób funkcjonowania i zadania więzienia w Jaworznie stosownym wydaje się nazywanie tego miejsca obozem pracy³¹⁹. Określeniem więzienie w praktyce posługiwano się wyłącznie definiując miejsce zakwaterowania młodych ludzi, gdyż większość dnia spędzali oni w miejscach pracy. Populację więzienia stanowiła młodzież, którą przetransportowano do Jaworzna z najcięższych wówczas więzień na terenie państwa: Rawicza, Wroniek i Strzelec Opolskich. W większości były to osoby skazane z powodów politycznych, którym zarzucano próby obalenia siłą ustroju Polski Ludowej, ale również więźniowie zaliczani do antypaństwowych i kryminalnych z długością wyroku od 2 do 10 lat. W jednostce wdrożono sowiecką metodę resocjalizacji poprzez pracę, którą łączono z

³¹⁸ K. Szwagrzyk, *Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951–1955*, Wydawnictwo Klio, Wrocław 1999, s. 14-15.

³¹⁹ R. Szczepanik, *Trudności w pracy wychowawcy...*, s. 304.

regularną indoktrynacją ideologiczną³²⁰. Więzienie było swoistym eksperymentem wychowawczym, w wyniku którego chciano stworzyć młodego człowieka „na nowo”. Plan uczynienia z więźniów politycznych, którzy wychowani w duchu patriotyzmu reprezentowali pełen przekrój warstw i środowisk społecznych, bezrefleksyjnych zwolenników ustroju komunistycznego w Polsce skazany był na porażkę. Wychowawcy, a w istocie funkcjonariusze, byli ludźmi prostymi, bez jakiegokolwiek wykształcenia kierunkowego umożliwiającego pracę wychowawczą, lecz z silnie ukształtowanym kręgosłupem socjalistycznym. Młodzi ludzie, którzy umieszczani byli w jednostce najczęściej legitymowali się wykształceniem średnim lub byli studentami uczelni wyższych, a więc górowali nad wychowawcami w tej kwestii, co uniemożliwiło nawiązanie pożądanых relacji i skazywało wychowawczy eksperyment na niepowodzenie. Należy wspomnieć również o nieludzkich, wyniszczających i odzierających z godności warunkach panujących w więzieniu w Jaworznie³²¹. Dramatyczny stan sanitarny, bardzo ciężka i niebezpieczna praca, przy której życie straciło wielu więźniów, nieadekwatne do potrzeb, a wręcz głodowe racje żywnościowe oraz rozbudowany system okrutnych kar i wszechobecna przemoc ze strony funkcjonariuszy doprowadziły do wybuchu buntu skazanych 15 maja 1955 roku. Bezpośrednim czynnikiem zapalnym było zastrzelenie przez funkcjonariusza jednego z więźniów pracujących w kopalni, który podczas przerwy na odpoczynek zasnął i nie usłyszał wydanego rozkazu. Jeden z kolegów zmierzał w jego stronę, by go obudzić i wówczas padł celny strzał. Zabity, Stanisław Baran, za dwa tygodnie miał opuścić mury więzienia. Pragnienie wolności i walka o życie to najsilniejsze żądze istoty ludzkiej. Zabicie jednego z osadzonych to swoisty *casus belli*, gdyż późniejsze wydarzenia potoczyły się lawinowo. Na plac momentalnie napływało coraz więcej rozwścieczonych więźniów, którzy dając upust emocjom, wykrzykiwali groźby w stronę strażników, spośród których część podjęła próbę złagodzenia nastrojów młodych mężczyzn, a inni uciekli w kierunku budynków administracyjnych. Skrywana przez długi czas nienawiść osadzonych eksplodowała – rzucali kamieniami i węglem, wyrywali przęsła z szyn wąskotorówki i rzucali je na druty wysokiego napięcia. Funkcjonariusze przebywający w

³²⁰ Ibidem, s. 305.

³²¹ M. Gałęziowska, *Zapiski wychowawców z więzienia w Jaworznie 1951-1953*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 37/2, s. 167-168.

budkach strażniczych otworzyli ogień strzelając z karabinów maszynowych. Strażnik, który zabił śpiącego więźnia rzucał w tłum granaty ogłuszające. Skazani zabrali z bloków mieszkalnych sienniki, nasączyli je olejem, podpalili i rzucili w pozbawione już okien strażnice. Funkcjonariusze obawiali się linczu ze strony coraz bardziej rozjuszonych więźniów, wśród których szczególną agresję przejawiali kryminalni. Wówczas jednostka została już otoczona przez oddziały Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) wyposażonego w broń maszynową. Funkcjonariusze uciekli, część skazanych podjęła próby uspokojenia pozostałych. Gdy początkowy szal osłabł, jeden z nielicznych lubianych oddziałowych prosił więźniów o powrót na oddział przekonując, że nie mają szans w starciu z uzbrojonym wojskiem. Jego słowa odniosły skutek, pod koniec dnia osadzeni powrócili do cel³²². W grudniu 1955 roku czternastu uznanych za najbardziej odpowiedzialnych za bunt więźniów usłyszało wyroki skazujące na karę pozbawienia wolności od 2 do 5 lat. Warto podkreślić, iż strażnik odpowiedzialny za zabicie śpiącego skazańca nigdy nie został osądzony. Po zdarzeniu przebywał przez 7 dni na urlopie, a następnie wrócił do pracy w normalnym trybie, z której odszedł dopiero po likwidacji jednostki. W szeregach Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO) służył jeszcze wiele lat. Bunt skazanych przyczynił się do decyzji o likwidacji więzienia w jego dotychczasowej formie. Porzucono nadzieję na uzyskanie oczekiwanego rezultatu eksperymentu wychowawczego. Więzienie Progresywne przestało istnieć 31 grudnia 1955 roku, a w jego miejsce powstało Centralne Więzienie w Jaworznie.

Lata siedemdziesiąte i przeprowadzona wówczas reforma wymiaru sprawiedliwości, a także polityki karania nie pozostała bez głośnej odpowiedzi osadzonych. W 1974 roku odnotowano najwyższą po 1956 roku liczbę osób pozbawionych wolności. Populacja więźniów wynosiła 124 tysiące, co w czasach propagandy sukcesu ówczesnej władzy było kwestią wstydliwą do tego stopnia, iż informacja o liczbie uwięzionych osób została usunięta z rocznika statystycznego Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Przyczyn tej sytuacji upatrywać należy w sukcesywnym zaostrzaniu polityki karnej i nadziei, że represyjne prawo karne wpłynie pozytywnie na poprawę bezpieczeństwa w państwie. Koncepcja minimalizowania liberalnego podejścia do orzekania kar, jak również wykonywania kary pozbawienia

³²² K. Szwagrzyk, *Jaworzno...*, s. 389-411.

wolności doprowadziła do sytuacji, w której system penitencjarny przestał być wydolny, a więzienia stały się miejscem, w którym współistniały jednocześnie dwie władze. Pierwsza, którą określić należy jako legalną, działała w zgodzie z obowiązującym prawem. Druga, nieformalna, wykorzystująca lukę powstałą na skutek nieobecności pierwszej władzy, określana w mowie potocznej grypsera. Nie było to zjawisko wcześniej nieznanne, jednakże w latach siedemdziesiątych zdecydowanie przybrało potężne rozmiary. Subkultura więzienna funkcjonowała zgodnie z przyjętym w środowisku osadzonych kodeksem postępowania opierającym się na kilku fundamentalnych zasadach. Jako główne i najistotniejsze z nich, z perspektywy podejmowanej tematyki, można uznać silnie rozwinięte poczucie solidarności, wzajemną pomoc, niechęć do zwykłych więźniów oraz wrogą postawę wobec personelu penitencjarnego. Kadra więzienna z powodu braku możliwości i zasobów nie walczyła o kompletną władzę, dzieliła się nią z osadzonymi. Atmosfera za murami zakładów karnych była bardzo napięta, a lęki i obawy administracji więziennej ziściły się w przerażających formach. Istotną rolę w tych zdarzeniach odegrała Solidarność, która wówczas zainteresowała się sytuacją w polskich więzieniach.

We wrześniu 1981 roku miał miejsce bunt i największa ucieczka z jednostki penitencjarnej w historii PRL-u. Do zdarzenia doszło w bydgoskim areszcie śledczym zlokalizowanym przy ulicy Wały Jagiellońskie. Dnia 5 września jeden z młodych aresztowanych, zaledwie siedemnastoletni Jacek Cieślewicz, został umieszczony w celi ze starszym od siebie mężczyzną, który prawdopodobnie namówił go do podjęcia ucieczki. Cieślewicz rozpoczął ją o godzinie 15:00, gdy przebywał na spacerunku. Wspinając się po siatce, a następnie dachu budynku gospodarczego udało mu się pokonać mur zewnętrzny aresztu i dotrzeć aż na teren sąsiadującego z nim ogrodu sądu. W tym miejscu został postrzelony przez funkcjonariusza, który wcześniej dopełnił procedury oddając strzały ostrzegawcze mające nakłonić Cieślewicza do przerwania ucieczki. Mężczyzna przeżył, został przewieziony do szpitala karetką. To wydarzenie stało się wstępem do buntu, który ogarnął cały areszt śledczy³²³. Tymczasowo aresztowani rozpoczęli demolowanie jednostki w akompaniamencie okrzyków. Wówczas naczelnik pplk. Bogdan Jasiocki ogłosił alarm wprowadzając stan ostrego pogotowia. Podjął on

³²³ A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 197.

również próbę dialogu z aresztowanymi, jednakże został przez nich zaatakowany przy użyciu różnych dostępnych dla nich przedmiotów. Buntownicy podjęli również próbę kontaktu z gromadzącym się pod murami aresztu tłumem, który nieustannie się powiększał. Wśród ludzi zebranych pod jednostką znaleźli się m.in. byli więźniowie. Usiłowali kontaktować się z osobami wewnątrz budynku, a także atakować areszt. Na miejscu nie zjawiała się jeszcze Milicja, jednakże przybyli członkowie Solidarności, którym udało się uspokoić rozszalały tłum. Wyrazili oni chęć podjęcia dialogu z buntownikami, lecz nie otrzymali na to zgody. O 17:30 tłum pod aresztem ponownie próbował zaatakować jednostkę. Funkcjonariusze Służby Więziennej, z uwagi na niewystarczające wyposażenie, zrezygnowali z siłowego powstrzymania buntu i nadal oczekiwali na wsparcie ze strony Milicji. Członkowie Solidarności ponowili prośbę o możliwość rozmowy z osadzonymi, która ponownie została oddalona. Aresztowani w tym czasie rozpoczęli barykadowanie się, wyważanie drzwi oraz uwalnianie współosadzonych. Zagrozili samobójstwami, okaleczeniami oraz podpaleniami na wypadek podjęcia przez funkcjonariuszy próby siłowego stłumienia buntu. Ponadto wystosowali żądania rozmowy z udziałem episkopatu, prokuratury, sądownictwa i przedstawicieli Solidarności. Niewielki oddział Milicji pojawił się na Wałach Jagiellońskich około 19:00, a aresztowani w tym czasie uciekali wykorzystując do tego cywilne ubrania, które udało im się zdobyć, znalezione mundury Służby Więziennej lub rzeczy dostarczone im przez ludzi zebranych tłumnie pod aresztem. Funkcjonariusze weszli na teren jednostki i przecięli drogę ucieczki, lecz w tym czasie tymczasowo aresztowanym udało się dotrzeć na dach, który przylegał bezpośrednio do zewnętrznego muru ochronnego. W Dzienniku Telewizyjnym przekazywano informacje na temat wybuchu buntu w bydgoskim areszcie śledczym oraz agresywnym tłumie pod jednostką, jednakże było to manipulacją. O godzinie 21:00 do aresztu przybyły kolejne posiłki – lepiej wyposażone oddziały Milicji oraz Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO)³²⁴. Wówczas pod aresztem aktywnie działała przedstawicielka Solidarności, Grażyna Koźmińska, której udało się odwieść funkcjonariuszy od interwencji. Wraz z pojawieniem się oddziałów Milicji i ZOMO ucieczka została zakończona, aresztowani nie odważyli się na bezpośrednie starcie. Warto rozważyć dlaczego tak długo zwlekano

³²⁴ T. Kozłowski, *Bunt w bydgoskim Areszcie Śledczym w 1981 roku. Przejaw choroby więziennictwa w schyłkowym okresie PRL*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010, s. 87-88.

z interwencją. Mogło to wynikać z obawy i wahania władz przed skutkami użycia uzbrojonych oddziałów przeciwko zgromadzonym pod aresztem ludziom, których liczebność przekraczała w pewnym momencie dwa tysiące osób. Gdy aresztowani odstąpili od dalszej ucieczki, zezwolono na ich rozmowę z przedstawicielami Solidarności, władz miasta i regionu przy asyście sił porządkowych. Dopiero o godzinie 2:00 tłum rozszedł się, gdy sami buntownicy uspokoili zebranych. Tymczasem Ministerstwo Sprawiedliwości powołało specjalną komisję, której członkowie w nocy udali się do Bydgoszczy, a wcześniej rano komitet protestacyjny podał postulaty, które zostały sformułowane z udziałem członków Solidarności. Żądano poprawy warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, a także zmian w prawie penitencjarnym i polityce karania. Rozmowy zostały zakończone w godzinach popołudniowych, lecz nie osiągnięto pożądaných efektów. Władze zdecydowanie nie chciały dawać aresztowanym żadnych gwarancji. Generał Stanisław Jabłonowski z Warszawy dążył do siłowego powstrzymania buntu, wobec czego zdecydowanie sprzeciwiały się władze Bydgoszczy. Szturm został zapowiedziany protestującym, którzy skapitulowali. Bunt zakończył się 7 września, a wszyscy tymczasowo aresztowani z aresztu śledczego zostali przetransportowani do jednostek w Koronowie i Inowrocławiu³²⁵. W kolejnych dniach dochodziło na terenie Bydgoszczy do rozruchów, podczas których zatrzymano kilka osób, w tym m.in. zbiegłego osadzonego. W następnych dniach tymczasowo aresztowani, którzy uciekli z aresztu zostali ujęci lub sami oddali się w ręce służb porządkowych. Szacunkowa liczba zbiegłych z jednostki podczas buntu wynosi 188 osób.

Rozpad państwa komunistycznego w 1989 roku to czas napięć społecznych, które w więzieniach objawiły się wyjątkowo krwawo. W czasach PRL-u walczone o przeludnieniem zakładów karnych wykorzystując jako środek zaradczy amnestie. Sejm Polskiej Republiki Ludowej uchwalił ustawę o amnestii 27 kwietnia 1956 roku³²⁶. Dla ogromnej wówczas liczby więźniów politycznych oznaczało to odzyskanie wolności i opuszczenie murów zakładów karnych. W kontekście omawianej tematyki należy jednak wyraźnie podkreślić, iż amnestia nie oznacza odwołania orzeczenia sądu, nie jest zadośćuczynieniem, a wyłącznie aktem łaski. Był to rezultat projektu amnestii dla więźniów politycznych, który zaprezentował premier Józef Cyrankiewicz podczas

³²⁵ A. Ptaszyński, *System więziennictwa...*, s. 199-200.

³²⁶ Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii (Dz. U. 1956 nr 11 poz. 57).

posiedzenia Sejmu PRL³²⁷. W swojej wypowiedzi podczas wystąpienia podkreślał, iż w związku z postępowaniem i rozwojem budownictwa socjalistycznego, a także umacniania ludowej państwowości należy złagodzić środki represji wobec osób, które w czasach intensywnej walki klasowej opowiadały się przeciwko władzy ludowej. Wystąpienie było w sposób oczywisty propagandowym manifestem, w którym Cyrankiewicz wyraźnie zaznaczył, iż amnestia nie jest równoznaczna z cofnięciem winy skazanych za działalność polityczną, lecz ma na celu uwydatnienie „wychowania ich na dobrych obywateli”, które może być realizowane bez konieczności izolacji od społeczeństwa. Przytoczony projekt przewidywał anulowanie kar orzeczonych za przestępstwa polityczne, a także pospolite, o niskiej szkodliwości społecznej czynu. Na mocy ustawy o amnestii darowane zostały przestępstwa o charakterze politycznym w wymiarze orzeczonej kary do 5 lat pozbawienia wolności, a także złagodzeniu uległy kary od 5 do 10 lat pozbawienia wolności (o połowę) oraz powyżej 10 lat (o jedną trzecią wymiaru kary). Zmiany objęły swym zasięgiem również karę dożywotniego pozbawienia wolności oraz karę śmierci – zamienione na 12 i 15 lat pozbawienia wolności. W czasach PRL-u amnestie stały się niemalże swoistą tradycją, a ogłaszane były najczęściej w okolicy Narodowego Święta Odrodzenia Polski, 22 lipca. Doprowadziło to do zjawiska zdecydowanie niepożądanego i niebezpiecznego, gdyż osadzeni zaczęli wręcz oczekiwać i domagać się kolejnych amnestii. W 1989 roku więźniowie szukali pomocy u przedstawicieli Solidarności, wierząc iż otrzymają wolność, a warunki wykonywania kary pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych ulegną poprawie. Jacek Kuroń, który od września 1989 roku obejmował stanowisko Ministra Pracy i Polityki Socjalnej, zwracał uwagę na nastroje wewnątrz zakładów karnych, które podsycane były stanowiskiem Solidarności opowiadającej się zdecydowanie po stronie osadzonych. Mając w pamięci własne doświadczenia z izolacji więziennej, Kuroń podkreślał, iż wiele elementów składowych ma swój udział w więziennych buntach, jednakże poparcie przedstawicieli Solidarności w połączeniu z ogólnie panującym poczuciem wolności oraz prowokującymi informacjami, które docierały do zakładów karnych, jakoby Solidarność organizowała bunt przyczyniły się do wielu dramatycznych wydarzeń za murami więzień. Wszechobecny kult amnestii i upatrywanie w niej szansy na wolność osiągnął

³²⁷ A. Friszke, *Internowani, aresztowani, skazani. Pozbawieni wolności w okresie stanu wojennego 1981-1983/4*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, nr 2, s. 267.

niespodziewane rozmiary, nie bez powodu popularne stało się określenie „święta amnestia”. Doprowadziło to do sytuacji, która jak się okazało w 1989 roku, była bardzo niebezpieczna. W świecie więziennym nastąpił podział. Część osadzonych czuła się zapomniana, po przekroczeniu murów zakładów karnych ich los przestał być przedmiotem zainteresowania kogokolwiek. A los ten był zdecydowanie dramatyczny. W jednostkach penitencjarnych panowały złe warunki bytowe, a władza administracji więziennej była całkowita. Polityka penitencjarna odznaczała się surowością, obowiązywał katalog dotkliwych kar dyscyplinarnych, które mogły zostać zastosowane wobec skazanych za różne przewinienia, a w istocie nawet bez konkretnego powodu. Warunki więzienne wykluczały możliwość prowadzenia efektywnej resocjalizacji i przygotowania osadzonych do życia na wolności. W tym okresie społeczeństwo zwracało uwagę na los więźniów politycznych jednocześnie nie myśląc z podobną litością o pozostałych osobach odbywających karę pozbawienia wolności. Na skutek zaostrzenia polityki karania od 1985 roku populacja więzienna rosła, zakłady karne były nieustannie przepełnione przede wszystkim osobami, które ponownie popełniły przestępstwa – recydywistami³²⁸. Wśród nich znajdowali się osadzeni zróżnicowani pod względem szkodliwości społecznej popełnionego czynu. Z oczywistych i bezdyskusyjnych przyczyn trudno jest oczekiwać współczucia ze strony społeczeństwa wobec gwałcicieli czy morderców, jednakże w grupie osadzonych byli też ludzie odbywający karę za drobne przestępstwa, a także niewinni. Należy wyraźnie podkreślić, iż wystarczającym powodem, by usłyszeć wyrok kary pozbawienia wolności było m.in. dwukrotne dopuszczenie się drobnej kradzieży czy unikanie odbycia obowiązkowej służby wojskowej. Pod adresem wymiaru sprawiedliwości w państwie komunistycznym wielokrotnie padały zarzuty o nieuczciwość i niesprawiedliwość orzekanych wyroków. Niezwykle istotnym punktem więziennej codzienności było śledzenie informacji przekazywanych na łamach prasy, przede wszystkim dotyczących amnestii, której zawsze wyczekiwano. Władze komunistyczne były szczodre w jej rozdawaniu, co miało również na celu rozprawienie się z kwestią przeludnienia jednostek penitencjarnych. Mimo iż amnestia dotyczyła więźniów politycznych, to również pozostali osadzeni

³²⁸ M. Bartnicki, *Pierwsza masakra III RP. Za kratami działy się horrendalne sceny*, <https://historia.dorzeczy.pl/miesiecznik/143938/bunty-w-wiezieniach-w-polsce-w-1989-roku.html>, [dostęp: 10.10.2023].

niezłomnie wierzyli, że przy kolejnej okazji obejmie ona również ich. Do szczególnej sytuacji doszło w 1989 roku, gdy opozycja wygrała częściowo wolne wybory. Wśród osadzonych panowało przekonanie, że gdy władzę uzyskały osoby, które wcześniej również odsiadywały wyroki, to niechybnie zajmą się one kwestią wszystkich więźniów ogłaszając wielką amnestię³²⁹. Dodatkowym ogniwem stały się przybierające na sile żądania weryfikacji nieuczciwych wyroków sądów i protesty społeczne. Bunt w więzieniach zaczęły wybuchać już we wrześniu, tak jak miało to miejsce m.in. w Olsztynie, gdzie osadzeni przejęli władzę nad aresztem śledczym. Protestującym udało się dotrzeć na dach jednostki i krzycząc do tłumu na ulicach domagać się sprawiedliwości, a następnie zdemolować areszt. W innych jednostkach w państwie protesty przyjmowały nieco łżejsze formy, aż do grudnia 1989 roku, w którym nastroje osadzonych osiągnęły punkt kulminacyjny. Rząd Tadeusza Mazowieckiego powstały 4 czerwca 1989 roku zmierzył się z licznymi problemami, wśród których paląca była m.in. kwestia więźniów żądających poprawy warunków odbywania kary i amnestii. Gdy osadzeni dowiedzieli się, że rząd ogłosi amnestię, lecz nie obejmie ona recydywistów nastąpił dramatyczny bieg wydarzeń zapisujący krwawy rozdział historii polskiej transformacji ustrojowej. Takich buntów w czasach powojennych polskie społeczeństwo nie doświadczyło. Najgwałtowniejsze protesty miały miejsce m.in. w Goleniowie i Czarnem.

Goleniów, niewielkie miasto liczące około 22 tysięcy mieszkańców. Zakład karny, w którym karę pozbawienia wolności odbywa około 700 osadzonych. Opanowują oni dwa pawilony jednostki, dochodzi do bezpośredniego starcia z funkcjonariuszami Służby Więziennej. Skazani podpalili pawilony, a następnie zabarykadowali się na dachach budynków. Wzięli zakładników, którymi byli ich współwięźniowie uznani przez protestujących za donosicieli współpracujących z więzienną administracją. Byli w sposób bezwzględny zdeterminowani, grozili zamordowaniem zakładników. Wówczas doszło do tragedii, którą funkcjonariusze odkryli zdecydowanie później³³⁰. Jeden z osadzonych uznanych za donosiciela został podpalony. Głowę mężczyzny więźniowie umieścili

³²⁹ T. Torąńska, *Bunt więźniów. Nieznana historia*, <https://www.newsweek.pl/historia/bunt-wiezniow-nieznana-historia-wideo/m9dv5g0>, [dostęp: 12.10.2023].

³³⁰ T. Kozłowski, *Więzienne bunty w PRL*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1570071,1,wiezienne-bunty-w-prl.read>, [dostęp: 10.10.2023].

miedzy rozciągniętymi prętami więziennej pryczy, które następnie przywrócili do stanu pierwotnego, by ofiara nie mogła się uwolnić. Strażnicy relacjonowali później, iż w jednostce odór był potworny, a oni zastanawiali się skąd pochodzi. Dopiero po zakończeniu buntu dowiedzieli się, że z podpalonych materaców i ludzkiego ciała, które znaleźli zwęglone. Najprawdopodobniej przed podpaleniem ofiara była torturowana.

Drastyczne były również wydarzenia w zakładzie karnym w Czarnem, gdzie ofiar śmiertelnych było więcej. Bunt bardzo szybko wymknął się spod kontroli, osadzeni dostali się na dach jednostki. Funkcjonariusze z obawy, iż buntownicy złączą zeskakiwać i uciekać, zaczęli strzelać do skazanych. Zastrzelono sześć osób. Warto dodać, iż sekcja zwłok wskazała na zdecydowanie więcej obrażeń. Bezpośrednią przyczyną śmierci osadzonych były rany postrzałowe, jednakże na ich ciele lekarze znaleźli również ślady, które wskazują, iż byli oni ofiarami dokonanego przed śmiercią samosądu ze strony współwięźniów. W odpowiedzi osadzeni oskarżali lekarzy o fałszowanie dokumentacji medycznej ofiar buntu w zakładzie karnym. Protest postanowiono stłumić przy wsparciu komandosów, którym finalnie udało się przywrócić porządek w jednostce. Należy jednak podkreślić, iż to nie oni wywoływali największy strach wśród protestujących, którzy obawiali się przede wszystkim strażników chcących ukarać więźniów³³¹.

Opisując masowe bunty, które zawładnęły więzieniami w 1989 roku należy stwierdzić, iż ostatecznie osadzeni osiągnęli swój cel, chociaż połowiczny. Mimo iż amnestia nie objęła wszystkich, to zdecydowanej poprawie uległy warunki wykonywania kary pozbawienia wolności. Dla podkreślenia triumfu więźniów można przytoczyć słowa Zbigniewa Orzechowskiego, jednego z przywódców osadzonych podczas buntu w zakładzie karnym w Nowogrodzie: „Do nas się mówi proszę pana. Mamy swoje prawa i obowiązki. Starzy funkcjonariusze bez szkół odeszli w zapomnienie”³³². Słowa te bezsprzecznie oddawały rzeczywistość zmian, które zaczęły zachodzić w więziennictwie. Znaczna część kadry penitencjarnej odeszła ze służby po zdarzeniach z grudnia 1989 roku. Rozpoczęła się nowa era więziennictwa, nowe kierunki polityki penitencjarnej i proces tworzenia Służby Więziennej na nowo.

³³¹ T. Szymanowski, *Prawne podstawy funkcjonowania więziennictwa w Polsce i ich wpływ na wykonywanie kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63, s. 41-42.

³³² M. Bartnicki, *Pierwsza masakra III RP...*, [dostęp: 10.10.2023].

3.4. Konkluzje

Podejmując próbę syntetycznej oceny zmian zachodzących w polskiej polityce karnej i penitencjarnej od 1918 do 1989 roku, a także rozwoju więziennictwa na przestrzeni minionych lat nie należy pomijać przemian społeczno-politycznych i sytuacji gospodarczej państwa, gdyż wytyczało to tory pod kształtujący się system penitencjarny oraz nakreślało kierunki polityki karnej i penitencjarnej.

Początki systemu więziennictwa, stanowiącego niezwykle istotną część aparatu administracyjnego państwa, skoncentrowane były na polonizacji. Jednocześnie usiłowano przywrócić obiekty więzienne do stanu użyteczności pod względem technicznym i sanitarnym. Oceniając system więzienny tego okresu należy podkreślić kilka istotnych aspektów. Jednym z nich są możliwości finansowe. Więzienia przejęte spod władzy okupanckiej najczęściej były zniszczone do tego stopnia, że nie nadawały się do użytku. Możliwości finansowe odradzającego się po I wojnie światowej państwa umożliwiały wyłącznie ograniczoną inwestycję w obiekty więzienne. Kolejnym istotnym punktem organizacji więziennictwa był proces tworzenia kodyfikacji prawnych, które powstawały na nowo, a nie w sposób ewolucyjny. Mając na uwadze powyższe tło kształtowania polskiego systemu penitencjarnego można ten proces ocenić pozytywnie i podkreślić, iż w tak trudnych warunkach udało się polskiej władzy stworzyć system niezwykle nowoczesny na ówczesne czasy. Wyraźnego zaakcentowania wymaga fakt, iż ustawodawstwo w tym zakresie tworzone z uwzględnieniem zaleceń prezentowanych podczas międzynarodowych kongresów penitencjarnych. To nie tylko wyraz uznania dla międzynarodowych standardów w dziedzinie penitencjarystyki, bazujących na wieloletnich doświadczeniach, lecz również chęci tworzenia tej przestrzeni w oparciu o dobre praktyki i wiedzę ekspertów.

Czasy II wojny światowej, lata okupacji hitlerowskiej i sowieckiej dla więziennictwa polskiego oznaczały sytuację niezwykle skomplikowaną, momentami dramatyczną. Do obozów koncentracyjnych i obozów zagłady skierowanych zostało ponad 200 pracowników więziennictwa, z czego ponad 160 straciło życie. Następujący później okres stalinowskiej Polski Ludowej, niosący ze sobą jednocześnie potężny bagaż doświadczeń historycznych, wywarł ogromny wpływ na kształtowanie świadomości społecznej oraz strukturę resortów odpowiedzialnych za różne sektory bezpieczeństwa

publicznego. Podsumowując ten okres w dziejach systemu penitencjarnego można stwierdzić, iż był to wówczas system w pełni podporządkowany władzy zwierzchniej oraz partii pozostającej przy władzy. Usytuowanie więziennictwa w strukturach administracji odpowiedzialnej za wewnętrzne funkcjonowanie kraju wiązało się z określonym dla niego zadaniem, jakim było zaangażowanie w zdobywanie, utrwalanie i utrzymywanie władzy politycznej oraz ustroju politycznego. Rozpatrując zadania realizowane przez więziennictwo należy podkreślić, iż wykorzystywane było ono przede wszystkim do izolacji opozycji politycznej od społeczeństwa. Normę stanowiło angażowanie skazanych do prac trudnych pod względem psychicznym i fizycznym jako tania siła robocza (ekshumacja zwłok, dbałość o cmentarze wojenne, zapewnienie ciągłości wydobycia kopalin oraz odgruzowywanie miast zniszczonych działaniami wojennymi). Osadzeni podlegali segregacji, na podstawie której wykształcił się podział na więźniów politycznych i pospolitych. Nie istniała w teorii, praktyce ani dążeniach idea resocjalizacji. Zmieniło się to w 1956 roku wraz z przyjęciem więziennictwa do struktury Ministerstwa Sprawiedliwości. Dostrzeżono konieczność oddziaływań wychowawczych. W latach 1945-1956 przyjęty w więziennictwie model można określić jako zdominowany treściami politycznymi, ideologicznymi i wojskowymi. Od 1955 do 1969 roku najważniejsze zmiany dotyczyły aspektów organizacyjno-strukturalnych. Powstały regulacje prawne podejmujące kwestię obowiązkowej edukacji osadzonych. To również okres, w którym właściwą uwagę zyskało wykształcenie i szkolenie kadry penitencjarnej, co zaowocowało pierwszymi w historii więziennictwa placówkami edukacyjnymi dla funkcjonariuszy i pracowników administracji więziennej. Zdecydowanie pozytywnie należy ocenić udział pracowników naukowych we współtworzeniu przestrzeni penitencjarnej. Znacząca była również możliwość prowadzenia badań naukowych w jednostkach penitencjarnych oraz powstanie czasopisma naukowego poruszającego zagadnienia teorii i praktyki penitencjarnej.

Więziennictwo PRL-u ukazuje wyraźnie łańcuch przyczynowo-skutkowy zachodzący między decyzjami władz w zakresie polityki karnej i penitencjarnej a sytuacją w zakładach karnych. Był to okres polaryzacji karania, co w istocie oznaczało zdecydowanie bardziej surowe karanie sprawców określonej kategorii przestępstw aniżeli innych przestępców. Najbardziej rygorystyczne podejście w polityce karnej przyjęto wobec recydywistów. Ponadto należy zwrócić uwagę na swoistą cykliczność

występowania pewnych zdarzeń w omawianym okresie. Zaostrzenie polityki karania skutkowało przeludnieniem więzień, co wywierało również negatywny wpływ na politykę penitencjarną i warunki wykonywania kary pozbawienia wolności. Skazanych wykorzystywano przy pracy m.in. podczas budowy Rybnickiego Okręgu Węglowego, Portu Północnego, Rafinerii Ropy w Gdańsku, Dworca Centralnego w Warszawie, Huty „Katowice”, hut „Bieruta” oraz „Lenina”, elektrowni w Żarnowcu, Łaziskach i Łagiszy, czy też zagospodarowania terenu rolniczego w Bieszczadach. To niektóre spośród licznych przykładów wykorzystania przerażająco rosnącej populacji więziennej jako taniej siły roboczej. Omawiając represyjną politykę karną i penitencjarną nie sposób nie wspomnieć o ośrodkach internowania – w stanie wojennym internowanych zostało blisko 10 tysięcy osób. Więziennictwo w PRL-u upłynęło pod znakiem represji, zaostrzenia polityki karnej i penitencjarnej, nieludzkiego i uwłaczającego traktowania osób pozbawionych wolności, kategoryzacji osadzonych, nieudolnych prób rozwiązania problemu przeludnienia więzień. Jako kwintesencję takiego stanu rzeczy należy pojmować bunt w 1989 roku. Model więziennictwa w tym okresie można określić jako represyjno-wychowawczy w teorii, jednakże w praktyce resocjalizacja zdominowała była przez treści polityczne i ideologiczne.

Podsumowując kształtowanie się polskiego więziennictwa w XX wieku, należy zaakcentować, że uformowało ono fundamenty współczesnego polskiego systemu penitencjarnego, na który zasadniczy wpływ miały przemiany zachodzące w polityce karnej i penitencjarnej. Historia polskiego więziennictwa, polityki karnej i penitencjarnej nie jest pozbawiona trudów, błędów i krwawych momentów, jednakże wszystko to pozwoliło na otwarcie nowej ery dla polskiego systemu penitencjarnego, a także polityki karania i wykonywania kary pozbawienia wolności. Wraz z transformacją ustrojową zażegnany został etap, w którym więzień oznaczał w istocie niewolnika pozbawionego praw i rozpoczął się okres poszanowania praw osób pozbawionych wolności w myśl zasady humanitarnego traktowania osadzonych. Lata osiemdziesiąte to również przełomowy okres dla Służby Więziennej, która ewoluowała. Z formacji, wśród której większość funkcjonariuszy nie posiadała wykształcenia i kompetencji właściwych do wykonywania zadań służbowych przeobrażono personel w kadrę penitencjarną wykształconą, wyszkoloną, wyspecjalizowaną i dobrze przygotowaną do realizacji założeń misji Służby Więziennej.

Rozdział IV. Polityka penitencjarna i więziennictwo po transformacji ustrojowej

Niniejszy rozdział zawiera treści dotyczące kierunków, które przyjęła polska polityka penitencjarna (również, w mniejszym zakresie, polityka karna) po transformacji ustrojowej. W tym aspekcie szczególna uwaga zwrócona została na przestrzeganie praw człowieka, godne i humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności z uwzględnieniem ich warunków bytowych w izolacji penitencjarnej. Ponadto w rozdziale podjęta została kwestia zmian w ustawodawstwie polskim, które musiało uwzględniać dokumenty o charakterze międzynarodowym stanowiące wykładnię dla państw europejskich w zakresie postępowania z osobami pozbawionymi wolności. W kolejnych podrozdziałach przedstawione zostały przemiany zachodzące w strukturze i organizacji polskiego systemu penitencjarnego, a także w Służbie Więziennej. W treści podrozdziału podejmującego tematykę wspomnianej formacji zaprezentowany został personel więzienny wraz z jego obowiązkami i specyfiką wykonywanych zadań, wyzwaniem i zagrożeniami napotykanymi w codziennej pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz wymaganiami stawianymi przed potencjalnymi funkcjonariuszami. W ostatnim podrozdziale omówione zostały założenia kompleksowej reformy więziennictwa, której temat zaistniał w przestrzeni publicznej w 2016 roku, a zmiany wdrażane są od początku 2017 roku. Nadrzędnym celem wprowadzonej reformy była poprawa bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych, a w tym również funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej podczas realizacji zadań ustawowych.

4.1. Kierunki polityki karnej i penitencjarnej po 1989 roku

Pod koniec XX wieku w krajach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej nastąpiły istotne przeobrażenia. W tym okresie celem nadrzędnym państw wspomnianego regionu stało się przywrócenie demokracji. Rok 1989 dla Europy Wschodniej oznaczał wybuch entuzjazmu i rozkwitu społecznego uczestnictwa w przemianach politycznych. Radykalne zmiany, które zaszły wówczas w społeczeństwie i przełomowe wydarzenia stały się bodźcem do zapoczątkowania jakościowych przemian w państwach Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Jako główne cele reformatorzy przyjęli

ustanowienie demokracji parlamentarnej, przywrócenie i wzmocnienie suwerenności państwowej, a także wdrożenie gospodarki rynkowej. Implementowanie zmian było procesem złożonym, gdyż wprowadzenie ustroju demokratycznego oraz dążenie do stabilnych systemów politycznych utrudniały pozostałości realnego socjalizmu. Nie bez znaczenia w tym aspekcie okazały się również cechy typowe dla omawianego regionu geograficzno-politycznego³³³. Wiązało się to nierozdzielnie ze specyfiką społeczeństw państw postkomunistycznych, a także problemami rozwoju gospodarczego oraz płynnością struktur politycznych. Zachodzące wówczas przeobrażenia ustrojowe zmierzały do stopniowego kształtowania społeczeństwa obywatelskiego w rozumieniu polityczno-kulturalnym, a także społeczeństwa klasowego, dla którego charakterystyczne jest zróżnicowanie w aspekcie interesów ekonomicznych oraz zajmowanej na rynku pozycji. Transformacja ustrojowa stanowi pojęcie powszechnie znane i stosowane. W powyższym kontekście jej zastosowanie służy do określenia procesu przeobrażeń zmierzających od socjalistycznego systemu społecznego do państwa liberalno-demokratycznego. W sferze gospodarczej odnosi się to do odchodzenia od gospodarki nakazowo-rozdziałowej i kierowania się w stronę rynkowej. Należy wyraźnie podkreślić, iż określenie transformacja ustrojowa jest niezwykle pojemne i obejmuje swym zakresem szereg zjawisk życia społecznego, politycznego, ekonomicznego, kulturowego i duchowego. Warto rozróżnić dwa bliskie sobie pojęcia: transformacja ustrojowa, które najczęściej stosowane jest do przedstawienia przeobrażeń zachodzących w obrębie danego państwa oraz transformacja systemowa, która odnosi się do przemian o wymiarze globalnym. W odniesieniu do procesów zachodzących w Polsce można uznać za zasadne posługiwanie się pojęciem transformacja systemowa do określenia zmian przebiegających na wszystkich płaszczyznach, natomiast transformacja ustrojowa określa zmiany, które zaszły w obszarze systemu politycznego.

W Polsce za początek transformacji ustrojowej uznaje się wybory przeprowadzone w czerwcu 1989 roku. To moment, który zapoczątkował w państwie szereg następujących stopniowo przemian mających na celu włączenie Polski do grona państw demokratycznych. Zachodzące przeobrażenia niewątpliwie zmieniły rzeczywistość, w której społeczeństwo polskie musiało się odnaleźć. Transformacja

³³³ M. Mielewczyk, *Polska transformacja ustrojowa i fenomen „Solidarności” a sytuacja międzynarodowa w latach 80. XX w.*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 14 (1-2), s. 88–110.

ustrojowa, utożsamiana z upadkiem komunizmu, ma pozytywne konotacje społeczne, jednakże nie jest pozbawiona negatywnych następstw. Stosunek opinii publicznej do przemian, które rozpoczęły się w czerwcu 1989 roku należy postrzegać jako zjawisko dynamiczne, uzależnione od wielu czynników. W konfrontacji do zdecydowanie pozytywnych skutków transformacji, takich jak kres komunizmu, wolność środków masowego przekazu, ochrona praw człowieka, wprowadzenie nowych regulacji prawnych, szeroki dostęp do różnorodnego asortymentu artykułów, należy usytuować konsekwencje, które budzą obawy społeczne, a ich postrzeganie jest negatywne³³⁴. W tym kontekście można wymienić m.in. załamanie systemu wartości, rozluźnienie więzi społecznych, niepokoje społeczne, bierność i bezradność, bezrobocie, marginalizację określonych grup społecznych (wcześniej uprzywilejowanych), uzależnienie od substancji psychoaktywnych, pojawienie się nowych rodzajów przestępczości (m.in. przestępczość gospodarcza, terroryzm)³³⁵. Odnalezienie się w nowej rzeczywistości okazało się istotnym wyzwaniem dla osób wzrastających w czasach PRL-u. Jednym z rezultatów nadopiekuńczości ze strony państwa stała się postępująca społeczna bierność, która przejawiała się m.in. brakiem samodzielności i niepodejmowaniem inicjatyw. W połączeniu z niedostatkiem funduszy niezbędnych do realizacji założeń transformacji ustrojowej, stało się to przyczyną zepchnięcia licznej grupy osób na margines życia społecznego, na gruncie którego rozwijały się różne patologie. Ożywienie i entuzjazm obecne na początkowych etapach przeobrażeń ustąpiły miejsca obawom, niepokojom i problemom stanowiącym przedmiot dyskusji budzących skrajne emocje³³⁶. Bez wątplenia do tej grupy należy włączyć również politykę karną i penitencjarną, które zostały poddane wówczas istotnym zmianom.

Czas przemian ustrojowych to okres intensyfikacji prac nad zmianą polityki karnej, a także reformą obowiązującego dotychczas prawa karnego. Za kluczowe dla wytyczenia kierunków polityki penitencjarnej należy uznać nowe przepisy prawa karnego oraz zmianę podejścia do wykonywania kary pozbawienia wolności i

³³⁴ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 140-142.

³³⁵ J. Klimczak, *Transformacja gospodarcza jako marginalizacja. Gospodarcze i społeczne skutki polskiego czasu przemian*, „Progress Journal of Young Researchers” 2017, nr 1, 22–36.

³³⁶ A. Tatarenko, *Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej: główne postawy oraz ich uwarunkowania w obliczu 30. rocznicy upadku komunizmu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 17, z. 1, s. 303-317.

postępowania z osobami skazanymi, osadzonymi oraz aresztowanymi. Wspomniane reformy wynikały ze zmiany ustroju państwa, a także aspiracji Polski do uczestnictwa w strukturach europejskich. Chęć wstąpienia do Unii Europejskiej spowodowała konieczność zmiany ustawodawstwa oraz koncepcji wykonywania kary pozbawienia wolności w taki sposób, by odpowiadały one standardom państw demokratycznych. Wobec powyższego nowe uregulowania prawne musiały uwzględniać normy i rozwiązania będące wykładnią dla ustawodawstwa państw europejskich. Stało się to przyczyną wprowadzenia zmian w dokumentach dotyczących postępowania z osobami pozbawionymi wolności, umieszczonymi w warunkach izolacji penitencjarnej.

Po 1989 roku polityka penitencjarna w Polsce musiała przyjąć nowe kierunki, dla których nadrzędna stała się zasada humanitaryzmu i poszanowania praw człowieka. Za realizację tej polityki w praktyce odpowiedzialna jest kadra Służby Więziennej. Jako najważniejsze zadania formacji określono ochronę społeczeństwa, izolację więźniów w określonym czasie oraz resocjalizację³³⁷. W okresie III Rzeczypospolitej wszelkie projektowane i wprowadzane w życie zmiany w polityce penitencjarnej ugruntowane były na dokumentach, które państwo ratyfikowało jeszcze w czasach PRL-u, a także programami reform tworzonymi przez kolejne rządy Rzeczypospolitej Polskiej. Wspomniane programy powstawały z uwzględnieniem dokumentów regulujących kwestię praw człowieka³³⁸. Należy szczególnie podkreślić znaczenie zdefiniowania dwóch praw, gdyż ich następstwem jest demokratyczna konstrukcja prawa. Jest ona wykładnią dla działalności i funkcjonowania społeczeństwa, a także wszelkich instytucji państwowych. Jest to prawo do wolności osobistej oraz prawo do równości³³⁹. Wolność, rozumiana jako prawo do zawierania związków małżeńskich oraz zakładania rodziny, posiadania majątku, korzystania ze zdobyczy cywilizacyjnych oraz kulturowych, możliwość dążenia do jak najbardziej pełnego rozwoju i kształtowania pełnej osobowości, możliwość uczenia się i nabywania kwalifikacji zawodowych, możliwość rozwoju własnych zainteresowań, możliwość zrzeszania się i przystępowania do organizacji. Stanowi to obraz pełnej egzystencji istoty ludzkiej, tak w wymiarze

³³⁷ R. Szarfenberg, *Polityka publiczna — krótkie wprowadzenie*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 5.

³³⁸ B. Stańdo-Kawecka, *Polityka karna...*, s. 15-18.

³³⁹ G. Cliquennois, S. Snacken, *European and United Nations monitoring of penal and prison policies as a source of an inverted panopticon?*, „Crime, Law and Social Change” 2018, nr 70(1), s. 1–18.

psychicznym, jak i fizycznym. Jakiegokolwiek akty dyskryminacji winny być zwalczane, nie można dopuszczać do naruszenia nietykalności osobistej drugiego człowieka. Szczególną uwagę koncentruje się na walce z nietolerancją, wykorzystywaniem, niewolnictwem oraz handlem ludźmi. Zakazany jest poniżanie, stosowanie tortur i zadawanie bólu oraz niehumanitarny sposób traktowania. Równość to ochrona państwa, zagwarantowanie opieki w przypadku zaistnienia sytuacji kryzysowych (choroba, utrata zdrowia, utrata pracy w szczególności przez osoby starsze, niepełnosprawne, w różny sposób upośledzone). Co więcej, należy wyraźnie podkreślić, iż zasada równości odnosi się również do jednakowego dostępu do prawa, domniemania niewinności aż do momentu ewentualnego udowodnienia winy. Zasada ta oznacza także dostęp do odpowiedniej obrony i adwokata, niezawisłej działalności sądu, sprawiedliwego procesu sądowego oraz orzeczenia takiego wymiaru kary, który pozostaje w zgodzie z obowiązującym prawem i do zagwarantowania odpowiednich warunków do życia osobom znajdującym się w warunkach izolacji penitencjarnej³⁴⁰.

4.1.1. Dokumenty o charakterze międzynarodowym stanowiące podstawę nowego kierunku polskiej polityki penitencjarnej po 1989 roku

Przepisy, które stały się wyznacznikiem kierunków postępowania z osobami pozbawionymi wolności znajdują źródło w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych. Została ona przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w dniu 10 grudnia 1948 roku. Dokument ten złożony jest z trzydziestu artykułów, które podejmują kwestię praw każdej istoty ludzkiej. W treści przepisów podkreśla się konieczność równouprawnienia oraz równego traktowania wszystkich ludzi. Szczególnie akcentuje się godność i umiłowanie człowieka do wolności. W świetle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka każda istota ludzka powinna mieć zagwarantowaną ochronę prawną przed wszelkimi próbami dyskryminacji oraz aktami niesprawiedliwości. Poszanowanie godności oraz dążenie do odpowiedniego traktowania wszystkich ludzi warunkowane jest doświadczeniami historycznymi ze szczególnym uwzględnieniem II wojny światowej i ma na celu zapobieganie wojnom

³⁴⁰ D. Van Zyl Smit, P. Weatherby, S. Creighton, *Whole life sentences and the tide of European human rights jurisprudence: What is to be done?*, „Human Rights Law Review” 2014, nr 14(1), s. 59–84.

oraz sprzyjanie pokojowym postawom. Należy wyraźnie podkreślić, iż działania ukierunkowane na przeciwdziałanie wojnom, wszelkim przejawom dyskryminacji i niesprawiedliwości wyznaczają nie tylko kierunek, ale również sposób postępowania, którego celem jest walka z wszelkimi aktami godzącymi w istotę ludzką. W treści artykułu pierwszego akcentowana jest wspomniana wyżej równość między wszystkimi ludźmi. Jednocześnie artykuł ten podkreśla, iż wszystkie działania podejmowane przez człowieka, a zatem jednostkę rozumną i obdarzoną sumieniem, powinny opierać się na idei braterstwa. Uzupełnieniem treści zawartej we wspomnianym artykule jest artykuł drugi, który przyznaje wszystkim ludziom bez wyjątku, a zatem bez względu na pochodzenie, kolor skóry, rasę, wyznawane poglądy polityczne, religię, przynależność do danej klasy społecznej, posiadane dobra materialne, a również bez względu na kraj oraz obszar geopolityczny, identyczne prawa oraz przywileje. W treści artykułu podkreślono, iż każdy człowiek ma wolność myśli, a także możliwość dokonywania wyborów w zakresie tego w co wierzy, jakie poglądy wyznaje i głosi, czego poszukuje w swej egzystencji, a także do jakich organizacji i stowarzyszeń o charakterze pokojowym przynależy. Artykuł trzeci Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka akcentuje szczególne prawo człowieka do życia, wolności oraz bezpieczeństwa³⁴¹. Artykuł czwarty oraz piąty odnosi się do przeciwdziałania nierównemu traktowaniu ludzi, handlu ludźmi, torturowaniu, poniżaniu, czynieniu z drugiego człowieka niewolnika, wszelkiemu okrucieństwu i bestialstwu. Zakazuje się prześladowań, a w sytuacji, gdy jakikolwiek człowiek jest prześladowany ma on prawo do ubiegania się o azyl w innym kraju pod warunkiem, że konkretne względy przewidziane w regulacjach prawnych, celach oraz prawach ONZ temu nie przeciwdziałają. W kolejnych artykułach dokument rozszerza aspekt bezpieczeństwa o uznanie jednakowej osobowości prawnej, a także przyznaje jednakowe prawo do jej ochrony. Oznacza to, iż wymiar sprawiedliwości zobowiązany jest do jednakowego wysłuchania każdego człowieka, a każda jednostka ma prawo do odwołania się od decyzji wydanej przez sąd. Nikogo nie można samowolnie aresztować, zatrzymać czy też skazać. W dalszych artykułach Powszechna Deklaracja Praw Człowieka zawiera regulacje rozszerzające podjętą kwestię. Stanowią one, iż aż do momentu udowodnienia winy w oczach sądu oraz innych ludzi każdy człowiek winien

³⁴¹ M. Dziedzic, *Istota i treść zasady humanitaryzmu w prawie karnym wykonawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 9, s. 93-97.

uchodzić za niewinnego. W sytuacji, gdy na drodze publicznego procesu sądowego zostanie on uznany za winnego, wówczas wymierzona przez sąd kara nie może być wyższa niż przewidywana w momencie rozpoczęcia działań wymiaru sprawiedliwości. Jednakże warto podkreślić, iż bezpieczeństwo ma o wiele szerszy wymiar i odnosi się również do ochrony najbliższych osób, własnego imienia oraz korespondencji przed dokonaniem ze strony drugiej osoby lub też instytucji samowolnej oraz bezpodstawnej ingerencji w wymienione wyżej obszary³⁴².

W artykule dwudziestym piątym Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ujmuje kwestię ochrony odpowiednich do życia warunków w optymalnym zakresie, akcentując następujące elementy: pokarm, odzież, dom, opieka zdrowotna oraz świadczenia socjalne. Prawo powinno zapewniać ochronę w sytuacji utraty wyżej wymienionych z powodów takich jak brak pracy, choroba, podeszły wiek czy też na skutek innych zdarzeń i czynników uniemożliwiających samodzielne zapewnienie godnego życia. Wspomniany artykuł szczególną ochronę przyznaje matce i dziecku uznając, iż są to jednostki wymagające szczególnej uwagi poprzez wyraźne zaakcentowanie pozycji wszystkich dzieci, bez żadnych wyjątków. Kolejne dwa artykuły odnoszą się do prawa człowieka do edukacji na obowiązkowym szczeblu określonym jako edukacja podstawowa, a także do poszerzania posiadanej już wiedzy, rozwoju talentów i osobowości oraz do pełnego uczestniczenia w życiu społecznym, co z perspektywy problematyki niniejszej pracy wymaga szczególnego zaakcentowania. Ponadto uwaga skierowana jest również na prawo każdego człowieka do korzystania z bogatego katalogu wytworów kultury, a także ochrony prawnej z tytułu jego własnej działalności kulturalnej³⁴³. W ostatnich artykułach dokument akcentuje, iż człowiek posiada nie tylko prawa, ale również obowiązki i powinności względem innych ludzi, których wypełnianie ma na celu zapewnienie pełnego, harmonijnego i wszechstronnego rozwoju społeczeństwa. Podkreśla się wiarę w moc rozsądnego przeświadczenia, iż wspomniane w dokumencie prawa i sfery wolności nie pozostają w sprzeczności z celami i zasadami wyznawanymi przez Organizację Narodów Zjednoczonych³⁴⁴.

³⁴² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka podpisana w Paryżu 10 grudnia 1948 roku.

³⁴³ Ibidem.

³⁴⁴ Ibidem.

Polityka penitencjarna po 1989 roku przybrała zupełnie nowe kierunki, których istotą stała się zmiana podejścia do osób pozbawionych wolności. Wynikało to z regulacji prawnych zawartych w dokumentach międzynarodowych. Szczególna uwaga zwrócona została ku przestrzeganiu praw człowieka. Skazany zyskał podmiotowość, która powinna mieć odzwierciedlenie w traktowaniu go w zgodzie z zasadą indywidualizacji. Zasada ta stała się niezwykle istotna z perspektywy nowego podejścia do wykonywania kary pozbawienia wolności³⁴⁵. W istocie odnosi się ona do sposobu postępowania z osobami pozbawionymi wolności, a także stanowi ustawową zasadę pracy penitencjarnej i w tym kontekście zasada indywidualizacji stwarza konieczność dostosowania oddziaływań do konkretnego przypadku, czyli do danego osadzonego, jego cech osobowych i specyfiki popełnionego przez niego przestępstwa³⁴⁶. Co więcej, należy wyraźnie podkreślić, iż w nowo określonych kierunkach polityki penitencjarnej indywidualizacja stała się nie tylko elementem istotnym w pracy penitencjarnej. Zyskała również, w kontekście formalnym oraz normatywnym, rangę priorytetu w żaden sposób niepodlegającemu kwestionowaniu³⁴⁷. W polskiej polityce penitencjarnej indywidualizacja w literaturze przedmiotu przedstawiana jest najczęściej w ścisłym związku z resocjalizacją. Z perspektywy tematyki niniejszej pracy niezwykle istotnym jest podkreślenie, iż jest to pogląd prezentujący niepełny obraz rzeczywistości, gdyż oddziaływania resocjalizacyjne to tylko jeden z elementów pracy penitencjarnej, która winna być postrzegana zdecydowanie szerzej. Praca penitencjarna odnosi się bowiem do całokształtu oddziaływań na osobę pozbawioną wolności, która odbywa karę w izolacji penitencjarnej, czyli w zakładzie karnym lub areszcie śledczym. Dla pełnego oddania istoty pracy penitencjarnej warto przytoczyć pełną definicję tego terminu, zgodnie z którą są to oddziaływania penitencjarne, czyli zespół stosowanych w zakładzie karnym lub areszcie śledczym środków oraz metod, które mają służyć do wzbudzenia w osadzonym woli współuczestniczenia w procesie kształtowania jego społecznie pożądanych

³⁴⁵ M. Pifferi, *Individualization of Punishment and the Rule of Law: Reshaping Legality in the United States and Europe between the 19th and the 20th Century*, „American Journal of Legal History” 2012, vol. 52, s. 525-528.

³⁴⁶ D. Rondalska, *Indywidualizacja a system w postępowaniu penitencjarnym w świetle kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. LIV, s. 223.

³⁴⁷ T. Szymanowski, *Polityka penitencjarna w Polsce współczesnej*, [w:] *System prawa karnego*, red. A. Marek, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 287–293.

postaw³⁴⁸. W nowej polityce penitencjarnej przyjęto podstawowe założenie, które wydaje się być oczywiste z perspektywy wspomnianych regulacji zawartych w aktach prawa międzynarodowego – karanie winno być pozbawione elementów okrucieństwa, a instytucje penitencjarne powinny spełniać wymogi pracy penitencjarnej, dla których priorytetem jest zasada indywidualizacji i resocjalizacja skazanych. Tak określone kierunki i cele polityki penitencjarnej stworzyły kolejne wyzwanie, jakim było przeobrażenie Służby Więziennej w formację zdolną i gotową do realizacji tychże założeń w praktyce.

Omawiając fundamenty polskiej polityki penitencjarnej po 1989 roku nie należy pomijać innych dokumentów międzynarodowych. Poza Powszechną Deklaracją Praw Człowieka do najważniejszych należą Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych został przyjęty przez Zgromadzenie Narodowe ONZ w dniu 16 grudnia 1966 roku³⁴⁹. Pakt wszedł w życie w dniu 23 marca 1976 roku (poza art. 41, zgodnie z treścią zawartą w ustępie 2, wszedł on w życie w dniu 28 marca 1979 roku). Polska ratyfikowała dokument w dniu 3 marca 1977 roku, a wszedł on w życie w dniu 18 czerwca 1977 roku. Wspominany dokument można uznać za swoiste uzupełnienie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, gdyż rozszerza jego treści dotyczące jego praw w sferze politycznej i narodowościowej. Jest on podzielony na cztery części, a zamieszczone w nich regulacje dotyczą możliwości każdego narodu do samodzielnego istnienia oraz wykorzystywania dostępności bogactw naturalnych, posiadania równych praw obywatelskich przez kobiety i mężczyzn jednocześnie akcentując, iż prawa te mogą zostać tymczasowo ograniczone wyłącznie w sytuacji zagrożenia narodu (np. na skutek konfliktu zbrojnego), jednakże owo ograniczenie nie może wiązać się z dyskryminacją na tle rasowym lub religijnym. Ponadto w treści Paktu zawarty został również opis praw obywatelskich oraz politycznych każdego człowieka, a zatem prawa do życia i wolności osobistej, zakazu dyskryminacji oraz stosowania tortur. Zgodnie z treścią Paktu każdy obywatel powinien

³⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. 2003 nr 151 poz. 1468).

³⁴⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz. U. 1977 nr 38 poz. 167).

mieć zagwarantowaną wolność myśli i wyznawanych poglądów, wolność wyznania i sumienia, a także możliwość swobodnego gromadzenia się oraz tworzenia stowarzyszeń. Dokument podnosi również kwestię osób pozbawionych wolności stanowiąc, iż wszyscy więźniowie winni być traktowani w sposób humanitarny. Państwa będące sygnatariuszami powyższych dokumentów, bazując na doświadczeniach i korzystając z postępu wiedzy (zarówno teorii jak i praktyki) w obszarze penitencjarystyki, uzgodniły pewne reguły postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Proces tworzenia wspomnianych reguł w formie zasad był stopniowy i przebiegał etapami, a ostatecznie zaowocował sformułowaniem i ustaleniem Wzorcowych reguł minimalnych postępowania z więźniami³⁵⁰. Dokument ten został przyjęty w 1955 roku w Genewie jako efekt prac Pierwszego Kongresu Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania ze sprawcami przestępstw. Wspomniany dokument ostatecznie przyjęto w formie rezolucji 663 CI z lipca 1957 roku przez Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ. Z biegiem lat zgromadzone w pracy penitencjarnej doświadczenia, a także wymiana dobrych praktyk przyczyniły się do wprowadzenia do dokumentu dodatkowych rozwiązań, takich jak reguła 95 z 1977 roku, która odnosi się do ochrony osób aresztowanych, którym nie postawiono zarzutu karnego. Należy wyraźnie podkreślić, iż dokument ten jest uznawany przez Narody Zjednoczone jako absolutnie i bezdyskusyjne minimum, które powinno być przestrzegane w ramach prowadzonej polityki penitencjarnej³⁵¹. Zaakcentowania wymaga zastosowanie w nazwie określenia „minimalne”, przez co należy rozumieć, iż niezapewnienie owych podstaw ujętych w dokumencie stanowi w istocie pogwałcenie praw osób pozbawionych wolności i umieszczonych w jednostkach penitencjarnych. Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami składają się z postanowień, wśród których podejmowane są kwestie zasad ogólnych, różnych kategorii więźniów i konieczności ich rozdzielenia w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, więźniów karnych i klasyfikacji oraz indywidualizacji, pomieszczeń więziennych i warunków w nich panujących, higieny osobistej osadzonych, odzieży i pościeli będących do dyspozycji osadzonych, wyżywienia, gimnastyki oraz sportu, przywilejów osadzonych, pracy, kształcenia i czasu

³⁵⁰ Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami, Nowy Jork 1984.

³⁵¹ M. Płatek, *Europejskie Reguły Więziennicze a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, t. XXIV, s. 169-170.

wolnego, utrzymywania kontaktów społecznych oraz pomocy postpenitencjarnej, dostępu do opieki medycznej dla osadzonych, dyscypliny i karania osób odbywających karę w jednostkach penitencjarnych, zasad stosowania przez Służbę Więzienną środków przymusu, informowania osadzonych, prawa więźniów do składania skarg, zasad kontaktowania się osadzonych ze światem zewnętrznym, korzystania z zasobów biblioteki, zaspokojenia potrzeb życia religijnego, przechowywania mienia osadzonych, zawiadamiania o chorobie lub śmierci osadzonego lub członka rodziny, zawiadamiania o zmianie miejsca odbywania kary i transporcie. W ostatnich postanowieniach dokument odnosi się do więźniów chorych psychicznie oraz z zaburzeniami psychicznymi, więźniów prawa cywilnego, więźniów śledczych oraz osób tymczasowo zatrzymanych, a także osób aresztowanych i uwięzionych bez postawionego zarzutu. Ponadto dokument zawiera również zapisy dotyczące personelu więziennego oraz inspekcji regularnie przeprowadzanych w jednostkach penitencjarnych. Należy wyraźnie zaakcentować, iż treść poszczególnych postanowień zawiera zalecenia sformułowane w sposób bardzo ogólny i dotyczą one niezbędnego minimum w obszarze uprawnień osób pozbawionych wolności i wymagań stawianych administracji penitencjarnej oraz więzieniom, w których wykonywana jest kara pozbawienia wolności³⁵². W celu wzmocnienia procesu prawidłowego wdrażania Reguł i stosowania ich w praktyce opracowano w 1976 roku zbiór procedur, których celem było upowszechnienie sprawozdań ze stosowania zaleceń zawartych w dokumencie. Wspomniany zbiór dołączono do Reguł w postaci aneksu³⁵³. Niezwykle ważną rolę w procesie formułowania dokumentów międzynarodowych regulujących kwestię postępowania z osobami pozbawionymi wolności odegrał Nelson Rolihlahla Mandela, pierwszy czarnoskóry prezydent Republiki Południowej Afryki, uznany za ikonę walki z rasizmem. Stojąc na czele przemian w Republice Południowej Afryki, które prowadziły od apartheidu do ustroju demokratycznego, promował równość szans oraz pokój dla wszystkich ludzi. Był jedynym czarnoskórym absolwentem prawa na Uniwersytecie Witwatersrand. Jako dwudziestokilkuletni mężczyzna dołączył do Afrykańskiego Kongresu Narodowego będącego narodowowyzwoleńczą organizacją czarnoskórych mieszkańców Republiki Południowej Afryki. Został również członkiem

³⁵² J. Nikołajew, *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, tom 16, 114-115.

³⁵³ A. Kwieciński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017, s. 78–79.

Komitetu Centralnego zdelegalizowanej partii o nazwie Południowoafrykańska Partia Komunistyczna. Jako współzałożyciel podziemnej organizacji „Włócznia Narodu” prowadził akcje sabotażowe. Ponadto brał również udział w organizacji licznych demonstracji. Jako prawnik udzielał pomocy ofiarom apartheidu. Mandela był wielokrotnie aresztowany i stawiany przed sądem wydającym wyroki w zawieszeniu aż do 1962 roku, gdy został uznany za winnego spisku przeciwko państwu i skazany na dożywocie. W więzieniu na wyspie *Robben Island* spędził 27 lat, gdzie organizował uniwersytet, studiował marksizm i islam, a także prowadził liczne dyskusje poruszając tematykę praw człowieka, homoseksualizmu i wolności słowa. Podczas odbywania kary pozbawienia wolności regularnie podejmował dialog z władzą³⁵⁴. W dniu 7 października 2015 roku Zgromadzenie Narodowe ONZ przyjęło rezolucję Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami, czyli tzw. Reguły Nelsona Mandeli. Dokument ten jest zaktualizowaną wersją przedstawionych w niniejszym podrozdziale Wzorcowych reguł minimalnych postępowania z więźniami z 1955 roku.

Wymienione wyżej dokumenty stanowią fundament dla wyznaczanych w Polsce kierunków polityki penitencjarnej. Wśród istotnych dla podejmowanej problematyki regulacji należy wymienić również Europejską Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 roku³⁵⁵, Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania ONZ z 1984 roku³⁵⁶ (wraz z wprowadzananymi w latach 1996 i 2000 zmianami), a także Europejską Konwencję o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1987 roku³⁵⁷ oraz Europejskie Reguły Więzienne. Wspomniane dokumenty określają każdego człowieka jako jednostkę, którą należy traktować w podmiotowy sposób. Z ich treści wynika, iż każda istota ludzka ma prawo

³⁵⁴ *Nelson Rolihlahla Mandela – 1988 r., Republika Południowej Afryki*, <https://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/nelson-rolihlahla-mandela-1988-r.-republ/products-details/20200330CAN54162>, [dostęp: 10.11.2023].

³⁵⁵ Europejska Konwencja z 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, (Dz. U. z 1993 nr 61 poz. 284 z protokołami uzupełniającymi).

³⁵⁶ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz. U. 1989 nr 63 poz. 378).

³⁵⁷ Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r. (Dz. U. 1995 nr 46 poz. 238).

do godnego życia, a także poszanowania przysługujących jej praw. Wszyscy ludzie są równi i w taki sposób powinni być traktowani. Wobec powyżej zaprezentowanych regulacji prawnych o charakterze międzynarodowym, które kompleksowo podejmowały tematykę praw człowieka oraz wyznaczały kierunki i określały standardy traktowania osób pozbawionych wolności zrozumiałym jest, iż państwo polskie, dążąc po upadku komunizmu do ustroju demokratycznego, musiało dostosować własne ustawodawstwo do prawa obowiązującego w przestrzeni międzynarodowej.

4.1.2. Ustawodawstwo polskie w zakresie karania i wykonywania kary pozbawienia wolności

Zaprezentowane w poprzednim podrozdziale dokumenty prawa międzynarodowego, stanowiące podstawę nowego kierunku polityki penitencjarnej (również karnej) musiały znaleźć odzwierciedlenie w ustawodawstwie polskim. Po 1989 roku polityka karna i penitencjarna uległy wyraźnemu złagodzeniu. Wówczas przepisy prawa karnego wykonawczego w nowej rzeczywistości, czyli rzeczywistości państwa demokratycznego i praworządnego, uległy istotnym zmianom³⁵⁸. Od jesieni 1989 roku trwały prace legislacyjne, które prowadziła Komisja do spraw Reformy Kodeksu Prawa Karnego pod przewodnictwem profesora nauk prawnych, Kazimierza Buchały. Zadaniem Komisji było przygotowanie projektów zmian Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego i Kodeksu postępowania karnego³⁵⁹. Należy podkreślić, iż dla przebiegu prac Komisji wartościowe okazały się prowadzone w poprzednich latach studia oraz dyskusje w znamienitych ośrodkach naukowych w kraju, w tym m.in. w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego. Autorzy projektu podkreślali, iż od wielu lat w polskiej polityce penitencjarnej obecny był pogląd, że wykonywanie kary pozbawienia wolności jest prawnym środkiem ochrony społeczeństwa, ale ma także oddziaływać resocjalizacyjnie lub terapeutycznie na

³⁵⁸ D. Rondalska, *Indywidualizacja a system...*, s. 224.

³⁵⁹ S. Lelental, M. Niewiadomska-Krawczyk, *Przebieg prac nad przygotowaniem projektów kodyfikacji karnej z 1997 roku ze szczególnym uwzględnieniem projektu kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, nr 54, s. 13-15.

skazanego, w tym również w zakresie uzależnienia od alkoholu i narkotyków, a także w przypadku odchylenia od normy psychicznej³⁶⁰.

Fundamentalne zmiany wprowadziła Ustawa z dnia 23 lutego 1990 roku o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego³⁶¹ oraz Ustawa z dnia 12 lipca 1995 roku o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym³⁶². Poprzez wprowadzenie nowelizacji Kodeksu karny wykonawczy w istocie znacznie różnił się od swej pierwotnej postaci z 1969 roku. Zmiany, które wprowadzono w Kodeksie karnym wykonawczym w 1990 roku dotyczyły wielu istotnych kwestii, z których na szczególne zaakcentowanie zasługuje przyznanie osobie skazanej prawa do złożenia skargi do sądu penitencjarnego na decyzję wydaną przez administrację zakładu karnego lub aresztu śledczego z powodu jej niezgodności z prawem. Wśród najważniejszych zmian uwzględnić należy również modyfikację unormowań w przedmiocie zatrudnienia osób skazanych oraz kar dyscyplinarnych³⁶³. Nowelizacja wprowadzona w 1995 roku miała zdecydowanie szerszy zakres. W kontekście wykonywania kary grzywny wprowadzono do Kodeksu karnego i Kodeksu karnego wykonawczego przepisy, które umożliwiały zamianę kary grzywny na jej umorzenie lub też na wykonywanie prac użytecznych społecznie³⁶⁴. Na mocy ustawy wprowadzona została również kara dożywotniego pozbawienia wolności, a także ustawowe moratorium na wykonywanie kary śmierci (na okres 5 lat). Należy podkreślić, iż wprowadzenie wspomnianego moratorium, a w kolejnych latach zniesienie możliwości orzekania kary śmierci w Polsce w istocie stanowiło milowy krok ku budowie w państwie systemu gwarantującego ochronę podstawowych praw i wolności człowieka³⁶⁵. Było to wyrazem przynależności Polski do

³⁶⁰ J. Konikowska-Kuczyńska, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2015, s. 32.

³⁶¹ Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego (Dz. U. 1990 nr 14 poz. 85).

³⁶² Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz. U. 1995 nr 95 poz. 475).

³⁶³ P. Moczydłowski, *Więziennictwo – od systemu totalitarnego do demokratycznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1994, nr 8, s. 3-16.

³⁶⁴ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne wykonawcze*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 64-66.

³⁶⁵ P. Rojek-Socha, *Adwokatura: Zakaz stosowania kary śmierci ma fundamentalne znaczenie*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kara-smierci-uchwala-nra,519340.html>, [dostęp: 10.11.2023].

kręgu państw, które system sprawiedliwości opierają na przyrodzonej i niezbywalnej godności ludzkiej. Należy bezwzględnie podkreślać, iż jest ona nienaruszalnym źródłem wolności oraz praw człowieka i obywatela, a władze publiczne w państwie mają obowiązek jej poszanowania oraz ochrony. Nowelizacje Kodeksu karnego wykonawczego z 1990 i 1995 roku zaowocowały wprowadzeniem właściwych zmian do przepisów wykonawczych, w tym przede wszystkim do regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce.

W roku 1989 rozpoczęły się również prace legislacyjne nad nową Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej³⁶⁶. Została ona uchwalona, przyjęta w referendum i weszła w życie w 1997 roku. Z perspektywy tematyki niniejszego rozdziału warto podkreślić, iż wspomniany dokument wprowadzał wysokie standardy ochrony praw człowieka. Nowe projekty Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego i Kodeksu postępowania karnego zostały po raz pierwszy odczytane podczas posiedzenia Sejmu w dniu 27 marca 1996 roku, a następnie skierowano je do Komisji Nadzwyczajnej do spraw Kodyfikacji Karnych. Prace nad projektami Komisja prowadziła przez wiele miesięcy przedkładając stosowne sprawozdanie. Drugie czytanie projektów miało miejsce w dniu 18 grudnia 1996 roku. Kolejne, trzecie czytanie i uchwalenie kodeksów nastąpiło w dniu 20 marca 1997 roku. Senat zaproponował liczne zmiany w kodeksach (należy podkreślić, że najmniej w Kodeksie karnym wykonawczym), a następnie Sejm dokonał rozpatrzenia owych propozycji i ostatecznie uchwalił kodeksy 6 czerwca 1997 roku. W pierwotnej wersji miały one obowiązywać do 1 stycznia 1998 roku, jednakże tak się nie stało. Sejm przedłużył *vacatio legis*, a kodeksy ostatecznie weszły w życie z dniem 1 września 1998 roku³⁶⁷. Warto pochylić się nad owym przesunięciem w czasie stanowiącym w istocie wynik dyskusji i sporów politycznych, które koncentrowały się głównie wokół prawa karnego oraz polityki kryminalnej państwa. W 1997 roku odbyły się wybory parlamentarne, w wyniku których w Sejmie ukształtowała się nowa koalicja rządowa (Akcja Wyborcza Solidarność oraz Unia Wolności), inna niż w kadencji poprzedniej (Sojusz Lewicy Demokratycznej i Polskie Stronnictwo Ludowe). Wobec nowych projektów kodeksów sceptyczne stanowisko zabierali przede wszystkim politycy Akcji Wyborczej Solidarność.

³⁶⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483).

³⁶⁷ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne...*, s. 67.

Zgodnie z Kodeksem karnym wykonawczym z 1997 roku wyodrębniono następujące rodzaje zakładów karnych:

- dla młodocianych;
- dla odbywających karę po raz pierwszy;
- dla recydywistów penitencjarnych;
- dla odbywających karę aresztu wojskowego.

Ponadto wyszczególnione zostały również typy zakładów karnych:

- zakład karny typu zamkniętego;
- zakład karny typu półotwartego;
- zakład karny typu otwartego.

Warto zaakcentować, iż w treści przepisów zawarty został również zapis wprowadzający następujące systemy odbywania kary pozbawienia wolności:

- system terapeutyczny;
- system programowanego oddziaływania;
- system zwykły³⁶⁸.

Wprowadzenie zaprezentowanych powyżej rozwiązań jest wyrazem zastosowania zasady indywidualizacji w praktyce. Prowadzone w przestrzeni naukowej dyskusje dotyczące nowych kierunków polityki penitencjarnej po 1989 roku oraz reformy systemu penitencjarnego wskazują, iż jednym z powodów wdrożenia powyższego podziału systemów odbywania kary było dążenie do wyeliminowania zróżnicowanych rygorów wykonywania kary pozbawienia wolności i ich zastąpienia. Wskazując na przyczyny wprowadzonych zmian należy wspomnieć również o niewystarczającej skuteczności przymusowych oddziaływań resocjalizacyjnych czy też terapeutycznych realizowanych w jednostkach penitencjarnych. Powodem wprowadzenia trzech systemów odbywania kary pozbawienia wolności było również dążenie do odstąpienia od przymusu resocjalizacji. Takie podejście stanowiło wyraz poszanowania praw osób skazanych i traktowania ich w sposób podmiotowy. Odnajduje to odzwierciedlenie w uzasadnieniu rządowego projektu Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku, w którym stwierdzono, iż dotychczasowe efekty podejmowanych w zakładach karnych

³⁶⁸ B. Stańdo-Kawecka, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, tom XXXIX, s. 110-112.

oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych nie są satysfakcjonujące i odbiegają od oczekiwań. Co więcej, intensywny i postępujący rozwój idei poszanowania praw osób pozbawionych wolności poddał pod wątpliwość przymus resocjalizacji. Podkreślenia wymaga ujęcie zadań wykonywania kary pozbawienia wolności, wyraźnie różniące się od funkcjonującego dawniej. Odnosiło się ono do określenia, iż oddziaływanie resocjalizacyjne zastosowane wobec osoby odbywającej karę winno być jego uprawnieniem lub ofertą ze strony organu wykonującego karę, z której osadzony może, lecz nie musi skorzystać. Owo ograniczenie odnosiło się m.in. do skazanych, wobec których zastosowanie może mieć przymus leczenia na mocy Kodeksu karnego wykonawczego lub przepisy innych ustaw, np. oddziaływanie wobec osób uzależnionych od narkotyków. W opinii ustawodawcy odstąpienie od przymusu resocjalizacji motywowane było zarówno względami aksjologicznymi, do których zaliczyć należy poszanowanie prawa osadzonego do decydowania o samym sobie, jak również względami pragmatycznymi, w odniesieniu do których uznano, iż efektywne może być wyłącznie takie oddziaływanie na dorosłego człowieka, które on sam akceptuje i jako jego podmiot podejmie współpracę z wykonawcami oddziaływania³⁶⁹.

W treści nowego Kodeksu karnego wykonawczego zawarte zostały istotne upoważnienia, na podstawie których następnie wydano liczne przepisy wykonawcze, w tym m.in. kilka istotnych dla tematyki niniejszej pracy rozporządzeń. Należy wymienić rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 12 sierpnia 1998 roku: w sprawie szczegółowego zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego³⁷⁰, w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności³⁷¹, w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania³⁷². Po roku od wejścia w życie nowych kodeksów odbyła się konferencja poświęcona ocenie kodyfikacji. Wśród jej organizatorów wymienia się Instytut Spraw Publicznych, Radę Legislacyjną oraz Rzecznika Praw Obywatelskich. Podczas obrad dokonano oceny obowiązujących kodyfikacji prawnych w świetle doświadczeń praktyki. W rezultacie Minister

³⁶⁹ Ibidem, s. 115-116.

³⁷⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 698).

³⁷¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 699).

³⁷² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 700).

Sprawiedliwości powołał zespół do spraw przygotowania nowelizacji kodeksów karnych, któremu przewodniczył profesor Andrzej Zoll³⁷³. Projekt nowelizacji, który gotowy był na początku 2000 roku, miał na celu w szczególności uzgodnienie przepisów zawartych w Kodeksie karnym wykonawczym z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej oraz wprowadzenie poprawek do niektórych przepisów – błędnych, niejasnych lub stwarzających trudności w praktyce. Ponadto uzupełnienia wymagało kilka regulacji, w tym m.in. w zakresie ograniczenia wolności czy też wykonywania kary grzywny. Co więcej, zaistniała konieczność dostosowania niektórych przepisów Kodeksu karnego wykonawczego, które uległy zmianom od 1997 roku. Dotyczyły one rozmaitych obszarów, m.in. oświaty i ochrony zdrowia. W projekcie nowelizacji zawarte zostały również propozycje nowych regulacji prawnych dotyczących zatrudnienia osób odbywających karę pozbawienia wolności, poprzez które planowano obniżyć koszty pracy osadzonych oraz rozwiązać problem bardzo wysokiego bezrobocia w zakładach karnych. Kompleksowa nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego nastąpiła Ustawą z dnia 24 lipca 2003 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw³⁷⁴. Ustawa weszła w życie z dniem 1 września 2003 roku i wprowadzała liczne zmiany. Poza wyszczególnionymi w projekcie omówionym powyżej, dotyczyły one m.in. dostosowania przepisów do Konstytucji, przeniesienia przepisów z regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności do kodeksu³⁷⁵. Nowelizacje w kolejnych latach niosły kolejne zmiany. Jedną z nich, niezwykle ważną, było wprowadzenie możliwości zastosowania wobec skazanego dozoru elektronicznego. Taka zmiana sposobu odbywania kary pozbawienia wolności została wprowadzona 1 września 2009 roku na mocy Ustawy z dnia 7 września 2007 roku o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego³⁷⁶. Ówczesna polityka kryminalna państwa, mimo oczekiwań wielu specjalistów, nie stała się łagodniejsza. Rzeczywistość przedstawiała się zdecydowanie odmiennie. Liczba osób pozbawionych

³⁷³ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne...*, s. 68.

³⁷⁴ Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2003 nr 142 poz. 1380).

³⁷⁵ Szczegółowe i krytyczne uwagi o nowelizacji Kodeksu karnego wykonawczego z 2003 roku zostały przedstawione w literaturze przedmiotu: T. Bulenda, R. Musidłowski, *Nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego z 2003 r. (analiza i ocena)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003, s. 40-41 oraz T. Szymanowski, *Kodeks karny wykonawczy po nowelizacjach w 2003*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3.

³⁷⁶ Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego (Dz. U. 2007 nr 191 poz. 1366).

wolności zdumiewająco wzrosła (dla porównania w 1998 roku liczba osadzonych wynosiła 55 tysięcy osób, a w połowie 2006 roku karę pozbawienia wolności odbywało 87 tysięcy osób). Sytuacja zmieniła się pod koniec 2009 roku na skutek orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego w przedmiocie niezgodności art. 248 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego z Konstytucją. Wymieniony artykuł wraz z § 2 ust. 4 rozporządzenia w sprawie trybu postępowania właściwych organów w wypadku, gdy liczba osób odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych lub aresztach śledczych przekroczy w skali kraju ogólną pojemność tych zakładów, można uznać za sprzeczne z Konstytucją (art. 41 ust. 4 odnoszący się do humanitarnego traktowania osadzonych, art. 40 dotyczącego zakazu tortur oraz poniżającego traktowania, a także art. 30 traktującego o nienaruszalności godności ludzkiej i jej ochronie)³⁷⁷. Przyczyniło się to do zredukowania liczby osób odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych. Niewątpliwie zmniejszenie populacji więziennej wiązało się również z orzekanymi przez sądy odszkodowaniami za niewłaściwe warunki odbywania kary w warunkach przełudnienia jednostek penitencjarnych³⁷⁸. Na uwagę zasługują również stosunki społeczne panujące w społeczności więziennej, które ulegają zdecydowanie negatywnym zmianom w sytuacji przełudnienia zakładów karnych. Gromadzące się negatywne emocje dają początek procesom społecznym zmierzającym do zanegowania panującego w więziennictwie stanu rzeczy. Jak twierdził Paweł Moczydłowski, prowadzi to nieuchronnie do radykalizacji społeczności więziennej – nie tylko osadzonych, ale również funkcjonariuszy Służby Więziennej. Było to zauważalne w latach, w których populacja osadzonych rosła, a następnie utrzymywała się na poziomie przekraczającym pojemność jednostek penitencjarnych, natomiast działania inicjowane i prowadzone przez resort sprawiedliwości okazywały się nie być wystarczająco skuteczne³⁷⁹. W kolejnych latach Kodeks karny wykonawczy był poddawany dalszym nowelizacjom wprowadzającym zmiany m.in. w zakresie monitoringu cel mieszkalnych w zakładach

³⁷⁷ *Rzecznik Praw Obywatelskich w sprawie realizacji wyroku Trybunału Konstytucyjnego*, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/755488,rpo-w-sprawie-realizacji-wyroku-tk.html>, [dostęp: 10.11.2023].

³⁷⁸ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne...*, s. 71.

³⁷⁹ P. Moczydłowski, *Przeludnienie więzień. O konsekwencjach populizmu penalnego i ideologizacji polityki kryminalnej w Polsce dla więziennictwa*, [w:] *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, red. K. Krajewski, B. Stańdo-Kawecka, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 486.

karnych, kwestii zatrudnienia osadzonych, a także przeludnienia jednostek penitencjarnych. Istotne i warte przytoczenia zmiany wprowadzono nowelizacją ustawy w 2011 roku³⁸⁰. Jej celem było usprawnienie postępowania wykonawczego, a zmiany dotyczyły przede wszystkim:

- zasad zaskarżalności postanowień w postępowaniu wykonawczym;
- zniesienia zasady udziału stron we wszystkich posiedzeniach;
- zasad wykonalności postanowień w postępowaniu wykonawczym;
- ograniczenia przesłanek materialnych udzielania warunkowego zwolnienia do postawy, właściwości i warunków osobistych osoby skazanej, a także okoliczności dotyczących jej zachowania po popełnieniu przestępstwa (uwzględniając również czas odbywania kary pozbawienia wolności);
- rezygnacji z odraczania wykonania kary grzywny lub rozłożenia jej na raty.

Omawiając wprowadzone zmiany należy podkreślić, iż wspomniana nowelizacja wzbudzała wątpliwości. Odnosiły się one m.in. do procedury rozpatrywania skarg składanych przez osadzonych oraz tymczasowo aresztowanych, ponieważ nowelizacja wprowadzała również potencjalne ograniczenia w możliwości skarżenia się na niektóre aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności. Co więcej, warto wspomnieć iż zmiany odnosiły się także do obligatoryjnego udziału obrońcy w postępowaniu wykonawczym w sytuacji, gdy osoba oskarżona nie posługuje się językiem polskim. W świetle wprowadzonych zmian przyznanie przez sąd obrońcy w przypadku zaprezentowanym powyżej stało się uznaniowe. Zmiany obejmowały również zasady kierowania skazanych do zakładów karnych poprzez usunięcie z treści przepisów przesłanki o bliskości miejsca zamieszkania osoby pozbawionej wolności. Kolejne budzące wątpliwości zmiany dotyczyły usunięcia z przepisów przesłanki kryteriów zdrowotnych jako jednego z warunków udzielenia skazanemu przerwy w odbywaniu kary. Wprowadzane nowelizacją zmiany wzbudzały wątpliwości i obawy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka jako zabezpieczające prawa osób skazanych na karę pozbawienia wolności w sposób niewystarczający³⁸¹. Istotna nowelizacja Kodeksu postępowania karnego została wprowadzona Ustawą z dnia 27 września 2013 roku o

³⁸⁰ Ustawa z 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2011 nr 240 poz. 1431).

³⁸¹ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne...*, s. 72.

zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw³⁸². W roku 2015 miała miejsce szeroko zakrojona zmiana Kodeksu karnego, która korespondowała z nowelą z dnia 27 września 2013 roku oraz z kolejną nowelizacją Kodeksu karnego wykonawczego wprowadzoną Ustawą z dnia 20 lutego 2015 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw³⁸³. Wspomniane ustawy, które weszły w życie z dniem 1 lipca 2015 roku, miały doprowadzić do istotnych zmian systemowych w zakresie modelu procesu karnego, a także instrumentów polityki karnej. Inicjatywa w zakresie powyższych zmian pochodziła od Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego, która funkcjonowała pod przewodnictwem profesora Andrzeja Zolli w latach 2009-2013. W latach 2011-2014 w Ministerstwie Sprawiedliwości priorytetem uczyniono kwestię reformy wymiaru sprawiedliwości w zgodzie z założeniami wspomnianej inicjatywy. Prace nad nią częściowo prowadzone były również w nowej kadencji Komisji Kodyfikacyjnej, której przewodniczył profesor Piotr Hofmański. Przygotowywane projekty zakresem obejmowały systemowe nowelizacje prawa karnego. W trakcie prowadzonych prac pojawiły się kontrowersje wynikające z różnicy stanowisk zajmowanych przez Komisję Kodyfikacyjną i Ministerstwo Sprawiedliwości w kwestii sposobu rozwiązania problemu systemowego praktycznie niewykonania kary pozbawienia wolności, co stanowiło rezultat znacznego stosowania orzeczeń probacyjnych. Nowe problemy i ograniczenia powstały po rozpoczęciu pracy nad nowelizacją przez Sejm. Omawiając wyżej wymienione nowelizacje w ujęciu całościowym należy podkreślić, iż niosły one ze sobą wizję dokonania zmian w systemie wymiaru sprawiedliwości na skutek realizacji kilku zasadniczych założeń. Jako pierwsze z nich należy wymienić zwiększenie efektywności procesu karnego. Kolejne dotyczyło zwiększenia polaryzacji represji prawnokarnych, co planowano osiągnąć poprzez odstąpienie od dominacji probacji w postaci orzekania kilku typowych wymiarów kary pozbawienia wolności z możliwością warunkowego zawieszenia jej wykonywania w sprawach występku zagrożonych karą pozbawienia wolności do lat 5 i skierowanie się ku zwiększeniu udziału kar wolnościowych, a w przypadku poważniejszych występku

³⁸² Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2013 poz. 1247, ze zm.).

³⁸³ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2015 poz. 396).

zastosowanie kar mieszanych, ewentualnie bezwzględnej kary pozbawienia wolności³⁸⁴. Jako ostatni cel należy wyszczególnić ograniczenie populacji więziennej uwzględniając również osadzonych, którzy powinni odbywać karę pozbawienia wolności na skutek zarządzenia wykonania kary, która wcześniej została zawieszona (jednokrotnie lub wielokrotnie). W kolejnych latach przeprowadzano dalsze nowelizacje kodeksów.

Największa od lat reforma Kodeksu karnego nastąpiła na mocy Ustawy z dnia 7 lipca 2022 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw³⁸⁵. Wprowadzone zmiany dają wyraz zaostrzenia polityki karnej. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż dotyczą one zarówno istotnych instytucji części ogólnej kodeksu, jak również części szczególnej³⁸⁶. W części ogólnej reforma dotyczy odpowiedzialności karnej małoletnich, katalogu kar raz środków karnych. Wśród najważniejszych zmian należy wymienić m.in. podwyższenie górnej granicy kary pozbawienia wolności z 15 do 30 lat i zlikwidowanie osobnej kary 25 lat pozbawienia wolności, wprowadzenie możliwości orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia, wydłużenie okresu przedawnienia zbrodni zabójstwa z 30 do 40 lat, wydłużenie okresu po którym osadzeni mogą ubiegać się o warunkowe zwolnienie, wprowadzenie nowego rodzaju środka karnego obejmującego utratę posiadanego stopnia wojskowego oraz powrót do stopnia szeregowego, a także rozszerzenie zakresu środka karnego w postaci zakazu kontaktowania się z daną osobą – obejmuje on wszelkie próby zmierzające do nawiązania przez sprawcę kontaktu z osobą chronioną, również za pośrednictwem innych osób lub przy zastosowaniu sieci teleinformatycznej. Ponadto należy również wspomnieć, iż wprowadzono nowe typy przestępstw (przyjęcie zlecenia zabójstwa człowieka, dokonanie zaboru tablicy rejestracyjnej pojazdu mechanicznego), zaostrzono kary za przestępstwa o charakterze seksualnym i pedofilię. Omawiając powyższą reformę Kodeksu karnego warto podkreślić, iż część przepisów nie weszła w życie z dniem 1 października i zostanie wprowadzona w późniejszym terminie³⁸⁷.

³⁸⁴ Z. Hołda, J. Hołda, J. Migdał, B. Żurawska, *Prawo karne...*, s. 74.

³⁸⁵ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2022 poz. 2600).

³⁸⁶ *Przełomowa reforma Kodeksu karnego czeka na podpis Prezydenta RP*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/przelomowa-reforma-kodeksu-karnego-czeka-na-podpis-prezydenta-rp>, [dostęp: 10.11.2023].

³⁸⁷ *Zmiany w Kodeksie karnym w 2023 roku*, <http://karne.pl/prawo/zmiany-w-kodeksie-karnym-w-2023-roku>, [dostęp: 10.11.2023].

Podsumowując podjęte w niniejszym podrozdziale rozważania można stwierdzić, iż polska polityka karania jawi się od lat jako niezwykle punitywna, czego odzwierciedleniem są utrzymujące się na bardzo wysokim poziomie wartości współczynnika prizonizacji. Polityka karna w istocie odnosi się do doboru, zgodnie z określonymi kryteriami, odpowiednich środków do osiągnięcia pożądaných celów w obszarze społecznej kontroli zjawiska przestępczości. Decyzje, które są podejmowane w przedmiocie tak określonej polityki karnej mogą mieć charakter polityczny, co oznacza, iż na ich kształt może mieć wpływ proces konkurencji o władzę polityczną w państwie. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na tło zachodzących w ustawodawstwie karnym zmian, które może wyraźnie wskazywać, iż zmianom w podejściu do karania i wykonywania kary pozbawienia wolności towarzyszyły toczące się lub nadchodzące zmiany na scenie politycznej. Z polityką karną nierozzerwalnie wiąże się polityka penitencjarna, która odnosi się do wykonywania kary pozbawienia wolności. Aktualnie wprowadzane zmiany, które określić można jako zaostrzające politykę karną i penitencjarną, mogą mieć istotne znaczenie dla podmiotów będących ich realizatorami, przede wszystkim w odniesieniu do polityki penitencjarnej – instytucji penitencjarnych oraz Służby Więziennej.

4.2. Więziennictwo polskie po 1989 roku

Rok 1989 dla Polski oznaczał upadek totalitaryzmu, odrodzenie demokracji i nadziei na wolność. W jednostkach penitencjarnych w całym kraju był to okres niezwykle burzliwy, obfitujący w trudne, a niekiedy dramatyczne sytuacje. Butny wybuchające w więzieniach w całej Polsce doprowadziły do sytuacji kryzysowych, w których najważniejsi decydenci resortowi i rządowi musieli podjąć działania zmierzające do opanowania sytuacji i uspokojenia protestów, a w dalszej perspektywie do zmian w polskim systemie penitencjarnym i reformy Służby Więziennej³⁸⁸. Okres PRL-u w więziennictwie upłynął pod znakiem funkcjonowania dwóch wymiarów rzeczywistości. Jedna z nich, oficjalna i ukazywana na łamach czasopism poświęconych tematyce penitencjarnej, prezentowała sukcesy kadry więziennej oraz nieustanne podnoszenie

³⁸⁸ W. S. Kosiacki, *Organizacja systemu penitencjarnego w Polsce po 1989 roku*, „Studia Gdańskie” 2018, tom XLIII, s. 117.

wykształcenia i kwalifikacji zawodowych funkcjonariuszy. Rzadkością były wzmianki na temat patologii etosu pracy personelu penitencjarnego czy też braku dyscypliny wśród funkcjonariuszy. Druga rzeczywistość, oddająca realny obraz więziennictwa i ukazująca jego ówczesne problemy, dostępna była wyłącznie dla nielicznych osób piastujących ważne stanowiska w Służbie Więziennej³⁸⁹. Istotnie utrudniało to podjęcie kompleksowej reformy więziennictwa w omawianym okresie. Ponadto specyfika instytucji totalnej i jej cechy typowe, odizolowanie jednostek penitencjarnych od społeczeństwa i długoletnie ograniczenia kontaktów ze światem zewnętrznym przyczyniły się do ukształtowania negatywnego obrazu polskiego więziennictwa oraz formacji. Mimo warunków niesprzyjających wprowadzaniu zmian okres transformacji ustrojowej oznaczał początek przemian, które zakresem objęły Służbę Więzienną, a także system penitencjarny i jego relację z otoczeniem społecznym.

W 1989 roku w Polsce rozpoczął się proces przeobrażeń dotyczących ustroju państwa i najważniejszych zasad jego organizacji. Dalszym krokiem stało się objęcie reformą również więziennictwa, do którego należało włączyć idee i założenia wynikające z prawa międzynarodowego. Rozpoczęło się proklamowanie praw człowieka, których respektowania głośno domagali się więźniowie w minionych latach. Do eskalacji niezadowolenia osadzonych doprowadziła informacja o planowanej amnestii w 1989 roku, która nie miała objąć recydywy. Należy również wspomnieć, iż buntowali się nie tylko więźniowie. Niezadowolenie wyrażała część funkcjonariuszy Służby Więziennej. W jednym z zakładów karnych w kraju doszło do zabarykadowania się kadry i wysunięcia żądań usunięcia nowego naczelnika. Miały miejsce również absurdalne sytuacje, w których jednocześnie protestowali przeciwko więziennej rzeczywistości więźniowie i funkcjonariusze³⁹⁰. Przełomowym sygnałem, który zwiastował nadchodzące zmiany było odstąpienie od codziennego apelu. W społeczności osadzonych określane było to odstąpieniem od „kostki” stanowiącej kluczowy element więziennego porządku dnia. Wspomniane określenie swą genezą sięga do sposobu składania więziennego mundurka i okrycia wierzchniego, który każdy z osadzonych musiał złożyć w kostkę podczas wieczornego apelu, umieścić na taborecie, pod którym stawiał buty. Rzeczy te

³⁸⁹ R. Szczepanik, *Prowadzenie badań naukowych w warunkach izolacji więziennej*, [w:] *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*, red. I. Kuźma, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 77.

³⁹⁰ K. Lenart-Kłoś, *Etos pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2020, s. 56.

więźniowie pozostawiali przed zamkniętą na noc celą. Miało to zapobiegać ucieczkom, gdyż wierzono, iż osadzeni bez ubrań nie podejmą jej próby. Porzucenie tej praktyki bez wcześniejszego poinformowania wprowadziło skazanych w konsternację. W dniu 1 października 1991 roku funkcjonariusze po prostu nie pojawili się na wieczornym apelu, a więźniowie doszli do wniosku, że musieli o nim zapomnieć. Gdy sytuacja powtarzała się każdego dnia przez kilka tygodni osadzeni zrozumieli, że nadchodzą zmiany i z niepokojem oczekiwali co przyniosą kolejne tygodnie³⁹¹. Wówczas stanowisko Dyrektora Generalnego Służby Więziennej objął Paweł Moczydłowski pełniący tę funkcję w latach 1990-1994. W tym okresie widoczny był nacisk na system przepustek i warunkowe zwolnienia. Należy również podkreślić, iż rozpoczął się proces zmian w relacjach funkcjonariuszy z osadzonymi. Bezpośredni wpływ na to miała zmiana w sposobie traktowania skazanych. Zyskali oni w tej relacji podmiotowość, funkcjonariusze odstąpili od zwracania się do więźniów w sposób pozbawiony szacunku, czego jednym z przejawów było m.in. stosowanie bezosobowej formy „wy”. Kolejnym krokiem ku zmianom stało się przyznanie osadzonym prawa do posiadania w celi mieszkalnej sprzętów domowych oraz korzystania z prywatnej odzieży. Wprowadzane zmiany, zapoczątkowane przez nowego Dyrektora Generalnego, zmierzały zdecydowanym krokiem do odejścia od systemu totalitarnego w zarządzaniu. Kadra penitencyjna zaczęła traktować osoby pozbawione wolności w sposób podmiotowy i z poszanowaniem praw człowieka, co w ówczesnych czasach można określić jako nad wyraz liberalne podejście. Należy również podkreślić, iż zgodnie z prawem każdego człowieka do ochrony zdrowia, uwaga została zwrócona w tym właśnie kierunku, istotna stała się kwestia profilaktyki i leczenia osób odbywających karę pozbawienia wolności, ze szczególnym uwzględnieniem chorób zakaźnych (podjęta została kwestia HIV i AIDS wśród więźniów) oraz uzależnień. Istotne zmiany wprowadzono również w obszarze kontaktów ze światem zewnętrznym. Więźniowie zyskali możliwość utrzymywania relacji rodzinnych poprzez regularne kontakty w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Zmiany przeprowadzono również na płaszczyźnie organizacyjno-strukturalnej. Zlikwidowano jednostki organizacyjne średniego szczebla, a ich zadania przejął

³⁹¹ A. Biezuński, *Przeobrażenia Służby Więziennej...*, s. 106.

Centralny Zarząd Zakładów Karnych, a także zakłady karne i areszty śledcze. Jednostki drugiego stopnia funkcjonowały bardzo krótko. Rozpoczęły one swą działalność w wyniku reorganizacji 1 listopada 1990 roku jako rejonowe zakłady karne i rejonowe areszty śledcze. Na mocy Ustawy z dnia 26 kwietnia 1996 roku o Służbie Więziennej³⁹² wspomniane jednostki drugiego stopnia zlikwidowano 31 sierpnia 1996 roku. Stworzyło to konieczność powołania instytucji stanowiących organa pośrednie pomiędzy Centralnym Zarządem Służby Więziennej a jednostkami na szczeblu podstawowym. Dnia 15 września 1996 roku utworzono 15 okręgowych inspektoratów Służby Więziennej, które obejmowały areszty śledcze, zakłady karne i ośrodki doskonalenia kadr. Ośrodki szkolenia kadry penitencjarnej włączone zostały do struktury Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Należy podkreślić, iż lata 1990-1997 to okres, w którym stopniowo odstępowano od modelu więzienia represyjnego i kierowano się ku modelowi prospołecznemu. Poza wspomnianymi powyżej zmianami dotyczącymi organizacji, struktury i wymiany kadry penitencjarnej, okres ten upłynął pod znakiem zmian w procedurach postępowania z osadzonymi i poszukiwaniu nowych metod resocjalizacji. Co niezwykle istotne, dostrzegano rolę nauki i ekspertów, a także korzystano z wymiany wiedzy i doświadczeń zdobytych w praktyce. Wyrazem tego były sympozja o tematyce więziennictwa, a także rozpoczęcie badań naukowych w zakładach karnych³⁹³. Uwaga badaczy zwrócona została na rozwijającą się podkulturę więzienną, a także na grupę osadzonych tworzoną przez kobiety. Wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły dostrzec, iż istnieje potrzeba odrębnej pracy ze skazanymi kobietami. Polityka penitencjarna zmieniała się i zmienić musieli się również funkcjonariusze. Służba Więzienna została poddana przeobrażeniom w celu stworzenia formacji przygotowanej do profesjonalnej realizacji założeń polityki penitencjarnej.

4.2.1. Służba Więzienna – struktura formacji, kształcenie kadry, zadania i specyfika pracy poszczególnych kategorii personelu penitencjarnego

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że w latach dziewięćdziesiątych kadra penitencjarna stanowiła niezwykle rzadki przedmiot badań naukowców. Prace badawcze,

³⁹² Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. 1996 nr 61 poz. 283).

³⁹³ K. Lenart-Kłóś, *Etos pracy...*, s. 57.

które wiązały się z więziennictwem i prowadzone były w warunkach izolacji penitencjarnej koncentrowały się przede wszystkim na populacji osadzonych. Mimo iż zdecydowanie dostrzegano rolę Służby Więziennej w procesie prawidłowego i efektywnego wykonywania kary pozbawienia wolności, rzadko wypełniała ona treść publikacji w czasopiśmie poświęconych tematyce penitencjarnej. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż we wspomnianym okresie ta kwestia również zaczęła ulegać zmianom. Impulsem do tego stały się sympozja i konferencje, na których podkreślano rolę formacji, zauważano potrzebę prowadzenia dyskusji o jej uwarunkowaniach społecznych, politycznych, gospodarczych i historycznych. Co więcej, podejmowano również kwestię bieżących problemów zawodowych Służby Więziennej. W następstwie tego więziennictwo stopniowo i powoli otwierało się na otoczenie zewnętrzne i współpracę z nim. Umożliwiono ośrodkom akademickim prowadzenie badań w zakładach karnych, nawiązywano współpracę z organizacjami pozarządowymi, częściej kontaktowano się z mediami. Warto podkreślić, iż społeczne wyobrażenia i przekonania na temat zawodu więziennika są często rozbieżne z rzeczywistą specyfiką pracy Służby Więziennej. Jednocześnie należy zaakcentować, iż owo wyobrażenie stanowi niezwykle istotny czynnik, który stabilizuje codzienną praktykę tego zawodu. Personel więzienny na przestrzeni lat ulegał przeobrażeniom. Dzieje narodu polskiego w XX wieku miały swój obraz również za więziennymi murami. Okoliczności te wpłynęły również znacząco na postrzeganie formacji i prestiż tego zawodu. Okres transformacji ustrojowej zapoczątkował nową erę w więziennictwie. Reforma przepisów wykonawczych i zmiany w zakresie procesu wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania wymusiły również jakościowe zmiany pełnienia służby w jednostkach penitencjarnych³⁹⁴.

Po 1989 roku struktura Służby Więziennej poddana została przeobrażeniom. Miała się ona stać formacją apolityczną. Jako główne zadanie Służby Więziennej określono służenie dobru państwa i obywateli. Polityka penitencjarna, w której szczególne miejsce w tym okresie zajmowała idea resocjalizacji osadzonych, formułowała również nowe wymagania wobec personelu więziennego. Należy wspomnieć, iż w latach dziewięćdziesiątych odnotowano istotny spadek liczby

³⁹⁴ J. Migdał, *Służba Więzienna – model a rzeczywistość. Próba oceny*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 1, s. 140.

zatrudnionych osadzonych, a dotychczas to właśnie praca stanowiła główny środek oddziaływań resocjalizacyjnych i dawała skazanym szansę na łatwiejszy powrót do życia w społeczeństwie po odbyciu kary³⁹⁵. Zrodziło to potrzebę odnalezienia innego sposobu na skuteczne i efektywne oddziaływania resocjalizacyjne, które byłyby zgodne z europejskimi normami i zaleceniami postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Oczekiwanym następstwem stał się wzrost wymagań stawianych osobom kandydującym do Służby Więziennej, a także rosnące oczekiwania co do jakości pracy personelu więziennego. Szeroko zakrojone zmiany stwarzały konieczność doboru odpowiedniej kadry składającej się z osób posiadających właściwe wykształcenie i kwalifikacje do pracy z różnymi kategoriami osadzonych. Proces wymiany kadry penitencjarnej rozpoczął się po 1988 roku, a najintensywniej przebiegał w latach 1990-1991. Wówczas zwolniono ze służby 5252 funkcjonariuszy i przyjęto 5861 nowych osób, co stanowiło odpowiednio 26,7% i 29,8% ogółu całej kadry penitencjarnej. W kolejnych latach (1992-1995) proces ten przebiegał zdecydowanie łagodniej. Od 1989 roku, w którym rozpoczęto kompleksową reformę więziennictwa, do roku 1995 wymianie uległo 40% kadry, z czego część funkcjonariuszy odeszła z szeregów Służby Więziennej na wcześniejszą emeryturę lub rentę, czego powodem były nasilające się obawy przed pełnieniem służby w nowych, nieznanych warunkach zreformowanej formacji³⁹⁶. Należy podkreślić, iż na skutek przeprowadzonych zmian udało się stworzyć Służbę Więzienną nowej jakości. Obniżono przeciętny wiek funkcjonariuszy, a także zdecydowanie wzrosła liczba osób z wykształceniem średnim i wyższym. Do służby zaczęto przyjmować więcej kobiet. Tak przeprowadzone zmiany pozwoliły przeobrazić Służbę Więzienną w dobrze wykształconą i wyszkoloną, „odideologizowaną” formację, która posiadała przygotowanie i właściwe kompetencje do realizacji misji zdefiniowanej dla formacji, która wraz z rozpoczęciem przemian ustrojowych została określona w formie trzech haseł: ochrona społeczeństwa, humanitarne oraz praworządne traktowanie osób pozbawionych wolności, a także resocjalizacja skazanych. Coraz staranniej przestrzegano praw osób pozbawionych wolności, co niestety nie spotykało się z aprobatą społeczeństwa. Należy wyraźnie podkreślić, iż przemiany, które zaszły w systemie

³⁹⁵ M. Kuć, *Środki oddziaływania penitencjarnego na gruncie prawa karnego wykonawczego*, [w:] *O więzieniu interdyscyplinarnie*, red. J. D. Pol, Wydawnictwo Episteme, Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2021, s. 32.

³⁹⁶ A. Biezuński, *Przeobrażenia Służby Więziennej...*, s. 101-102.

penitencjarnym i sposobie wykonywania kary pozbawienia wolności określić można jako uspołecznienie więziennictwa. Od 1989 roku rozpoczął się udział społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, co należy postrzegać jako niezwykłą wartość dodaną, gdyż zwiększa to szansę na pozytywną readaptację społeczną osadzonych³⁹⁷.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 roku o Służbie Więziennej³⁹⁸ stanowi podstawowy dokument w zakresie regulacji pracy funkcjonariuszy w jednostkach penitencjarnych. Zgodnie z treścią wspomnianej ustawy Służba Więzienna „jest umundurowaną i uzbrojoną formacją apolityczną podległą Ministrowi Sprawiedliwości, posiadającą własną strukturę organizacyjną”³⁹⁹. Dnia 19 grudnia 2017 roku, w okresie wdrażania kompleksowej reformy polskiego więziennictwa, rząd przyjął projekt całościowej reformy naboru i szkolenia kadry Służby Więziennej, który przygotowywany był przez Ministerstwo Sprawiedliwości pod nadzorem wiceministra Patryka Jakiego. Uwagę skierowano na brak zaplecza akademickiego formacji, dlatego też zasadniczym filarem zaprojektowanych zmian stało się utworzenie uczelni resortowej Służby Więziennej. Szkoła wyższa, która została powołana w celu realizacji wielokierunkowego kształcenia i przygotowania przyszłych (i obecnych) funkcjonariuszy do pełnienia służby w warunkach instytucji totalnej w sposób harmonijny łączy fachową wiedzę specjalistów i badaczy z dziedziny resocjalizacji, bezpieczeństwa czy kryminologii z kształceniem praktycznym bazującym na doświadczeniu praktyków, penitencjarystów. Utworzenie Akademii Wymiaru Sprawiedliwości⁴⁰⁰ jawi się jako przełomowy krok w kształceniu profesjonalnej kadry Służby Więziennej. Zgodnie z przyjętym przez rząd projektem wprowadzono służbę kandydacką. W praktyce oznacza to, iż studenci uczelni resortowej Służby Więziennej w momencie rozpoczęcia studiów przystępują do formacji właśnie w ramach służby kandydackiej, podczas której będą oni wykonywali określone obowiązki w jednostkach penitencjarnych. Kolejnymi istotnymi zmianami wprowadzonymi przez przyjęty projekt są egzaminy oficerskie. Dzięki wdrażanym modyfikacjom zasady i warunki awansu kadry oficerskiej stały się przejrzyste i zrozumiałe: do mianowania na

³⁹⁷ P. Stępiak, *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczeniu przestrzeni penitencjarnej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017, s. 19-20.

³⁹⁸ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2010 nr 79 poz. 523).

³⁹⁹ Ibidem, art. 1.

⁴⁰⁰ Uczelnia funkcjonuje pod tą nazwą od 1 września 2023 r., początkowo utworzona jako Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie, a następnie Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości.

stopień oficera niezbędne jest ukończenie studiów wyższych lub podyplomowych na uczelni Służby Więziennej, a także zdanie egzaminów oficerskich. Ponadto zgodnie z reformą wprowadzono szkolenia dla pracowników cywilnych, co jest istotną zmianą, gdyż wcześniej odpowiednim szkoleniom podlegali wyłącznie funkcjonariusze. Uwaga zwrócona została na zakres obowiązków pracowników cywilnych wykonujących często zadania zbliżone do tych, które realizują funkcjonariusze. Wobec powyższego zasadnym jest objęcie ich regularnymi szkoleniami umożliwiającymi podnoszenie kompetencji i kwalifikacji do wykonywania pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych. Dalsze zmiany w formacji nastąpiły na mocy uchwalonej przez Sejm w dniu 22 lipca 2022 roku nowelizacji ustawy o Służbie Więziennej⁴⁰¹. Zgodnie z jej treścią utworzony został Inspektorat Wewnętrzny Służby Więziennej uprawniony do prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych i administracyjno-porządkowych. W zakresie jego kompetencji znajduje się rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw, których dopuszczają się osoby tymczasowo aresztowane oraz osadzone. Zmiany objęły również zwiększenie autonomii uczelni resortowej Służby Więziennej, a jej organem decydującym jest rektor (wcześniej Dyrektor Generalny Służby Więziennej). W treści artykułu 2 wspomnianej ustawy określone zostały zadania realizowane przez formację w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz tymczasowego aresztowania, a także środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności.

Jako główne zadania Służby Więziennej określa się:

- prowadzenie oddziaływań penitencjarnych oraz resocjalizacyjnych wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności. Wspomniane oddziaływania realizowane są przede wszystkim poprzez organizowanie pracy umożliwiającej skazanym nabycie kwalifikacji zawodowych, nauczanie osadzonych, organizację zajęć kulturalno-oświatowych, a także z zakresu sportu i kultury fizycznej. Ponadto realizowane są również specjalistyczne działania terapeutyczne;
- wykonywanie tymczasowego aresztowania w sposób zabezpieczający prawidłowy tok postępowania karnego o przestępstwo czy też przestępstwo skarbowe;

⁴⁰¹ Ustawa z dnia 22 lipca 2022 r. o zmianie ustawy o Służbie Więziennej oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2022 poz. 1933).

- zapewnienie humanitarnych warunków bytowych, respektowania praw oraz poszanowania godności wszystkim osobom skazanym na karę pozbawienia wolności, tymczasowo aresztowanym, a także osobom, wobec których wykonywane są kary pozbawienia wolności i środki przymusu skutkujące pozbawieniem wolności. Ponadto zapewnia się osadzonemu prawo do korzystania z opieki zdrowotnej oraz religijnej;
- traktowanie osób pozbawionych wolności w zgodzie z zasadą humanitaryzmu;
- zapewnienie społeczeństwu ochrony przed sprawcami przestępstw czy też przestępstw skarbowych, którzy osadzeni są w zakładach karnych i aresztach śledczych;
- utrzymanie porządku i bezpieczeństwa w zakładach karnych i aresztach śledczych;
- wykonywanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej tymczasowego aresztowania, a także kar pozbawienia wolności i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności, jeżeli mają być wykonywane w zakładach karnych i aresztach śledczych oraz jeżeli wynikają z realizacji orzeczenia, który wydał właściwy do tego organ;
- prowadzenie Centralnej Bazy Danych Osób Pozbawionych Wolności;
- prowadzenie wspólnych działań z odpowiednimi służbami innych państw, a także z organizacjami międzynarodowymi zgodnie z treścią postanowień umów i postanowień międzynarodowych;
- realizacja czynności wykonywanych przez podmioty, o których mowa w art. 43g § 1 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, w przypadku powierzenia tych czynności przez Ministra Sprawiedliwości;
- edukacja prawna młodzieży w zakresie zapobiegania przestępstwom⁴⁰².

Zdefiniowane w ustawie i zaprezentowane powyżej główne zadania Służby Więziennej wyraźnie wskazują, iż do prawidłowego i skutecznego wykonywania kary pozbawienia wolności niezbędny jest dobrze wykształcony, wykwalifikowany i odpowiednio zmotywowany personel penitencjarny. Co więcej, do zadań formacji należy aktualnie również całościowa obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego, zapewnienie porządku i bezpieczeństwa w urzędzie obsługującym Ministra Sprawiedliwości i w Prokuraturze Krajowej w zakresie określonym w drodze zarządzenia przez Ministra

⁴⁰² Ibidem.

Sprawiedliwości z inicjatywy własnej lub na wniosek Prokuratora Krajowego. Ponadto po dokonanej nowelizacji do zakresu zadań Służby Więziennej dodano również możliwość współdziałania w edukacji młodzieży związanej z kształtowaniem postaw obywatelskich, proobronnych i patriotycznych w zakresie określonym przez Ministra Sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw oświaty i wychowania⁴⁰³. W ramach Służby Więziennej funkcjonują następujące działy: Dział Ochrony, Dział Penitencjarny, Dział Kwatermistrzowski, Dział Kadr, Dział Finansowy, Dział Ewidencji, Dział Organizacyjno-Prawny, Dział Łączności i Informatyki, Służba Zdrowia oraz Ośrodek Diagnostyczny. W literaturze przedmiotu wyszczególnia się określone kategorie personelu penitencjarnego:

- personel ochronny, którego działania koncentrują się na zapewnieniu bezpieczeństwa zarówno osadzonych jak i funkcjonariuszy oraz pracowników jednostki;
- personel obsługi zajmujący się sprawami dotyczącymi przyjęć i zwolnień osadzonych, a także zapewnieniem im właściwych warunków socjalno-bytowych oraz opieki sanitarno-medycznej;
- personel administracyjny, do którego obowiązków należy zarządzanie zakładem karnym lub aresztem śledczym, prowadzenie właściwej polityki kadrowej oraz obsługi prawnej, a także zatrudnianie osób odbywających karę pozbawienia wolności;
- personel resocjalizacyjny zajmujący się diagnostyką penitencjarną, a także realizowaniem oddziaływań resocjalizacyjnych, organizacją zajęć terapeutycznych i współpracą z rodzinami osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz instytucjami zewnętrznymi⁴⁰⁴.

Należy wyraźnie podkreślić, iż prawidłowe współdziałanie i wzajemne uzupełnianie się wyszczególnionych kategorii personelu penitencjarnego jest kluczowe dla prawidłowego realizowania zadań powierzonych formacji.

Podejmując kwestię kategorii personelu penitencjarnego oraz specyfiki pracy w warunkach instytucji totalnej jaką są zakłady karne i areszty śledcze, należy zwrócić szczególną uwagę na tę część kadry Służby Więziennej, która pracuje w bezpośrednim kontakcie z osadzonymi. Jest to tzw. personel „pierwszej linii”, który zdecydowanie bardziej narażony jest na niebezpieczeństwo, a nawet zagrożenie życia aniżeli

⁴⁰³ Ibidem.

⁴⁰⁴ K. Lenart-Kłoś, *Etos pracy...*, s.74.

pracownicy wykonujący zadania administracyjne lub kadrowe. Niezwykle istotnym jest, by funkcjonariusze należący do tej grupy posiadali umiejętność współdziałania, ale również by mogli i chcieli wzajemnie sobie ufać. Realizując obowiązki, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej i wszystkich osób znajdujących się na jej terenie ważnym jest, by personel uwzględniał różne możliwe scenariusze przebiegu wydarzeń w więzieniu, również te najgorsze i był na nie przygotowany⁴⁰⁵. Wszystko to, co dzieje się w zakładzie karnym musi być zrozumiałe i przejrzyste dla funkcjonariuszy, a także innych osób, które w nim przebywają. Nie ulega żadnym wątpliwościom, iż warunki pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych są trudne, pełne wyzwań, ryzyka i zagrożeń, a tym samym wymagają one umiejętności dostosowywania się do różnych, często nieprzewidzianych i napięciowych sytuacji. Momentów stresujących, kryzysowych czy niosących ze sobą zagrożenia nie brakuje w codzienności więziennej. Część antagonizmów funkcjonariusze są w stanie załagodzić, jednakże należy podkreślić, iż zdarzają się sytuacje od nich niezależne, które w praktyce niosą ze sobą znaczące trudności⁴⁰⁶. Największa odpowiedzialność za utrzymanie bezpieczeństwa i porządku wewnątrz jednostek penitencjarnych spoczywa na funkcjonariuszach działu ochrony. Należy zaakcentować, iż porządek w zakładach karnych traktować można jako pewną całość uwarunkowań oraz wyzwań dotyczących życia i funkcjonowania w jednostkach penitencjarnych. W literaturze przedmiotu podejmującej powyższą tematykę podkreśla się, iż porządek odnosić można do uporządkowanego oraz, co niezwykle istotne, opartego na godnym, ludzkim i wyrażającym wzajemny szacunek współistnieniu w więziennej przestrzeni personelu penitencjarnego i osób odbywających karę pozbawienia wolności. Obie grupy zawsze winny mieć na uwadze cel pobytu osadzonych w jednostkach penitencjarnych. Nie jest możliwe, by te relacje zawsze kształtowały się w sposób bezkonfliktowy i jednomyślny. Jednakże dla osiągnięcia celu określonego dla kary pozbawienia wolności, jakim jest readaptacja społeczna skazanych, ważne jest poszanowanie dla reguł obowiązujących w

⁴⁰⁵ G. J. Bosworth, S. Ashcroft, *'L.A.C.E.S': Introducing a new framework to enhance professional standards around Use of Force*, „Prison Service Journal. Special edition: Security in prisons” 2021, nr 252, s. 68.

⁴⁰⁶ R. E. Mann, F. Fitzalan Howard, J. Tew, *What is a rehabilitative prison culture?*, „Prison Service Journal” 2018, nr 235, s. 3-9.

jednostce wyrażające się w przestrzeganiu ich⁴⁰⁷. Funkcjonariusze, stosując środki zmierzające do utrzymania bezpieczeństwa w więzieniach, powinni zawsze uwzględniać potrzebę nauczania osadzonych odpowiedzialności za kształtowanie relacji międzyludzkich, w których uczestniczą. Co więcej, personel powinien również mieć na uwadze potrzebę wykształcenia w osobach odbywających karę pozbawienia wolności umiejętności rozeznania oraz oceny własnych czynów. Jest to bez wątpienia wyzwanie, które staje się jeszcze trudniejsze, gdy uwzględni się różne grupy osadzonych. Co więcej, populacja więzienna jest bardzo zróżnicowana również w obrębie danych grup. Można stwierdzić, iż nie istnieje bezpieczeństwo bezwzględne i absolutne w więzieniach. Możliwym jest wysunięcie propozycji działań zbliżających rzeczywistość do modelu idealnego w tej kwestii, m.in. maksymalne ograniczenie kontaktów osadzonych ze światem zewnętrznym (w tym również rodziną, bliskimi) oraz odgrodenie jednostki penitencjarnej od jej otoczenia. Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż wówczas kara pozbawienia wolności sprowadzałaby się wyłącznie do funkcji izolacyjnej. Nie realizowałaby nadrzędnych założeń przyjętych w polityce penitencjarnej po 1989 roku, czyli resocjalizacji. Co więcej, byłoby to niezgodne z obowiązującymi regulacjami krajowymi oraz międzynarodowymi w zakresie praw człowieka oraz postępowania z osobami pozbawionymi wolności⁴⁰⁸.

W literaturze przedmiotu podkreśla się rolę personelu penitencjarnego w kształtowaniu stosunków międzyludzkich za murami więzień, które mają przełożenie na bezpieczeństwo jednostek. Kadra penitencjarna stanowi jeden z trzech filarów bezpieczeństwa w zakładach penitencjarnych (pozostałe to zabezpieczenia rozumiane jako budynki i technika oraz zatrudnienie). Służba Więzienna podczas swojej codziennej pracy wypełnia dwa określone zadania – nadzór, który polega na pilnowaniu i kontroli osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz sprawdzaniu zabezpieczeń technicznych jednostki, a także sprawowanie opieki i troski nad osadzonymi. Drugie z wymienionych zadań niestety bardzo często nie jest należycie doceniane, a rola kadry penitencjarnej w jego realizacji w wielu kręgach ulega wręcz marginalizacji. Warto wskazać pożądane postawy funkcjonariuszy w wypełnianiu powyżej określonej roli rozumianej jako opieka i troska. Jako priorytet pojmowana jest ich obecność.

⁴⁰⁷ G. Midtlyng, *Safety rules...*, s. 2-8.

⁴⁰⁸ K. Lenart-Kłoś, *Etos pracy...*, s.82.

Funkcjonariusze przebywają na oddziałach, osadzeni powinni ich znać. Kadra winna posiadać zdolność do stworzenia atmosfery zaufania i niezawodności, co jest zdecydowanie pomocne w sytuacjach kryzysowych, konfliktowych. Jako drugą postawę wskazać należy autentyczność odnoszącą się do uczciwości i szczerości funkcjonariuszy, a także ich zdolność do opanowania własnych emocji i prezentowanie klarownie określonej hierarchii wartości. Kolejną istotną kwestią jest szacunek, który powinien być widoczny w postawie więźniaków względem osadzonych. Koniecznym jest, by traktowali oni osoby odbywające karę pozbawienia wolności w sposób pozbawiony uprzedzeń, nienastwiony na dokonywanie oceny skazanych, bez kierowania się osobistymi sympatiami czy antypatiami. Wskazując na pożądane w pracy penitencjarnej postawy personelu nie sposób pominąć empatii, która powinna je cechować. Wyraża się ona poprzez zdolność do zrozumienia tego, co odczuwają osoby pozbawione wolności, postrzegania rzeczywistości z ich perspektywy, a także zrozumienia ich życiorysu. Nie mniej ważna jest pokora. Każda osoba wchodząca w skład personelu penitencjarnego i pracująca ze skazanymi bezwzględnie powinna mieć świadomość własnych porażek, a także pamiętać, że to nie do niej należy wydawanie osądów. Wymienione powyżej postawy nie gwarantują satysfakcjonującej efektywności oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych, aczkolwiek są niezwykle istotne, gdyż mogą sprawić, że praca funkcjonariuszy będzie niosła ze sobą efekty, a dla nich samych będzie łatwiejsza⁴⁰⁹.

Kolejną grupą w zakładach penitencjarnych, która pozostaje w stałym kontakcie z osadzonymi, są pracownicy działu penitencjarnego. Należą do nich psychologowie, wychowawcy więzienni oraz funkcjonariusze zajmujący się zatrudnieniem osadzonych. Są to osoby zdecydowanie obciążone kwestiami formalnymi. Zakres obowiązków funkcjonariuszy należących do wspomnianej grupy obejmuje czynności, które zdecydowanie wykraczają poza nadzorowanie i kontrolowanie osadzonych. W swojej codziennej pracy muszą oni uwzględniać konieczność ułatwiania skazanym reintegrację ze społeczeństwem po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności. Tak zdefiniowana potrzeba realizowana jest poprzez program opieki pozytywnej i pomocy. Należy zdecydowanie podkreślić, iż współcześnie zauważalne są w postawach osób kreujących politykę penitencjarną tendencje świadczące o przekonaniu, iż wszystko jest

⁴⁰⁹ P. Stępnik, *Resocjalizacja (nie)urojona...*, s. 120-122.

możliwe do osiągnięcia. Stawia to Służbę Więzienną przed potężnymi wyzwaniem, co skutkuje tym, że obecnie na funkcjonariuszach piętno odciska ogromna presja⁴¹⁰. Są oni zobowiązani do umiejętnego stosowania posiadanej wiedzy w kształtowaniu relacji międzyludzkich, które za murami więzień są niezwykle złożone i skomplikowane. Personel penitencjarny, który pozostaje w stałym kontakcie ze skazanymi odgrywa niezwykle istotną rolę dla prawidłowego funkcjonowania więzień, ale również dla zapewnienia bezpieczeństwa jednostce penitencjarnej i wszystkim osobom w niej przebywającym. Kluczowe jest dzielenie codziennej przestrzeni z osadzonymi. Kadra znajduje się w bezpośredniej bliskości z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności, towarzyszy im w codziennych czynnościach, współuczestniczy w kłopotach, troskach, problemach i konfliktach, chwilach trudnych i smutnych, ale również w momentach dobrych i radosnych. Odpowiada za harmonogram dnia i jego przestrzeganie, a także za nastrój i atmosferę panującą na oddziale. Co więcej, funkcjonariusze nieprzerwanie muszą konfrontować się z oczekiwaniami osadzonych, ich rozczarowaniem, niespełnionymi obietnicami i nierzadko również powrotem do negatywnych wzorców zachowań. Podejmują oni interwencje w sytuacjach napięciowych i z opanowaniem łagodzą konflikty między skazanymi. Spoczywa na nich obowiązek dbałości o bezpieczeństwo wewnątrz zakładu karnego i ochrona kadry przed atakami osadzonych⁴¹¹. Należy wyraźnie podkreślić, iż chronią oni również społeczeństwo przed próbami ucieczek skazanych, a także popełnianiem przez nich kolejnych przestępstw. W bezpośrednim kontakcie z osobami pozbawionymi wolności zmuszeni są poszukiwać chęci do rozwoju i umacniać się w przekonaniu, że warto ten proces kontynuować. W tej kwestii szczególną rolę odgrywają wychowawcy więzienni⁴¹². Są to osoby posiadające wykształcenie wyższe, które znajduje zastosowanie w resocjalizacji. Zakres obowiązków wychowawcy jest bardzo szeroki. Zapoznają oni skazanych z ich prawami oraz obowiązkami, a także podejmują wysiłek nieustannego motywowania ich do poprawnego zachowania oraz przestrzegania porządku i regulaminu obowiązującego w zakładzie. Funkcjonariusz pracujący na wspomnianym stanowisku

⁴¹⁰ K. Lenart-Kłoś, *Etos pracy...*, s.81.

⁴¹¹ P. Lubiewski, *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona i Legnicy” 2020, nr 34(1), s. 52–54.

⁴¹² W. Kędzierski, *Człowiek w izolacji więziennej – między rygoryzmem a permissywiizmem. W kręgu dylematów resocjalizacji*, Instytut Społecznych Podstaw Penitencjarystyki, Warszawa 2022, s. 53-55.

pozostaje w stałym kontakcie z osadzonymi, a także podejmuje decyzje w zakresie ich odpowiedniego rozlokowania w celach mieszkalnych uwzględniając szereg istotnych czynników. Ponadto uzgadnia z funkcjonariuszem na stanowisku oddziałowego jednolity sposób postępowania ze skazanymi, tworzy programy resocjalizacyjne, opiniuje wnioski składane przez osadzonych do dyrektora jednostki penitencjarnej oraz zapoznaje się, w niezbędnym zakresie, z korespondencją skazanych. Wychowawca podejmuje wysiłki, by zachęcić więźniów do uczestnictwa w różnych programach organizowanych przez zakład karny. Jego rolą jest też wspieranie osób odbywających karę pozbawienia wolności w utrzymywaniu regularnych kontaktów z rodziną i bliskimi. W aktualnie realizowanych założeniach polityki penitencjarnej niezwykle ważne jest, by funkcjonariusz na tym stanowisku posiadał umiejętność odpowiedniego projektowania oddziaływań resocjalizacyjnych i profilaktycznych zarówno dla jednostek, jak również niewielkich grup, a także właściwie dobierał metody wychowawcze. Osadzeni postrzegają wychowawcę więziennego przez pryzmat dwóch funkcji: urzędnika, który zajmuje się bieżącymi sprawami osób odbywających karę pozbawienia wolności, a także wychowawcy socjalno-opiekuńczego gotowego do reagowania na zgłaszane przez osadzonych potrzeby wsparcia prawnego, socjalnego czy też opiekuńczego⁴¹³. Funkcjonariusza pracującego na wspomnianym stanowisku można postrzegać również jako gwarant powodzenia oddziaływań resocjalizacyjnych podejmowanych w jednostce⁴¹⁴. Można wskazać cechy, które są pożądane na stanowisku wychowawcy więziennego. Z pewnością należy zwrócić uwagę na podejście funkcjonariusza do swojej pracy, w którym powinien być widoczny entuzjazm oraz wiara w to, że pomoc w przezwyciężeniu problemów skazanych jest możliwa. Nie jest to łatwe zadanie, gdyż służba w warunkach izolacji penitencjarnej z różnymi grupami osadzonych jest trudna, a jej efekty często odbiegają od oczekiwań. Wychowawca powinien w swoich działaniach być autentyczny, a także posiadać zdolność wykorzystania własnych umiejętności dla dobra wychowanków⁴¹⁵. Niezwykle wartościowym w pracy na opisywanym stanowisku

⁴¹³ T. J. Allard, R. K. Wortley, A. L. Stewart, *Conflict role in community corrections*, „Psychology. Crime & Law” 2003, vol. 9 (3), 279–289.

⁴¹⁴ U. Sobczyszyn, M. Jeziorański, *Relacja resocjalizacyjna i jej znaczenie w narracji wychowawców zakładu karnego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, t. 11(47), s. 423-425.

⁴¹⁵ M. Gordon, *Personality of correction officers and their attitudes towards resocialization tasks*, „Current Issues in Personality Psychology” 2014, vol. 2(2), 118-132.

jest świadomość funkcjonariusza dotycząca własnych słabości i porażek, umacnianie osadzonych w przekonaniu, że nikt nie jest idealny, a jednocześnie akcentowanie potrzeby nieustannej pracy nad sobą i korygowania zachowań niepożądanych. Wychowawca winien również pamiętać, iż wykonuje swoją pracę w ramach służby, która nie dobiega końca wraz z zakończeniem zmiany w zakładzie karnym. W tym kontekście wyraźnego podkreślenia wymaga, by funkcjonariusz był świadomy, że jego postawa, styl bycia oraz zachowanie podlegają stałej obserwacji. Kluczowym jest autorytet moralny, gdyż w pracy pedagogicznej wychowawcy należy pamiętać o istotnym jej aspekcie – funkcjonariusz pracuje z osobami wysoce zdemoralizowanymi, które w jego osobie będą upatrywały wzorców zachowań, autorytetu, pewnego wzoru etycznego. Jego ważnym zadaniem jest wykształcenie u wychowanków podstaw sumienia, dlatego też istotnym jest, by wychowawca szanował i chronił godność ludzką, był człowiekiem sumienia, który podejmuje wysiłek pracy nad sobą⁴¹⁶.

Henryk Machel, podejmując problematykę psychospołecznych uwarunkowań pracy resocjalizacyjnej personelu penitencjarnego, zwracał uwagę na następujące rodzaje autorytetu moralnego wychowawcy:

- autorytet formalny wynikający z zajmowanej pozycji służbowej;
- autorytet nieformalny oznaczający bycie osobą, z którą osadzony może się porównać.

Autorytet moralny pełni również dwie istotne funkcje. Umożliwia on funkcjonariuszom wywieranie wpływu na osadzonych, a także stanowi nieodłączny warunek włączenia kadry penitencjarnej w proces resocjalizacji⁴¹⁷. Zaakcentowania wymaga, iż zbudowanie relacji na linii wychowawca-osadzony, która opierać się będzie na autorytecie moralnym stanowi długi, naznaczony sukcesami i porażkami proces. W pracy z najbardziej zdeprawowanymi jednostkami kluczowy będzie dla wychowawcy autorytet nieformalny, który daje szansę na dotarcie do tej grupy osadzonych. Zdecydowanie należy podkreślić, iż wychowawcy mierzą się w swojej pracy z licznymi wyzwaniami i zagrożeniami. Są one spowodowane wieloma czynnikami, wśród których

⁴¹⁶ M. Bielecki, *Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 2, 159-178.

⁴¹⁷ H. Machel, *Oddziaływanie programowane - oczekiwania i rzeczywistość, III Polski Kongres Penitencjarny*, [w:] *Więziennictwo na początku XXI wieku*, red. T. Bulenda, W. Knapp, Z. Lasocik, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 127-132.

wymienić należy m.in. przeludnienie jednostek penitencjarnych, obciążenie biurokracją, nadmiar dokumentacji, ryzyko wiążące się z pozostawianiem w stałym i bezpośrednim kontakcie z osadzonymi. Współczesny wychowawca więzienny to osoba wielozadaniowa i wszechstronna, co uniemożliwia wyłączną koncentrację na obowiązkach związanych z resocjalizacją skazanych.

Służba Więzienna jest formacją, która nieustannie podnosi jakość swojego funkcjonowania. Polski system penitencjarny musi rezonować ze zmieniającą się polityką karną i penitencjarną, zachodzącymi zmianami legislacyjnymi, a także zróżnicowaną populacją osadzonych. Stwarza to różnego rodzaju wyzwania, w których wyszczególnić należy te o charakterze ochronnym. W zakładach karnych przebywają różni osadzeni, wśród których znajdują się jednostki o wysokim stopniu deprywacji, demoralizacji, członkowie zorganizowanych grup przestępczych, osoby przejawiające nadmierną agresję. Nierzadko osadzeni wyróżniają się znakomitą kondycją fizyczną. Wobec powyższych standardowe działania ochronne stosowane przez personel penitencjarny niejednokrotnie nie są wystarczające. Mając na względzie zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu, a także personelowi penitencjarnemu pracującemu w zakładach karnych i aresztach śledczych, Dyrektor Generalny Służby Więziennej na mocy Zarządzenia nr 3 z dnia 11 stycznia 2011 roku powołał etatowe Grupy Interwencyjne Służby Więziennej (GISW)⁴¹⁸.

GISW to jednostka specjalna, która wykonuje następujące zadania:

- zapobiega występowaniu zdarzeń nadzwyczajnych lub likwiduje ich skutki;
- realizuje konwoje osadzonych, wobec których istnieje konieczność zastosowania wzmożonych środków ochronnych;
- bierze udział w ćwiczeniach ochronnych i obronnych, które organizowane są na terenach jednostek organizacyjnych podległych dyrektorowi okręgowemu;
- prowadzi szkolenia przeznaczone dla funkcjonariuszy działów ochrony ukierunkowane na techniki interwencyjne.

⁴¹⁸ Zarządzenie nr 3/2011 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 11 stycznia 2011 r. w sprawie zasad organizacji i zakresu działania etatowych Grup Interwencyjnych Służby Więziennej, <https://nszzfipw.org.pl/zarzadzenia-decyzje-wytyczne-regulaminy>, [dostęp: 17.11.2023].

Jako cel utworzenia GISW wskazuje się przede wszystkim na zwiększenie profesjonalizmu oraz kompetencji formacji, ale wyłącznie w zakresie skuteczniejszej realizacji zadań wynikających bezpośrednio z ustawy o Służbie Więziennej, a także ustawy Kodeks karny wykonawczy. W procesie tworzenia wspomnianych jednostek specjalnych szczególna uwaga skierowana została na kwestię praworządnego działania, a także odpowiedniego doboru i wyszkolenia funkcjonariuszy należących do grup interwencyjnych.

W codziennej pracy funkcjonariusze GISW mogą być zaangażowani w następujące czynności:

- konwojowanie osadzonych do innych jednostek penitencjarnych, miejskich placówek ochrony zdrowia, na uroczystości pogrzebowe;
- dokonywanie kontroli cel mieszkalnych, a także innych pomieszczeń, w których przebywają osadzeni;
- dokonywanie kontroli miejsc pracy osadzonych znajdujących się poza terenem jednostki;
- zapewnianie bezpieczeństwa podczas posiedzeń komisji penitencjarnych;
- prowadzenie szkoleń i zajęć przeznaczonych dla wszystkich funkcjonariuszy Służby Więziennej ze wszystkich zakładów karnych i aresztów śledczych okręgowego inspektoratu Służby Więziennej;
- prowadzenie szkolenia w ramach kursów przygotowawczych na terenie okręgowego inspektoratu Służby Więziennej;
- prowadzenie wspólnych ćwiczeń grup interwencyjnych ze współdziałających okręgów;
- wykonywanie innych zadań zleconych przez przełożonych⁴¹⁹.

Należy wyraźnie podkreślić, iż utworzenie GISW stanowiło istotny krok ku podnoszeniu poziomu przygotowania kadry do zapewnienia bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych. Poziom wyszkolenia i umiejętności prezentowany przez funkcjonariuszy wchodzących w ich skład stanowi wzór dla osób pełniących służbę w

⁴¹⁹ Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 12021 w sprawie zasadności utrzymywania specjalnej grupy realizacyjnej Służby Więziennej, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=22BB545A>, [dostęp: 17.11.2023].

dziale ochrony. Wyraźnego zaakcentowania wymaga, iż umiejętności te wymagają nieustannego utrzymywania na wysokim poziomie, co stwarza potrzebę regularnych treningów. Schematy i procedury, które funkcjonariusze GISW ćwiczą aż do osiągnięcia perfekcji stanowią gwarant skutecznej realizacji zadań. Nie ulega wątpliwości, iż w skład grup interwencyjnych wchodzi specjalnie wyselekcjonowani (również pod względem psychologicznym, m.in. wytrzymałości i odporności na sytuacje stresowe), wszechstronnie wyszkoleni funkcjonariusze posiadający pożądane umiejętności (m.in. strzeleckie, sztuk walki, ratownictwo medyczne) i predyspozycje do wypełniania zadań stawianych przed GISW.

4.2.2. Wyzwania i zagrożenia w pracy kadry penitencjarnej

Omawiając personel „pierwszej linii” oraz jednostki specjalne Służby Więziennej, czyli funkcjonariuszy ponoszących kluczową odpowiedzialność za relację z osadzonymi, atmosferę panującą w jednostce, oddziaływania penitencjarne i resocjalizacyjne, a także zapewnienie jednostce bezpieczeństwa, warto również zwrócić uwagę na sytuacje trudne występujące w pracy penitencjarnej. Zrozumiałym jest, iż z uwagi na miejsce wykonywania pracy, jakim jest instytucja totalna, a także ze względu na wysoki stopień demoralizacji osadzonych, z którymi funkcjonariusze przebywają w stałym kontakcie każdego dnia, w ich profesję wpisane są liczne sytuacje trudne. W więziennictwie widoczna jest tendencja poszerzania zakresu odpowiedzialnych zadań przypadających funkcjonariuszom z czym wiąże się rosnąca presja⁴²⁰. W pracy penitencjarnej oznacza to liczne wyzwania⁴²¹, którym muszą sprostać funkcjonariusze i pracownicy. Bez wątpienia należy zaliczyć do nich rosnącą liczbę obowiązków. Szczególnie zauważalne jest to w przypadku personelu nadzorczego. W systemach penitencjarnych państw europejskich wyróżnić można dwa fundamentalne obszary obowiązków funkcjonariuszy tworzących wspomniany personel nadzorczy: troska o bezpieczeństwo i porządek wewnątrz jednostki, a także reintegracja osadzonych rozumiana jako starania zmierzające do ponownego włączenia osób odbywających karę pozbawienia wolności do społeczeństwa.

⁴²⁰ K. Lenart-Kłoś, *Przestrzeganie i respektowanie godności więźniów przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Rozprawy Społeczne” 2019, t. 13, nr 4, s. 83-95.

⁴²¹ Pojęcie wyzwania zostało zdefiniowane i szczegółowo omówione w rozdziale pierwszym niniejszej pracy.

W kontekście podejmowania przez kadre penitencjarną działań ku integracji społecznej osadzonych należy wyraźnie zaakcentować brak precyzyjnego określenia czym owa reintegracja jest. Wobec powyższego istotnym wyzwaniem jest sprostanie oczekiwaniom kierownictwa, a także społeczeństwa w zakresie efektywnych oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych, z którym wiąże się problem występujący w codziennej pracy ze skazanymi, a jest nim brak wskazania określonych środków i metod służących reintegracji społecznej. W praktyce funkcjonariusze koncentrują się na zmniejszeniu prób ucieczek z jednostek penitencjarnych oraz ataków na personel penitencjarny, gdyż takie zachowania osadzonych ujmowane są w statystykach, a także na oddziaływaniach resocjalizacyjnych i przestrzeganiu regulaminu zakładu karnego⁴²². Wielozadaniowość niesie ze sobą kolejne wyzwanie, jakim jest profesjonalne i efektywne wykonywanie licznych obowiązków na wielu płaszczyznach (praca penitencjarna, oddziaływania resocjalizacyjne i wychowawcze, zapewnienie bezpieczeństwa wewnątrz jednostki, sprawy administracyjne i wynikająca z nich rozbudowana biurokracja). Liczne czynności, które funkcjonariusze i pracownicy muszą wykonywać każdego dnia w pracy (utrzymanie harmonogramu dnia, kontrola listów i widzeń osadzonych z bliskimi, kontrola osób zatrudnionych poza zakładem karnym) sprawiają, iż na aktywizację skazanych, pobudzanie w nich motywacji do pracy nad sobą oraz na oddziaływania resocjalizacyjne pozostaje już niewiele czasu oraz możliwości. Jako wyzwanie w pracy kadry penitencjarnej należy postrzegać również podejmowanie działań mających na celu zapobieganie negatywnym skutkom pobytu w więzieniu. Nie ulega wątpliwości, iż instytucja totalna, w której osadzeni przebywają podczas odbywania kary pozbawienia wolności odciska na nich swój ślad. Minimalizowanie skutków owego oddziaływania wymaga od kadry penitencjarnej nie tylko właściwego wykształcenia, specjalistycznych kwalifikacji i umiejętności, współpracy w oddziaływaniach penitencjarnych i resocjalizacyjnych, ale również dużej dozy empatii, zrozumienia, wrażliwości społecznej, a także zaangażowania i motywacji do podejmowania tego trudnego wyzwania⁴²³. Wobec powyższych, personel więzienny postrzega swoją rolę w kontekście odpowiedzialności za czyny osadzonych. Funkcjonariusze rozumieją, że ich rolą jest niesienie osobom

⁴²² K. Lenart-Kłóś, *Etos pracy...*, s.87.

⁴²³ M. Szpunar, *Ku wolności od „ja”*. *Pomiędzy postawami wrażliwości społecznej a pragmatyzmem*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 2023, nr 1(141), s. 59-71.

pozbawionym wolności pomocy i wsparcia. Jest to zadanie niezwykle trudne, gdyż nie może być pojmowane wyłącznie jako udzielanie pomocy w konkretnych sytuacjach, gdy zajdzie taka potrzeba. Warto również zaakcentować, iż charakter pracy wykonywanej przez funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej sprawia, iż bardzo trudnym jest zachowanie właściwego balansu między pracą zawodową i służbą a życiem prywatnym. Trudność lub nierzadko niemożność oddzielenia tych dwóch sfer życia sprawia, że funkcjonariusze i pracownicy przenoszą swoje zawodowe problemy na życie rodzinne i bliskie osoby, co prowadzi do narastania problemów również na tej płaszczyźnie. Warto przytoczyć opinię Małgorzaty Kuć, która w publikacjach poświęconych tematyce Służby Więziennej podkreśla, iż praca służb penitencjarnych ze względu na wysoki stopień trudności wykonywanych zadań i liczne obowiązki jest wyjątkowa. Na uwagę zasługuje stopień złożoności relacji społecznych występujących w zakładach karnych i aresztach śledczych. Są to interakcje zachodzące między osadzonymi a personelem, pomiędzy przełożonymi a podwładnymi oraz pomiędzy osadzonymi i kadrą penitencjarną z jednej strony a społeczeństwem z drugiej. Motywację i profesjonalne podejście do wykonywania obowiązków nierzadko osłabia zderzenie się z obojętnością lub też otwartą niechęcią i brakiem współpracy ze strony więźniów. Dlatego też M. Kuć zwraca szczególną uwagę na potrzebę zauważenia istotnej roli Służby Więziennej w zapewnieniu społeczeństwu bezpieczeństwa. Podkreśla, iż niezwykle ważnym dla zapobiegania obniżeniu motywacji, moralności i profesjonalnego podejścia do obowiązków jest społeczne uznanie i podniesienie prestiżu formacji⁴²⁴.

Praca w jednostkach penitencjarnych wiąże się z licznymi zagrożeniami występującymi na różnych płaszczyznach⁴²⁵. Należy wyraźnie zaakcentować, iż rosnąca liczba obowiązków, coraz większa presja i obciążenie prowadzące do zmęczenia lub wyczerpania znacznie osłabia koncentrację, spostrzegawczość i zdolność do szybkiej reakcji w sytuacjach trudnych, których w zakładach karnych nie brakuje. Stwarza to zagrożenie, iż funkcjonariusze, którzy nieustannie powinni zachować w swej pracy ostrożność i czujność, mogą stać się obiektem ataku lub zbyt późno zareagować w

⁴²⁴ M. Kuć, *Rola służb penitencjarnych w polityce kryminalnej*, [w:] *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2004, s. 55-56.

⁴²⁵ Pojęcie zagrożenia zostało zdefiniowane i szczegółowo omówione w rozdziale pierwszym niniejszej pracy.

sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu jednostki lub osób w niej przebywających⁴²⁶. Podkreślenia wymaga, iż wszelkie działania podejmowane przez funkcjonariuszy, które zmierzają do zwiększenia bezpieczeństwa w jednostkach nierzadko są przez osadzonych odbierane negatywnie, gdyż akcentują ich ograniczenie wolności i izolację, w której się znajdują. Powoduje to narastające frustracje, a w konsekwencji prowadzi do wzmacniania barier między personelem penitencjarnym i skazanymi. Bariery te przesiąknięte są brakiem ufności i podejrzliwością, czego efektem mogą być konflikty, a w najbardziej niepożądanych przypadkach bezpośrednie ataki na funkcjonariuszy. Relacje personelu penitencjarnego z osadzonymi nie są jednak jedynym obszarem, w którym mogą zaistnieć sytuacje trudne. Dotyczy to również relacji pomiędzy funkcjonariuszami i ich wewnętrznymi konfliktów czy też nieporozumień. Każdego dnia spotykają się i przebywają razem wiele godzin współpracując w otoczeniu dziesiątek lub setek osób przebywających na stosunkowo niewielkiej przestrzeni przez długie lata i wbrew swojej woli. Nietrudno wyobrazić sobie, iż w takich warunkach i atmosferze konflikty czy też zatargi mogą pojawić się w każdej chwili. Co więcej, napięcie w relacjach między funkcjonariuszami wzmacnia ich brak zgodności co do sposobu traktowania osadzonych, poglądów na temat celu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz środków i metod wykorzystywanych w pracy z osadzonymi, a także realizacji celów jednostki penitencjarnej, będącej ich miejscem pracy. W takich warunkach muszą oni realizować założenia polityki penitencjarnej, w tym jej priorytetu, który stanowi resocjalizacja. Wobec powyższych zobowiązani są do wspierania relacji społecznych skazanych. W kontaktach z osadzonymi personel penitencjarny powinien nieustannie zachowywać ostrożność nie tylko z uwagi na zagrożenie wystąpienia przemocy fizycznej, ale również z powodu manipulacji, którą skazani nierzadko próbują stosować. Ponadto, warto podkreślić, iż istnieje również zagrożenie, że funkcjonariusze mogą próbować wykorzystywać swoją silniejszą pozycję. Powyżej przedstawione zależności w relacjach występujących za więziennym murem winny być nieustannie poddawane rozważaniom kadry penitencjarnej, by w odpowiednim momencie korygować postawy i zapobiegać zjawiskom niepożądanym⁴²⁷. Kolejnym istotnym zagrożeniem zwiększającym ryzyko

⁴²⁶ B. Western, *Inside the Box: Safety, Health and Isolation in Prison*, „Journal of Economic Perspectives” 2021, vol. 35, nr 4, s. 97-122.

⁴²⁷ M. Nosarzewska-Boczek, *Bezpieczeństwo...*, s. 31-38.

wystąpienia sytuacji trudnych w jednostkach penitencjarnych jest gotowość osadzonych i tymczasowo aresztowanych do stosowania przemocy fizycznej wobec funkcjonariuszy, zażywania substancji psychoaktywnych oraz zagrożenie popełnienia samobójstwa. Ryzyko podjęcia przez osadzonych wyżej wspomnianych działań stanowi codzienność pracy penitencjarnej. Bardzo często warunki pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych nie niosą ze sobą możliwości wykorzystania w pełni tego przygotowania, które funkcjonariusze i pracownicy uzyskali w toku kształcenia. Powoduje to, że nierzadko wiedza i umiejętności, które nie są wykorzystywane i trenowane, ulegają zapomnieniu. Niesie to ze sobą liczne zagrożenia, które mogą mieć fatalne skutki. Przede wszystkim należy zaakcentować kwestię motywacji do pracy, która jest niezwykle istotna dla personelu penitencjarnego. Służba Więzienna jest formacją tworzoną przez ludzi bardzo dobrze wykształconych, wykwalifikowanych i posiadających specjalistyczne umiejętności i kompetencje. W obliczu poczucia niewykorzystania w pełni własnych możliwości, zasobów i wiedzy mogą oni poczuć spadek motywacji, a nierzadko nawet demotywację. Prowadzi to nieuchronnie do rozczarowania realiami wykonywanej pracy, czego następstwem jest niechęć do niej lub postawa cyniczna⁴²⁸. W tym kontekście należy wspomnieć, iż praca z osadzonymi, którzy bardzo często prezentują wysoki stopień zdemoralizowania i nikłą chęć poprawy własnego losu po opuszczeniu murów więzienia sprawia, że wysiłki funkcjonariuszy nie odnoszą pożądanych rezultatów. Nie jest więc zaskoczeniem, że praca w warunkach izolacji penitencjarnej jest nie tylko trudna, wymagająca i obarczona wieloma zagrożeniami, ale również mało satysfakcjonująca. Brak zadowolenia z wyników pracy penitencjarnej i resocjalizacyjnej, odczuwanie negatywnych skutków przebywania w warunkach instytucji totalnej, nieustanne zagrożenie zdrowia i życia, a także poczucie uwstecznienia i brak możliwości wykorzystania wiedzy i rozwoju umiejętności prowadzi do wypalenia zawodowego⁴²⁹. Funkcjonariusze każdego dnia, poświęcając się służbie prawu, człowiekowi i całemu społeczeństwu, ponoszą trud pracy z jednostkami, które społeczeństwo uznało za na tyle niebezpieczne, iż koniecznym jest ich izolacja. Służba Więzienna bardzo często mierzy

⁴²⁸ G. E. Higgins, R. Tewksbury, *Prison Staff and Work Stress: The Role of Organizational and Emotional Influences*, „American Journal of Criminal Justice” 2006, nr 30(2), s. 247-266.

⁴²⁹ R. Poklek, *Skuteczność warsztatu antystresowego w profilaktyce syndromu wypalenia zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, Kalisz 2006, s. 10-18.

się z liczną krytyką, a także odrealnionymi oczekiwaniami i postulatami społecznymi na temat pracy penitencjarnej oraz traktowania osób pozbawionych wolności. Warto do tego katalogu dodać również brak wsparcia i zrozumienia oraz umniejszanie roli pracy penitencjarnej i resocjalizacyjnej poprzez sprowadzanie jej wyłącznie do obowiązku pełnienia nadzoru i pilnowania osadzonych, co mija się z prawdą, gdyż nie pozostaje w zgodzie z realiami pracy Służby Więziennej. Nikłe poważanie społeczne, określanie ogółu kadry penitencjarnej mianem „kluczników” i postrzeganie ich wyłącznie jako strażników i dozorców jest niezwykle krzywdzące i nie sprzyja motywacji do pracy oraz satysfakcji z pełnionej służby. Ściśle wiąże się z tym kolejny problem, który jawi się jako istotne zagrożenie dla formacji i nosi nazwę wiktyimizacji penitencjarnej. Jest to zjawisko, które często w literaturze podejmującej problematykę penitencjarystyki rozpatrywane jest z perspektywy osób odbywających karę pozbawienia wolności i przebywających w izolacji więziennej⁴³⁰. Tymczasem problem ten dotyka również kadrę penitencjarną, jednakże nie jest tak często przedmiotem prowadzonych dyskusji w obszarze naukowym, czego przyczyn można upatrywać w nadal nielicznych badaniach przeprowadzanych z udziałem personelu więziennego. W ujęciu najogólniejszym wiktyimizacja to pojęcie używane w wiktyimologii, czyli wieloaspektowej dziedzinie nauki zajmującej się problematyką ofiar przestępstw oraz zjawisk z nimi związanych. Określenie to odnosi się do procesu, w którym jednostka lub grupa osób doświadcza krzywdy, szkody lub pokrzywdzenia w różnych formach. Należy podkreślić, iż wiktyimizacja może występować pod różnymi postaciami, a jest to uzależnione od kontekstu oraz rodzaju działań, których jednostka lub grupa doświadcza. Może to obejmować m.in. przemoc fizyczną lub psychiczną, oszustwo, nękanie, dyskryminację itp. Zjawisko to może przebiegać w różnych sferach życia człowieka – w życiu rodzinnym, pracy, szkole, a także przestrzeni publicznej. W kontekście wiktyimizacji penitencjarnej M. Kuć zwraca szczególną uwagę na wpływ instytucji totalnej i warunków panujących w izolacji penitencjarnej na funkcjonariuszy akcentując, iż oni również mogą być w tej przestrzeni pokrzywdzeni. Wspomniana instytucja, jednostka penitencjarna, jest ich miejscem pracy, w której wykonują obowiązki zawodowe, przejawiają osobiste zaangażowanie w proces resocjalizacji i jednocześnie mierzą się z nierzadko wrogim nastawieniem osadzonych,

⁴³⁰ K. Lenart-Kłós, *Etos pracy...*, s. 87.

ale również z krytyką i niezadowoleniem ze strony współpracowników, przełożonych, rodzin i bliskich osób, a ostatecznie również całego społeczeństwa. Częstym zjawiskiem jest obwinianie Służby Więziennej za brak spełnienia społecznych oczekiwań co do wyników pracy resocjalizacyjnej, warunków w zakładach karnych czy też sposobu traktowania osób skazanych na karę pozbawienia wolności⁴³¹. Do zaistnienia sytuacji niebezpiecznych w zakładach karnych i aresztach śledczych przyczyniać się mogą również braki kadrowe. Należy wyraźnie zaznaczyć, że rosnąca populacja więzienna nie jest tożsama ze zwiększeniem liczebności kadry penitencjarnej. Funkcjonariusze ponoszący odpowiedzialność za wielu osadzonych, obciążeni obowiązkami i rozbudowaną biurokracją nie są w stanie uniknąć popełniania błędów w wykonywanych zadaniach oraz realizowania ich w sposób niedostatecznie uważny, z widoczną powierzchownością, w zakresie wyłącznie niezbędnym. W takich warunkach realnym i istotnym zagrożeniem jest ryzyko sprawowania mniejszej kontroli nad osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności oraz mniej dokładne kontrole osobiste. Dla zaakcentowania istoty i powagi owego zagrożenia warto podkreślić, iż kontrola jest szczególnie ważna, gdyż wielu osadzonych pozostaje w zatrudnieniu poza zakładem karnym⁴³². Zwiększa to ryzyko przemykania na teren jednostek przedmiotów i substancji niedozwolonych, w tym również takich, które skazani mogą chcieć wykorzystać do ataku na funkcjonariuszy. Z tej perspektywy oczywistym wydaje się, iż nadmiar obowiązków i przeciążenie zadaniami służbowymi w połączeniu z niedoborem personelu stwarza ryzyko zaistnienia zagrożenia zdrowia i życia funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, a także wszystkich osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności w warunkach izolacji penitencjarnej. Podejmując kwestię obciążenia pracą, nadmiernymi obowiązkami i wielozadaniowością należy również zwrócić uwagę na warunki wykonywania pracy w jednostkach penitencjarnych. Funkcjonariusze wykonują swoje zadania w systemie służby wielozmianowej. Zakłady karne i areszty śledcze funkcjonują nieprzerwanie przez 24 godziny każdego dnia w tygodniu. Dbalność o zapewnienie bezpieczeństwa, porządku wewnątrz jednostki i prawidłowe realizowanie wykonywania kary pozbawienia wolności to obowiązki Służby Więziennej, które wykonuje ona w dzień

⁴³¹ M. Kuć, *Rola służb penitencjarnych...*, s. 58-60.

⁴³² B. Zając, *Wybrane problemy współczesnego więziennictwa w Polsce*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2022, nr 1, s. 64-70.

i w nocy, każdego dnia, bez żadnych wyjątków. W praktyce oznacza to nieregularny czas pracy, który ma istotne znaczenie dla samopoczucia i zdrowia. Zaburza on naturalny, wewnętrzny rytm organizmu. Funkcjonariusze, którzy wykonują swoją pracę w godzinach nocnych nie mają możliwości zapewnienia sobie odpoczynku w porze, w której domaga się tego ich zegar biologiczny. Oczywiście jest, iż odpoczynek następuje wówczas w ciągu dnia, jednakże sen kompensacyjny w porze dziennej nie jest tak wartościowy jak sen nocny. Co więcej, warto wspomnieć, iż tolerancja człowieka na pracę zmianową i wykonywanie obowiązków zawodowych w nocy maleje wraz z wiekiem.

U osób z kilkuletnim stażem pracy wykonywanej w porze nocnej zauważalne są objawy świadczące o braku tolerancji (lub jej malejącej tendencji) pracy zmianowej, spośród których wyróżnić można:

- zaburzenia snu przejawiające się m.in. trudnościami w zasypianiu pomimo zmęczenia, częste wybudzenia i gorszą jakość snu;
- stale utrzymujące się zmęczenie, które nie słabnie po odpoczynku i śnie w dniu wolnym od pracy;
- spadek sił witalnych;
- obniżenie satysfakcji życiowej;
- zmiany w zachowaniu, w tym w szczególności: nadmierna i nieuzasadniona irytacja, zmienność nastrojów, uczucie obniżonej sprawności i koncentracji;
- zaburzenia ze strony układu trawiennego;
- ryzyko wzmożonego korzystania ze środków nasennych, używek, alkoholu⁴³³.

W sytuacji wystąpienia skutków ubocznych związanych z pracą w systemie zmianowym oczywiście jest, iż wykonywanie wszystkich zadań służbowych jest dla funkcjonariuszy istotnym obciążeniem. Ponadto wspomnieć należy również o pozostałych warunkach pracy, niemniej uciążliwych i odciskających swoje piętno podczas wieloletniej służby. Uwagę należy zwrócić na warunki przestrzenne pomieszczeń, z których tworzone są przestrzenie służbowe dla personelu penitencjarnego. Nierzadko są to cele zaadaptowane do odmiennych potrzeb.

⁴³³ K. Zużewicz, *Skutki zdrowotne pracy w niefizjologicznym rytmie*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017, nr 62, s.130-131.

Funkcjonariusze wykonują więc swoją pracę w niewielkich pokojach z okratowanymi oknami, do których czasami dociera niewielka ilość dziennego światła⁴³⁴. Jako trudne i uciążliwe warunki pracy należy również postrzegać nikłe uprawnienia w zakresie podejmowania decyzji służbowych, rosnące niebezpieczeństwo związane ze wspomnianymi już brakami kadrowymi i rosnącą liczbą osadzonych.

Podsumowując należy podkreślić, iż w obliczu rosnących wyzwań, potrzeby wielozadaniowości i licznych obowiązków wykonywanych przez funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej ich rola w systemie bezpieczeństwa państwa jest niezwykle istotna. Jednocześnie należy również pochylić się nad wynikającymi z owych wyzwań zagrożeniami, które mogą wiązać się z utratą tego, co dla każdej jednostki jest najcenniejsze – zdrowia lub nawet życia. Są to sytuacje rzadkie, aczkolwiek występują. Zagrożenie natomiast jest stałe i nie maleje, a wręcz rośnie wraz z zaostrzoną polityką karną i rosnącą liczbą populacji więziennej. Owo zagrożenie wzmacniać może również większy rygorizm w polityce penitencjarnej, mający przełożenie na niezadowolenie i rozdrażnienie osadzonych. Służba Więzienna, wykonująca swoje obowiązki w niezwykle trudnych warunkach, winna zostać otoczona adekwatną do potrzeb opieką i uwagą, a w szczególności personel „pierwszej linii” mający bezpośredni i regularny kontakt z osobami pozbawionymi wolności⁴³⁵. Dla prawidłowej i efektywnej realizacji ustawowych zadań koniecznym jest nie tylko pochylenie się nad zdolnością i przydatnością psychiczną oraz fizyczną funkcjonariuszy do pełnienia służby w zakładach karnych i aresztach śledczych. Standardem powinna być uważność na drugiego człowieka, która ze strony przełożonych oraz współpracowników winna przejawiać się w obserwacji i dostrzeganiu nietypowych, budzących obawy zachowań innych funkcjonariuszy oraz w gotowości do niesienia wsparcia w procesie przepracowania problemów. Wszelkie postawy i działania niepożądane powinny zostać wykryte możliwie jak najszybciej, co jest niezwykle istotne zarówno dla ochrony całego personelu i osadzonych, jak również dla porządku i bezpieczeństwa jednostki penitencjarnej. Nie sprawi to, że sytuacje trudne, zagrażające bezpieczeństwu ludzi i zakładu karnego czy aresztu śledczego nie będą się pojawiać, natomiast zdecydowanie będzie pomocne w zapobieganiu takim zdarzeniom, minimalizowaniu ich negatywnych konsekwencji. Może

⁴³⁴ K. Lenart-Kłóś, *Etos pracy...*, s.88.

⁴³⁵ *Ibidem*, s. 89.

okazać się również kluczowe dla szybkiego wyeliminowania osób, które w obliczu zaistnienia niebezpieczeństwa lub sytuacji trudnej nie byłyby w stanie sprostać owemu wyzwaniu. Wszelkie braki w wykształceniu, wiedzy, specjalistycznym wyszkoleniu czy dodatkowo przydatnych umiejętnościach są możliwe do uzupełniania, natomiast jedna kluczowa dla służby kwestia dotycząca wymagań jest absolutnie bezdyskusyjna – odporność psychiczna. Jest ona niezbędna do tego, by funkcjonariusz był w stanie zapewnić bezpieczeństwo wszystkim osobom znajdującym się na terenie zakładu karnego lub aresztu śledczego, a także by sam pozostał bezpieczny w otoczeniu przestępców. Kolejna ważna kwestia, która miałaby zdecydowanie pozytywne znaczenie dla motywacji i satysfakcji z wykonywanej pracy wiąże się ściśle ze zmianą poglądów społecznych na temat Służby Więziennej. W tym aspekcie kluczowa jest edukacja społeczeństwa skoncentrowana na przedstawieniu rzeczywistego wizerunku formacji, ukazaniu wyzwań i zagrożeń, z którymi funkcjonariusze mierzą się każdego dnia. W tym zakresie pozytywnie należy ocenić coraz częstsza obecność przedstawicieli Służby Więziennej w szkołach średnich oraz na uniwersytetach podczas spotkań ze studentami i seminariów naukowych. W takich okolicznościach możliwym jest zaprezentowanie sylwetki funkcjonariusza Służby Więziennej jako osoby dobrze wykształconej, posiadającej specjalistyczne przygotowanie, umiejętności i kwalifikacje do tak trudnej i wymagającej pracy jaką jest ochrona społeczeństwa przed przestępcami, ale także przygotowanie ich do prawidłowej reintegracji społecznej.

4.3. Założenia najnowszej reformy więziennictwa

Tematyka zmian w polskim więziennictwie, niepoddawany kompleksowym zmianom od czasów transformacji ustrojowej, pojawiła się w dyskursie publicznym w 2016 roku. Rząd, dostrzegając konieczność przeprowadzenia reformy we wspomnianym obszarze jako priorytet określił poprawę bezpieczeństwa obywateli. Zgodnie z misją Służby Więziennej, ochrona społeczeństwa zajmuje w niej fundamentalną pozycję. Projekt kompleksowej reformy więziennictwa zakładał dokonanie zmian w systemie penitencjarnym, organizacji i funkcjonowaniu zakładów karnych, kształceniu i doskonaleniu funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, a także w warunkach odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby umieszczone w jednostkach

penitencjarnych. W maju 2016 roku Sekretarz Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości, który jest odpowiedzialny za więziennictwo zlecił kadrze kierowniczej Centralnego Zarządu Służby Więziennej zidentyfikowanie i wskazanie obszarów wymagających reformy. Zgodnie z owym poleceniem Centralny Zarząd Służby Więziennej w sposób prawidłowy zorganizował prace, których celem było przygotowanie programu modernizacji więziennictwa. Szczególna uwaga została skierowana na ustalenie skali zasobów niezbędnych do realizacji owej reformy. Należy podkreślić, iż wyszczególnione przez Centralny Zarząd Służby Więziennej obszary wymagające najpilniej przedsięwzięć i kompleksowych zmian zostały uwzględnione i wpisane bez zmian do ustawy modernizacyjnej. Były one w zupełności zasadne, gdyż wynikały z dokonanej przez Centralny Zarząd Służby Więziennej analizy potrzeb jednostek organizacyjnych, a jako ich cel postrzegano realne usprawnienie funkcjonowania formacji⁴³⁶.

4.3.1. Program modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020

Dnia 22 czerwca 2016 roku rozpoczęły się prace legislacyjne nad programem modernizacji, które wszczął Departament Legislacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości działając na podstawie § 4 ust. 1 pkt 1 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie prowadzenia prac legislacyjnych. Prace prowadzono w oparciu o projekt programu modernizacyjnego sporządzony przez Centralny Zarząd Służby Więziennej. Kompleksowe plany reformy zostały ujęte w formę aktu prawnego. Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 roku o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”⁴³⁷ (ustawa modernizacyjna) podpisana została przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Andrzeja Dudę, w dniu 22 grudnia 2016 roku. Opisując proces przygotowania projektu oraz wejście w życie ustawy modernizacyjnej należy wspomnieć o zaistniałych nieprawidłowościach w toku prac legislacyjnych nad dokumentem. Prace te zostały przeprowadzone z naruszeniem przepisów określonych w regulaminie pracy Rady Ministrów. Umożliwiło to wejście w życie ustawy z dniem 1 stycznia 2017 roku. Zgodnie z jej treścią program reform ukierunkowany był na stworzenie dla Służby

⁴³⁶ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Realizacja „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”*, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik>, [dostęp: 23.11.2023].

⁴³⁷ Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020” (Dz.U. 2016 poz. 2176).

Więziennej warunków sprzyjających i umożliwiających realizację zadań ustawowych formacji oraz znaczącą poprawę skuteczności jej działania, a w efekcie poprawę bezpieczeństwa wewnętrznego państwa oraz wyższy poziom ochrony społeczeństwa.

Jako cele szczegółowe programu należy wymienić przede wszystkim:

- podniesienie poziomu bezpieczeństwa w zakładach karnych i aresztach śledczych poprzez wyposażenie ich w odpowiedni sprzęt;
- poprawę warunków pełnienia służby przez funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz pracy wykonywanej przez pracowników cywilnych więziennictwa poprzez unowocześnienie wyposażenia oraz sprzętu, którym dysponują jednostki organizacyjne, a także zatrzymanie postępującej dekapitalizacji środków trwałych, w tym również infrastruktury budowlanej.

Oszacowano łączny koszt przeprowadzenia reform w więziennictwie, który został pierwotnie określony na kwotę 1 689 421 zł. Największe wydatki zostały zaplanowane na przedsięwzięcie płacowe, które w programie określono jako „wzmocnienie motywacyjnego systemu uposażeń funkcjonariuszy przez podwyższenie wskaźników wielokrotności kwoty bazowej stanowiącej przeciętne uposażenie”⁴³⁸. Zgodnie z danymi opracowanymi przez Najwyższą Izbę Kontroli ten punkt programu modernizacyjnego wyniósł 39,8% całego budżetu zaplanowanego na reformę więziennictwa. Jako kolejne najistotniejsze przedsięwzięcia należy uwzględnić poprawę stanu technicznego infrastruktury budowlanej, którego wartość wyniosła 31,7% budżetu, a także przedsięwzięcie dotyczące termomodernizacji obiektów budowlanych stanowiące 7,8% szacowanego budżetu⁴³⁹.

W latach 2017-2018 w istocie zrealizowano w sposób niemalże całościowy wszystkie pierwotne założenia zawarte w programie modernizacyjnym, których zakres obejmował:

- zakup sprzętu oraz wyposażenia specjalnego;
- zakup, a także modernizację urządzeń zabezpieczenia techniczno-ochronnego i sprzętu ratowniczo-pożarniczego;
- termomodernizację obiektów budowlanych;

⁴³⁸ Ibidem.

⁴³⁹ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*, [dostęp: 23.11.2023].

- przekształcenia strukturalno-organizacyjne jednostek penitencjarnych (powstanie oddziałów zewnętrznych);
- zapewnienie bezpieczeństwa elektroenergetycznego jednostek penitencjarnych;
- poprawę stanu technicznego infrastruktury budowlanej;
- zakup i wymianę taboru samochodowego;
- modernizację systemów informatycznych;
- modernizację systemów łączności;
- modernizację podmiotów leczniczych dla osób odbywających karę pozbawienia wolności;
- zmianę systemu zatrudniania personelu medycznego w podmiotach, o których mowa w pkt. 9 ustawy;
- wzmocnienie systemu motywacyjnego uposażeń funkcjonariuszy Służby Więziennej poprzez podwyższenie wskaźników wielokrotności kwoty bazowej stanowiącej przeciętne uposażenie funkcjonariuszy Służby Więziennej;
- wzrost konkurencyjności wynagrodzeń pracowników cywilnych Służby Więziennej.

Zgodnie z danymi zawartymi w raporcie sporządzonym przez Najwyższą Izbę Kontroli na realizację powyższych przedsięwzięć wydano w poszczególnych latach trwania programu modernizacyjnego następujące kwoty:

- 2017 rok – 200 568 zł;
- 2018 rok – 398 180 zł;
- 2019 rok – 453 013 zł;
- 2020 rok – 450 504 zł⁴⁴⁰.

4.3.2. Program reform „Nowoczesne Więziennictwo”

Dalszą reformę więziennictwa przeprowadzono zgodnie z przyjętym przez Sejm w dniu 5 sierpnia 2022 roku programem reform „Nowoczesne Więziennictwo” przygotowanym przez Ministerstwo Sprawiedliwości pod kierunkiem Wiceministra Michała Wosia. Program miał na celu zwiększenie bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych, a także, jak określił to Wiceminister, ograniczenie przywilejów osób

⁴⁴⁰ Ibidem.

odbywających karę pozbawienia wolności⁴⁴¹. W dyskursie politycznym powstałym w związku z wprowadzanymi w więziennictwie zmianami podjęta została kwestia dolegliwości kary pozbawienia wolności. Przedstawiciele grupy rządzącej prezentowali poglądy, iż nie może być tak, że owa kara nie wiąże się z żadnymi dolegliwościami. Wobec powyższego, za zasadne uznano likwidację przywilejów osadzonych. Podkreślano, iż wdrażany program reform pozostaje w zgodzie z europejskimi normami dotyczącymi wykonywania kary pozbawienia wolności, prawem międzynarodowym oraz prawami człowieka. Warto jednak zwrócić uwagę na określenie pojawiające się w dyskursie politycznym, które odnosi się do praw osób pozbawionych wolności. Jest to określenie „przywileje”, które odnosi się do kwestii związanych z utrzymaniem kontaktów z rodziną i najbliższymi osobami, opieką zdrowotną czy możliwością składania skarg. Nie są to przywileje, które wyznaczona osoba decyzyjna przyznaje drugiemu człowiekowi (skazanemu), lecz podstawowe prawa jednostki. Zachowując wszystkie te prawa, odstępując od zwiększenia rygoryzmu wykonywania kary pozbawienia wolności kara ta nadal pozostaje dolegliwa, gdyż jak nazwa wskazuje – wolność tę ogranicza.

Wśród głównych postulatów programu „Nowoczesne Więziennictwo” wymienić należy:

- rozszerzenie programu „Praca dla więźniów”. Zgodnie z wprowadzaną reformą osoby odbywające karę pozbawienia wolności zyskają możliwość wykonywania pracy na terenie jednostek penitencjarnych (umożliwi to m.in. spłatę grzywny). Zgodnie z wprowadzonymi zmianami możliwe będzie bezzwłoczne włącznie osadzonych do udziału w usuwaniu szkód spowodowanych klęskami żywiołowymi, co ma na celu zapewnienie wsparcia dla służb ratunkowych zaangażowanych w pomoc ludziom będącym w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia czy też utraty mienia;
- rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego (SDE) zgodnie z nowelizacją zwiększającą górną granicę kary pozbawienia wolności wykonywaną w SDE do 1 roku i 6 miesięcy (przed wdrożeniem programu reform dozór elektroniczny

⁴⁴¹ *Wszystkie przepisy programu „Nowoczesne Więziennictwo” już obowiązują,* <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/wszystkie-przepisy-programu-nowoczesne-wieziennictwo-juz-obowiazuja>, [dostęp: 23.11.2023].

obejmował osoby skazane na karę pozbawienia wolności do roku). Zgodnie z treścią założeń programu „Nowoczesne Więziennictwo” SDE nadal jest rozbudowywany i ulepszany, szczególnie w kontekście osób skazanych za przestępstwa o mniejszej szkodliwości społecznej czynu. Komisje penitencjarne zyskały uprawnienia do udzielania zezwolenia skazanemu na odbycie kary pozbawienia wolności w SDE, który rozpoczął już odbywanie kary nieprzekraczającej 4 miesięcy. Tak określone procedury mają na celu przyspieszenie rozpatrywania wniosków oraz odciążenie sądów. Odnośnie osób skazanych na karę pozbawienia wolności w większym wymiarze, SDE wdraża się na okres ostatnich 6 miesięcy odbywania kary, co umożliwi stopniowe wdrażanie takich osób do życia w społeczeństwie;

- brak możliwości uchylania się od kary pozbawienia wolności. Zgodnie z przepisami obowiązującymi przed wprowadzonymi zmianami niezwykle trudnym było egzekwowanie wykonania orzeczonej przez sąd kary. Zgodnie z nowelizacją Policja natychmiast doprowadza osobę skazaną, która uchyla się od odbycia kary zasądzonej prawomocnym wyrokiem do zakładu karnego bez konieczności wcześniejszego wezwania przez sąd. W sytuacji, gdy osoba skazana na karę pozbawienia wolności ukrywa się wysyłany jest list gończy, a dane tej osoby kierowane są do policyjnej bazy osób poszukiwanych. Ponadto należy wspomnieć, iż w sytuacji, gdy osadzony odbywający karę kieruje do sądu wnioskiem o przedterminowe zwolnienie, sąd bierze pod uwagę czy osadzony uchylał się od odbycia zasądzonej kary;
- ograniczenie określonych uprawnień, w tym przede wszystkim możliwości korzystania osadzonych z opieki medycznej poza kolejnością. Zgodnie z wprowadzoną reformą świadczenia zdrowotne są udzielane osadzonym w takim samym trybie jak wszystkim pacjentom objętym powszechnym ubezpieczeniem zdrowotnym. Na mocy nowelizacji wprowadzono również ograniczenia w możliwości składania skarg przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności. Ograniczono również częstotliwość korzystania z połączeń telefonicznych do jednego dziesięciominutowego telefonu w tygodniu (wcześniej osadzeni mogli telefonować codziennie);
- wzmocnienie bezpieczeństwa w zakładach karnych. Powołany został Inspektorat Wewnętrzny Służby Więziennej, który od 28 września 2022 roku zyskał uprawnienia do prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych. Są to narzędzia stosowane

w innych służbach, w tym m.in. w Policji. Szef Inspektoratu Wewnętrznego Służby Więziennej, powoływany przez Ministra Sprawiedliwości, może wnioskować o stosowanie kontroli operacyjnej, a także zarządzić ją w trybie zwykłym lub niecierpiącym zwłoki. Funkcjonariusze Inspektoratu Wewnętrznego Służby Więziennej zyskali wszelkie uprawnienia w zakresie prowadzenia pracy operacyjno-rozpoznawczej oraz czynności administracyjno-porządkowych na wzór innych służb porządkowych⁴⁴².

Podsumowując, mając na uwadze liczne zmiany, których nadrzędnym celem była poprawa bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych, zasadnym stało się przeprowadzenie badań w zakresie opinii funkcjonariuszy i pracowników na temat reformy więziennictwa w latach 2017-2023. Należy zaakcentować, iż jest to pierwsza od czasu przemian ustrojowych tak kompleksowa reforma więziennictwa. Nie podlega wątpliwościom, iż funkcjonariusze i pracownicy doświadczają owych zmian, sytuacji nowych i stanowiących wyzwania, ale również zagrożenia z uwagi na specyfikę wykonywanej pracy. Przeprowadzenie badań w wybranych jednostkach penitencjarnych wśród funkcjonariuszy różnych działów, pracujących ze zróżnicowanymi grupami osadzonych, umożliwiło identyfikację obszarów stwarzających dla Służby Więziennej nie tylko największe wyzwania i zagrożenia, ale również wskazanie przestrzeni, które mogą wymagać wdrożenia dalszych zmian lub usprawnień już funkcjonujących rozwiązań. Na podstawie uzyskanych wyników badań możliwym stało się opracowanie propozycji nowych kierunków polityki penitencjarnej w celu efektywnego wykonywania kary pozbawienia wolności z uwzględnieniem podniesienia poziomu bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej podczas wykonywania zadań służbowych.

4.4. Konkluzje

Podsumowując niniejszy rozdział warto zwrócić uwagę na ewolucję polskiej polityki penitencjarnej, która po transformacji ustrojowej skierowała się w stronę modelu zdecydowanie bardziej liberalnego niż w latach PRL-u. Okres ten należy ocenić zdecydowanie pozytywnie, gdyż całości wprowadzanych zmian przyświecała idea

⁴⁴² Ibidem, [dostęp: 28.11.2023].

humanitaryzmu i poszanowania godności ludzkiej w odniesieniu do osób pozbawionych wolności. Zyskali oni podmiotowość, co w ówczesnych czasach było milowym krokiem ku budowie nowoczesnego systemu penitencjarnego. Warto wyraźnie zaakcentować, iż o tym czy system jest dobry czy zły decyduje w istotnym zakresie to, czy odczłowiecza czy też pozwala zachować godność ludzką, szczególnie w tak trudnych warunkach jak izolacja penitencjarna. Wyraźnie zaakcentować należy, iż bezpieczeństwo i porządek wewnątrz jednostki penitencjarnej w dużej mierze uwarunkowany jest jakością relacji łączących dwie współzależne w jej ramach grupy interesów – funkcjonariuszy i pracowników oraz osadzonych. Obserwując aktualne zmiany, które wskazują na ponowne zaostrzenie polityki penitencjarnej i większy rygorizm w wykonywaniu kary pozbawienia wolności warto zadać sobie pytanie, bazując na doświadczeniach historycznych (choćby z okresu PRL-u i roku 1989), w jaki sposób odcisnie to swoje piętno na populacji więziennej liczącej aktualnie 75 126 osób⁴⁴³. W kontekście rozważań nad tak sformułowaną refleksją zaakcentowania wymaga, iż dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej, jednostek penitencjarnych i wszystkich osób przebywających na ich terenie ogromne znaczenie mają nastroje panujące wśród osadzonych. Losy polskiego więziennictwa wyraźnie wskazują, jak intensywnie więźniowie rezonują z wprowadzanymi przez rząd zmianami. Warto również podkreślić omówione w niniejszym rozdziale założenia reform nakładających na kadre penitencjarną coraz większą ilość obowiązków i zadań służbowych, co może mieć istotne znaczenie dla sprawnego, efektywnego i skutecznego działania formacji w zakresie przeciwdziałania sytuacjom trudnym oraz zapewniania bezpieczeństwa sobie, współpracownikom i jednostce penitencjarnej. Nie ulega wątpliwości, iż codzienne wykonywanie zadań służbowych stawia przed kadrą penitencjarną wiele wyzwań, ale również stwarza liczne zagrożenia. Wobec omówionych powyżej treści, ze szczególnym uwzględnieniem założeń reformy więziennictwa zapoczątkowanej w 2016 roku i wdrażanej sukcesywnie od 2017 roku, zasadnym stało się zestawienie ich z opiniami i doświadczeniami funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej. Ponadto, w tym zakresie niezwykle cenną wartość dodaną stanowią opinie ekspertów: badaczy

⁴⁴³ Miesięczna informacja statystyczna publikowana przez Ministerstwo Sprawiedliwości, opracowana przez Centralny Zarząd Służby Więziennej. Dane na dzień 31.10.2023 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>, [dostęp: 03.12.2023].

zajmujących się omawianymi zagadnieniami oraz penitencjarystów tworzących niegdyś kadre kierowniczą więziennictwa, oficerów obejmujących w minionych latach najwyższe stanowiska w Służbie Więziennej.

Rozdział V. Polityka penitencjarna i reforma więziennictwa w świetle badań własnych

W niniejszym rozdziale zaprezentowane zostały wyniki badań empirycznych wraz z wnioskami, które umożliwiły udzielenie odpowiedzi na sformułowane w pracy problemy badawcze. Pierwszy podrozdział dotyczy analizy badań empirycznych, które zostały zrealizowane metodą sondażu diagnostycznego przy zastosowaniu techniki ankiety w wybranych jednostkach penitencjarnych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego wśród 214 respondentów (funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej). Treść drugiego podrozdziału zawiera analizę wyników badań przeprowadzonych metodą sondażu diagnostycznego przy wykorzystaniu techniki wywiadu pogłębionego częściowo ustrukturyzowanego z ekspertami zajmującymi się w pracy naukowej oraz zawodowej zagadnieniami z obszaru podejmowanej w niniejszej pracy problematyki. Respondenci udzielili opinii na temat kierunków, które współcześnie przyjęła polityka penitencjarna w Polsce, a także zmian wdrażanych od 2017 roku, zgodnie z przyjętą reformą więziennictwa. Uwagi ekspertów ukierunkowane były na opracowanie i wdrożenie rozwiązań, które umożliwią Służbie Więziennej realizację zadań ustawowych i misji formacji przy jednoczesnej dbałości o komfort pracy i bezpieczeństwo kadry więziennej. Fundamentem podjęcia działań ku zmianom jest opracowanie ich właściwych założeń, opartych na analizie teoretycznej i badaniach empirycznych. Wnioski z przeprowadzonych analiz umożliwiły stworzenie propozycji dotyczących postulatu prospołecznej polityki penitencjarnej. Wyszczególniono w nim kierunki, które owa polityka winna przyjąć, by poprawić efektywność wykonywania kary pozbawienia wolności z jednoczesną dbałością o bezpieczeństwo kadry więziennej.

5.1. Sondażowa ocena realizowanej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa w latach 2017-2023

W niniejszym podrozdziale przedstawione zostały wyniki badań przeprowadzonych wśród 214 ankietowanych. Badania empiryczne zrealizowane zostały metodą sondażu diagnostycznego przy pomocy narzędzia badawczego, którym był kwestionariusz ankiety zawierający 35 pytań merytorycznych oraz 7 pytań

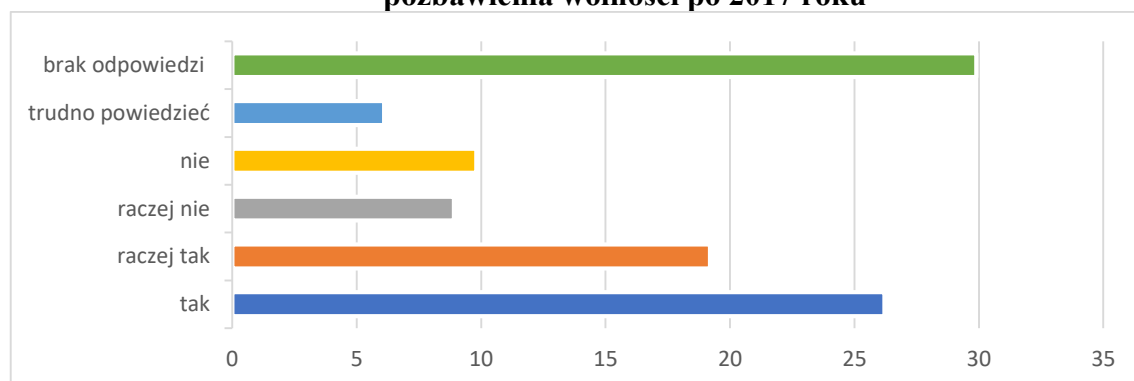
metryczkowych. Odpowiedzi udzielali funkcjonariusze oraz pracownicy Służby Więziennej, którzy na co dzień realizują zadania w wytypowanych do badań jednostkach penitencjarnych. Badania empiryczne prowadzone były od września do listopada 2023 roku. Analiza uzyskanych danych umożliwiła rozwiązanie głównego problemu badawczego niniejszej pracy: **które aspekty polityki penitencjarnej realizowane w warunkach instytucji totalnej w latach 2017-2023 mają największy wpływ na wyzwania i zagrożenia dla personelu penitencjarnego?** Problemy badawcze szczegółowe przedstawione zostały w jednym z kolejnych podrozdziałów wraz z propozycjami konkretnych rozwiązań w postaci koncepcji i kierunków, które winna przybrać polityka penitencjarna oraz reforma więziennictwa.

5.1.1. Zmiany w polityce penitencjarnej a rygorizm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności

W niniejszym podrozdziale rozwiązany został następujący szczegółowy problem badawczy: **czy zmiany w polityce penitencjarnej mają wpływ na rygorizm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności w opiniach funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?**

Jedno z pytań ankietowych dotyczyło zmian w polityce penitencjarnej i reformie więziennictwa w zakresie warunków odbywania kary pozbawienia wolności po 2017 roku, które uległy zaostrzeniu. Pytanie to mogły pominąć osoby, które nie pozostawały w zatrudnieniu przed 2017 rokiem (wykres 8).

Wykres 8. Opinia na temat zaostrzenia warunków odbywania kary pozbawienia wolności po 2017 roku

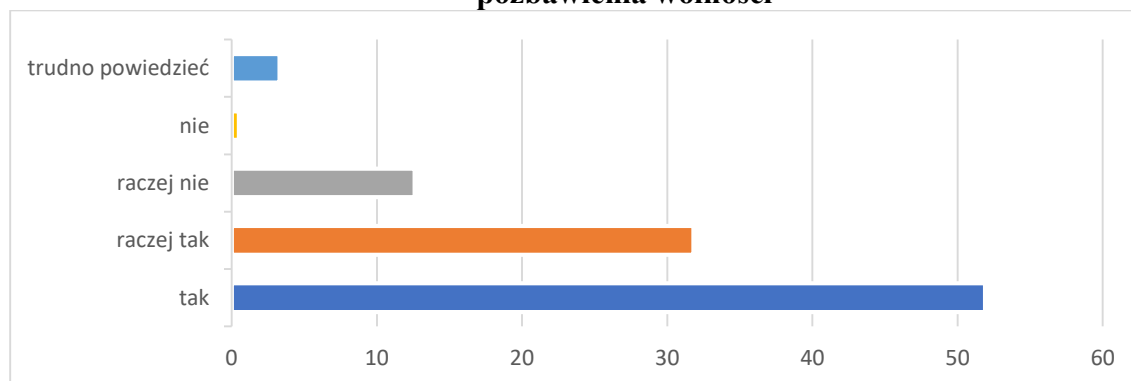

Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów uznało, że warunki odbywania kary pozbawienia wolności uległy zaostrzeniu – ankietowani wskazali odpowiedź tak (26,2%) i raczej tak (19,2%). Zdecydowanie mniej osób stwierdziło, że nie uległy one zaostrzeniu (9,8%) oraz raczej nie uległy zaostrzeniu (8,9%). Najmniej badanych zaznaczyło odpowiedź trudno powiedzieć (6,1%). Powyższy wykres obrazuje, że 29,9% ankietowanych powstrzymało się od odpowiedzi. Prawdopodobnie pytanie to pominęli funkcjonariusze/pracownicy, którzy nie pozostawali w strukturach formacji przed 2017 rokiem. Liczba osób, które powstrzymały się od udzielenia odpowiedzi zawiera informację na temat liczebności funkcjonariuszy i pracowników z niewielkim stażem pracy, a zatem respondentów z małym doświadczeniem w Służbie Więziennej. Najwięcej spośród badanych pracujących przed 2017 rokiem uznało, że warunki odbywania kary pozbawienia wolności w okresie wdrażania reformy więziennictwa uległy zaostrzeniu.

W kolejnym pytaniu kadra więzienna deklарowała swoją opinię na temat tego, czy zasady odbywania kary pozbawienia wolności powinny ulec jeszcze większemu zaostrzeniu (wykres 9).

Wykres 9. Opinia na temat dalszego zaostrzenia zasad odbywania kary pozbawienia wolności

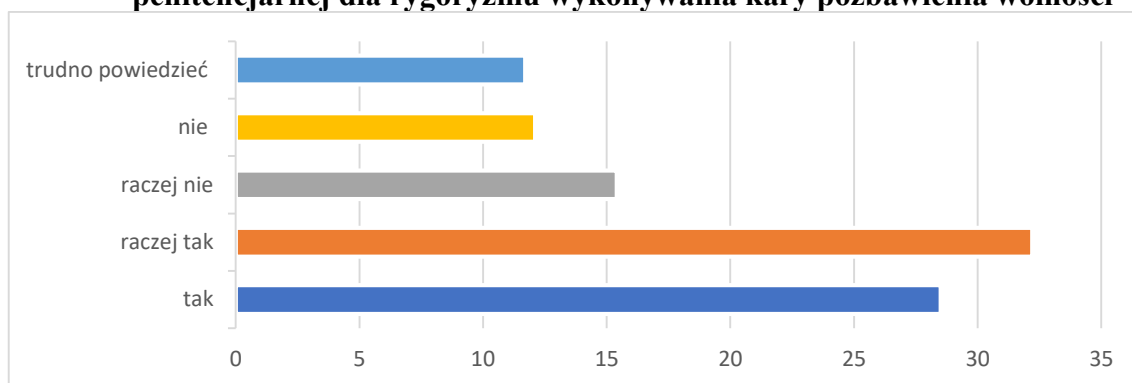
Źródło: badania własne.

Dane zaprezentowane na powyższym wykresie dostarczają informacji, iż ponad połowa respondentów (51,9%) odpowiedziała, że zasady odbywania kary pozbawienia wolności powinny ulec zaostrzeniu. Mniejsza ilość ankietowanych dokonała wyboru raczej tak (31,8%), raczej nie (12,6%) i trudno powiedzieć (3,3%). Za ledwie jedną osobą udzieliła odpowiedzi nie (0,5%). Według powyższych danych można stwierdzić, że

zdecydowana większość funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej jest zdania, iż zasady odbywania kary pozbawienia wolności powinny ulec dalszemu zaostreniu.

Jedno z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety dotyczyło opinii na temat znaczenia zmian podjętych w więziennictwie na mocy programów reformujących, a także kierunków polityki penitencjarnej dla większego rygoryzmu w wykonywaniu kary pozbawienia wolności (wykres 10).

Wykres 10. Opinia na temat znaczenia reformy więziennictwa i polityki penitencjarnej dla rygoryzmu wykonywania kary pozbawienia wolności

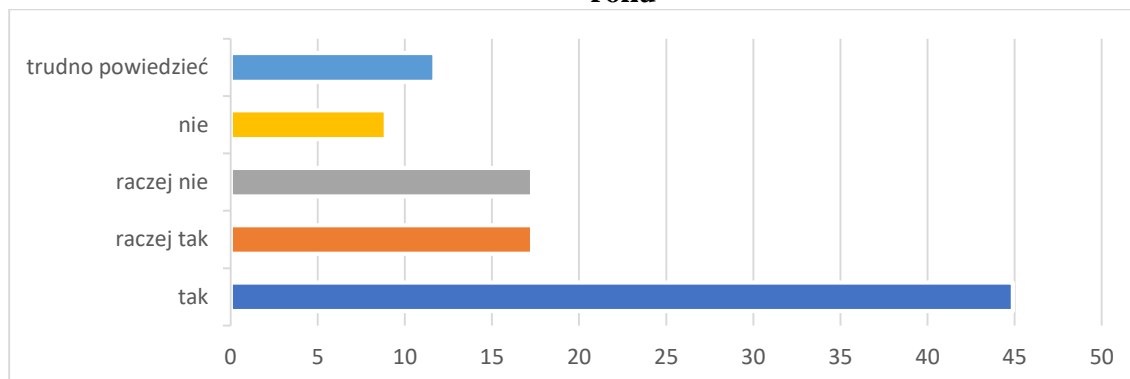
Źródło: badania własne.

Powyższy wykres obrazuje, iż najwięcej osób odpowiedziało, że reforma więziennictwa i kierunek polityki penitencjarnej raczej mają wpływ na rygoryzm wykonywania kary pozbawienia wolności (32,2%), nieznacznie mniej respondentów zaznaczyło odpowiedź tak, mają wpływ (28,5%). Mniejsza grupa ankietowanych stwierdziła, że raczej nie mają wpływu (15,4%) oraz nie, nie mają wpływu (12,1%). Najmniej osób odpowiedziało trudno powiedzieć (11,7%). Powyższe wyniki badań pozwalają na sformułowanie wniosku, iż większość funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej jest zdania, że reforma więziennictwa i nowy kierunek polityki penitencjarnej po 2017 roku zaowocowały zwiększeniem rygoryzmu w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Jest to szczególnie widoczne w ograniczaniu praw osób odbywających karę w warunkach izolacji penitencjarnej.

W kolejnym pytaniu respondenci wyrażali opinie na temat tego, czy po 2017 roku dokonano likwidacji jakichkolwiek przywilejów osadzonych. Odpowiedzi udzielały osoby, które wchodziły w skład formacji przed wskazaną granicą czasową.

Funkcjonariusze i pracownicy, którzy nie pozostawali w zatrudnieniu przed 2017 rokiem mieli możliwość pominięcia tego pytania (wykres 11).

Wykres 11. Opinia na temat likwidacji przywilejów osadzonych po 2017 roku

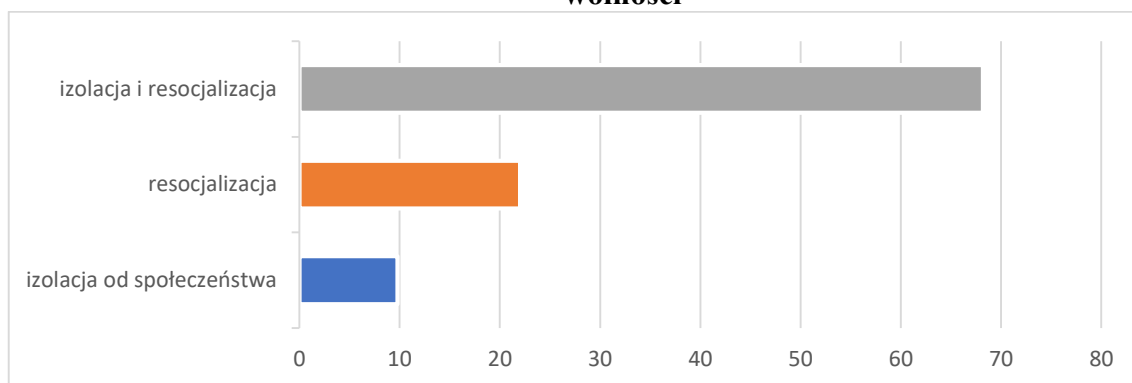

Źródło: badania własne.

Według danych zamieszczonych na powyższym wykresie można stwierdzić, że najwięcej respondentów uznało, że właśnie tak, po 2017 roku likwidacji uległy pewne przywileje osadzonych (44,9%). Taka sama ilość ankietowanych jest zdania, że raczej uległy one likwidacji (17,3%) oraz raczej nie uległy (17,3%). Mniej osób wybrało odpowiedź trudno powiedzieć (11,7%), a najmniej stwierdziło, że nie uległy one likwidacji (8,9%). Spośród kadry więziennej biorącej udział w badaniu prawie połowa respondentów jest zdania, iż zdecydowanie po 2017 roku niektóre z przywilejów zostały osadzonym odebrane. W tym pytaniu funkcjonariusze i pracownicy mogli uzupełnić swoją deklarację wypowiedzią otwartą dotyczącą konkretnych przywilejów, które uległy likwidacji. Wśród najczęstszych odpowiedzi znajdowały się: ograniczenie częstotliwości korzystania z samoinkasujących aparatów telefonicznych (zmniejszenie liczby wykonywanych rozmów z jednej dziennie do jednej w tygodniu przez każdą osobę odbywającą karę pozbawienia wolności, przy czym należy podkreślić, iż dyrektor jednostki może wyrazić zgodę na dodatkowe połączenia telefoniczne na wniosek osadzonego), wprowadzenie opłaty za prąd, ograniczenie możliwości składania skarg, zminimalizowanie ilości sprzętów będących na wyposażeniu celi mieszkalnej (w tym przede wszystkim konsoli do gier), ograniczenie przepustek, korzystanie z opieki medycznej w ramach Narodowego Funduszu Zdrowia z uwzględnieniem kolejki oczekujących pacjentów.

Respondenci zostali poproszeni o wskazanie na czym, ich zdaniem, powinno koncentrować się wykonywanie kary pozbawienia wolności. Poprzez deklarowane poglądy na temat istoty wspomnianej kary możliwym stało się uzyskanie informacji w zakresie postrzegania przez kadre więzienną celu izolacji penitencjarnej (wykres 12).

Wykres 12. Opinia na temat istotny wykonywania kary pozbawienia wolności

Źródło: badania własne.

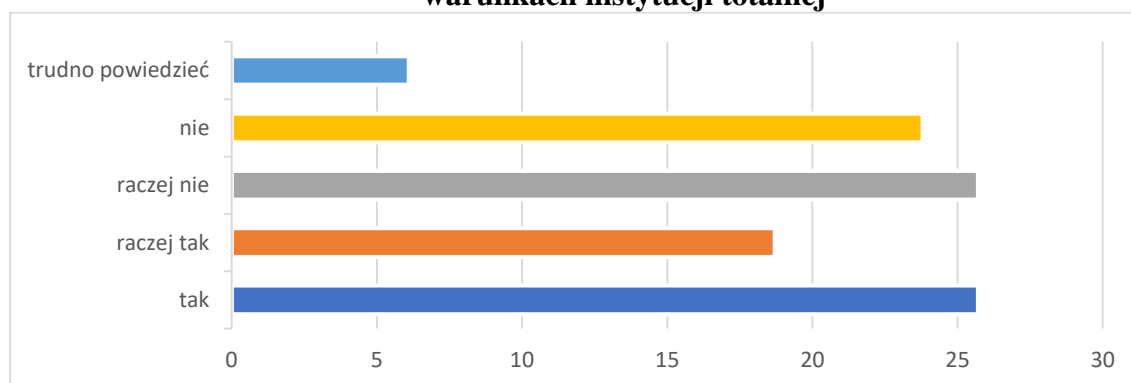
Zdecydowana większość badanych uznała, że istota wykonywania kary pozbawienia wolności winna koncentrować się na izolacji osadzonego od społeczeństwa z jednoczesną resocjalizacją (68,2%). Mniej osób zaznaczyło odpowiedź, że powinna być to wyłącznie resocjalizacja (22,0%), a najmniej tylko izolacja od społeczeństwa (9,8%). Z powyższych danych można wywnioskować, iż zdecydowana większość respondentów dostrzega konieczność jednoczesnej izolacji z oddziaływaniami resocjalizacyjnymi. Mniejsza liczba ankietowanych jest zdania, iż wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno koncentrować się w szczególności na resocjalizacji z mniejszym udziałem izolacji od społeczeństwa. Najmniej osób uznaje, iż kara pozbawienia wolności winna polegać głównie na izolacji osadzonego, nie dostrzegając istotnej roli resocjalizacji. Postrzeganie istoty wykonywania kary pozbawienia wolności, racjonalizacji zasądzonej kary oraz jej celu ma odzwierciedlenie w prowadzonej polityce penitencjarnej oraz przyjętym w państwie systemie penitencjarnym. W wymiarze praktycznym może być to widoczne w postawach funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa wobec osób pozostających w izolacji penitencjarnej.

5.1.2. Polityka penitencyjna i jej znaczenie dla wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej

W niniejszym podrozdziale rozwiązany został następujący szczegółowy problem badawczy: **w jakich obszarach wdrożona po 2017 roku reforma więziennictwa wpływa na powstanie wyzwań i zagrożeń w pracy funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej?**

W pierwszej kolejności respondenci udzielali odpowiedzi na pytanie czy doświadczają negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej. Pytanie to odnosiło się do trwałych konsekwencji wpływu czynników więziennych, z którymi muszą mierzyć się funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej (wykres 13).

Wykres 13. Opinia na temat doświadczania negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej

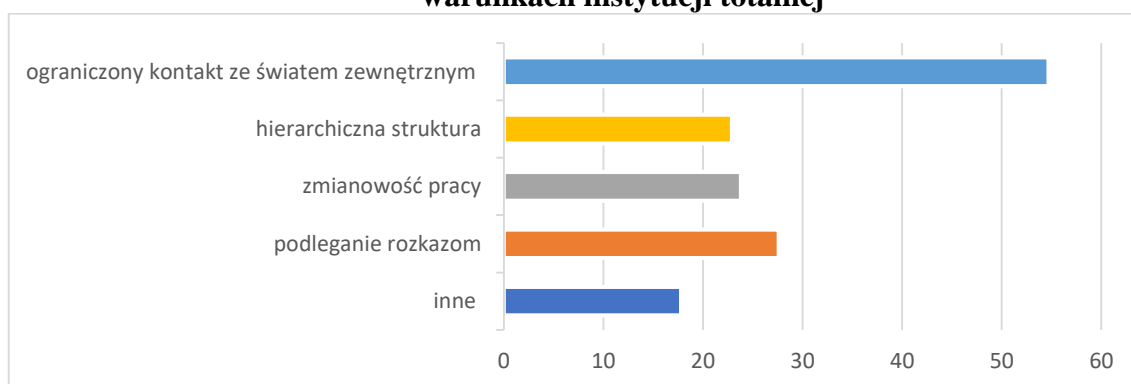
Źródło: badania własne.

Bez wątpienia areszty śledcze i zakłady karne stanowią specyficzne miejsce pracy z uwagi na cechy typowe dla instytucji totalnych. Z przedstawionych danych wynika, iż tyle samo osób odpowiedziało, że doświadcza negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej (25,7%) oraz że raczej ich nie doświadcza (25,7%). Niewiele mniej ankietowanych zadeklarowało, iż nie doświadcza wpływu czynników więziennych (23,8%). Kolejną mniej liczną grupę tworzą respondenci, którzy udzielili odpowiedzi raczej tak (18,7%). Najmniej osób (6,1%) uznało, iż trudno powiedzieć. Z powyższych danych wynika, iż grono osób doświadczających negatywnego wpływu czynników więziennych, jak również grono niedostrzegające konsekwencji pracy w instytucji

totalnej są zbliżone liczebnie. Najprawdopodobniej grupy te są odmienne pod względem wieku, stażu pracy i doświadczenia zawodowego.

Jedno z pytań ankietowych wymagało od respondentów wskazania obszarów, w których wykonywanie pracy w warunkach instytucji totalnej jest najbardziej uciążliwe. Pytanie to odnosiło się do trwałych negatywnych konsekwencji funkcjonowania podmiotów w warunkach więziennych. Funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej mieli możliwość wielokrotnego wyboru spośród podanych odpowiedzi, dlatego wyniki nie sumują się do 100% (wykres 14).

Wykres 14. Opinia na temat najbardziej uciążliwych aspektów pracy w warunkach instytucji totalnej

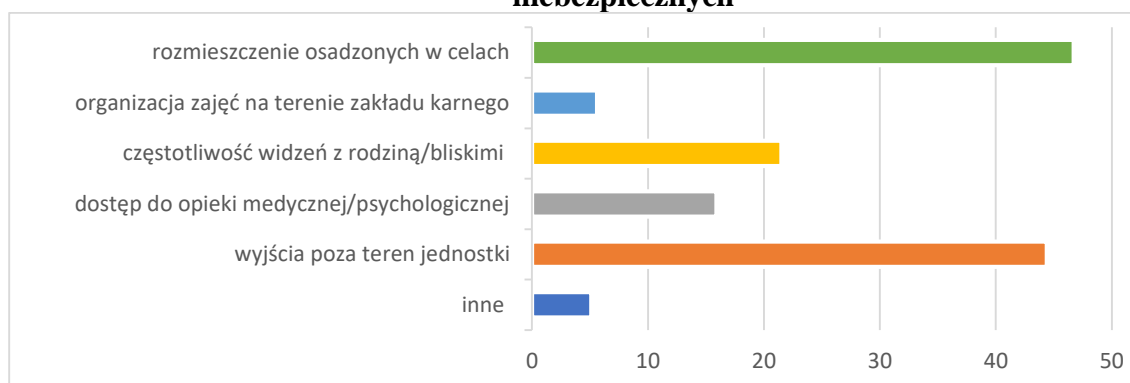
Źródło: badania własne.

Z zaprezentowanych na powyższym wykresie danych wynika, iż najwięcej osób wskazało ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym przez określoną liczbę godzin w ciągu doby (54,7%). Mniej ankietowanych uznało, iż najbardziej uciążliwe aspekty to podleganie rozkazom (27,6%), zmienowość pracy (23,8%) oraz hierarchiczna struktura (22,9%). Najrzadziej wybierano odpowiedź inne (17,8%), którą respondenci uzupełniali przykładami: brak spójności kierownictwa w zakresie wydawanych rozkazów, częste zmiany decyzji kierownictwa, praca pod presją, duża odpowiedzialność, braki kadrowe i niedobór doświadczonej kadry, niezrozumiałe i niejasne rozkazy, brak możliwości wpływu na decyzje podejmowane przez kierownictwo jednostki. Z danych przedstawionych powyżej wynika, iż dla ponad połowy badanych najbardziej uciążliwy jest ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym, a także izolacyjny charakter instytucji totalnej podkreślany przez jej materialne atrybuty. Ponadto funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej wskazywali również konieczność przestrzegania rozbudowanych

regulaminów wewnętrznych obowiązujących na terenie jednostek penitencjarnych, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa wewnątrz aresztów śledczych i zakładów karnych, utrzymanie porządku i harmonogramu dnia oraz dyscypliny wśród osób odbywających karę pozbawienia wolności.

W kolejnym pytaniu respondenci udzielali odpowiedzi na temat warunków odbywania kary pozbawienia wolności po 2017 roku, które mogą przyczynić się do powstawania sytuacji niebezpiecznych w jednostkach penitencjarnych. Ankietowani mieli możliwość wielokrotnego wyboru, dlatego wartości nie sumują się do 100% (wykres 15).

Wykres 15. Opinia na temat warunków odbywania kary pozbawienia wolności, które mogą przyczynić się do powstawania sytuacji niebezpiecznych

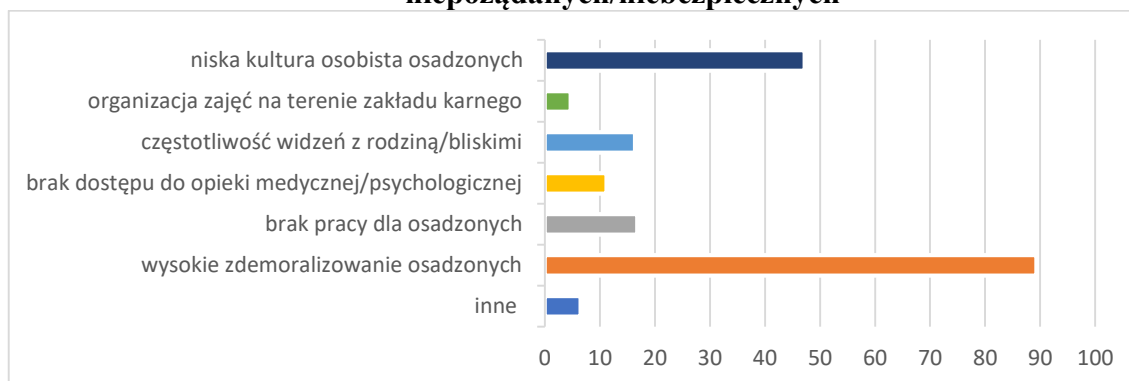

Źródło: badania własne.

Najwięcej badanych uznało, iż warunki mogące przyczynić się do powstawania sytuacji niebezpiecznych odnoszą się do rozmieszczenia osadzonych w celi (46,7%). Mniejsza liczba ankietowanych jako potencjalnie zagrażające wskazywała wyjścia poza teren jednostki (44,4%), częstotliwość widzeń z rodziną/bliskimi (21,5%) oraz dostęp osadzonych do opieki medycznej/psychologicznej (15,9%). Zdecydowanie najmniej osób biorących udział w badaniu wybrało odpowiedzi dotyczące organizacji zajęć grupowych na terenie zakładu karnego (5,6%) oraz inne (5,1%). Odpowiedź tę respondenci uzupełniali następująco: brak spójności podejmowanych przez kierownictwo decyzji, niedobory kadrowe, brak doświadczonych osób w służbie, konflikty występujące między osadzonymi, niezadowolenie i frustracja skazanych.

W jednym z pytań respondenci wskazywali przyczyny powstawania sytuacji niepożądanych i potencjalnie niebezpiecznych. Było to pytanie wielokrotnego wyboru, dlatego odpowiedzi nie sumują się do 100% (wykres 16).

Wykres 16. Opinia na temat przyczyn powstawania sytuacji niepożądanych/niebezpiecznych

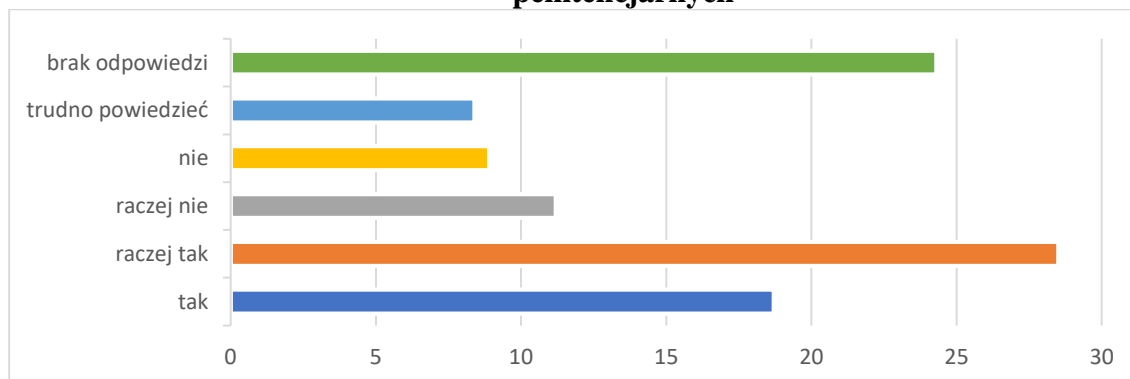
Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość kadry więziennej biorącej udział w badaniu zaznaczyła wysokie zdemoralizowanie osadzonych (89,3%). Kolejne wybory dotyczyły niskiej kultury osobistej skazanych (47,2%), braku pracy dla osób pozbawionych wolności (16,8%), częstotliwości widzeń z rodziną/bliskimi (16,4%) oraz braku dostępu do opieki medycznej/psychologicznej (11,2%). Najrzadziej wybierane odpowiedzi odnosiły się do innych niż wymienione (6,5%) oraz organizacji zajęć na terenie zakładu karnego (4,7%). Respondenci mogli w tym pytaniu podać własne przykłady. Najczęściej wymieniano: zaburzenia osobowości, różne deficyty oraz uzależnienia, konflikty wśród osadzonych, braki kadrowe, brak doświadczenia funkcjonariuszy, obciążenie pracą oraz przemęczenie personelu. Wobec powyższych danych można uznać, iż czynnik ludzki determinuje przyczyny powstawania sytuacji niebezpiecznych w jednostkach penitencjarnych. Ich źródeł należy upatrywać zarówno w osadzonych, jak również funkcjonariuszach, a także mogą stanowić one rezultat niewłaściwej polityki zatrudnienia, której efektem jest niedobór personelu penitencjarnego w odniesieniu do ilości obowiązków i zadań wykonywanych przez formację.

W kolejnym pytaniu ankietowani określali czy, ich zdaniem, reforma więziennictwa wdrażana od 2017 roku przyczyniła się do zwiększenia bezpieczeństwa w

jednostkach. Osoby, które nie pozostawały w zatrudnieniu w formacji przed 2017 rokiem mogły powstrzymać się od udzielenia odpowiedzi na to pytanie (wykres 17).

Wykres 17. Opinia na temat poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych

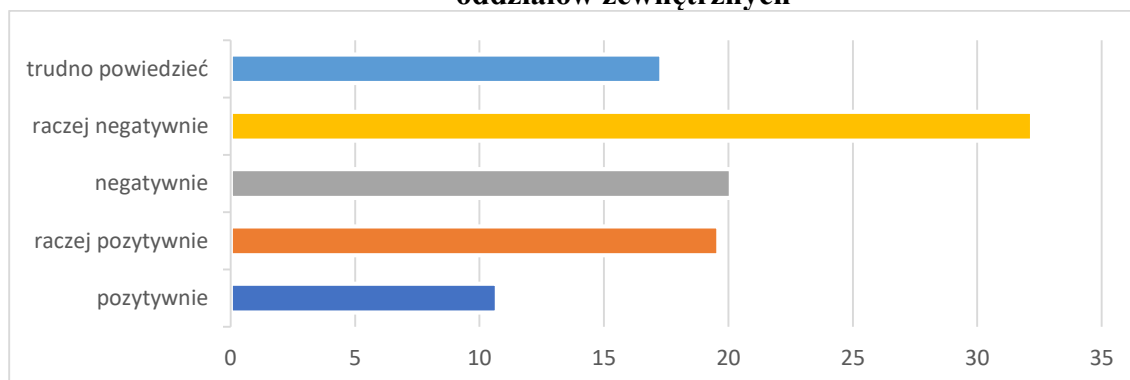

Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów jest zdania, że reforma więziennictwa przyczyniła się do poprawy bezpieczeństwa w jednostkach (28,5%). Mniejsza liczba badanych uznała, że uległy one poprawie (18,7%), raczej nie uległy poprawie (11,2%), nie uległy poprawie (8,9%) oraz trudno powiedzieć (8,4%). Dużą grupę (24,3%) stanowiły osoby, które powstrzymały się od udzielenia odpowiedzi.

Jedno z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety dotyczyło oceny dokonanych przekształceń jednostek penitencjarnych i utworzenia oddziałów zewnętrznych (wykres 18).

Wykres 18. Opinia na temat przekształceń jednostek i utworzenia oddziałów zewnętrznych

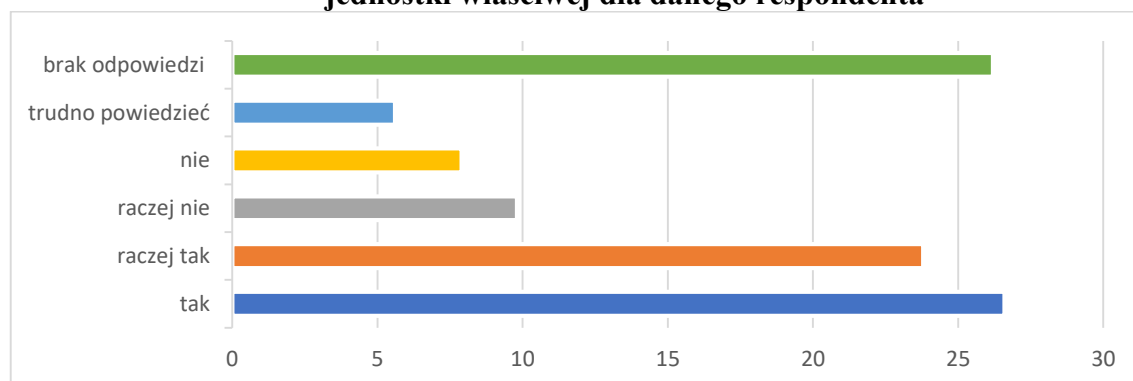

Źródło: badania własne.

Na powyższym wykresie zaprezentowano udzielane odpowiedzi w zakresie opinii kadry penitencjarnej na temat przekształceń strukturalno-organizacyjnych. Wdrożona reforma skutkowała utworzeniem oddziałów zewnętrznych aresztów śledczych i zakładów karnych. Najczęściej dokonywano oceny raczej negatywnej (32,2%) oraz negatywnej (20,1%). Mniejsza liczba respondentów udzieliła oceny raczej pozytywnej (19,6%) oraz pozytywnej (10,7%). Spośród badanych 17,3% uznało, iż trudno odpowiedzieć na to pytanie. Powyższe wyniki pozwalają wysnuć wniosek, iż ponad połowa ankietowanych postrzega wspomniane zmiany strukturalno-organizacyjne jako negatywne.

W kolejnym pytaniu respondenci oceniali czy reforma więziennictwa wdrażana od 2017 roku zauważalnie przyczyniła się do poprawy warunków pracy i modernizacji jednostki będącej miejscem pracy właściwym dla danej osoby (wykres 19).

Wykres 19. Opinia na temat poprawy warunków pracy i modernizacji jednostki właściwej dla danego respondenta

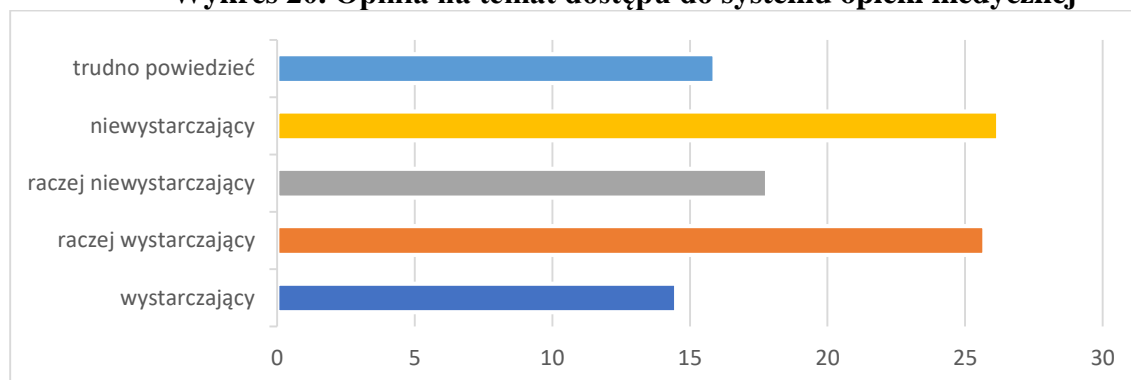
Źródło: badania własne.

Jednym z głównych założeń programów reformujących więziennictwo była poprawa warunków pracy w jednostkach penitencjarnych poprzez przeprowadzenie ich modernizacji. Funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej najczęściej wskazywali odpowiedź tak, reforma więziennictwa przyczyniła się do poprawy warunków pracy we właściwej respondentowi jednostce (26,6%). Nieznacznie mniej osób zaznaczyło raczej tak (23,8%). Zdecydowanie mniejsza grupa ankietowanych udzieliła odpowiedzi raczej nie (9,8%), nie (7,9%) oraz trudno powiedzieć (5,6%). Od odpowiedzi powstrzymało się niemalże tyle samo badanych, ile udzieliło odpowiedzi tak (26,2%). Warto podkreślić, iż osoby niepracujące w Służbie Więziennej przed 2017 rokiem mogły pominąć to pytanie.

Z powyższych danych wynika, iż ponad połowa respondentów uważa, że jednostka penitencjarna, w której pracują w wyniku wprowadzonej reformy została zmodernizowana, a warunki wykonywania pracy uległy poprawie w porównaniu do lat wcześniejszych.

Kwestionariusz ankiety zawierał pytanie dotyczące opinii personelu więziennego w zakresie dostępu funkcjonariuszy i pracowników do systemu opieki medycznej po 2017 roku (wykres 20).

Wykres 20. Opinia na temat dostępu do systemu opieki medycznej

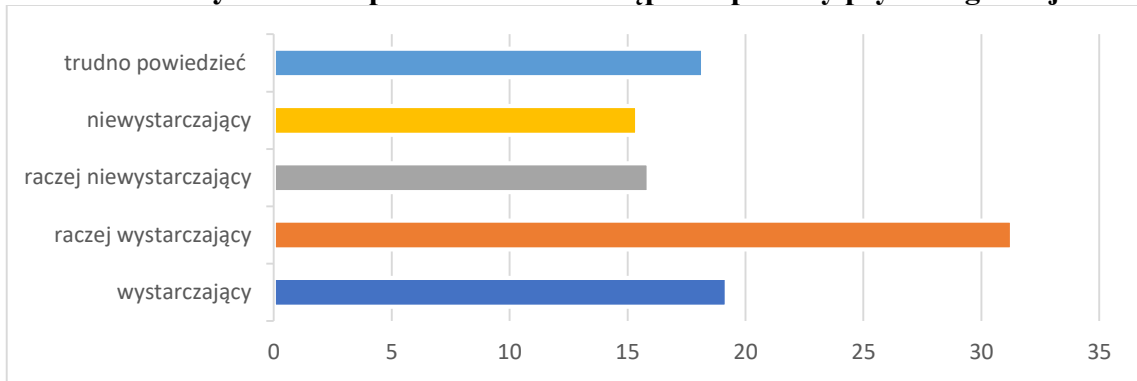

Źródło: badania własne.

Na powyższym wykresie przedstawiono odpowiedzi respondentów dotyczące dostępności systemu opieki medycznej dla kadry penitencjarnej. Najwięcej z nich wybrało odpowiedź, iż jest on niewystarczający (26,2%) oraz raczej wystarczający (25,7%). Mniej osób wskazało odpowiedzi raczej niewystarczający (17,8%), trudno powiedzieć (15,9%), wystarczający (14,5%). Analizując powyższe dane można stwierdzić, iż większość funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej postrzega dostęp personelu penitencjarnego do systemu opieki medycznej jako niewystarczający. Jednocześnie osoby biorące udział w badaniu podkreślały, iż powinien on być zdecydowanie większy, gdyż funkcjonariusze, a także pracownicy cywilni formacji wykonują swą pracę w warunkach trudnych i często narażeni są na różne zagrożenia ze strony osób pozbawionych wolności.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o opinię na temat dostępu funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej do pomocy psychologicznej po 2017 roku (wykres 21).

Wykres 21. Opinia na temat dostępu do pomocy psychologicznej

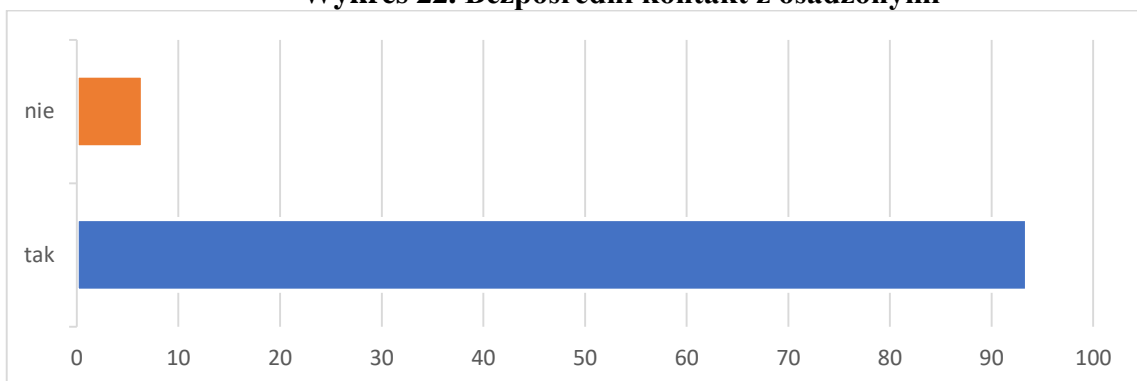

Źródło: badania własne.

Według danych zaprezentowanych na powyższym wykresie wynika, iż najwięcej osób uznało dostęp do pomocy psychologicznej za raczej wystarczający (31,3%). Mniejsza ilość badanych wybrała odpowiedzi wystarczający (19,2%), trudno powiedzieć (18,2%), raczej niewystarczający (15,9%) oraz niewystarczający (15,4%). Na podstawie powyższych danych można uznać, iż dostęp do pomocy psychologicznej dla kadry więziennej jest adekwatny do potrzeb.

W kolejnym pytaniu zawartym w kwestionariuszu ankiety respondenci udzielali odpowiedzi dotyczącej konieczności bezpośredniego kontaktu z osadzonymi (wykres 22).

Wykres 22. Bezpośredni kontakt z osadzonymi

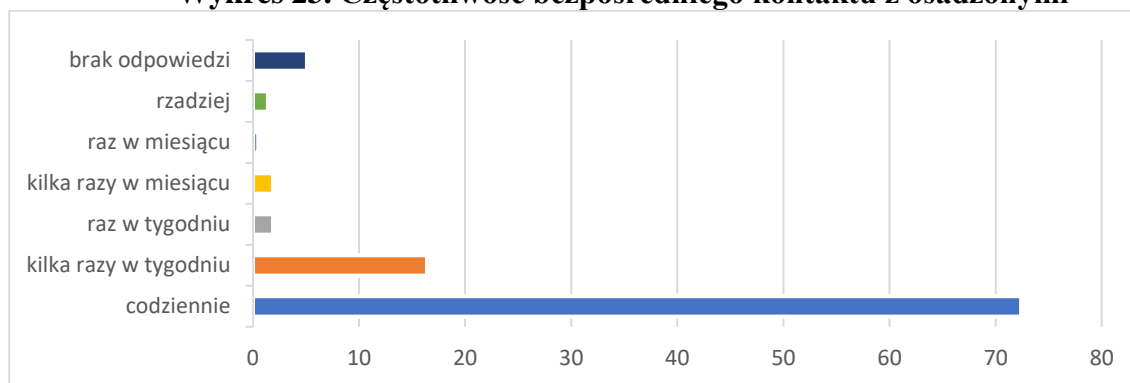
Źródło: badania własne.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że prawie wszyscy ankietowani (93,5%) mają w swojej pracy bezpośredni kontakt z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności. Niewielka część osób zaznaczyła, że nie ma kontaktu ze

skazanymi (6,5%). Na podstawie powyższych danych można wysnuć wniosek, iż niemalże wszyscy badani podczas wykonywania zadań służbowych są narażeni na zagrożenia wynikające ze styczności z osobami pozbawionymi wolności.

Kolejne pytanie kierowane było do respondentów mających w pracy kontakt z osadzonymi. Zostali oni poproszeni o określenie jego częstotliwości. Osoby, które w swojej pracy zawodowej nie mają bezpośredniej styczności ze skazanymi miały możliwość pominięcia tego pytania (wykres 23).

Wykres 23. Częstotliwość bezpośredniego kontaktu z osadzonymi

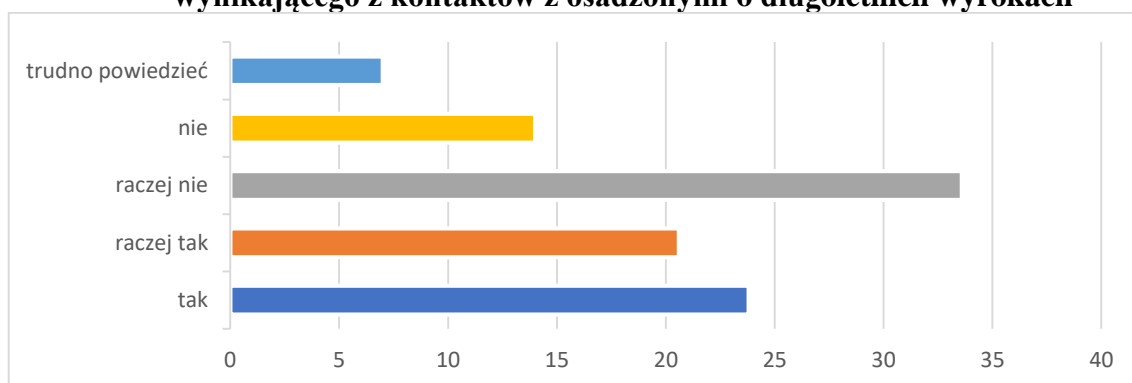

Źródło: badania własne.

Najwięcej badanych udzieliło odpowiedzi, iż kontakt występuje codziennie (72,4%). Rzadziej wskazywano wariant kilka razy w tygodniu (16,4%), raz w tygodniu (1,9%), kilka razy w miesiącu (1,9%), rzadziej niż podano (1,4%) oraz raz w miesiącu (0,5%). Od odpowiedzi powstrzymało się 5,1% ankietowanych. Z powyższych danych wynika, iż zdecydowana większość kadry więziennej ma codzienny kontakt z osobami pozbawionymi wolności. Podkreślić należy, iż każda styczność z osadzonymi niesie ze sobą potencjalne ryzyko wystąpienia sytuacji niebezpiecznych dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Oznacza to, iż zagrożenia wynikające z kontaktu z osobami pozbawionymi wolności dotyczą również osób zatrudnionych na stanowiskach, w przypadku których kontakt ten jest sporadyczny.

W jednym z pytań respondenci określali, czy ich zdaniem kontakt z osobami z wieloletnimi wyrokami może stwarzać większe niebezpieczeństwo aniżeli styczność z osobami o krótkich wyrokach (wykres 24).

Wykres 24. Opinia na temat większego ryzyka niebezpieczeństwa wynikającego z kontaktów z osadzonymi o długoletnich wyrokach

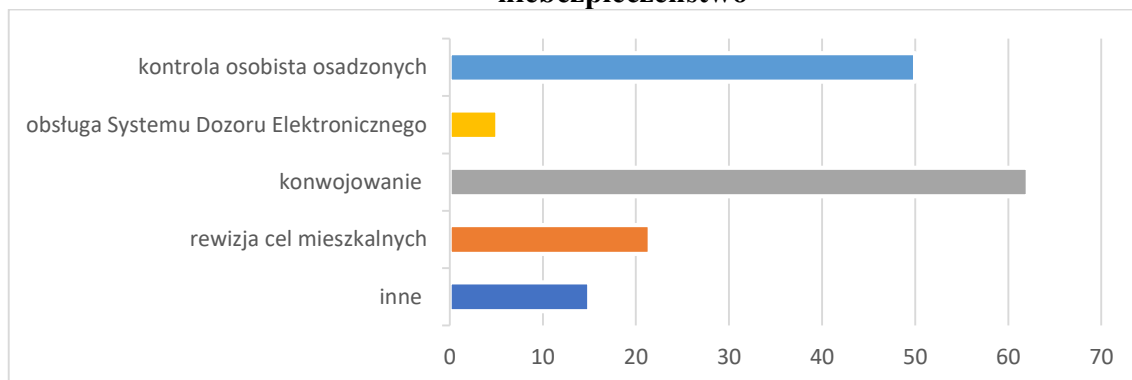

Źródło: badania własne.

Najwięcej badanych wskazało, że kontakty z osobami skazanymi na długie wyroki raczej nie stwarzają większego ryzyka aniżeli w przypadku osób odbywających krótsze kary (33,6%). Mniej osób uznało, że kontakt ten generuje większe zagrożenie (23,8%). Rzadziej wybierano odpowiedzi raczej tak (20,6%), nie (14%) oraz trudno powiedzieć (7%). Jednakże warto zauważyć, iż różnica między respondentami niezauważającymi większego niebezpieczeństwa (47,6%) i respondentami dostrzegającymi takie ryzyko (44,4%) jest niewielka.

W kolejnym pytaniu personel więzienny wskazywał sytuacje, które są potencjalnie najbardziej niebezpieczne w pracy zawodowej. Pytanie to stwarzało możliwość wielokrotnego wyboru, dlatego wyniki nie sumują się do 100% (wykres 25).

Wykres 25. Opinia na temat zadań służbowych stwarzających największe niebezpieczeństwo

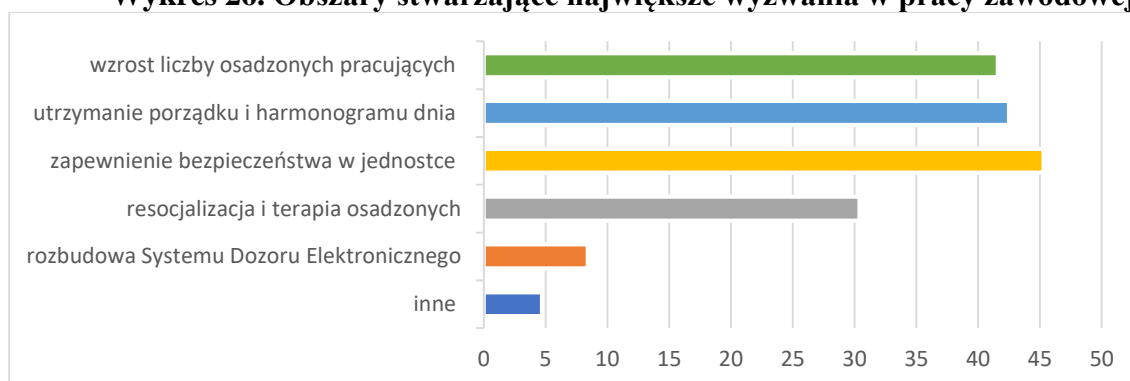

Źródło: badania własne.

Zdecydowanie najwięcej osób biorących udział w badaniu za sytuacje potencjalnie stwarzające niebezpieczeństwo w pracy zawodowej postrzega konwojowanie osadzonych lub tymczasowo aresztowanych (62,1%) oraz kontrolę osobistą skazanych (50,0%). Mniej ankietowanych kierowało uwagę na rewizję cel mieszkalnych (21,5%) oraz obsługę osób odbywających karę w Systemie Dozoru Elektronicznego (5,1%). Warto zauważyć, iż 15% respondentów wskazało na inne niż podane w pytaniu warianty. Z powyższych danych można wywnioskować, iż za czynności stwarzające największe niebezpieczeństwo funkcjonariusze i pracownicy postrzegają sytuacje, w których znajdują się z osadzonym lub tymczasowo aresztowanym poza terenem jednostki penitencjarnej podczas konwoju.

Kwestionariusz ankiety zawierał pytanie, w którym respondenci wskazywali największe wyzwania w pracy zawodowej. Pytanie umożliwiało wielokrotny wybór odpowiedzi, dlatego wyniki nie sumują się do 100% (wykres 26).

Wykres 26. Obszary stwarzające największe wyzwania w pracy zawodowej

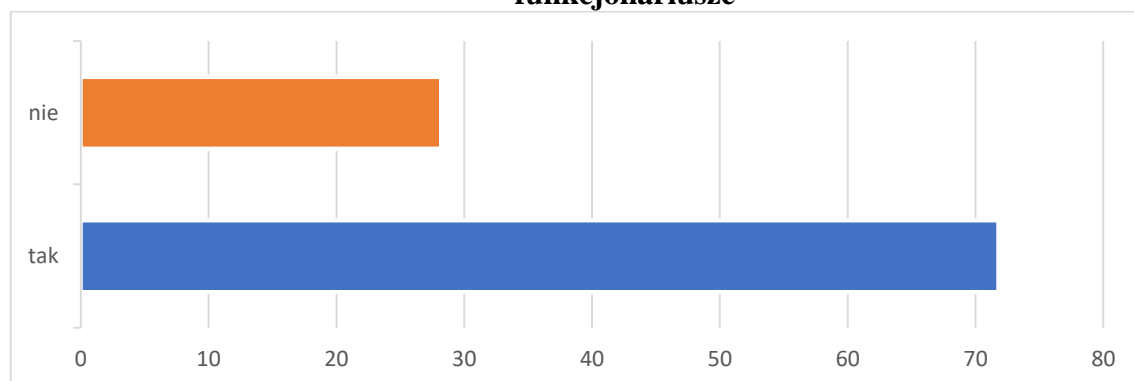
Źródło: badania własne.

Najczęściej wybieraną odpowiedzią było zapewnienie bezpieczeństwa w jednostce (45,3%). Niewiele mniej osób zaznaczyło utrzymanie porządku i harmonogramu dnia w jednostce (42,5%) oraz wzrost liczby osadzonych pracujących poza jednostką (41,6%). Rzadziej wskazywano: resocjalizacja i terapia osadzonych (30,4%), rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego (8,4%) oraz inne (4,7%). Respondenci uzupełniali tę odpowiedź własnymi przykładami: sprostanie dużej liczbie zadań, wypełnienie wszystkich obowiązków podczas godzin służby/pracy. Z powyższych danych można wysnuć wniosek, iż największe wyzwania dla kadry penitencjarnej

stwarza zapewnienie bezpieczeństwa w jednostce, utrzymanie w niej porządku i harmonogramu dnia oraz rosnąca liczba osadzonych pracujących.

W kolejnym pytaniu respondenci odpowiadali czy doświadczyli jakiegokolwiek formy agresji ze strony osób odbywających karę pozbawienia wolności (wykres 27).

Wykres 27. Opinia na temat doświadczania agresji ze strony osadzonych – funkcjonariusze

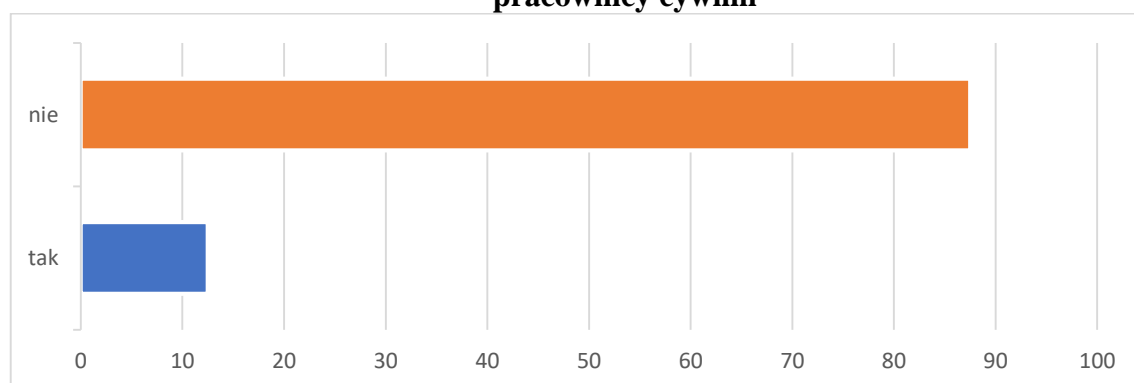

Źródło: badania własne.

Według powyższych danych zdecydowana większość funkcjonariuszy odpowiedziała, że doświadcza agresji ze strony osadzonych (71,8%). Znacznie mniej osób uznało, że nie spotkało się z tym problemem (28,2%). Z powyższych danych można zaobserwować, iż zdecydowana większość badanych mierzy się z agresją skazanych.

Pracownicy cywilni również udzielili odpowiedzi na pytanie dotyczące doświadczania agresji ze strony osób pozbawionych wolności (wykres 28).

Wykres 28. Opinia na temat doświadczania agresji ze strony osadzonych – pracownicy cywilni

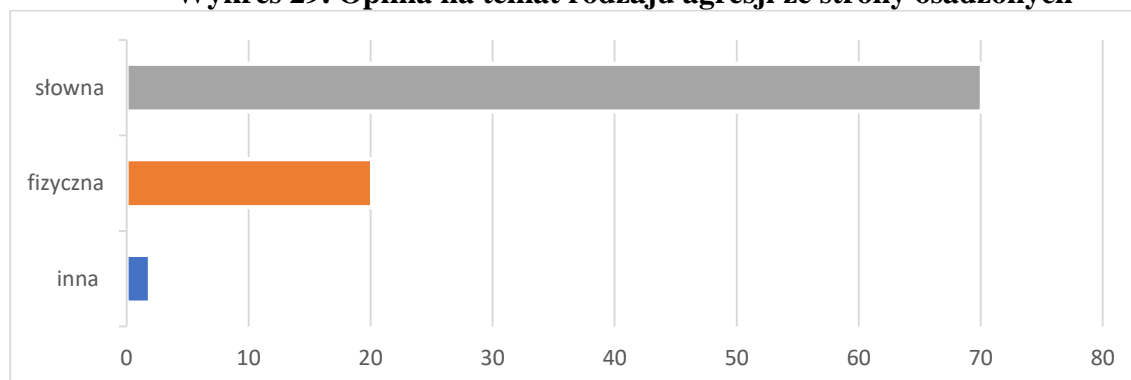

Źródło: badania własne.

Pracownicy cywilni najczęściej wskazywali, iż nie doświadczają agresji ze strony osadzonych (87,5%). Niewielka liczba respondentów uznała, że taki problem dotyka również osoby zatrudnione na stanowiskach cywilnych (12,5%). Powyższe dane pozwalają sformułować wniosek, iż agresja skazanych kierowana jest przede wszystkim w stronę funkcjonariuszy, a nie pracowników cywilnych więziennictwa.

Kwestionariusz ankiety zawierał pytanie, w którym badani doświadczający agresji ze strony osadzonych określali jakiego jest ona rodzaju (wykres 29).

Wykres 29. Opinia na temat rodzaju agresji ze strony osadzonych

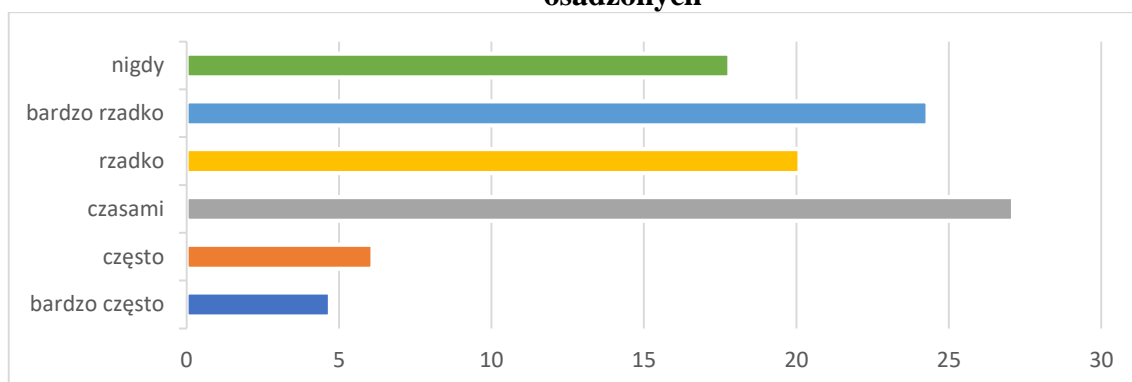
Źródło: badania własne.

Powyższe pytanie dawało ankietowanym możliwość wielokrotnego wyboru, ponadto część osób nie udzieliła odpowiedzi, dlatego wyniki nie sumują się do 100%. Najczęściej wskazywanym rodzajem agresji jest agresja słowna (70,1%), zdecydowanie rzadziej fizyczna (20,1%). Funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej biorący udział w badaniu mieli w tym pytaniu możliwość wskazania innej odpowiedzi aniżeli zaproponowane. Część respondentów (1,4%) wskazała inny rodzaj agresji osadzonych podając przykłady, z którymi spotkali się w trakcie swojej kariery zawodowej. Najczęściej uzupełniano odpowiedzi następującymi danymi: autoagresja osadzonych, pasywno-agresywne postawy osób pozbawionych wolności oraz agresja występująca między osadzonymi. Powyższe dane pozwalają wysnuć wniosek, iż agresja ze strony osób pozbawionych wolności jest realnym, aczkolwiek stosunkowo rzadko występującym zjawiskiem. Wobec powyższych można uznać, iż ryzyko wystąpienia jakiegokolwiek formy agresji osadzonych, kierowanej zarówno do funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej jak i do współosadzonych oraz autoagresja stanowią

zagrożenie dla kadry penitencjarnej. Na podstawie odpowiedzi respondentów można wysnuć wniosek, iż zapobieganie aktom agresji stanowi istotne wyzwanie zawodowe.

W kolejnym pytaniu ankietowani określali częstotliwość agresji słownej ze strony osadzonych z jaką spotykają się w swojej pracy zawodowej. Pytanie skierowane było do osób, które wcześniej deklarowały, iż mierzą się z tego rodzaju agresją ze strony osób pozbawionych wolności (wykres 30).

Wykres 30. Częstotliwość występowania agresji słownej ze strony osadzonych

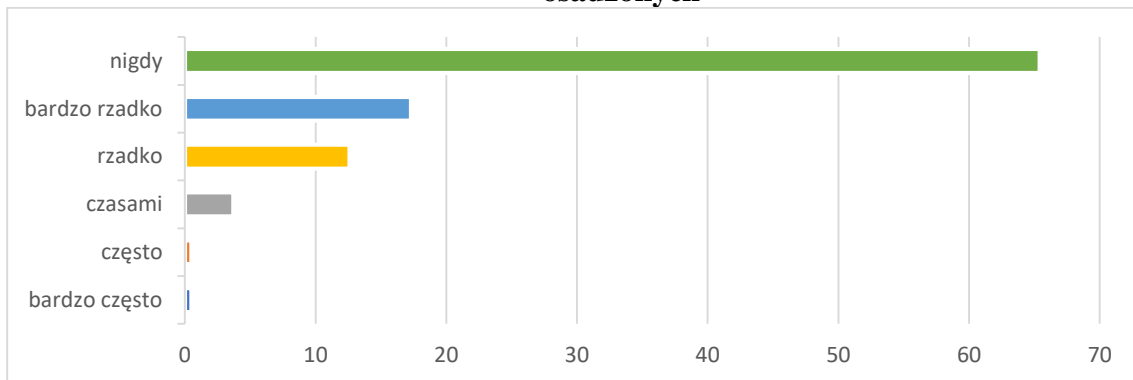

Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów uznało, że czasami doświadcza agresji słownej ze strony osadzonych (27,1%). Mniej osób zaznaczyło odpowiedź bardzo rzadko (24,3%). Mniejsza liczba badanych uznała, iż agresji słownej ze strony osadzonych doświadcza rzadko (20,1%) lub nigdy (17,8%). Najmniej osób spośród funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej biorących udział w badaniu odpowiedziało, iż wspomnianej formy agresji doświadcza często (6,1%) oraz bardzo często (4,7%). Powyższe wyniki wskazują, iż agresja słowna ze strony osadzonych jest zjawiskiem, które występuje w jednostkach penitencjarnych. Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż problem agresji słownej osadzonych kierowanej w stronę kadry penitencjarnej występuje z umiarkowaną częstotliwością i nie stanowi w opinii respondentów istotnego zagrożenia dla ich bezpieczeństwa personalnego.

W jednym z pytań ankietowani określali częstotliwość z jaką doświadczają agresji fizycznej ze strony osadzonych. Na to pytanie odpowiadały osoby, które deklarowały, iż spotykają się z tym rodzajem agresji ze strony skazanych podczas wykonywania zadań służbowych (wykres 31).

Wykres 31. Częstotliwość występowania agresji fizycznej ze strony osadzonych

Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów uznało, że nigdy nie doświadczyło agresji fizycznej ze strony osadzonych (65,4%). Funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej biorący udział w badaniu zdecydowanie rzadziej wskazywali wariant bardzo rzadko (17,3%), rzadko (12,6%) oraz czasami (3,7%). Najmniej spośród badanych deklarowało, iż mierzy się z agresją fizyczną ze strony osadzonych bardzo często (0,5%) i często (0,5%). Powyższe dane pozwalają wysnuć wniosek, iż agresja fizyczna ze strony osadzonych wobec funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej jest zjawiskiem marginalnym. Ponad połowa respondentów nie doświadczyła jej nigdy. Jednocześnie nie oznacza to, iż nie stanowi ona zagrożenia dla bezpieczeństwa kadry więziennej, ponieważ mimo iż jednostkowo, zdarzenia te występują.

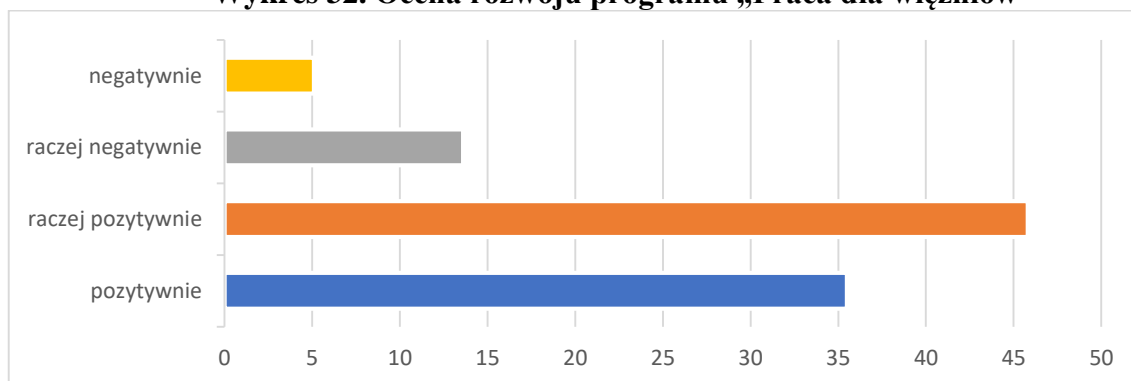
5.1.3. Rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej

W niniejszym podrozdziale rozwiązany został następujący szczegółowy problem badawczy: **jakie trudności dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej stwarza rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego?**

W jednym z pytań zawartych w kwestionariuszu ankiety respondenci oceniali rozwój programu „Praca dla więźniów” i wynikający z jego realizacji wzrost liczby

pracujących osadzonych, zarówno na terenie jednostek penitencjarnych jak i w zatrudnieniu zewnętrznym (wykres 32).

Wykres 32. Ocena rozwoju programu „Praca dla więźniów”

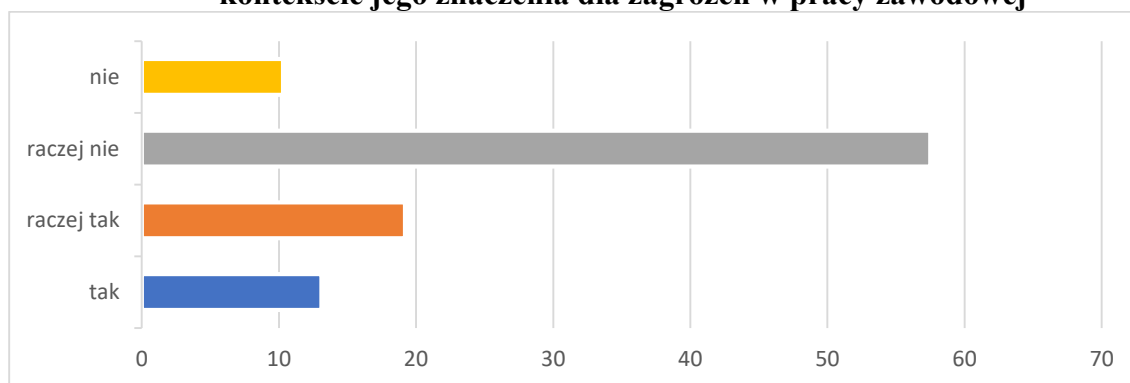

Źródło: badania własne.

Najwięcej ankietowanych oceniło rozwój programu raczej pozytywnie (45,8%). Mniej osób wybrało odpowiedź pozytywnie (35,5%). Zdecydowanie rzadziej wskazywano wariant raczej negatywnie (13,6%) oraz negatywnie (5,1%). Z zaprezentowanych danych można wysnuć wniosek, iż respondenci w większości postrzegają rozwój programu „Praca dla więźniów” jako pozytywną zmianę wprowadzoną reformą więziennictwa. Badani mogli uzasadniać wybór odpowiedzi. Wśród najczęstszych argumentacji ocen pozytywnych oraz raczej pozytywnych respondenci podkreślali istotne znaczenie zatrudnienia dla prawidłowej i efektywnej resocjalizacji skazanych, podnosili kwestię możliwości zarobkowania i partycypowania w kosztach utrzymania rodziny oraz spłaty zobowiązań finansowych, poczucie skuteczności i sprawczości osadzonych, wypełnienie czasu wolnego pożytecznym zajęciem, kształtowanie wśród osadzonych nawyku pracy, odpowiedzialności, poczucia obowiązku. Wśród osób dokonujących oceny negatywnej oraz raczej negatywnej w uzasadnieniach najczęściej podkreślano, iż praca skazanych jest w dużej mierze fikcją, osadzeni zatrudniani są bardzo często wyłącznie w celu osiągnięcia statystyk pożądaných przez władzę polityczną, wskazywano na presję i wymóg niemożliwego do osiągnięcia poziomu zatrudnienia, co bardzo często próbowano osiągnąć kosztem bezpieczeństwa kadry więziennej, a także całego społeczeństwa. Jednocześnie w odpowiedziach respondenci podkreślali konieczność odpolitycznienia więzień.

W kolejnym pytaniu poproszono personel więzienny biorący udział w badaniu o udzielenie opinii na temat rozwoju programu „Praca dla więźniów” w kontekście zagrożeń, które wspomniana zmiana stwarza dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej (wykres 33).

Wykres 33. Opinia na temat rozwoju programu „Praca dla więźniów” w kontekście jego znaczenia dla zagrożeń w pracy zawodowej

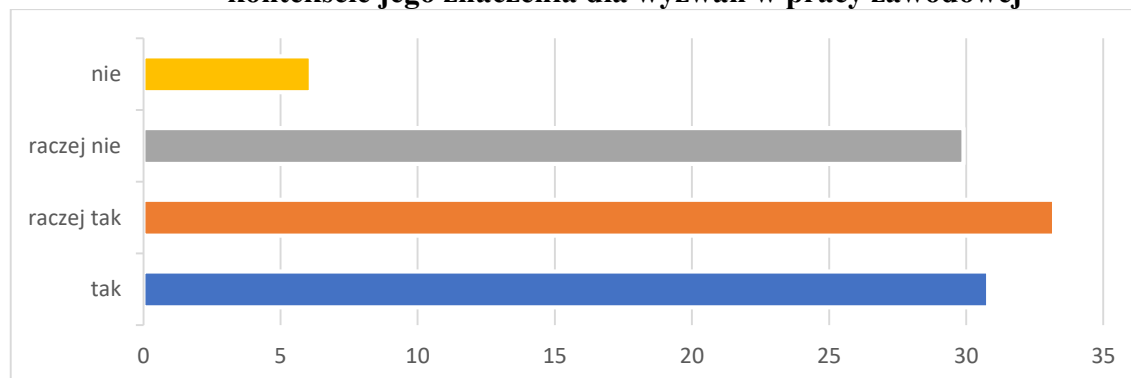
Źródło: badania własne.

Największa liczba respondentów uznała, że rozwój programu „Praca dla więźniów” raczej nie przyczynia się do powstawania zagrożeń dla bezpieczeństwa kadry więziennej (57,5%). Znacznie mniej osób wybrało wariant raczej ma to znaczenie (19,2%), ma znaczenie (13,1%), a także nie, nie ma znaczenia (10,3%). Na podstawie powyższych danych można uznać, iż większość ankietowanych nie postrzega wzrostu liczby pracujących osadzonych za istotne dla większego ryzyka wystąpienia zagrożeń i sytuacji niebezpiecznych. Respondenci, którzy zaznaczyli odpowiedź tak lub raczej tak uzasadniali swoją opinię argumentami, wśród których najczęściej wymieniano: większe ryzyko przemytów substancji psychoaktywnych i/lub odurzających oraz przedmiotów niebezpiecznych na teren jednostki penitencjarnej, które mogą zostać wykorzystane przez osadzonych w sposób niosący realne zagrożenie dla kadry więziennej oraz innych skazanych. Ponadto badani wymieniali również możliwość nielegalnych kontaktów podczas wykonywania pracy (zarówno między osadzonymi jak i osobami z zewnątrz), ryzyko ucieczek osadzonych, zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego z uwagi na to, iż przez nacisk ze strony władzy często zatrudniane są osoby, które nie powinny

pracować. Podane argumenty odnoszą się przede wszystkim do osadzonych pozostających w zatrudnieniu zewnętrznym.

Ankietowani zostali poproszeni o opinię na temat tego, czy rozwój programu „Praca dla więźniów” stwarza jakieś wyzwania dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej podczas wykonywania zadań służbowych (wykres 34).

Wykres 34. Opinia na temat rozwoju programu „Praca dla więźniów” w kontekście jego znaczenia dla wyzwań w pracy zawodowej

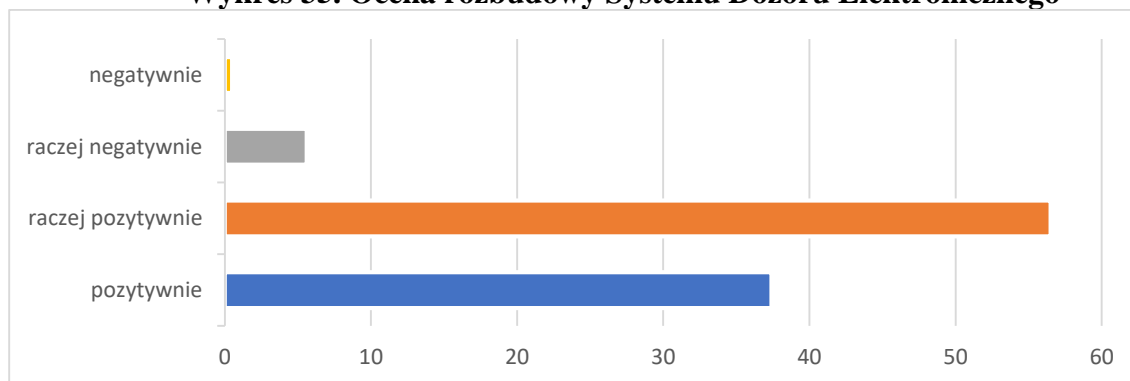

Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów uznało, że rozwój programu „Praca dla więźniów” raczej stwarza wyzwania dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej (33,2%). Nieznacznie mniej osób wybrało odpowiedź tak, stwarza wyzwania (30,8%). Rzadziej wskazywano wariant raczej nie stwarza wyzwań (29,9%), a najmniej ankietowanych uznało, iż nie generuje to wyzwań dla kadry penitencjarnej (6,1%). Z powyższych danych można wysnuć wniosek, iż zdecydowana większość funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej dostrzega znaczenie rozwoju programu „Praca dla więźniów” i rosnącej liczby zatrudnionych osadzonych dla wyzwań w pracy zawodowej. Respondenci, którzy są zdania, iż wspomniana powyżej zmiana wdrażana na mocy programów reformujących więziennictwo generuje wyzwania dla kadry penitencjarnej podawali następujące argumenty: duży nacisk na osiągnięcie pożądanego przez władzę polityczną statystyk często kosztem bezpieczeństwa kadry więziennej oraz społeczeństwa, konieczność zwiększonej czujności i ostrożności, konieczność dokładnego rozpoznania osadzonego oraz jego środowiska, dokładniejsze i częstsze kontrole osadzonych w warunkach istotnych braków kadrowych, bardzo rozbudowana biurokracja związana z zatrudnieniem osadzonych.

W kolejnym pytaniu funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej biorący udział w badaniu dokonali oceny rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego (wykres 35).

Wykres 35. Ocena rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego

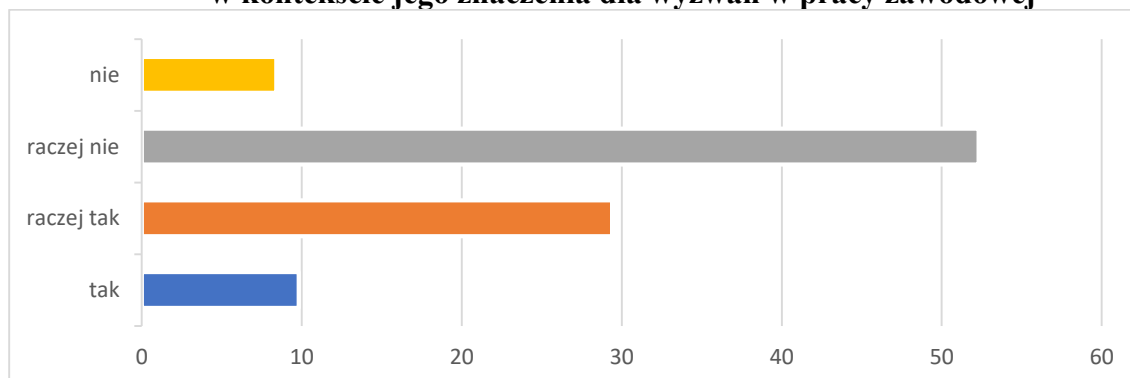

Źródło: badania własne.

Ponad połowa ankietowanych oceniła rozbudowę Systemu Dozoru Elektronicznego raczej pozytywnie (56,5%). Mniej osób postrzega dozór pozytywnie (37,4%). Zdecydowanie mniejsza ilość respondentów oceniła tę zmianę raczej negatywnie (5,6%) oraz negatywnie (0,5%). Z powyższych danych można wywnioskować, iż rozbudowa systemu dozoru jest dobrą zmianą w opinii kadry.

W jednym z pytań respondenci dokonywali oceny rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście wyzwań w pracy zawodowej (wykres 36).

Wykres 36. Opinia na temat rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście jego znaczenia dla wyzwań w pracy zawodowej

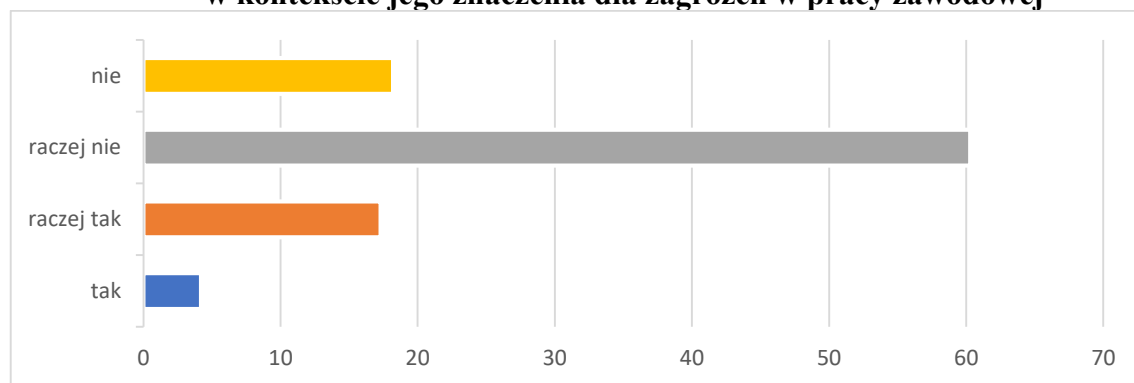

Źródło: badania własne.

Ponad połowa badanych uznała, że rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego raczej nie stwarza wyzwań dla kadry penitencjarnej (52,3%). Mniejsza liczba ankietowanych wskazała odpowiedź raczej stwarza to wyzwania (29,4%). Zdecydowanie rzadziej wybierano wariant tak, stwarza wyzwania (9,8%) oraz nie stwarza wyzwań (8,4%). Z powyższych danych można wywnioskować, iż większość respondentów nie zauważyła, by rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego miała znaczenie dla wyzwań zawodowych. Osoby, które udzieliły odpowiedzi tak lub raczej tak uzasadniały je podając argumenty: wdrożenie procedury kierowania do odbywania kary w dozorcze przez Komisję Penitencjarną, ryzyko odpowiedzialności za niewłaściwe skierowanie skazanego do dozoru, wyzwanie logistyczne, zbieranie opinii, ocen oraz wywiadów do udzielenia skazanemu dozoru. Mimo wskazanych uzasadnień świadczących o wyzwaniu, jakim jest obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego należy podkreślić, iż funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej postrzegają tę nieizolacyjną formę wykonywania kary jako pozytywną zmianę, której rozwój należy kontynuować.

W kolejnym pytaniu respondenci odpowiadali, czy rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego stwarza jakieś zagrożenia dla funkcjonariuszy i pracowników (wykres 37).

Wykres 37. Opinia na temat rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście jego znaczenia dla zagrożeń w pracy zawodowej

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość ankietowanych jest zdania, że rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego raczej nie ma znaczenia w kontekście zagrożeń dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej (60,3%), mniejsza liczba osób uznała, że nie ma to znaczenia (18,2%). Podobnie liczna grupa respondentów wskazała wariant

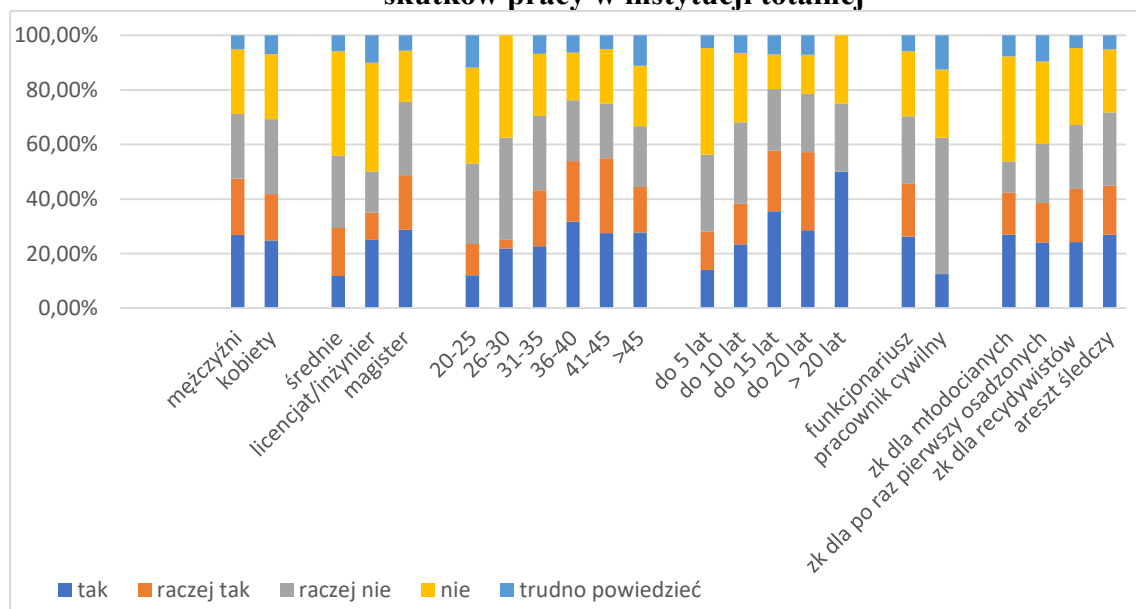
raczej tak, ma znaczenie (17,3%). Najrzadziej wybierano odpowiedź tak, ma znaczenie (4,2%). Z powyższych danych można wywnioskować, iż większa część kadry nie zauważa znaczenia rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego dla większego ryzyka wystąpienia zagrożeń i sytuacji niebezpiecznych. Osoby, które wskazały odpowiedzi tak i raczej tak uzasadniały swoją opinię podając argumenty: osadzony przebywa w dobrze znanym sobie miejscu i jest bardziej pewny siebie.

5.1.4. Znaczenie zmiennych demograficznych i służbowych dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej

W niniejszym podrozdziale rozwiązany został następujący szczegółowy problem badawczy: **jakie rodzaje zmiennych demograficznych i służbowych najbardziej wpływają na poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?**

Z przeprowadzonych badań wynika, iż zmienne demograficzne i służbowe mają wpływ na doświadczanie przez funkcjonariuszy i pracowników negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej (wykres 38).

Wykres 38. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie negatywnych skutków pracy w instytucji totalnej

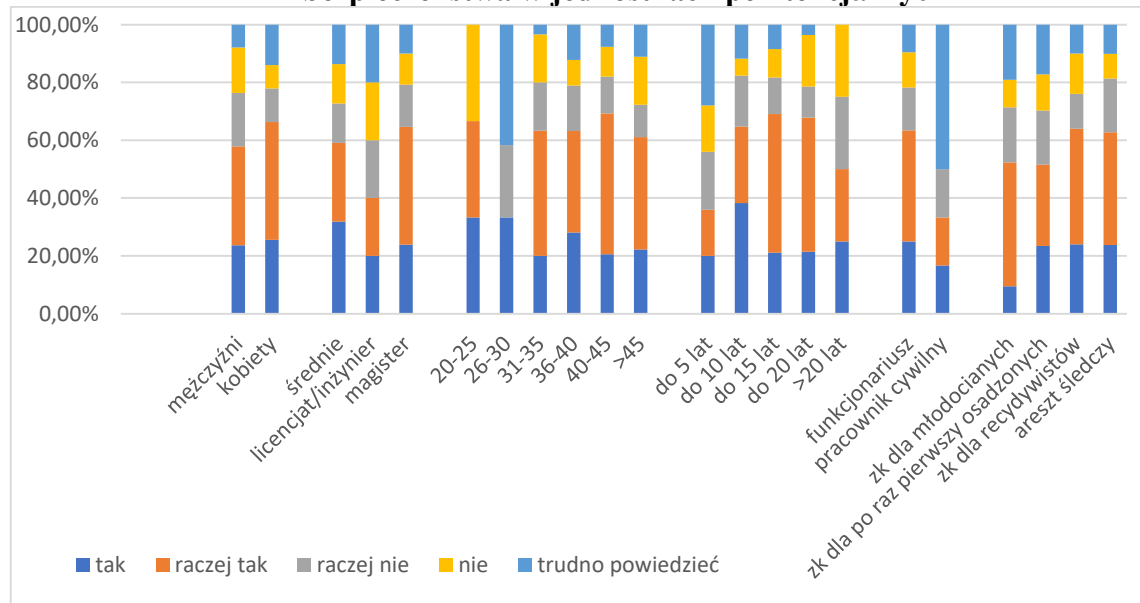

Źródło: badania własne.

Z zaprezentowanych danych wynika, iż dla deklarowanych odpowiedzi w zakresie odczuwania negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej znaczenie mają zarówno zmienne demograficzne jak i służbowe. Na powyższym wykresie można zauważyć, iż odczuwanie trwałych negatywnych konsekwencji pracy w jednostkach penitencjarnych przybiera na intensywności wraz z wiekiem respondentów. Analizując wpływ zmiennych służbowych na udzielane odpowiedzi można dostrzec, iż zmienną, która wpływa na wspomniany aspekt jest rodzaj zatrudnienia. Powyższy wykres przedstawia, że funkcjonariusze doświadczają negatywnych skutków częściej aniżeli pracownicy cywilni. Prawdopodobnie wynika to z odmiennego zakresu obowiązków osób pozostających w służbie oraz pracujących w korpusie cywilnym. Nie bez znaczenia w tej kwestii jest też z pewnością częsty i bezpośredni kontakt z osobami pozbawionymi wolności. Zdecydowanie częściej funkcjonariusze aniżeli pracownicy cywilni mają regularną styczność ze skazanymi podczas wykonywania obowiązków służbowych. Jednocześnie należy również podkreślić, iż funkcjonariusze wykonują swoją pracę w systemie zmianowym, o różnych porach.

Z uzyskanych wyników badań wynika, iż zmienne służbowe mają znaczenie dla opinii w zakresie poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych (wykres 39).

Wykres 39. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych

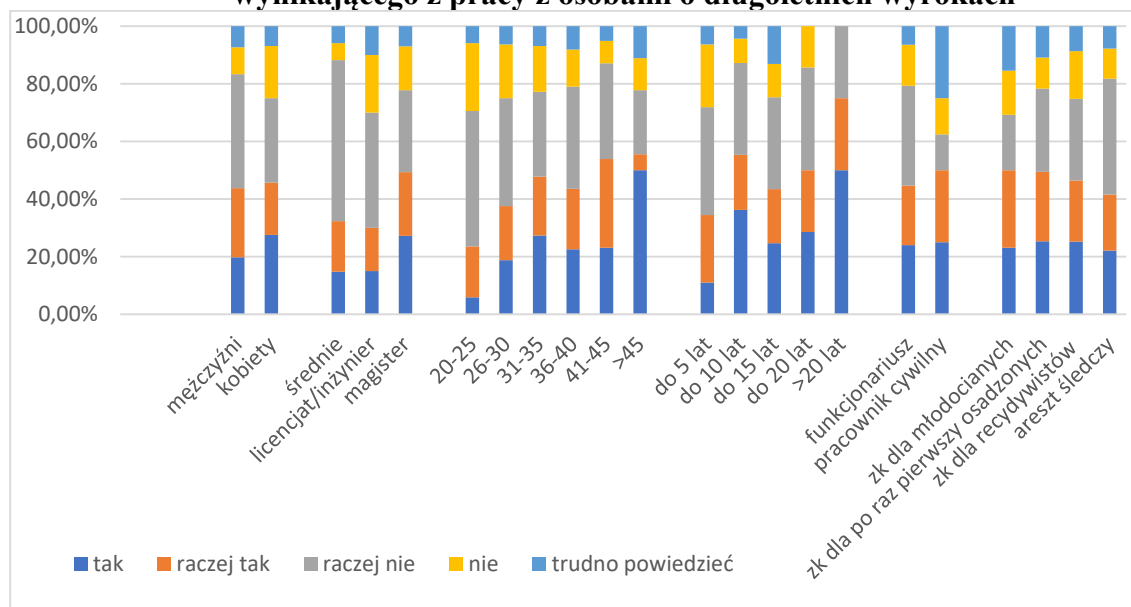

Źródło: badania własne.

Z powyższych danych wynika, iż jedyną zmienną służbową, która ma wyraźny wpływ na opinię w zakresie poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych jest rodzaj zatrudnienia – więcej funkcjonariuszy aniżeli pracowników cywilnych zauważa poprawę bezpieczeństwa. Prawdopodobnie może to oznaczać, iż przede wszystkim bezpieczeństwo funkcjonariuszy wzrosło poprzez przeprowadzenie działań ukierunkowanych na modernizację jednostek penitencjarnych, a także wyposażenie aresztów śledczych i zakładów karnych w nowoczesne systemy zabezpieczeń i urządzeń mających na celu sprawniejszą komunikację między kadrą więzienną. Podniesienie poziomu bezpieczeństwa mogą wyraźniej odczuwać funkcjonariusze aniżeli osoby zatrudnione w korpusie cywilnym z uwagi na specyfikę wykonywanych obowiązków – funkcjonariusze podczas pełnienia służby mają bezpośredni i regularny, w istocie praktycznie codzienny, kontakt z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności. Osoby zatrudnione na stanowiskach cywilnych takiego kontaktu nie mają lub występuje on na tyle rzadko, iż nie jest postrzegany jako istotne zagrożenie.

Z uzyskanych danych wynika, iż zmienne demograficzne i służbowe mają znaczenie w zakresie opinii na temat zagrożenia wynikającego z kontaktu z osobami o długich wyrokach (wykres 40).

Wykres 40. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie zagrożenia wynikającego z pracy z osobami o długoletnich wyrokach

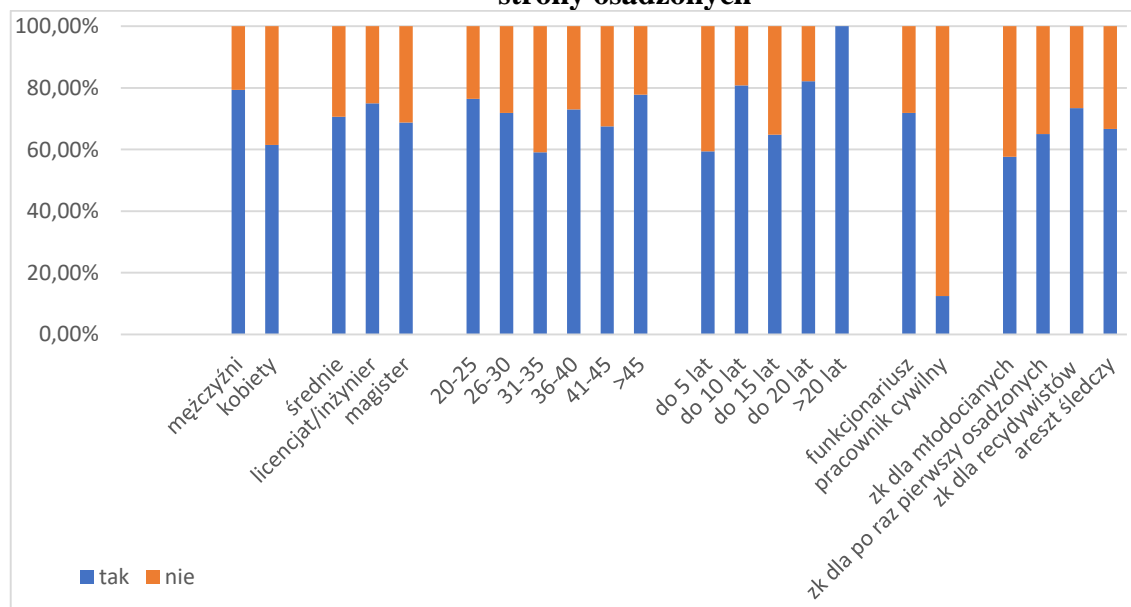

Źródło: badania własne.

Na podstawie uzyskanych danych można uznać, że wykształcenie, wiek i staż pracy to zmienne mające znaczenie dla opinii na temat zagrożeń związanych z pracą z osadzonymi o długoletnich wyrokach. Analizując wpływ zmiennych demograficznych na udzielone w tym pytaniu odpowiedzi można wysnuć wniosek, że im wyższe wykształcenie oraz wyższy wiek, tym częściej respondenci postrzegali osoby odbywające długoterminowe kary pozbawienia wolności jako bardziej zagrażające bezpieczeństwu kadry więziennej. Warto zwrócić uwagę również na zmienną służbową, która miała znaczenie dla wyboru odpowiedzi, a jest nią staż pracy. Wraz z rosnącym stażem pracy funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej częściej deklarowali, że praca z osadzonymi, którymi są osoby o długich i ekstremalnie długich wyrokach stanowi większe ryzyko wystąpienia sytuacji niepożądanych i/lub niebezpiecznych aniżeli praca ze skazanymi na kary krótkoterminowe.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż zmienne służbowe mają znaczenie dla opinii w zakresie doświadczania agresji ze strony osadzonych. Dane zaprezentowane na poniższym wykresie odnoszą się do odpowiedzi na temat doświadczania przez kadrę więzienną agresji ze strony osadzonych bez rozróżnienia jej na słowną oraz fizyczną (wykres 41).

Wykres 41. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji ze strony osadzonych

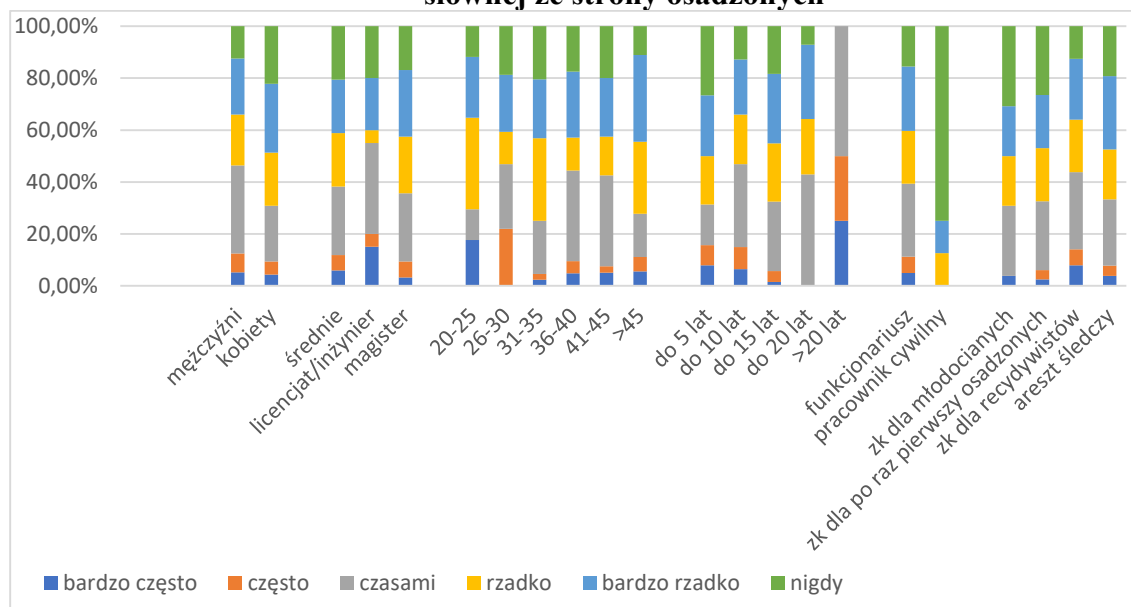

Źródło: badania własne.

Z zaprezentowanych na wykresie danych wynika, iż zmienne służbowe mające znaczenie dla doświadczania agresji ze strony osadzonych to staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia. Im dłuższy staż pracy, tym częściej ankietowani doświadczają agresji ze strony osób odbywających karę pozbawienia wolności. Na podstawie powyższego wykresu można stwierdzić, iż zdecydowanie częściej agresji tej doświadczają funkcjonariusze, niż pracownicy cywilni. Staż pracy nierozdzielnie wiąże się z doświadczeniem zawodowym. Na podstawie wyników badań można wysnuć wniosek, iż kadra penitencjarna z większym doświadczeniem zawodowym doświadczyła w swojej karierze zawodowej częstszych aktów agresji ze strony skazanych aniżeli funkcjonariusze z niewielkim stażem. Odnośnie rodzaju zatrudnienia najprawdopodobniej pracownicy cywilni nie doświadczają tak często agresji ze strony osób pozbawionych wolności, gdyż charakter ich pracy nie wymaga pozostawania w bezpośrednim kontakcie ze skazanymi. Funkcjonariusze Służby Więziennej mają regularny i częsty kontakt z osadzonymi, dlatego agresja z ich strony jest dla tej grupy zawodowej realnym zagrożeniem.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż zmienne służbowe mają znaczenie dla opinii w zakresie doświadczania agresji słownej ze strony osadzonych (wykres 42).

Wykres 42. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji słownej ze strony osadzonych

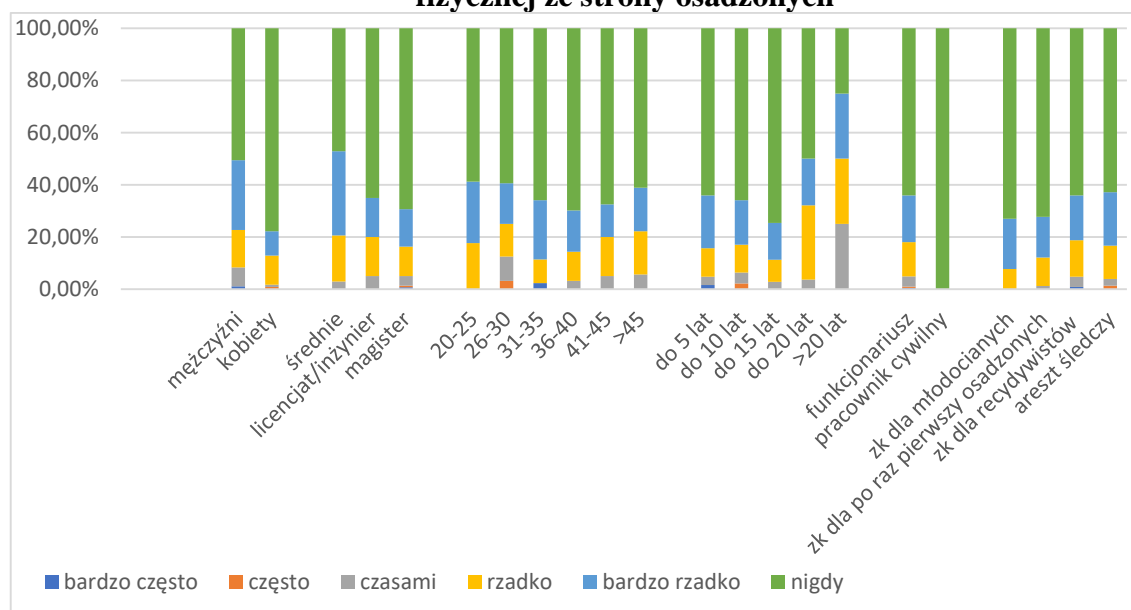

Źródło: badania własne.

Analiza zebranych danych pozwala stwierdzić, iż zmienna mająca wpływ na częstotliwość doświadczania agresji słownej ze strony osadzonych to rodzaj zatrudnienia. Częściej agresji tej doświadczają funkcjonariusze aniżeli pracownicy cywilni. Można wysnuć wniosek, iż przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, iż specyfika pełnionej przez funkcjonariuszy służby warunkuje konieczność regularnego i częstego kontaktu z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności. Jak wynika z przeprowadzonych badań, pracownicy cywilni Służby Więziennej zdecydowanie rzadziej mają styczność ze skazanymi. Tym samym można wysnuć wniosek, iż nie mają sposobności, w takim zakresie jak funkcjonariusze, doświadczyć jakiegokolwiek formy agresji, w tym również słownej ze strony więźniów.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż zmienne demograficzne i służbowe mają znaczenie dla opinii w zakresie doświadczania agresji fizycznej ze strony osadzonych (wykres 43).

Wykres 43. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji fizycznej ze strony osadzonych

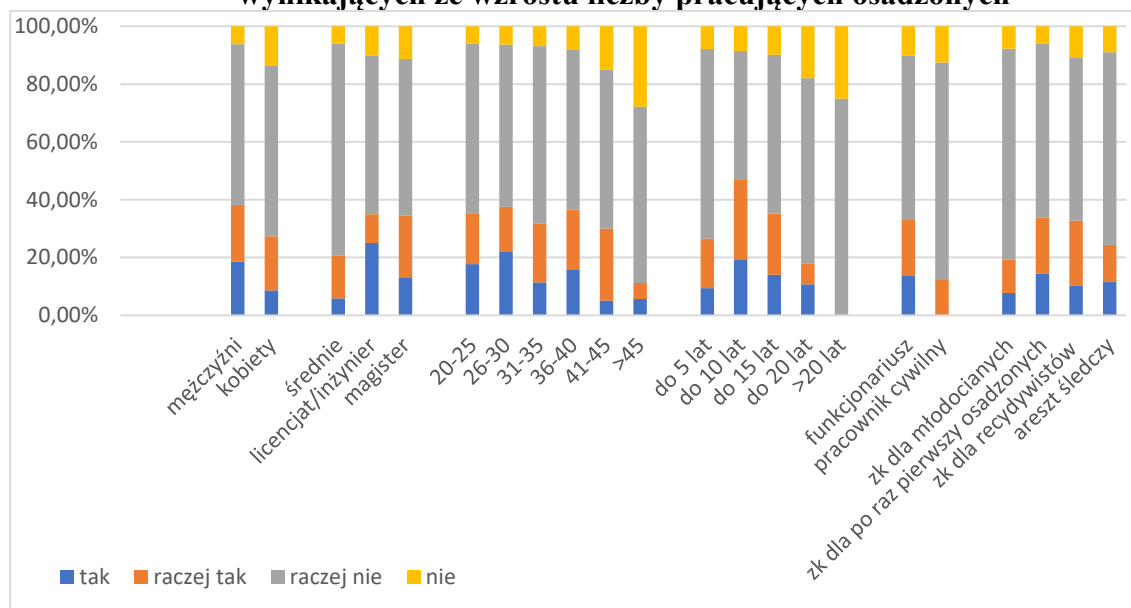
Źródło: badania własne.

Na podstawie powyższych danych można uznać, iż zmienne mające wpływ na częstotliwość doświadczania agresji fizycznej ze strony osadzonych to płeć, staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia. Analizując wpływ zmiennej demograficznej, jaką jest płeć

można zauważyć, iż funkcjonariusze płci męskiej częściej doświadczają agresji ze strony osadzonych aniżeli kobiety pełniące służbę w formacji. Zmiennymi służbowymi mającymi znaczenie dla deklarowanych w tym zakresie odpowiedzi są staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia. Z danych zaprezentowanych na powyższym wykresie wynika, że im większy staż pracy respondentów, tym częściej doświadczają oni wspomnianej agresji. Prawdopodobnie osoby z większym stażem zawodowym w trakcie swojej kariery w strukturach Służby Więziennej doświadczyły większej ilości zdarzeń zagrażających bezpieczeństwu z uwagi na agresję fizyczną osadzonych, niż funkcjonariusze z mniejszym stażem. Zdecydowanie więcej funkcjonariuszy aniżeli pracowników cywilnych deklarowało, iż spotyka ich agresja fizyczna od osób skazanych.

Z analizy uzyskanych danych wynika, iż zmienne służbowe mają znaczenie dla opinii w zakresie zagrożeń wynikających ze wzrostu liczby pracujących osadzonych (wykres 44).

Wykres 44. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie zagrożeń wynikających ze wzrostu liczby pracujących osadzonych

Źródło: badania własne.

Na podstawie zaprezentowanych na wykresie danych można uznać, iż zmienna służbowa mająca wpływ na postrzeganie rozwoju programu „Praca dla więźniów” i wynikającego z niego wzrostu liczby pracujących osadzonych jako zagrożenie to rodzaj

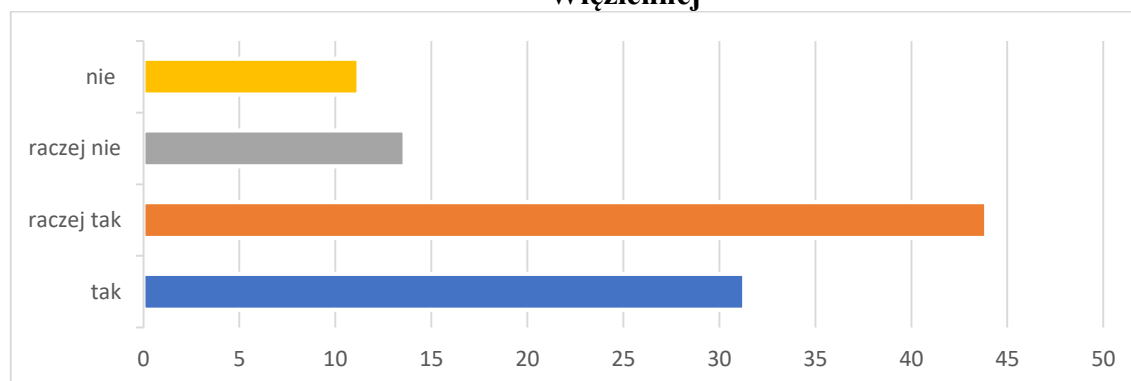
zatrudnienia. Większa liczba funkcjonariuszy aniżeli pracowników cywilnych jest zdania, że więcej skazanych pracujących oznacza liczniejsze zagrożenia dla bezpieczeństwa kadry i jednostki.

5.1.5. Obszary pożądanych zmian w polityce penitencjarnej i więziennictwie

W niniejszym podrozdziale rozwiązany został następujący problem badawczy: **jakich należy dokonać zmian w polityce penitencjarnej (czy też polityce karnej) i reformie więziennictwa, by odpowiadały one nowoczesnym standardom światowym w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszego wykorzystania ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego?**

W jednym z pytań poproszono respondentów o ich opinię na temat adekwatności kursów oraz szkoleń przewidzianych dla kadry więziennej (wykres 45).

Wykres 45. Opinia na temat adekwatności kursów i szkoleń Służby Więziennej

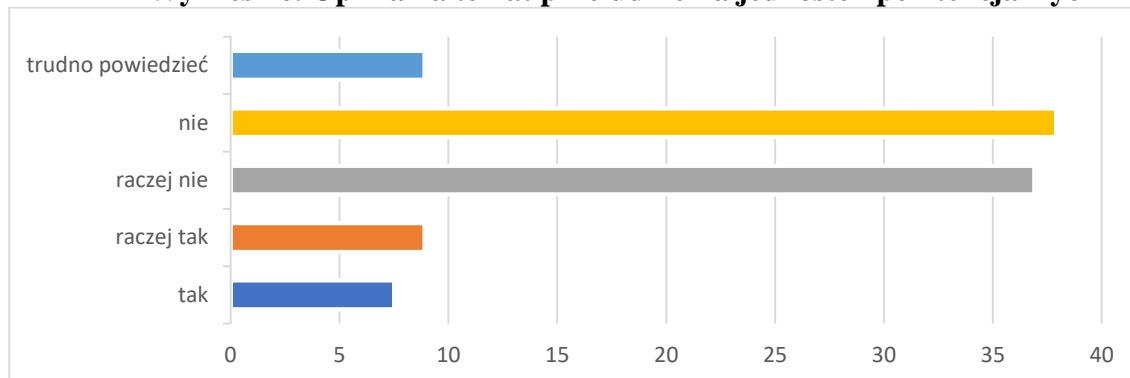

Źródło: badania własne.

Z danych zaprezentowanych na wykresie wynika, iż najwięcej osób jest zdania, że kursy i szkolenia realizowane przez kadrę więzienną są adekwatne do potrzeb (43,9%). Mniej ankietowanych wskazało odpowiedzi: tak, są one adekwatne (31,3%), raczej nie są adekwatne do potrzeb (13,6%) oraz nie, nie są adekwatne (11,2%). Powyższe dane pozwalają wywnioskować, iż większość badanych uznaje dedykowane im kursy i szkolenia za wystarczająco przygotowujące do wykonywania zadań służbowych.

Respondenci zostali zapytani o zaludnienie właściwych im jednostek penitencjarnych (wykres 46).

Wykres 46. Opinia na temat przeludnienia jednostek penitencjarnych

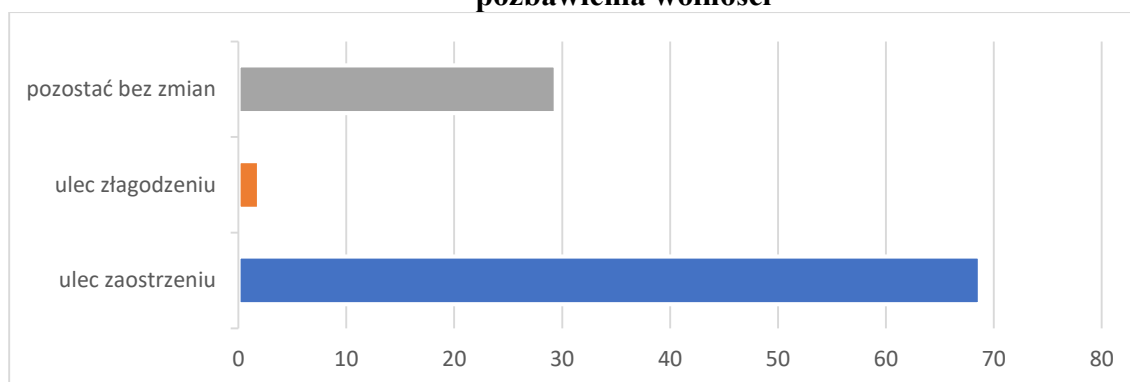

Źródło: badania własne.

Najwięcej ankietowanych uznało, że właściwa im jednostka penitencjarna nie jest przeludniona (37,9%) oraz raczej nie jest przeludniona (36,9%). Zdecydowanie mniej osób zaznaczyło raczej tak (8,9%), trudno powiedzieć (8,9%) i tak, jest przeludniona (7,5%). Powyższe dane pozwalają wysnuć wniosek, iż w większości jednostek objętych badaniami ich pojemność nie jest przekraczana.

W kolejnym pytaniu respondenci udzielali odpowiedzi, czy ich zdaniem warunki wykonywania kary pozbawienia wolności powinny ulec zmianom (wykres 47).

Wykres 47. Opinia na temat zmiany warunków wykonywania kary pozbawienia wolności

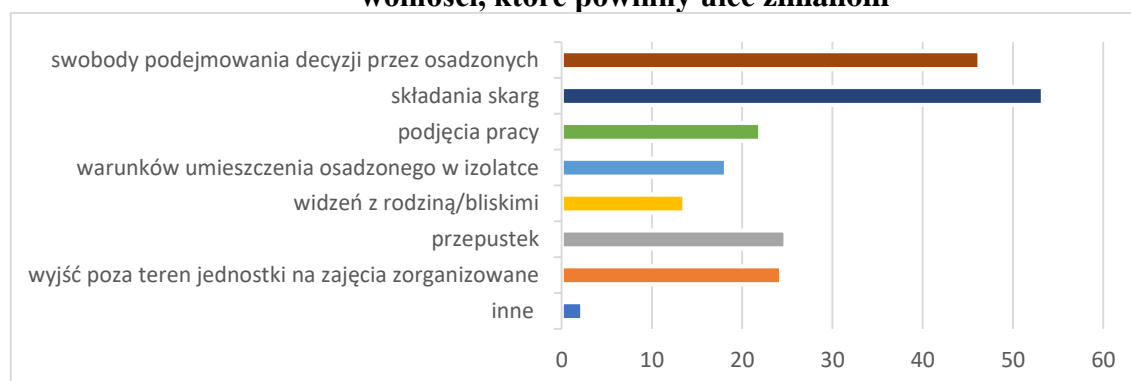

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość badanych wybrała odpowiedź, że warunki wykonywania kary należy poddać zaostrzeniu (68,7%). Mniej ankietowanych zaznaczyło, iż powinny one pozostać bez zmian (29,4%). Najmniej osób uznało, iż warunki wykonywania kary pozbawienia wolności powinny ulec złagodzeniu (1,9%). Powyższe dane wskazują, że blisko 70% ankietowanych jest zdania, że warunki wykonywania kary pozbawienia wolności powinny ulec zaostrzeniu. Na tej podstawie można wysnuć wniosek, iż funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej postrzegają współczesną politykę penitencjarną nadal za zbyt liberalną.

W kolejnym pytaniu zawartym w ankiecie respondenci, którzy są zdania, że warunki wykonywania kary pozbawienia wolności powinny ulec zaostrzeniu lub złagodzeniu zostali poproszeni o wskazanie w jakich obszarach powinno to nastąpić. Pytanie umożliwiało udzielenie wielokrotnej odpowiedzi, dlatego wyniki nie sumują się do 100% (wykres 48).

Wykres 48. Opinia na temat warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, które powinny ulec zmianom

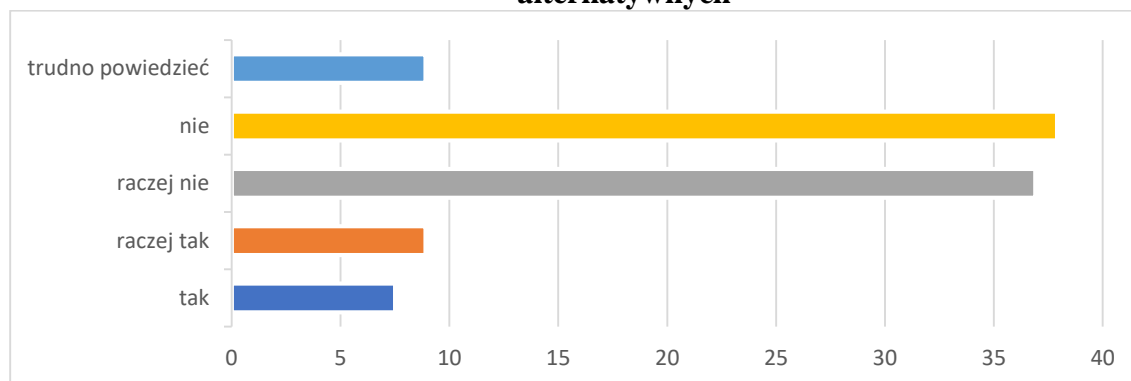
Źródło: badania własne.

Najwięcej osób wskazywało, iż warunki wykonywania kary pozbawienia wolności powinny ulec zmianom w obszarze możliwości składania skarg (53,3%), swobody podejmowania decyzji przez osadzonych (46,3%). Mniej respondentów uznało, że powinno to objąć przepustki (24,8%), wyjścia poza teren jednostki celem uczestnictwa w zajęciach zorganizowanych (24,3%), możliwość podjęcia pracy (22,0%), warunki umieszczenia osadzonego w izolatce (18,2%) oraz widzenia z rodziną/bliskimi (13,6%). Najmniej ankietowanych wybrało odpowiedź inne (2,3%) podając następujące obszary,

w których powinny nastąpić zmiany: dostęp do lekarzy, możliwość kierowania próśb do kierownictwa jednostki, optymalizacji rozmieszczenia (likwidacji cel dla niepalących oraz palących). Wobec powyższych danych należy uznać, iż najczęściej respondentów uważa, że reforma więziennictwa w praktyce powinna uwzględniać zmiany w zakresie możliwości składania skarg przez osoby pozbawione wolności w odpowiedzi na decyzje administracji więziennej, a także decydowania osadzonych o kwestiach takich jak własny ubiór, posiłki, spędzanie czasu wolnego, udział w kursach czy szkoleniach. Powyższe informacje należy rozpatrywać z uwzględnieniem danych procentowych w zakresie respondentów uznających, iż wskazane obszary należy objąć większym rygiorem oraz osób, które uznały, iż należy aktualny rygor zmniejszyć (wykres 47).

W kolejnym pytaniu badani zostali poproszeni o odpowiedź, czy ich zdaniem kary nieizolacyjnie i alternatywne powinny być częściej orzekane aniżeli kara pozbawienia wolności (wykres 49).

Wykres 49. Opinia na temat orzekania kar nieizolacyjnych i alternatywnych

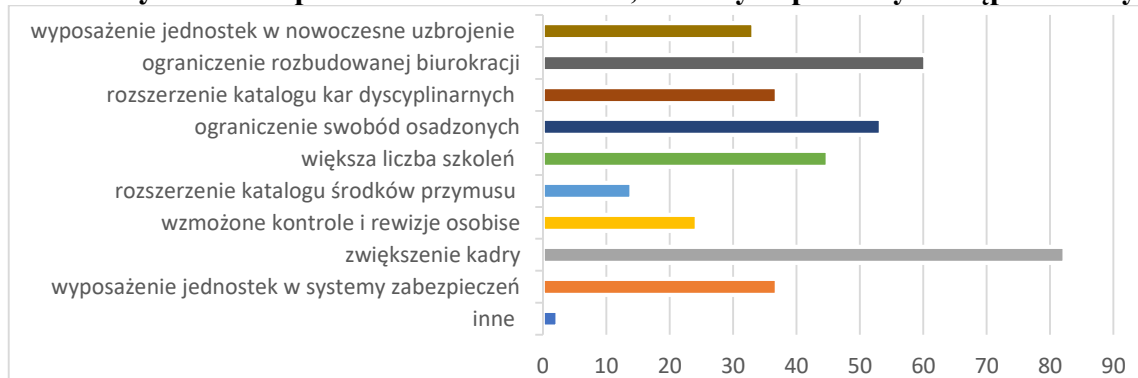
Źródło: badania własne.

Najwięcej respondentów zaznaczyło odpowiedź, że kary nieizolacyjne i alternatywne nie powinny być orzekane częściej, niż kara pozbawienia wolności (37,9%), niewiele mniej osób uznało, że raczej nie powinny (36,9%). Mniejsza liczba ankietowanych wskazała, że takie kary raczej powinny być częściej orzekane (8,9%). Taka sama liczba badanych zaznaczyła odpowiedź trudno powiedzieć (8,9%). Najrzadziej wskazywano wariat tak, powinny być częściej orzekane (7,5%). Z powyższych danych można wywnioskować, iż wśród kadry więziennej dominuje pogląd, iż kara pozbawienia

wolności powinna funkcjonować jako podstawowa kara orzekana wobec sprawców przestępstw.

Jedno z pytań ankietowych wymagało od respondentów wskazania obszarów, które ich zdaniem wymagają priorytetowych zmian w celu podniesienia poziomu bezpieczeństwa kadry więziennej i jednostek penitencjarnych (wykres 50).

Wykres 50. Opinia na temat obszarów, w których powinny nastąpić zmiany

Źródło: badania własne.

Najwięcej osób wskazało, iż obszar priorytetowy w zakresie wprowadzanych zmian mających na celu podnoszenie poziomu bezpieczeństwa kadry penitencjarnej dotyczy zatrudnienia większej ilości funkcjonariuszy i pracowników (83,2%). Kolejne wybierane najczęściej odpowiedzi to: ograniczenie rozbudowanej biurokracji (60,3%), ograniczenie swobód osadzonych (53,3%) oraz większa liczba szkoleń dla funkcjonariuszy i pracowników (44,9%). Mniej ankietowanych uznało, iż priorytetowe obszary to: wyposażenie jednostek w elektroniczne systemy zabezpieczeń (36,9%), rozszerzenie katalogu kar dyscyplinarnych dla osadzonych (36,9%), wyposażenie jednostek w nowoczesne uzbrojenie (33,2%), wzmożone kontrole i rewizje osobiste skazanych oraz osób wchodzących na teren jednostki (24,3%), rozszerzenie katalogu środków przymusu bezpośredniego (14,0%). Najmniej badanych wybrało odpowiedź inne podając następujące obszary: odpolitycznienie więziennictwa i spójne zarządzanie na wszystkich szczeblach, zwiększenie uposażeń w celu poprawy motywacji do pracy, likwidacja darmowych spraw cywilnych dla osadzonych. Z powyższych danych można wysnuć wniosek, iż funkcjonariusze i pracownicy dla podniesienia własnego bezpieczeństwa podczas wykonywania zadań służbowych oczekują zwiększenia etatów,

ograniczenia konieczności sporządzania licznej dokumentacji tworzącej rozbudowaną biurokrację wypełniającą czas, który powinien być przeznaczony na właściwą pracę penitencjarną, a także ograniczenie swobód osadzonych w zakresie podejmowanych przez nich decyzji.

5.2. Głos ekspertów w zakresie analizy prowadzonej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa

W niniejszym podrozdziale przeprowadzona została analiza badań własnych zrealizowanych metodą sondażu diagnostycznego przy zastosowaniu techniki wywiadu pogłębionego częściowo ustrukturyzowanego. Pytania badawcze oparte zostały na dyspozycjach do wywiadu stanowiących załącznik do niniejszej pracy (załącznik 2). Badania przeprowadzono w październiku i listopadzie 2023 roku osobiście, telefonicznie oraz przy użyciu usługi Microsoft Teams. W badaniach udział wzięły 4 osoby – eksperci z dziedziny penitencjarystyki, polityki karnej i penitencjarnej, prawa karnego oraz resocjalizacji. Wyłonieni eksperci to osoby płci męskiej. Na prośbę osób biorących udział w badaniu dotyczącą niepublikowania danych osobowych, w pracy zastosowano następujące oznaczenie:

Ekspert 1 (E1) – prawnik, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa karnego, autor blisko 200 publikacji z zakresu prawa karnego, wykładowca akademicki.

Ekspert 2 (E2) – doświadczony penitencjarysta, absolwent studiów na kierunku administracja oraz pedagogika, były dyrektor zakładu karnego typu zamkniętego przeznaczonego dla skazanych mężczyzn, recydywistów penitencjarnych oraz typu półotwartego dla skazanych recydywistów penitencjarnych przebywających w związku z realizacją umów o zatrudnieniu z oddziałem aresztu śledczego dla mężczyzn, doświadczenie zawodowe ponad 20 lat.

Ekspert 3 (E3) – wykładowca akademicki z tytułem naukowym doktora, doświadczony penitencjarysta ze stażem służby ponad 20 lat (wychowawca działu penitencjarnego, kierownik działu penitencjarnego, doświadczenie w pracy w rejonowej i okręgowej dyrekcji więziennictwa, a także w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej), uczestnik wizyt studyjnych w zakładach karnych w 16 krajach.

Ekspert 4 (E4) – generał Służby Więziennej w stanie spoczynku, w latach osiemdziesiątych psycholog oddziału terapeutycznego w Zakładzie Karnym w Rawiczu i Zakładzie Karnym we Wronkach, kierownik działu penitencjarnego w Areszcie Śledczym w Poznaniu, w latach dziewięćdziesiątych zastępca naczelnika Rejonowego Aresztu Śledczego w Poznaniu, kierownik Zespołu Penitencjarnego w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej, dyrektor Biura Penitencjarnego w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej, Dyrektor Generalny Służby Więziennej, obecnie wykładowca akademicki, członek Rady ds. Współpracy Penologicznej, w ramach której zajmował się problematyką więziennictwa w różnych organizacjach i komisjach międzynarodowych.

Eksperti zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi w jaki sposób zaostrenie polityki karnej i penitencjarnej wpłynie na bezpieczeństwo osób pracujących w zakładach karnych i aresztach śledczych. E1 ocenia, iż zdecydowanie może mieć to znaczenie dla bezpieczeństwa w jednostkach, gdyż niezadowolenie skazanych może być manifestowane w agresywnej formie. E2 jest zdania, że będzie miało to znaczenie dla bezpieczeństwa kadry. Formułuje pogląd, iż reforma więziennictwa wprowadziła zmiany podnoszące standardy bezpieczeństwa (co do zasady przemieszczanie się osadzonych w kajdankach, ocechowanie przedmiotów niebezpiecznych), jednakże nie wszystkie z nich są przemyślane. Twierdzi, iż komfort pracy i bezpieczeństwo w jednostkach obniżają braki kadrowe oraz warunki bytowe osadzonych, które mogą przyczyniać się do powstawania sytuacji niebezpiecznych (zbyt duża ilość osób w stosunku do powierzchni celi mieszkalnej). E3 podnosi, iż jako główne zmiany w polityce karnej mogące mieć znaczenie dla bezpieczeństwa należy postrzegać likwidację kary 25 lat pozbawienia wolności i w jej miejsce wprowadzenie kary 30 lat pozbawienia wolności, wprowadzenie przedłużonej możliwości ubiegania się o przedterminowe warunkowe zwolnienie, a przede wszystkim wprowadzenie dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe zwolnienie. Na kanwie doświadczeń z więzienia w Teksasie przeznaczonego wyłącznie dla skazanych na bezwzględne dożywotnie pozbawienie wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe zwolnienie podkreśla, iż takie instytucje stanowią obraz grozy i tragedii ludzkiego istnienia (wyniszczeni, niepełnosprawni, cierpiący na choroby fizyczne i psychiczne, pozbawieni nadziei więźniowie). Jest to widok, który bardzo mocno wpływa na psychikę ludzką. Wpływa w sposób zdecydowanie negatywny. To bardzo zły kierunek polityki karnej, gdyż tylko

nadzieja na opuszczenie murów więzienia stanowi motywator dla osadzonych ku dobremu zachowaniu. W istocie ma to znaczenie dla bezpieczeństwa kadry więziennej. Wprowadzenie bezwzględnego dożywotniego pozbawienia wolności to przejaw populizmu penalnego, krok osłabiający bezpieczeństwo w zakładach karnych⁴⁴⁴. Osoby skazane na tę karę nie mają żadnego powodu do tego, by zachowywać się poprawie, gdyż i tak większej kary już nie otrzymają. Zaostrzenie polityki karnej winno być odpowiedzią na wzrost przestępczości w państwie, a takiej sytuacji w kraju nie ma od lat. Zaostrzenie polityki penitencjarnej w zakresie odbierania praw osobom pozbawionym wolności (kontakt z rodziną, rozmowy telefoniczne) również negatywnie może wpływać na bezpieczeństwo kadry, gdyż rzutuje niekorzystnie na atmosferę w więzieniach. Nie ma powodów do zaostrzenia polityki penitencjarnej. Wypadek, który miał miejsce w ostatnich latach w Rzeszowie to nie powód do odbierania praw wszystkim osadzonym. To powinien być bodziec do zapewnienia większego bezpieczeństwa m.in. poprzez podjęcie działań organizacyjnych. E4 podkreśla, iż należy mieć świadomość, że w przypadku zaostrzenia polityki karnej i wprowadzenia dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie „hodujemy” sobie osadzonych, którzy z założenia nie mają już nic do stracenia i nie będą starali się zachowywać w sposób poprawny, gdyż mają świadomość, że co by się nie działo to i tak oni swych ostatnich dni dożyją w więzieniu. W przypadku zaostrzenia polityki penitencjarnej rzeczywiście jest to widoczne w ograniczaniu praw osób osadzonych w obszarach, w których skutkuje to redukowaniem możliwości utrzymywania relacji i więzi z rodziną (ograniczenia ilości rozmów telefonicznych, wymogi odnośnie paczek żywnościowych, przepustki). Czy wpłynie to wprost na bezpieczeństwo kadry więziennej? Nie ma to bezpośredniego przełożenia, natomiast to co jest najgorsze w zaostrzaniu polityki penitencjarnej to psucie klimatu wewnątrz jednostki, negatywny wpływ na relację między personelem a osadzonymi, niszczy to więź wychowawczą między tymi dwoma grupami, gdyż większy rygoryzm wprowadza do tej relacji więcej narracji formalnej, opartej na władzy Służby Więziennej. Obserwujemy nacisk na militaryzację formacji, natomiast osoby nadające kierunek

⁴⁴⁴ M. Szwejkowska, *Skazani na długoterminowe kary pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia*, [w:] *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, red. B. Stańdo-Kawecka, A. Kwieciński, T. Kalisz t. LXVII, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2024, s. 11-28.

polityce penitencjarnej, tworzące jej ramy, jak również podmioty realizujące ją winny pamiętać, że Służba Więzienna nie idzie na wojnę z osadzonymi, lecz powinna ich przygotować do życia na wolności. To wszystko tkwi w mentalności politycznej – militaryzować, zbroić formację, budować twierdze po to, żeby społeczeństwo myślało, że jest bardziej bezpieczne i skutecznie odgradzone od „zwyrodnialców”. A to jest niepotrzebne. Niszczony jest to, co w polityce penitencjarnej i więziennictwie po 1989 roku było największą wartością, podmiotowe traktowanie osadzonych. Zwiększanie dystansu, wysoka formalizacja relacji, manifestowanie zmilitaryzowania formacji niweluje możliwość nawiązania relacji z osadzonym w oparciu o autorytet moralny. To może spowodować rozejście się wspólnych interesów funkcjonariuszy i osadzonych (spokój w jednostce), a to sytuacja rzeczywiście niebezpieczna. Może powodować niezadowolenie, narastającą frustrację wśród skazanych, co realnie może stać się przyczyną negatywnej zmiany w poziomie bezpieczeństwa.

Eksperti udzielili odpowiedzi na pytanie o trwałe negatywne konsekwencje pracy w warunkach instytucji totalnej i realizacji polityki penitencjarnej w praktyce. E1 zwraca uwagę na nieustępującą obawę funkcjonariuszy i pracowników o zachowania osadzonych po opuszczeniu murów więzienia. Podnosi również problem stresu i jego odreagowywania przy pomocy używek, np. alkoholu. E2 podkreśla, że skutki stresu i poczucia zagrożenia są trwałe i powodują zmiany w zachowaniu nawet poza jednostką penitencjarną (nieustanne obserwowanie otoczenia, mówienie ściszym głosem, przejmowanie słów z gwary więziennej). Jego zdaniem maksymalny, nieprzekraczalny okres pracy w oddziale mieszkalnym powinien wynosić 15 lat. E3 formułuje pogląd, iż stres i wpływ czynników więziennych oddziałujących na funkcjonariuszy ma swoje przełożenie na tragiczne wypadki w jednostkach penitencjarnych. Znany jest przypadek, w którym dyrektor więzienia w Sztumie zabił nożem osadzonego. W 2007 roku miała miejsce sytuacja, w której strażnik strzelał do policjantów przybyłych po osadzonego i zabił kilku funkcjonariuszy. To drastyczne przykłady wpływu tak trudnych warunków pracy na kadrę więzienną. Zaostrzenie polityki penitencjarnej, praca z bardzo niebezpiecznymi osadzonymi, presja ze strony przełożonych i więźniów powoduje z czasem problemy z radzeniem sobie z sytuacjami trudnymi. E4 podziela powyższy pogląd: stres i nieustanna presja, konieczność wzmożonej czujności i ostrożności to czynniki obciążające ludzką psychikę. Może to prowadzić do wielu negatywnych

skutków, takich jak problemy ze snem, wypalenie zawodowe, niezdolność do radzenia sobie z emocjami w różnych sytuacjach.

Eksperci zostali poproszeni o wskazanie z czym najczęściej związane są sytuacje stwarzające zagrożenie dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, a także które z zadań służbowych niosą ze sobą największe ryzyko zagrożenia. W opinii E1 są to przede wszystkim przejawy agresji oraz autoagresji ze strony osadzonych. Jako sytuacje niebezpieczne postrzega również widzenia z rodziną i bliskimi, które mogą być przez wymienione osoby pojmowane jako okazja do przemylenia substancji psychoaktywnych na teren jednostki. Zadanie służbowe wiążące się z istotnym zagrożeniem bezpieczeństwa personelu więziennego zdaniem E1 to obsługa nowo przyjętych osób do zakładu karnego. E2 formułuje opinię, iż istotne zagrożenie niesie ze sobą kontakt osadzonych ze światem zewnętrznym. Jako przykłady sytuacji generujących największe ryzyko podaje kontakt z osobami będącymi pracownikami przedsiębiorstw i zakładów pracy, w których osadzeni pozostają w zatrudnieniu (dotyczy to zatrudnienia zewnętrznego). Nielegalny kontakt, możliwość przemytu substancji i przedmiotów niebezpiecznych jest realnym problemem i zagrożeniem dla bezpieczeństwa jednostki. E3 twierdzi, że zagrożenie funkcjonariuszy jest stałe i nieustające, gdyż zachowanie osadzonych jest wysoce nieprzewidywalne. Funkcjonariusze mają możliwość stosowania środków przymusu bezpośredniego, jednakże nie zawsze posiadają umiejętności do ich stosowania. Najczęściej stosuje się je w sytuacjach nagłych, bardzo stresujących i w takich warunkach brak umiejętności może być śmiertelny w skutkach. Wprowadzane na mocy reformy więziennictwa zmiany spowodowały zagrożenie dla funkcjonariuszy, gdyż wywołały niezadowolenie osadzonych. Stwarzało to konieczność wzmożonej czujności i ostrożności kadry. E4 wskazuje na przyjęcia nowych, nieznanych osób. Funkcjonariusze i pracownicy nie wiedzą czego mogą się spodziewać po nowo przyjętej osobie, do tego dochodzą również objawy zespołu abstynencyjnego po odstawieniu lub zmniejszeniu dawki przyjmowanej substancji, od których dana osoba jest uzależniona. Są to bardzo niebezpieczne sytuacje. Kolejna kwestia prowadząca do sytuacji niebezpiecznych wiąże się z niewychwyceniem przez kadrę we właściwym momencie najdrobniejszych zmian w zachowaniu osadzonego świadczących o tym, że w jego życiu dzieje się coś, co wpływa na niego negatywnie. Tutaj czujność, rozpoznanie i zdolność dostrzeżenia tego kluczowego momentu jest fundamentalna. Gdy frustracja osadzonego rośnie i nie będzie w

odpowiednim momencie wdrożona intensywna praca penitencyjarna, może to doprowadzić do zdarzeń niebezpiecznych.

Eksperti udzielili odpowiedzi na pytanie czy reforma więziennictwa zaowocowała zwiększeniem rygoru w jednostkach penitencyjnych oraz odebraniem lub ograniczeniem osadzonym ich praw/przywilejów. E1 wskazuje, iż wprowadzane w więziennictwie zmiany mogły mieć znaczenie dla większego rygoru wykonywania kary pozbawienia wolności, co może przekładać się w sposób negatywny na bezpieczeństwo kadry więziennej. E2 potwierdza, że widoczny jest większy rygor i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności w zakresie możliwości składania skarg, częstotliwości rozmów telefonicznych oraz zasad korzystania z opieki zdrowotnej w ramach Narodowego Funduszu Zdrowia. Akcentuje, że może to mieć wyłącznie czasowe negatywne znaczenie dla bezpieczeństwa kadry, gdyż osadzeni z czasem adaptują się do nowych warunków. W perspektywie długoterminowej nie powinno to w sposób niepożądany wpływać na bezpieczeństwo w jednostce. E3 formułuje pogląd, że reforma więziennictwa przyczyniła się do większego rygoru w jednostkach oraz odebrania osadzonym ich praw (nie przywilejów). Funkcjonuje odpowiedzialność zbiorowa, prawa odbierane są wszystkim skazanym w odpowiedzi na zdarzenia lub zachowania jednostkowe. Więźniowie najbardziej odczuwają ograniczenie rozmów telefonicznych, możliwości widzeń z rodziną oraz przepustek. E4 twierdzi, że zdecydowanie wdrażane zmiany zaowocowały większym rygoru w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Widoczne są również narastające tendencje w postawach funkcjonariuszy do traktowania osadzonych z dużym rygoru, wykorzystywania posiadanej nad osadzonym władzy, zwłaszcza wśród funkcjonariuszy z nikłym stażem. Młodych osób w formacji jest aktualnie bardzo wiele, a penitencjarystów z dużym doświadczeniem zawodowym zbyt mało. Brak doświadczenia i tendencje do dużego rygoru w podejściu do skazanych mogą doprowadzić do bardzo niepożądanych konsekwencji.

Eksperti odpowiedzieli na pytanie czy reforma więziennictwa, zgodnie z założeniami, przyczyniła się do zwiększenia bezpieczeństwa w jednostkach penitencyjnych – unowocześnienia ich, wyposażenia m.in. w nowoczesne uzbrojenie, systemy elektronicznych zabezpieczeń. E1 wskazuje, iż nie posiada wiedzy w tym zakresie. E2 ideę wprowadzania nowoczesnych technologii do więzień ocenia jako niezwykle pomocną w kwestii podnoszenia bezpieczeństwa w jednostkach

penitencjarnych, jednakże podkreśla, iż wszelkie systemy zabezpieczeń nie zastąpią ludzi. Najważniejsze jest kto i w jakim czasie zareaguje, co w warunkach znacznych braków kadrowych obniża wartość wprowadzonych innowacji. E3 potwierdza, iż różne działania zostały podjęte w tym zakresie. Funkcjonariusze posiadają urządzenia przywoławcze z możliwością uruchomienia alarmu w sytuacji, gdy czują się zagrożeni. Monitoringiem objęto osadzonych, wobec których istnieje podejrzenie, iż będą próbowali podjąć jakiegokolwiek niepożądane działania. Wszystko co służy poprawie bezpieczeństwa należy ocenić pozytywnie. Wprowadzono też działania absurdałne – zakup nowego uzbrojenia jak najbardziej, natomiast niepotrzebne jest to dla całej służby. Na ćwiczenia ze strzelectwa wysyłani są wychowawcy i psycholodzy. Pozostaje pytanie do kogo oni mają strzelać? Dział ochrony owszem, jest to zrozumiałe. Należy skierować się w stronę broni niepenetrującej. Udział Służby Więziennej w targach militarnych, szkolenia z innymi służbami uzbrojonymi to populizm, niepotrzebny. Broń jest potrzebna, ale nie w takiej skali i nie dla wszystkich funkcjonariuszy. E4 twierdzi, że oczywiście lepiej, gdy funkcjonariusze dysponują nową bronią, elektroniką nowej generacji będącą na wyposażeniu jednostki. To zdecydowanie istotne kwestie, natomiast nie podnoszą one poziomu bezpieczeństwa, gdyż zdarzenia realnie zagrażające bezpieczeństwu jednostki zdarzają się bardzo rzadko. Modernizacja i nowoczesne technologie mają sens i są potrzebne, ale równolegle zabrakło innych kwestii (takich jak uzupełnienie braków kadrowych, zapewnienie funkcjonariuszom i pracownikom zasobów do właściwej pracy penitencjarnej, warunków umożliwiających nawiązanie relacji wychowawczej z osadzonymi).

Eksperti udzielali odpowiedzi na pytanie dotyczące głównych wyzwań dla personelu w obliczu zachodzących w więziennictwie zmian. E1 wskazuje na problem pozyskania odpowiednich osób do służby w formacji podkreślając, iż problemy kadrowe są niepokojące. E2 podziela tę opinię wskazując, iż formacja nie dysponuje dostateczną liczbą funkcjonariuszy, a w efekcie tego realizacja wszystkich zadań ustawowych jest wyzwaniem. Jako kolejne istotne wyzwanie wymienia opanowanie frustracji i niezadowolenia osadzonych na początkowym etapie wdrażania zmian. E3 jako największe wyzwanie wskazuje zmianę mentalności i postaw funkcjonariuszy. Retoryka większego rygoryzmu w wykonywaniu kary pozbawienia wolności znajduje zwolenników, gdyż zwiększenie izolacji (ograniczenie przepustek, widzeń z rodziną)

zmniejsza ilość ich pracy. Młodzi funkcjonariusze często przejawiają postawy, w których widoczna jest tendencja do nadużywania władzy nad drugim człowiekiem, wynikająca z ich statusu. To budzi zaniepokojenie i pozwala uznać, że zmiana postrzegania roli personelu penitencjarnego to istotna trudność. Wyzwaniem jest więc wzbudzenie etosu i etyki zawodu. Zmiana tej świadomości dotyczy każdego szczebla, od najniższego do najwyższego kierownictwa. Służba Więzienna nie jest elementem systemu wyłącznie represyjnego. E4 jako największe wyzwanie dla formacji postrzega kwestię braku zdolności funkcjonariuszy, głównie młodych, do radzenia sobie z presją osadzonych. Brak zdolności do zachowania dystansu względem zachowania skazanych wobec funkcjonariusza będącego reprezentantem instytucji. Wszelkie zachowania negatywne ze strony skazanych odbierane są personalnie. Co więcej, wyzwaniem jest przywrócenie etosu służby, gdyż aktualnie widoczny jest jego upadek. Systemowo również jest to nieuregulowane w sposób właściwy – każda służba (dział) w ramach całego systemu działa oddzielnie, brakuje współpracy i pojmowania wspólnych interesów właściwie przez poszczególne pionierzy. Szczególnie odnosi się to do działu ochrony, który nie respektuje potrzeb pozostałych działów i postrzega własną rolę nadrzędnie.

Ekspertzy zostali poproszeni o ocenę rozwoju programu „Praca dla więźniów” oraz jego znaczenia dla wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy i pracowników. E1 nie ocenił wspomnianego programu w sposób jednoznaczny. Zwrócił uwagę na wyzwania dla personelu, w tym przede wszystkim na częste i dokładne kontrole skazanych. Podkreślił, iż wypełnienie w sposób pożyteczny czasu osadzonych może mieć pozytywny wpływ na ich zachowanie i postawy. E2 samą ideę pracy osadzonych ocenia pozytywnie, jednak rzeczywisty rozwój programu negatywnie. Podkreśla, iż sukces tej koncepcji to wyłącznie sztucznie kreowane statystyki, które nie oddają rzeczywistości. Statystyki te osiągnęte są przez dzielenie etatów, w wyniku którego osadzeni zatrudniani są w wymiarze np. 2 godzin miesięcznie. Akcentuje ogromną presję ze strony władzy politycznej na Centralny Zarząd Służby Więziennej, która przekłada się na kierownictwo poszczególnych jednostek. Wyzwania to przede wszystkim sprostanie oczekiwaniom, poszukiwanie miejsc pracy dla osadzonych, kontrole pracujących więźniów i wypełnienie w czasie służby wszystkich obowiązków. Jako zagrożenia wskazuje kontakt ze światem zewnętrznym osadzonych pracujących poza jednostką bez nadzoru (większe ryzyko przemytu substancji niedozwolonych, przedmiotów niebezpiecznych, nielegalnych

kontaktów). E3 ocenia program ogólnie korzystnie, gdyż rzeczywiście zwiększa on możliwości zatrudnienia. Pozytywnie należy ocenić budowę hal produkcyjnych. Ocena ogólna jest dodatnia, gdyż kluczowe w tym zakresie są szczegóły, nierzadko ukazujące absurdalność wdrażanych zmian. Hali produkcyjnej nie ma sensu budować w zakładzie karnym typu półotwartego, bo tacy skazani powinni pracować na zewnątrz. Taka hala powinna być budowana w zakładzie karnym typu zamkniętego. Statystyki przedstawiane w mediach nie mają wiele wspólnego z rzeczywistością, obraz prawdziwego zatrudnienia więźniów jest zakłamywany, co nie powinno mieć miejsca. Zagrożenia związane z rozwojem programu wynikają z kontaktu osadzonych ze światem zewnętrznym oraz specyfiki pracy (dostęp do przedmiotów, które można wykorzystać jako broń – narzędzi, przedmiotów ostrych, ciężkich). Wyzwanie to nadzór nad osadzonymi pracującymi w systemie zewnętrznym (kontrola jest utrudniona, przede wszystkim na halach produkcyjnych). E4 podziela poglądy wcześniej zaprezentowane. Rozwój wspomnianego programu to działania pozorne. Jest to tematyka dotycząca problemu, który występuje w więziennictwie od lat i jest wynikiem decyzji politycznych. Praca dla osadzonych to kwestia ważna, gdyż poprzez nią realizuje się oddziaływanie resocjalizacyjne. E4 podkreśla, iż pełniąc funkcję Dyrektora Generalnego podejmował z posłami, parlamentarzystami kwestię wprowadzenia ustawy o traktowaniu osadzonych, w kwestii zatrudnienia, na zasadach preferencyjnych, by pracodawcy zyskali jakieś korzyści w związku z przyjęciem do pracy skazanego. Praca jest bardzo ważna dla osadzonych, dla nich nie powinna być kluczowa kwestia zarobków (gwarancja pensji minimalnej). W pracy osadzonych istotniejsze jest coś innego – nauka zawodu, wyrobienie nawyku pracy, poczucia obowiązku i systematyczności. Obecny sukces programu „Praca dla więźniów” jest pozorny, gdyż statystyki nie oddają rzeczywistości w tym zakresie. E4 nie dostrzega istotnych zagrożeń ani wyzwań dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, które wynikałyby ze wzrostu zatrudnienia skazanych. Zagospodarowanie czasu wolnego osadzonych jest kwestią pożądaną, a wytyczne Rady Europy wskazują, iż winni oni mieć minimum 5 godzin zajęć zorganizowanych w ciągu doby. Praca jak najbardziej na plus, jednak wdrażane rozwiązania powinny być bardziej przemyślane.

Eksperti zostali poproszeni o ocenę Systemu Dozoru Elektronicznego oraz jego znaczenia dla wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej funkcjonariuszy i pracowników

Służby Więziennej. E1 formułuje pogląd, że jest to zmiana korzystna dla kadry więziennej, gdyż osadzony nie przebywa na terenie jednostki penitencjarnej. Z tym poglądem zgadza się E2 twierdząc, że System Dozoru Elektronicznego to samo dobro dla Służby Więziennej. Skazany nie przebywa w zakładzie karnym, nie generuje więc kosztów ani problemów. E2 potwierdza, że rozbudowa tego systemu jest dużym wyzwaniem dla funkcjonariuszy i pracowników, natomiast jest to wyzwanie na którym należy się skoncentrować, wykorzystać możliwości i uprawnienia w tym zakresie. E3 formułuje pogląd, iż Służba Więzienna została obciążona ogromnym zakresem obowiązków w związku z wykonywaniem tej probacyjnej formy kary. Sam dozór należy ocenić pozytywnie, gdyż osadzony nie jest umieszczany w izolacji penitencjarnej i nie podlega więziennym wpływom. Idea nieizolacyjnych kar jest jak najbardziej wartościowa i należy ją wdrażać, jednakże system penitencjarny powinien być odpowiednio zmodyfikowany, by wykonywać je efektywnie. E4 ocenia wyłącznie pozytywnie rozbudowę Systemu Dozoru Elektronicznego. Zaznacza, iż winien on być włączony do systemu probacji. Poza kontrolą, osoby odbywające karę w dozorcze winny zostać objęte systemem programowanego oddziaływania pod sankcją powrotu do więzienia.

Eksperti zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytanie dotyczące zmian, które ich zdaniem powinny nastąpić w polityce penitencjarnej, by praca funkcjonariuszy i pracowników przynosiła efekty przy jednoczesnej dbałości o zapewnienie godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania osadzonych z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego. E1 twierdzi, iż w polityce penitencjarnej winna przejawiać się w większym zakresie indywidualizacja wykonywania kary. Oznacza to, iż wspomniana polityka powinna skierować się ku większemu zróżnicowaniu wykonywania kary w zgodności z sylwetką przestępcy. Jako ostatnią zmianę w tym zakresie proponuje zwrócenie się ku częstszemu zastosowaniu kar alternatywnych i nieizolacyjnych, by osoby popełniające przestępstwa o niskiej szkodliwości społecznej czynu nie odbywały kary pozbawienia wolności w izolacji penitencjarnej. E2 wskazuje na potrzebę uwzględnienia znaczenia kwestii kadrowych. Jest zdania, że w polityce penitencjarnej powinno skierować się ku zagwarantowaniu liczebności personelu, która będzie adekwatna do potrzeb. Ponadto zmniejszenie grup wychowawczych. E3 wskazuje jako priorytet pracę z funkcjonariuszami w kierunku zmiany ich świadomości i poglądów na

temat ich roli. Polityka penitencjarna winna zupełnie zmienić kierunek z represyjnego na prospołeczny, prawdziwie nowoczesny, czyli probacyjny. Powinna zwrócić się w większym stopniu ku nieizolacyjnym karom. E4 wskazuje, że kluczową zmianą winno być odejście od nadmiernej formalizacji relacji między osadzonymi a kadrami. Musi to mieć wymiar racjonalny, gdyż aktualnie zmierza do uniemożliwienia nawiązania relacji wychowawczej. Kluczowe jest pytanie, czy formacja ma być służbą policyjną czy wychowawczą. Większa uwaga winna być zwrócona na przywrócenie etosu zawodu, co wymaga intensywnej pracy z kadrami. Zaprzepaszczone zostało przyjęte po 1989 roku koncepcja polityki penitencjarnej ukierunkowanej na podmiotowe traktowanie osób osadzonych, z poszanowaniem ich godności i obywatelskości. Powinna obowiązywać większa selekcja kandydatów przyjmowanych do Służby Więziennej, przestrzeganie wymogów stawianych potencjalnym funkcjonariuszom.

Eksperti zostali poproszeni o opinię na temat tego, jakie kierunki powinna przyjąć polityka penitencjarna, by zapewnić personelowi więziennemu większe bezpieczeństwo podczas wykonywania zadań służbowych (zaostrenie warunków wykonywania kary czy ich złagodzenie). E1 wskazuje na konieczność dostrzeżenia istotnej roli personelu więziennego i właściwego umotywowania go do realizacji założeń polityki penitencjarnej, m.in. poprzez podniesienie wynagrodzeń. Ponadto podkreśla potrzebę podjęcia działań ku likwidacji subkultury więziennej stanowiącej zagrożenie dla personelu, ale również dla osadzonych do niej nienależących. E2 podkreśla, iż nacisk powinien być kierowany przede wszystkim na większą ilość funkcjonariuszy, co warunkuje efektywne realizowanie założeń polityki penitencjarnej w praktyce. W polityce penitencjarnej istotnym kierunkiem powinno być odejście od wysoce zbiurokratyzowanej formy wykonywania kary pozbawienia wolności (ograniczenie rozbudowanej biurokracji, gdyż odbiera to możliwości czasowe na wykonywanie właściwej pracy penitencjarnej). E3 podkreśla, iż polityka penitencjarna winna przyjąć zupełnie inny kierunek. Odmilitaryzowanie Służby Więziennej, by jej funkcjonariusze mogli właściwie realizować cel kary pozbawienia wolności. Podnosi potrzebę oddzielenia pracy rehabilitacyjnej, resocjalizacyjnej od obszaru ochronnego. Cała służba penitencjarna powinna być nastawiona na pracę pedagogiczną, resocjalizacyjną. Główny obszar zmian to odmilitaryzowanie pionu penitencjarnego, oni winni być postrzegani jako pedagodzy, penitencjaryści i wychowawcy, a nie strażnicy. Polityka penitencjarna,

by zwiększyć bezpieczeństwo kadry, winna być przebudowana w kierunku polityki prospołecznej z naciskiem na readaptację skazanych. Tymczasem w Polsce niezmiennie rośnie odsetek recydywistów penitencjarnych, co wskazuje jasno, że system penitencjarny jest niewydolny i nieskuteczny. E4 jest zdania, iż obecnie nie trzeba zwiększać bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników, ważne by nie wdrażać zmian, które mogłyby na nie rzutować negatywnie. Przypadki agresji ze strony osadzonych są sytuacjami występującymi bardzo rzadko, zdarzeniami jednostkowymi. Nie ma wskazań do większego rygoryzmu w polityce penitencjarnej.

Eksperti udzielali opinii na temat kierunków, które powinna przyjąć reforma więziennictwa, by zwiększyć bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników. E1 wskazuje na wyższe wynagrodzenia Służby Więziennej oraz poprawę warunków odbywania kar izolacyjnych – w tym przede wszystkim warunków bytowych osadzonych, przestrzeni przypadającej na każdego więźnia. E2 pożądanym kierunków zmian upatruje w kwestiach strukturalnych i podkreśla potrzebę „rozmundurowania” części stanowisk. Nie dostrzega powodu, by funkcjonariuszem był statystyk, finansista czy kadrowiec. To, iż są funkcjonariuszami daje możliwość kierowania ich do służby w dziale ochrony w celu zastępowania osób, których nie ma. Jednakże podkreślić należy, iż nie każda osoba zajmująca wspomniane stanowisko będzie miała zasoby własne (kompetencje, umiejętności, odporność psychiczną, w końcu również warunki fizyczne) do zapewnienia bezpieczeństwa jednostki w sytuacji np. zdarzenia nadzwyczajnego, sytuacji w której konieczna jest interwencja. Przesunięcie środka ciężkości w działy, które pełnią służbę w bezpośrednim kontakcie z osadzonymi, czyli dział ochrony i penitencjarny. E3 i E4 podzielają powyżej zaprezentowane poglądy. Częściowe odmilitaryzowanie pionów realizujących oddziaływanie wychowawcze i rehabilitacyjne, stworzenie przestrzeni do prawidłowego wykonywania tych zadań, odstąpienie od sformalizowanej narracji w relacji wychowawcy i psychologa z osadzonymi oraz podniesienie wynagrodzeń.

Eksperti zostali poproszeni o udzieleni opinii w zakresie obszarów, które powinny ulec zmianie w ramach modernizacji więziennictwa, by poprawić komfort funkcjonowania personelu penitencjarnego. E1 wskazuje na poprawę warunków sanitarno-bytowych, w których pracują funkcjonariusze i pracownicy, co odnosi się głównie do przestrzeni zaadaptowanych na pomieszczenia służbowe dla kadry. E2

wskazuje na pilną potrzebę zwiększenia etatów oraz dostosowania wdrażanych zmian do realnych możliwości ich realizacji. Ponadto akcentuje potrzebę modyfikacji organizacji pracy resocjalizacyjnej w kierunku mniejszych grup wychowawczych. Osadzeni i funkcjonariusze zyskają większy komfort w tej wspólnej przestrzeni więziennej, którą muszą dzielić – jedni odbywając karę pozbawienia wolności, drudzy pełniąc służbę i realizując programy penitencjarne. E3 wskazuje na odstępianie od pracy operacyjnej, do której powołany został Wewnętrzny Inspektorat Służby Więziennej, który podlega pod Ministra Sprawiedliwości. Europejskie Reguły Więzienne nie są przestrzegane, gdyż formułują wprost zakaz prowadzenia pracy operacyjnej w więzieniach. To olbrzymie zagrożenie dla efektów pracy penitencjarnej, które negatywnie wpływa na komfort kadry więziennej. Praca operacyjna była, jest i będzie prowadzona w więzieniach, jednak realizuje ją Policja, gdy jest to potrzebne i uzasadnione, bez wiedzy Służby Więziennej. Natomiast budowanie wewnętrznej służby operacyjnej w ramach formacji to zadanie, którym Służba Więzienna została obarczona. Wewnętrzne Inspektoraty powinny być zlikwidowane. Kolejna kwestia to utworzenie nowej jakościowo formacji z uwzględnieniem oddzielenia zmilitaryzowanych działów ochrony od służby penitencjarnej, resocjalizacyjnej – zgodnie z pkt. 71 i 75 Europejskich Reguł Więziennych. E4 wskazuje na konieczność zmian systemowych, wdrożenie rozwiązań podkreślających konieczność współdziałania wszystkich pionów i pojmowania istoty wspólnego interesu wszystkich służb tworzących formację. Ograniczenie nadmiernej biurokracji odbierającej przestrzeń i czas na właściwą pracę penitencjarną. Ponadto zwiększony nacisk na doświadczonych penitencjarystów pozostających w służbie.

5.3. Prospołeczna polityka penitencjarna – założenia koncepcyjne uwzględniające reorganizację systemu penitencjarnego

Na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych możliwym jest udzielenie odpowiedzi na główny problem badawczy: **które aspekty polityki penitencjarnej realizowane w warunkach instytucji totalnej w latach 2017-2023 mają największy wpływ na wyzwania i zagrożenia dla personelu penitencjarnego?**

Kierunek, który w latach 2017-2023 przybrała polityka penitencjarna w istocie zaowocował większym rygoryzmem w wykonywaniu kary pozbawienia wolności,

odbieraniem osadzonym ich praw, pogorszeniem relacji na linii kadra penitencjarna-skazani, obniżeniem jakości pracy penitencjarnej i resocjalizacyjnej, nadmiarem obowiązków nałożonych na Służbę Więzienną, napływem do formacji osób o niewłaściwych predyspozycjach i poglądach na cel wykonywania kary pozbawienia wolności, co wynika z nacisku na militaryzację formacji i jej potencjał obronny. Polityka penitencjarna ma znaczenie dla występowania zagrożeń podczas realizacji zadań ustawowych w aspekcie adekwatności systemu penitencjarnego do wdrażanych zmian. W istocie można zaobserwować niedostosowanie systemu penitencjarnego do realizacji zadań służbowych, wdrażanie zmian szczegółowych bez przeprowadzenia zmian systemowych. Obarczenie Służby Więziennej realizacją kar nieizolacyjnych zostało przeprowadzone bez dostosowania personelu, w tym przede wszystkim polityki zatrudnienia, do tego zadania. Wykonywać je powinna służba probacyjna lub Służba Więzienna przy wsparciu służby probacyjnej. Dodatkowo nie uwzględniono pojemności systemu penitencjarnego, który jest niewydolny przy tak dużej populacji więziennej jaka aktualnie występuje w Polsce. Wprowadzając zmiany zwiększające liczbę obowiązków kadry winna ona być wcześniej rozbudowana i dostosowana liczebnie. Obecnie, bez właściwych zmian systemowych i dostosowania kadrowego, wdrażane reformy mają negatywne znaczenie dla bezpieczeństwa kadry więziennej.

Warto odnieść się do nazwy, którą przyjął rządowy program reformy więziennictwa, czyli „Nowoczesne Więziennictwo”. Jeśli cel kary sprowadza się do odwetu, stworzenia skazanym dodatkowych dolegliwości poza pozbawieniem wolności, a relacje więzienne oparte są na kontaktach wysoce sformalizowanych, w których osadzonego stawia się na pozycji podrzędnej i akcentuje się militarny wymiar formacji, to w istocie jest to cofnięcie się na drabinie rozwoju więziennictwa, które nie ma wiele wspólnego z nowoczesnością. Warto dodać, iż zmiany wprowadzone w polityce karania i widoczna w niej coraz większa represyjność w perspektywie długoterminowej z dużym prawdopodobieństwem przyczynią się do kolejnych problemów polskiego więziennictwa i istotnego pogorszenia warunków bytowych w jednostkach penitencjarnych: wzrostu populacji więziennej, przeludnienia zakładów karnych, coraz mniejszej przestrzeni przypadającej na jednego osadzonego, braku efektów pracy penitencjarnej i resocjalizacyjnej w tak określonej rzeczywistości więziennej, a także obecności w zakładach karnych osób skazanych na dożywotnie pozbawienie wolności bez możliwości

warunkowego zwolnienia, pozbawionych jakichkolwiek motywacji do poprawy zachowania. Tak zarysowana sytuacja prognostyczna będzie miała negatywne znaczenie dla bezpieczeństwa kadry penitencjarnej i zniechęci potencjalnych kandydatów do formacji, która już obecnie boryka się z dużymi niedoborami kadrowymi. Co więcej, taki stan rzeczy będzie miał negatywny wpływ również na bezpieczeństwo społeczeństwa.

Nowoczesna polityka penitencjarna i nowoczesne więziennictwo winno przyjąć inną perspektywę niż powyższa. Propozycją w tym obszarze jest przyjęcie wartości takich jak probacja, innowacyjność, edukacja i przyszłość. W duchu tak określonych idei możliwym jest wytyczenie nowych kierunków i wdrożenie zmian systemowych, które umożliwią osiągnięcie pozytywnych efektów wykonywania kary pozbawienia wolności.

Probacja powinna stać się jednym z najistotniejszych punktów polityki penitencjarnej. Nowoczesna polityka penitencjarna to nie kara jako odwet, lecz kierunek prospołeczny, w którym przejawia się idea inkluzji społecznej w duchu społeczeństwa otwartego. Zmiany społeczne mają swoje odzwierciedlenie za murami więzień, osadzeni są częścią społeczeństwa i tak powinni być traktowani. To ludzie, którzy w większości wrócą do życia na wolności i system winien ich do tego przygotować, a nie pozbawić zdolności do samodzielnego funkcjonowania. Kluczem do pozytywnych zmian w polityce penitencjarnej i systemie penitencjarnym jest wola polityczna w zakresie wdrażania reform, nie tylko na wymienionej wyżej płaszczyźnie, ale przede wszystkim w świadomości całego społeczeństwa na temat kary, jej celu oraz skutków, jakie niesie ze sobą izolacja więzienna dla człowieka. Nacisk winien być postawiony na zmianę tradycji prawnej i kulturowej w zakresie karania – kara pozbawienia wolności powinna być traktowana jako ostateczność. Warto skoncentrować się na rozwoju probacji, środków nadzoru i karach nieizolacyjnych. Co więcej, należy również podjąć działania umożliwiające osadzonym jak najczęstszy, regularny kontakt ze światem zewnętrznym, ponieważ osoby te mają być przygotowane do życia w warunkach wolnościowych. W ramach tych działań warto włączyć do procesu wykonywania kary pozbawienia wolności społeczność lokalną, organizacje samorządowe, stowarzyszenia i korzystać również z inicjatyw społecznych. Inicjatywy te mogą obejmować różne grupy społeczne, w tym m.in. studentów kierunków takich jak pedagogika resocjalizacyjna, praca socjalna, bezpieczeństwo narodowe i wewnętrzne, kryminologia. Zmiany w obszarze probacji powinny obejmować również reorganizację systemu penitencjarnego i służb

penitencjarnych. Wartością dodaną byłoby stworzenie służby probacyjnej lub rozbudowa służby kuratorskiej i wdrożenie jej w większym zakresie do pracy penitencjarnej w charakterze służby cywilnej. W odniesieniu do Służby Więziennej należy podkreślić, iż nie realizuje ona czynności wyłącznie ochronnych i nadmierna militaryzacja w odbiorze publicznym formacji powoduje wzrost zainteresowania pracą w zakładach karnych i aresztach śledczych osób, które wykazują cechy, predyspozycje i poglądy niewłaściwe do pracy z osadzonymi. W systemach penitencjarnych obowiązujących w krajach europejskich służba probacyjna stworzona z funkcjonariuszy oraz kuratorów nie jest modelem popularnym. Jest to jednak rozwiązanie, które może w istocie zapewnić lepszą efektywność pracy z osadzonymi. W różnych systemach penitencjarnych na świecie służba probacyjna występuje w powiązaniu z sądownictwem albo Służbą Więzienną lub stanowi wyodrębniony i samodzielnie funkcjonujący organ. W krajach, w których zastosowano strukturę organizacyjną polegającą na włączeniu służby probacyjnej do służby penitencjarnej (której działania winny obejmować zadania realizowane wyłącznie w warunkach izolacji więziennej) jest ona formacją cywilną, a nie militarną. W ramach tak ukształtowanej służby funkcjonariusze umundurowani i uzbrojeni nie stanowią większości kadry, a jedynie jej mniejszą część. Korzystne byłoby przyjęcie w polskim systemie penitencjarnym takiego rozwiązania, które rozgraniczałoby kadrę probacyjną i więzienną występującą w ramach jednego systemu, jednakże z wyraźnym określeniem pionów umundurowanych i uzbrojonych (dział ochrony) oraz pionów pozbawionych aspektu militarnego (w szczególności dział penitencjarny, w ramach którego realizuje się oddziaływania penitencjarne i resocjalizacyjne). Niezwykle istotne jest rozmundurowanie części stanowisk, przede wszystkim we wspomnianym dziale penitencjarnym, którego istota koncentruje się na wzbudzeniu w osadzonym woli współpracy i współdziałania w oparciu o pracę wychowawców i psychologów. Zasadnym jest pozbawienie tego działu atrybutów podkreślających władzę oraz militarny charakter formacji, gdyż nie sprzyja to nawiązaniu więzi wychowawczej między funkcjonariuszami zatrudnionymi na wyżej wymienionych stanowiskach a osadzonymi. Wspomniana więź winna opierać się na autorytecie moralnym kadry, moralnym czyli nie formalnym. Uzasadnienie dla stworzenia służby probacyjnej włączonej w strukturę Służby Więziennej może stanowić istota probacji, którą realizowałby wysoce wyspecjalizowany i wyselekcjonowany personel. W dużej mierze jest ona tożsama z misją formacji, gdyż

ma na celu przygotowanie skazanego do prawidłowej readaptacji społecznej i wykształcenie w nim postaw sprzyjających praworządному funkcjonowaniu na wolności. Służba probacyjna powinna działać w trybie rotacyjnym, częściowo już na etapie izolacji penitencjarnej osoby pozbawionej wolności, w warunkach dozorowanej wolności oraz w ramach pomocy postpenitencjarnej w okresie bezpośrednio po opuszczeniu zakładu karnego. Dobrym przykładem zastosowania podobnego modelu są kraje skandynawskie, w których sposób traktowania osób pozbawionych wolności odbywa się z najwyższym poszanowaniem praw człowieka, a sam system penitencjarny i organizacja więziennictwa postrzegane są za najnowocześniejsze na świecie.

Innowacyjność winna w istocie koncentrować się na wdrażaniu nowoczesnych rozwiązań i koncepcji nie tylko w obszarze wyposażenia jednostek w systemy zabezpieczeń opartych na nowoczesnych technologiach i uzbrojenie, ale również na nowych, kreatywnych i wykraczających poza przyjęty schemat metodach i środkach oddziaływań penitencjarnych. To chęć do wdrażania nowoczesnych rozwiązań, udoskonalień w procesach już istniejących. W tym kontekście należy pojmować również otwartość na reorganizację obowiązującego systemu penitencjarnego, modyfikowanie go w zależności od potrzeb i pojawiających się problemów. Odnosi się to również do zaleceń z wcześniejszego punktu, czyli przyjęcia nowej, prospołecznej polityki penitencjarnej i włączenia do procesu wykonywania kary pozbawienia wolności podmiotów zewnętrznych wspierających Służbę Więzienną w staraniach zmierzających do reintegracji społecznej osadzonych. Proponowaną do wdrożenia innowacją w zakresie polityki penitencjarnej jest nacisk na rozwój uczestnictwa lokalnych instytucji pozarządowych, opartych na inicjatywie społecznej i lokalnych społeczności do procesu wykonywania kary pozbawienia wolności – przede wszystkim społeczności akademickich, dysponujących wiedzą i umiejętnościami niezbędnymi do prowadzenia badań w zakresie skuteczności polityki penitencjarnej i wydolności systemu penitencjarnego. Podkreślenia wymaga, iż rozważania nie dotyczą instytucji państwowych działających w ramach prowadzonej polityki społecznej, których celem jest pomoc postpenitencjarna. W polskim ustawodawstwie uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności jest w istocie młodą zasadą. Wspomniane podmioty mają prawo podejmować działania w powyższym obszarze, a szczegółowe zasady w tym zakresie określa Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia

2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem⁴⁴⁵. Przyznane prawo nie oznacza jednak, że społeczeństwo z własnej inicjatywy w szerokim zakresie będzie uczestniczyło w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. Kluczowa jest wola polityczna, która winna być ukierunkowana na podnoszenie świadomości obywateli w celu wzbudzenia w nich chęci podjęcia takiego działania, czego zdecydowanie brakuje. W polityce penitencjarnej nacisk winien być położony na zorganizowanie lokalnej przestrzeni w taki sposób, by działały w niej stowarzyszenia dobrowolne, niezarobkowe, których celem jest udział w procesie inkluzji społecznej osadzonych będących w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności. Niezbędna w tym zakresie byłaby działalność władz lokalnych, w której istotną rolę odgrywałaby współpraca z ośrodkami naukowymi oraz instytucjami, których tradycja kulturowa zakłada edukację i podnoszenie poziomu świadomości społecznej w obszarach związanych z działalnością państwa prowadzoną wobec osób pozbawionych wolności. Przykładem takich instytucji są uniwersytety i uczelnie wyższe, głównie wydziały kształcące studentów w zakresie kierunków związanych z pedagogiką, pracą socjalną, bezpieczeństwem narodowym i wewnętrznym, psychologią, prawem i kryminologią, a także szkoły średnie realizujące programy kształcenia uczniów w klasach o profilu mundurowym. Kolejną proponowaną innowacją są zmiany o charakterze strukturalno-organizacyjnym systemu penitencjarnego, w tym w szczególności organizacja systemu w sposób umożliwiający jak najczęstszy kontakt osadzonych ze światem zewnętrznym oraz modyfikacja charakteru służby penitencjarnej. W tym aspekcie kluczowym jest częściowe odmilitaryzowanie określonych stanowisk oraz całych pionów. Istotną zmianą na poziomie systemowym jest zintegrowanie poszczególnych jego elementów, czyli wyodrębnionych pionów i działów realizujących zadania ustawowe w jednostkach penitencjarnych. Zintegrowanie, czyli wzmocnienie sieci wzajemnych powiązań i podnoszenie świadomości o nierozzerwalności ich istnienia, co oznacza, że nie wyróżnia się działów nadrzędnych i podrzędnych, a wzmocnia dostrzeganie wspólnego, głównego celu działania – realizacji misji Służby Więziennej

⁴⁴⁵ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016 poz. 2305).

jaką jest zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu, resocjalizacja i praworządne, humanitarne traktowanie osób pozbawionych wolności.

Edukacja całego społeczeństwa w obszarach związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności jest niezbędna. Nacisk winien zostać położony na transparentność tego obszaru. Edukacja w zakresie negatywnych skutków oddziaływania izolacji penitencjarnej, zarówno na osadzonych, jak i kadrę więzienną powinna obejmować zagadnienia takie jak zjawisko wyuczonej bezradności, prizonizacja, depersonalizacja, trwale negatywne konsekwencje wpływu czynników więziennych na zachowania ludzkie. Edukacja obywateli winna koncentrować się również na tym, by podnosić społeczną świadomość, że system penitencjarny, który nie odczłowiecza i nie pozbawia godności jest interesem wspólnym całego społeczeństwa. Nie można oczekiwać od osadzonego, którego odizoluje się od świata zewnętrznego (zmniejszy ilość przepustek, ograniczy widzenia i kontakt telefoniczny z rodziną) i pozbawi możliwości decydowania o samym sobie, że po odbyciu kary będzie on przystosowany do życia na wolności. Jest to nierealne. Nie sposób oczekiwać od człowieka, którego umieszcza się w warunkach uniemożliwiających posiadanie własnej przestrzeni prywatnej, wśród setek jednostek o wysokim stopniu zdemoralizowania, poddaje procesom skutkującym depersonalizacją, że będzie on zachowywał się na wolności w sposób ludzki. Nie należy pozbawiać osadzonych praw, które im przysługują (w badaniach autorka używa również określenia „przywileje”, gdyż przyjęło się ono w społeczeństwie, również w szeregach Służby Więziennej), takich jak prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym, rodziną i bliskimi osobami. Edukacją winni zostać objęci również funkcjonariusze Służby Więziennej. Należy podnosić świadomość, wzmacniać pozytywne postawy, poziom motywacji do pracy, co będzie miało znaczenie dla jakości pracy. Funkcjonariusze winni być dobrze wykształceni, posiadać kompetencje i umiejętności do tworzenia właściwych relacji w więzieniu. Opartych na równości, nie podrzędnej pozycji osadzonego. Do tego jednak niezbędne jest wdrożenie właściwych regulacji i wymogów stawianych kandydatom do służby, bezwzględne ich przestrzeganie, zapewnienie kadrze możliwości korzystania ze wsparcia psychologicznego na każdym etapie wykonywania tak trudnej i wymagającej pracy, a także podniesienie wynagrodzeń. Edukacja funkcjonariuszy i pracowników powinna obejmować dobrane odpowiednio do potrzeb (w zależności od pionów) kursy i szkolenia. Nie mogą one koncentrować się wyłącznie na podnoszeniu umiejętności

obronnych i strzeleckich (reforma więziennictwa kładła nacisk na te aspekty przygotowania kadry do realizacji obowiązków służbowych), ale również na zdolności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, opanowania emocji, redukcji stresu. Aspekt edukacyjny, jako istotny element polityki penitencjarnej, winien również obejmować projektowanie i wdrażanie zmian przy udziale ekspertów, naukowców i badaczy zajmujących się powyższą dziedziną, a nie stanowić odpowiedź na głosy penalnopolulistyczne w społeczeństwie. Wskazano, że naukowcy i eksperci powinni być immanentną składową jedną z najistotniejszych funkcji, które powinna pełnić polityka penitencjarna – funkcji oceny wdrażanych zmian oraz funkcji postulatywnej dotyczącej dalszych kierunków modyfikacji polityki i systemu penitencjarnego. Ocena, prognoza i postulaty w zakresie propozycji zmian dokonywane powinny być na podstawie rzetelnych badań naukowych, które umożliwią opracowanie optymalnych koncepcji i rozwiązań dla osiągnięcia pożądanego efektów.

Przyszłość to kierunek, który winien przyświecać wykonywaniu kary pozbawienia wolności. W najprostszym ujęciu należy przyjąć, iż cel kary nie powinien koncentrować się na przeszłości, czyli wyłącznie na odwecie za popełniony przez przestępcę czyn zabroniony, lecz na przyszłości. Oznacza to, iż wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno być ukierunkowane na wsparcie osadzonego w zmianie postawy, wykształceniu w nim pozytywnych nawyków (m.in. poczucia odpowiedzialności, obowiązkowości, nawyku pracy, przestrzegania obowiązującego prawa), wyposażeniu w umiejętności potrzebne do życia na wolności, by po opuszczeniu murów więzienia był on w stanie podejmować decyzje zmierzające ku zorganizowaniu swojej egzystencji własnymi siłami. Co więcej, wsparcie to winno również koncentrować się na podnoszeniu świadomości w zakresie podejmowanych decyzji, wzmacnianiu empatii i umożliwieniu skazanemu zadośćuczynienia popełnionego czynu. Orientacja na przyszłość niesie potencjalnie więcej korzyści niż koncentracja na przeszłości.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwym stało się udzielenie odpowiedzi na szczegółowy problem badawczy: **czy zmiany w polityce penitencjarnej mają wpływ na rygorizm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności w opiniach funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?**

Wdrażane w ostatnich latach zmiany w więziennictwie mają przełożenie na ograniczenie praw osób pozbawionych wolności. W szczególności przejawia się to w

redukowaniu kontaktu z rodziną oraz bliskimi osobami (zmniejszenie częstotliwości wykonywania rozmów telefonicznych), możliwości składania skarg na decyzje administracji oraz w zakresie udzielanych przepustek. Należy zaakcentować, iż większy rygoryzm w wykonywaniu kary pozbawienia wolności nie ma uzasadnienia, gdyż zdarzenia nadzwyczajne godzące w bezpieczeństwo osób znajdujących się na terenie jednostek penitencjarnych są sytuacjami jednostkowymi, występującymi bardzo rzadko. Nie da się natomiast ich całkowicie wykluczyć, co wynika ze specyfiki miejsca wykonywania kary pozbawienia wolności, którym są instytucje totalne, a także z uwagi na populację osób w nich umieszczanych. Ryzyko wystąpienia zagrożenia jest więc trwale wpisane w specyfikę zawodu więziennika. Zaostrzenie warunków odbywania kary pozbawienia wolności oraz większy rygoryzm w podejściu do osób osadzonych jest zaprzeczeniem działań zmierzających do osiągnięcia stanu, który jest priorytetową potrzebą obu grup współistniejących w przestrzeni instytucji totalnej. Ten stan to spokój wewnątrz jednostki. Stanowi podstawę prawidłowego funkcjonowania systemu penitencjarnego i wykonywania założeń polityki penitencjarnej w praktyce, jest fundamentem niezbędnym do realizacji oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych, gdyż sprzyja bezpieczeństwu w zakładzie karnym i areszcie śledczym. Bezpieczeństwo jest bowiem najwyższą wartością pożądaną przez jednostkę ludzką. Większy rygoryzm, ograniczenia i odbieranie osadzonym ich praw w perspektywie długoterminowej będzie miało negatywne znaczenie dla atmosfery wewnątrz więzienia. Mechanizmy dyscyplinowania oczywiście powinny być obecne i możliwe do zastosowania, rygoryzm jednakże winien przejawiać tendencję wzrostową w sytuacjach tego wymagających (wobec osób naruszających bezpieczeństwo, porządek i ład wewnętrzny jednostki, stanowiących realne zagrożenie). Nadmierna formalizacja relacji, biurokratyzacja, rygorystyczne podejście kadry do skazanych spowodują narastanie negatywnych emocji, frustracji i niechęci osadzonych wobec personelu penitencjarnego. Z pewnością będzie miało to odzwierciedlenie w postawach więźniów, w których może być zauważalna większa skłonność do agresji. W tym kontekście należy zmienić podejście do osadzonych oraz postrzegania kary pozbawienia wolności. Budulcem dobrych zmian jest wola polityczna, to ona winna zadbać o zmianę retoryki w obszarze traktowania osób pozbawionych wolności. Musi wiązać się to z działaniem wielopłaszczyznowym: już na etapie rekrutacji potencjalnych funkcjonariuszy i

pracowników do Służby Więziennej, ale równie istotne jest zwiększanie świadomości osób zasilających strukturę formacji. W odniesieniu do osób biorących udział w rekrutacji do Służby Więziennej należy podnieść wymagania wobec kandydatów, zarówno w aspekcie prezentowania przez nich właściwych postaw, pozbawionych wyższości względem osób odbywających karę pozbawienia wolności, jak i motywów podjęcia służby lub pracy w formacji. Ponadto niezwykle istotnym jest, by w procesie rekrutacji z większą dbałością skierować się ku wymogom fizycznym i psychicznym kandydatów do tak trudnej pracy. Kolejny obszar, w którym powinny nastąpić zmiany to środowisko funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej pozostających w zatrudnieniu. Wartością dodaną dla prawidłowo funkcjonującego systemu penitencjarnego oraz realizacji misji formacji jest nieustanny dialog kadry więziennej z podmiotami wyznaczającymi kierunki polityki penitencjarnej oraz ekspertami. Nacisk na rolę władz publicznych w kształtowaniu więziennictwa winien być akcentowany, gdyż decyzje polityczne mają odzwierciedlenie w środowisku więziennym. Kreowanie rygorystycznej polityki penitencjarnej znajduje zwolenników wśród personelu penitencjarnego, dlatego niezbędnym jest przypomnienie kadrze jaką rolę odgrywa Służba Więzienna. Nie jest ona formacją działającą wyłącznie na wzór policyjny, jest również służbą resocjalizacyjną, a nadmierny i nieuzasadniony rygoryzm nie sprzyja nawiązaniu więzi wychowawczej. Funkcjonariusze, poza szkoleniami zawodowymi, specjalistycznymi i doszkalającymi właściwymi dla danego działu, strzeleckimi lub też obronnymi winni realizować programy ukierunkowane na uwrażliwienie ich na potrzeby osadzonych, praworządne i humanitarne traktowanie osób skazanych. Niezwykle istotne jest włączenie do programu szkoleń kadry więziennej kursów z zakresu radzenia sobie ze stresem, zdolności władania własnymi emocjami, redukcji stresu. Powyższe zalecenia umożliwią tworzenie nowej jakości Służby Więziennej, której fundament stanowią osoby o odpowiedniej do służby odporności psychicznej i zdolności fizycznej, wyposażeni w narzędzia pracy nad sobą, samodoskonalenia i autorefleksji, właściwej postawie wobec osób skazanych przejawiającej się w traktowaniu ich w sposób humanitarny i z poszanowaniem godności istoty ludzkiej bez tendencji do nadużywania władzy wynikającej ze statusu przedstawiciela instytucji publicznej. Taka sylwetka funkcjonariusza daje realne możliwości efektywnej realizacji założeń polityki penitencjarnej, której efektem ma być prawidłowa readaptacja społeczna osadzonego.

Na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych możliwym stało się udzielenie odpowiedzi na szczegółowy problem badawczy: **w jakich obszarach wdrożona po 2017 roku reforma więziennictwa wpływa na powstanie wyzwań i zagrożeń w pracy funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej?**

Zagwarantowanie bezpieczeństwa w zakładzie karnym jest największym zawodowym wyzwaniem postrzeganym jako trudność w obecnych warunkach. Jako wyzwanie należy wskazać również wypełnienie z najwyższą dokładnością wszystkich zadań służbowych w warunkach znacznych niedoborów kadrowych. Zmiany wdrażane reformą więziennictwa nałożyły na Służbę Więzienną nowe obowiązki i zadania, które wcześniej nie należały do jej kompetencji. Realizacja właściwej pracy penitencjarnej w warunkach licznych nowych obowiązków jest kolejnym wyzwaniem. Wspomniane trudności (wyzwania) wynikają z niewydolności systemu penitencjarnego, jego niedostosowania do realnych potrzeb. Ogromnym wyzwaniem jest zmiana mentalności funkcjonariuszy, zwłaszcza młodych i posiadających niewielki staż pracy. Nierzadko przejawiają oni nieprzystosowanie do warunków więziennych, brak zdolności radzenia sobie z presją osadzonych, a także tendencje do rygoryzmu w podejściu do osób pozbawionych wolności, co istotnie utrudnia realizację zadań stawianych formacji. W kwestii zagrożeń należy podkreślić, iż skierowanie polityki penitencjarnej w stronę większego rygoryzmu wykonywania kary pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych spowodowało niezadowolenie osadzonych, co znalazło przełożenie w pogorszeniu ich nastrojów i postaw, w których dostrzegana jest przez kadrę agresja (przede wszystkim słowna, ale również fizyczna, autoagresja i agresja między osadzonymi). Negatywnie oddziałuje to na bezpieczeństwo kadry więziennej, która jako największe zagrożenie w pracy postrzega kontakt z osobami pozbawionymi wolności, gdyż prezentują one wysoki stopień zdemoralizowania oraz nieprzewidywalności podejmowanych działań. Jako zagrożenia wskazać należy kontakt z osadzonymi, którzy uzewnętrzniają niezadowolenie z wprowadzanych zmian. Każda bezpośrednia styczność to potencjalne niebezpieczeństwo dla funkcjonariusza lub pracownika, w szczególności podczas konwojowania osób pozbawionych wolności lub tymczasowo aresztowanych, a także kontrola osobista. Zmiany w obszarze więziennictwa winny wynikać z nowych kierunków polityki penitencjarnej, których propozycje zostały wymienione w tym podrozdziale. Dla więziennictwa priorytetowe aspekty to przede wszystkim odciążenie

Służby Więziennej poprzez włączenie w strukturę systemu służby probacyjnej działającej w sposób rotacyjny już na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności, a także po jej zakończeniu. Należy również podjąć kroki ku stworzeniu nowej jakości Służby Więziennej pod kątem atrakcyjności formacji jako miejsca kariery zawodowej. Funkcjonariuszom powinny być stawiane wysokie wymagania w zakresie wykształcenia, kompetencji, zdolności fizycznych i psychicznych do służby, postaw moralnych i etycznych, a równocześnie wynagrodzenia winny być atrakcyjne i zachęcające do wstąpienia w szeregi formacji oraz adekwatne do tak trudnych warunków pracy. Zmiany w polityce penitencjarnej winny zostać zaprogramowane w taki sposób, by zmniejszyć populację więzienną i zapewnić liczniejszą kadrę penitencjarną. Będzie to miało pozytywne przełożenie na jakość pracy.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwym stało się udzielenie odpowiedzi na szczegółowy problem badawczy: **jakie trudności dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej stwarza rozwój programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego?**

Obszary, w których kadra więzienna dostrzega największe utrudnienia i wyzwania wynikające z wprowadzanych zmian to rozbudowa programu „Praca dla więźniów” oraz obsługa osadzonych odbywających karę w Systemie Dozoru Elektronicznego. Rozbudowa programu „Praca dla więźniów” wprowadza wiele trudności w pracy kadry więziennej i jest wyzwaniem z uwagi na nierealne oczekiwania władzy i ogromną presję nakierowaną na zwiększanie zatrudnienia przy ograniczonych możliwościach. Większa liczba pracujących osadzonych stwarza również wyzwanie w zakresie zapewnienia w jednostce penitencjarnej bezpieczeństwa. W zakresie rozwoju programu „Praca dla więźniów” zagrożenia dla bezpieczeństwa kadry więziennej i jednostki wynikać mogą z kontaktów ze światem zewnętrznym, które skutkują zwiększonymi możliwościami pozyskania i przemytu substancji niedozwolonych oraz przedmiotów potencjalnie niebezpiecznych, a także nielegalnych kontaktów osadzonych w miejscu zatrudnienia. Służba Więzienna nie jest przygotowana kadrowo do tak dużego obciążenia jakim jest całościowa obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego oraz kierowanie przez Komisje Penitencjarne skazanych do odbywania kary w systemie nieizolacyjnym. To nowe obowiązki nałożone na Służbę Więzienną bez wcześniejszego zwiększenia etatów. W kontekście rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego zagrożeń można upatrywać w

sytuacji kontroli osadzonego w miejscu zamieszkania, czyli na terenie dobrze mu znanym, we właściwym jemu środowisku, w którym czuje się bardzo pewnie.

Program „Praca dla więźniów” oraz System Dozoru Elektronicznego w warstwie koncepcyjnej ocenić należy pozytywnie. Praca stanowi niezwykle istotny komponent procesu readaptacji społecznej. Rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego to większy udział kar nieizolacyjnych. Oba wymienione aspekty stanowiące najważniejsze obszary reformy więziennictwa bezsprzecznie uznać należy za korzystne dla Służby Więziennej. Niewątpliwie ich realizacja w praktyce obnaża mankamenty przyjętej strategii rozwoju i modernizacji więziennictwa. W celu usprawnienia wdrożonych zmian warto rozważyć propozycję kierunków dalszych reform w obszarze zatrudnienia kadry, reorganizacji polityki zatrudnienia osadzonych, zmian w systemie penitencjarnym. Właściwa realizacja założeń programu „Praca dla więźniów” stwarza konieczność zwiększenia etatów dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Liczniejsza kadra umożliwi lepszy nadzór nad osobami pracującymi zarówno w halach produkcyjnych zlokalizowanych na terenach zakładów karnych, a także w warunkach zatrudnienia zewnętrznego. Stworzy to również możliwość częstszych i dokładniejszych kontroli osadzonych opuszczających teren jednostki i powracających z miejsca świadczenia pracy do zakładu karnego. Pozwoli to na zminimalizowanie czynników, które stanowią najistotniejsze ryzyko wystąpienia zagrożeń: przemytu substancji oraz przedmiotów niedozwolonych na teren jednostki penitencjarnej oraz nielegalnych kontaktów między osadzonymi, a także między osadzonymi a środowiskiem zewnętrznym. Większa liczebnie kadra umożliwi wyraźny podział obowiązków w zależności od stanowisk, co w istocie przyczyni się do odciążenia kadry w zakresie biurokracji związanej z zatrudnieniem osadzonych. Zmiana polityki zatrudnienia osób skazanych jest niezbędna, gdyż aktualnie potencjał wynikający z programu „Praca dla więźniów” nie jest właściwie wykorzystany. W przedsiębiorstwach przywięziennych, halach produkcyjnych budowanych przy jednostkach penitencjarnych winny pracować osoby z oddziałów zamkniętych, które kwalifikują się do zatrudnienia. Należy zwiększyć odsetek tej podgrupy osadzonych zatrudnionych w warunkach wewnętrznych. Zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa penitencjarnego są to osoby, które mogą pozostawać w zatrudnieniu wyłącznie w systemie wewnętrznym pod nadzorem, gdyż dla nich również niezwykle istotnym elementem oddziaływań resocjalizacyjnych jest praca. Hale tworzone przy więzieniach

dają możliwość włączenia tego elementu do oddziaływań penitencyjnych realizowanych wobec wskazanych osadzonych i ten potencjał należy wykorzystać w zakresie możliwości poszczególnych jednostek. Wobec powyższego skazani w zakładach karnych typu półotwartego i otwartego nie powinni być zatrudniani w systemie wewnętrznym, gdyż z założenia jednostka penitencyjna, w której odbywają karę pozbawienia wolności winna ze szczególną uwagą przygotowywać ich do życia na wolności. Co więcej, podkreślić należy, iż zatrudnienie nie powinno być priorytetem dla każdego osadzonego. Celem programu „Praca dla więźniów” nie mogą być rosnące statystyki, gdyż tworzy to zagrożenie kierowania do zatrudnienia osób stwarzających zagrożenie dla otoczenia. Program „Praca dla więźniów” oraz zwiększanie pojemności Systemu Dozoru Elektronicznego to duże obciążenie dla Służby Więziennej, na które system penitencyjny nie jest przygotowany w sposób adekwatny do potrzeb. Wobec osób odbywających karę w dozorze należałoby włączyć działalność probacyjną, a także objąć ich systemem programowanego oddziaływania pod sankcją powrotu do więzienia. Zaakcentowania wymaga, iż formacja (zdaniem autorki) nie jest dostosowana strukturalnie i organizacyjnie do realizacji takiego zadania. Wykonywanie kary w dozorze, a zatem w warunkach w dużej mierze wolnościowych, winno odbywać się przy istotnym udziale służby probacyjnej objętej jedną administracją wraz ze służbą izolacyjną. Pracownicy służby probacyjnej realizowaliby w odniesieniu do skazanych zadania odmienne od służby izolacyjnej, a jednocześnie z uwagi na wspólną administrację, ich praca byłaby właściwie skoordynowana i transparentna.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwym stało się udzielenie odpowiedzi na szczegółowy problem badawczy: **jakie rodzaje zmiennych demograficznych i służbowych najbardziej wpływają na poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?**

Z przeprowadzonych badań empirycznych wynika, iż zmienne demograficzne i służbowe, które mają istotny wpływ na poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej to płeć, wykształcenie, wiek, staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia. Zagrożenia w pracy zawodowej są wpisane na stałe w specyfikę formacji, jednakże można podejmować inicjatywy, które ukierunkowane będą na ich minimalizowanie. Bezspornie do takich działań należą opisane powyżej zmiany w polityce penitencyjnej i odformalizowanie relacji między personelem penitencyjnym

(przynajmniej w zakresie stanowisk, których celem jest praca resocjalizacyjna i penitencjarna, a więc istotne jest nawiązanie pozytywnej relacji opartej na wzajemnym szacunku i równości – wychowawcy więzienni, psychologowie, osoby nienależące do formacji i realizujące zajęcia zorganizowane z osadzonymi). Dużą część formacji stanowią osoby bardzo młode oraz z niewielkim stażem pracy/służby, które rekrutację odbyły już w okresie silnej formalizacji kontaktów więziennych i zaostrzenia polityki penitencjarnej. Wraz z wiekiem i stażem pracy rośnie częstotliwość doświadczania agresji ze strony osadzonych, co stwarza konieczność wdrożenia do ustawicznego kształcenia, ale również doskonalenia zawodowego programów i kursów ukierunkowanych na wzmacnianie zdolności funkcjonariuszy do radzenia sobie ze stresem i minimalizowania jego skutków, programów wyposażających kadrę w narzędzia do pracy nad własnymi postawami – korygowania ich, radzenia sobie w sytuacjach niebezpiecznych. Zdecydowanie częściej negatywnych konsekwencji pracy w warunkach więziennych, a także agresji ze strony osadzonych doświadczają funkcjonariusze aniżeli pracownicy korpusu cywilnego. Z uwagi na to dostrzega się konieczność wdrożenia powyższych rozwiązań ze szczególnym ukierunkowaniem na osoby pozostające w służbie – funkcjonariuszy.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwym stało się udzielenie odpowiedzi na szczegółowy problem badawczy: **jakich należy dokonać zmian w polityce penitencjarnej (czy też polityce karnej) i reformie więziennictwa, by odpowiadały nowoczesnym standardom światowym w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszemu wykorzystaniu ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego?**

Na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych możliwym jest zidentyfikowanie pożądanego kierunku zmian zarówno w polityce penitencjarnej jak i więziennictwie. Polityka penitencjarna winna rzeczywiście uwzględniać przepisy Europejskich Reguł Więziennych. Jest to dokument, który winien wytyczać standardy postępowania z osobami pozbawionymi wolności oraz w zakresie warunków w jednostkach penitencjarnych. Zasadniczą zmianą proponowaną do wdrożenia w wewnętrznej strukturze więziennictwa jest likwidacja Wewnętrznego Inspektoratu

Służby Więziennej, będącego jednostką posiadającą uprawnienia do prowadzenia prac operacyjno-rozpoznawczych. Powołanie takiego organu nie ma zasadności, gdyż prace tego typu realizowała Policja w sytuacjach, w których było to konieczne. Zarówno kadra więzienna, jak i osadzeni nie posiadali wiedzy o prowadzonych działaniach, gdyż nie jest to konieczne. Utworzenie organu prowadzącego prace operacyjno-rozpoznawcze w ramach formacji zdecydowanie negatywnie wpływa na atmosferę wewnątrz jednostek penitencjarnych, powoduje narastanie negatywnych emocji, godzi w niezwykle cenne w więziennych warunkach wzajemne zaufanie, a także wpływa destrukcyjnie na morale osób funkcjonujących w warunkach instytucji totalnej.

Politykę penitencjarną należy ukierunkować na większe zindywidualizowanie wykonywania kary pozbawienia wolności w zależności od sylwetki osadzonego. Co więcej, powinna również uwzględnić przebudowę obowiązującego systemu penitencjarnego, który w świetle przeprowadzonych badań jawi się jako niewydolny i nieprzystosowany do wdrażanych zmian. W zakładach karnych i aresztach śledczych należy zwrócić uwagę na warunki bytowe, głównie cel mieszkalnych i pomieszczeń służbowych. Zmiany w tym obszarze winny być traktowane fundamentalnie i priorytetowo. Europejskie Reguły Więzienne oraz Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami (Reguły Mandeli) nie określają precyzyjnie minimalnej wielkości, którą powinna mieć cela mieszkalna w jednostkach penitencjarnych, natomiast zalecają cele pojedyncze. Warto przytoczyć w tym zakresie stanowisko Europejskiego Komitetu do Spraw Zapobiegania Torturom (CPT), który w zaleceniach wskazuje następującą minimalną wielkość cel mieszkalnych:

- 6 m² powierzchni mieszkalnej w celi pojedynczej plus kącik sanitarny;
- 4 m² powierzchni mieszkalnej w celi wieloosobowej plus w pełni zabudowany kącik sanitarny;
- co najmniej 2 metry pomiędzy ścianami celi;
- co najmniej 2,5 metra wysokości pomiędzy podłogą a sufitem.

Jako optymalną wielkość cel mieszkalnych CPT zaleca:

- dla 2 więźniów co najmniej 10 m² (6 m² plus 4 m²) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny;

- dla 3 więźniów co najmniej 14 m² (6 m² plus 8 m²) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny;
- dla 4 więźniów co najmniej 18 m² (6 m² plus 12 m²) powierzchni mieszkalnej plus kącik sanitarny.

Ustawodawstwo polskie przewiduje minimum 3m² i taka wielkość powierzchni przypada na osadzonego w jednostkach penitencjarnych, co zostało potwierdzone przez ekspertów biorących udział w badaniach na potrzeby niniejszej pracy. Wobec powyższych rozwiązaniem, które należy przyjąć w kontekście polskiego więziennictwa w celu efektywnej pracy Służby Więziennej, poprawy warunków wykonywania kary z poszanowaniem praw osób pozbawionych wolności wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego jest stworzenie osadzonemu godnych warunków bytowych poprzez zwiększenie przestrzeni w celi mieszkalnej. Obecnie osadzeni nie mają właściwych warunków do odbywania kary w sposób pozwalający im zachować osobistą przestrzeń, co jest niezwykle istotne w przypadku osób z różnego rodzaju deficytami, zaburzeniami, brakiem kompetencji społecznych. Duża liczba osób przebywających ze sobą każdego dnia, przez wiele godzin nie daje przestrzeni do odpoczynku od kontaktu z drugim człowiekiem, jego nawyków, sposobu bycia i problemów. Takie warunki powodują napięte relacje, narastanie frustracji i rozdrażnienia, których eskalacja może nastąpić z najbardziej błahego, prozaicznego powodu. Skazani mogą przejawiać tendencję do reakcji niewspółmiernych do sytuacji, a także wykazywać nadmierną skłonność do agresji. Zapewnienie im większej przestrzeni może zminimalizować te tendencje, które (jak wynika z badań) przejawiają się w agresji również wobec kadry więziennej. Kolejnym rozwiązaniem, które należy wdrożyć to reorganizacja warunków odbywania zajęć zorganizowanych w ramach oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych. Grupy zajęciowe powinny być mniej liczne niż obecnie, co pozytywnie wpłynie na efekty prowadzonych oddziaływań, a także umożliwi realizację zasady indywidualizmu stanowiącej fundamentalny element współczesnego systemu penitencjarnego. Mniejsze grupy wychowawcze oznaczają również większy komfort pracy wychowawców więziennych i psychologów, a także samych osadzonych. Mniej liczebna grupa zajęciowa to również mniejsze zagrożenie dla funkcjonariusza prowadzącego oddziaływanie aniżeli grupy wieloosobowe. Kolejna propozycja, która powinna zostać włączona do polityki penitencjarnej przyjmującej kierunek nowoczesny,

czyli prospołeczny, to zwiększenie udziału społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Wiąże się to ze wspomnianą już w niniejszym rozdziale probacją. Winna ona stać się motywem przewodnim nowoczesnej polityki penitencjarnej i więziennictwa. Osadzeni, ku wypracowaniu prawidłowych postaw i zwiększeniu kompetencji społecznych, winni mieć kontakt z osobami niepozostającymi w służbie. Tak zdefiniowany element oddziaływań penitencjarnych sprawi również, że osadzeni poczują się dodatkowo zmotywowani do wzmożonej pracy nad sobą. Wobec powyższych proponuje się utworzenie inicjatywy społecznej, której projekt na mniejszą skalę obejmowałby studentów uczelni wyższych na kierunkach przygotowujących do pracy z osadzonymi, ale również do zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Inicjatywa zrzęszalaby osoby chętne do udziału w projektach, które realizowane byłyby w formie cyklicznych spotkań z osadzonymi w ramach zajęć zorganizowanych. Celem bezpośrednim działalności inicjatywy byłaby edukacja osób osadzonych w różnych obszarach życia społecznego, wsparcie w procesie zdobywania wykształcenia oraz uwrażliwiania osadzonych na tematy społeczne. Celem pośrednim byłoby zwiększenie udziału środowiska zewnętrznego, stworzonego z osób nienależących do służb, w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Jednocześnie warto podkreślić, iż wspomniana inicjatywa mogłaby odciążyc, przynajmniej w niewielkim zakresie, funkcjonariuszy z obowiązku projektowania, wdrażania i realizowania oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych.

5.3.1. Uniwersytecka Inicjatywa Probacyjna – cele strategiczne i operacyjne

Koncepcja polityki penitencjarnej ukierunkowanej na probację i wykorzystanie społeczeństwa otwartego stwarza zasadność włączenia do wykonywania kary pozbawienia wolności społeczności lokalnej. Winna ona zostać zorganizowana w formie stowarzyszenia lub inicjatywy lokalnej, których działalność oparta byłaby na strategii sformułowanej w sposób zrozumiały, w której określone zostałyby cele strategiczne i operacyjne. W niniejszym podrozdziale zaprezentowany został autorski projekt Uniwersyteckiej Inicjatywy Probacyjnej wpisującej się w założenia proponowanej koncepcji polityki penitencjarnej.

Uniwersytecka Inicjatywa Probacyjna to zespół osób, które mają świadomość, iż wykonywanie kary pozbawienia wolności winno przygotowywać osadzonych do życia na wolności, co jest wspólnym interesem całego społeczeństwa. Łączy ich wola uczestnictwa we wspomnianym procesie w sposób aktywny. Misją Uniwersyteckiej Inicjatywy Probacyjnej jest podejmowanie działań ukierunkowanych na przeciwdziałanie przestępczości poprzez wsparcie osób pozbawionych wolności na drodze opracowania i realizowania autorskich programów stanowiących element oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych podejmowanych w jednostkach penitencjarnych. Szczególnie dedykowana jest studentom i doktorantom studiującym na kierunkach: bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne, pedagogika (w tym resocjalizacyjna), praca socjalna, psychologia, prawo, kryminologia.

Określając cele strategiczne i operacyjne podejmowanego przedsięwzięcia należy rozpocząć od zdefiniowania najważniejszych kategorii. Cel jest tym „do czego się dąży”⁴⁴⁶, to „formalnie ustalone i przewidywane do osiągnięcia w przyszłości zamierzenie, wynikające z potrzeb społeczno-gospodarczych środowiska, w jakim dany system działa”⁴⁴⁷. Wobec powyższych można uznać, iż cele zawsze stanowią zmianę obecnego stanu, ponieważ w istocie są czymś, co w danej chwili nie zostało osiągnięte. Cele nadają kierunek działaniu. Można wyróżnić rodzaje celów, wśród których na uwagę z perspektywy niniejszego podrozdziału, zasługują cele strategiczne i operacyjne.

Cele strategiczne odnoszą się do całej organizacji, przedsiębiorstwa czy podejmowanego przedsięwzięcia. Należy je rozumieć jako to „co chcielibyśmy osiągnąć w przyszłości”⁴⁴⁸. Niekoniecznie zawsze dotyczą każdej jednostki organizacyjnej, zespołu lub stanowiska wchodzącego w skład struktury danej organizacji. Są to ogólne cele, które zazwyczaj mają szeroki horyzont czasowy⁴⁴⁹.

Wobec tak zaprezentowanego ujęcia definicyjnego możliwym jest określenie celów strategicznych Uniwersyteckiej Inicjatywy Probacyjnej:

⁴⁴⁶ Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cel;2447324.html>, [dostęp: 07.02.2024].

⁴⁴⁷ Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Klasyfikacja_cel%C3%B3w_i_funkcji, [dostęp: 07.02.2024].

⁴⁴⁸ Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cele_strategiczne, [dostęp: 07.02.2024].

⁴⁴⁹ M. Sołtysik, *Projektowanie strategii zarządzania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2013, nr 910, s. 21-35.

- podjęcie długoterminowej współpracy z kierownictwem jednostek penitencjarnych w województwie kujawsko-pomorskim;
- zapobieganie ekskluzji społecznej, stygmatyzacji i marginalizacji osób pozbawionych wolności, czyli zjawiskom stanowiącym istotne zagrożenia w obszarze bezpieczeństwa społecznego;
- zapobieganie negatywnym skutkom izolacji penitencjarnej poprzez regularne i częste programy dedykowane poszczególnym grupom osadzonych;
- podnoszenie poziomu świadomości społecznej i edukowanie w zakresie istoty i celu wykonywania kary pozbawienia wolności.

Kolejną istotną kategorią wymagającą zdefiniowania są cele operacyjne, które dotyczą „celów wyznaczanych na najniższym szczeblu organizacji”⁴⁵⁰. W zależności od poziomów działających w ramach organizacji wyróżnia się cele operacyjne i taktyczne. Od celów strategicznych odróżnia je to, że dotyczą tego, co dana organizacja chciałaby osiągnąć poprzez codzienne działanie. Można uznać, że cele operacyjne są to cele konkretne, wykonawcze, zazwyczaj formułowane w sposób mierzalny i osiągalny, co umożliwia dokonanie oceny ich realizacji⁴⁵¹. Na podstawie powyższej definicji określono cele operacyjne Uniwersyteckiej Inicjatywy Probacyjnej:

- utworzenie uniwersyteckiej inicjatywy probacyjnej zrzeszającej osoby (studenci, doktoranci, pracownicy), którym bliska jest misja, cele i założenia inicjatywy;
- opracowanie statutu i zasad działania inicjatywy;
- opracowanie ścieżki komunikacji z instytucjami wykonującymi karę pozbawienia wolności;
- podejmowanie dialogu z otoczeniem społecznym w celu edukowania społeczeństwa w zakresie jego znaczenia i roli w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności;
- opracowywanie autorskich programów z zakresu oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych, a także realizowanie ich poprzez prowadzenie działalności społecznej, kulturalnej, oświatowej czy też sportowej wobec skazanych;

⁴⁵⁰ Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cele_operacyjne, [dostęp: 07.02.2024].

⁴⁵¹ M. Sołtysik, *Projektowanie strategii...*, s. 21-35.

- cykliczne prowadzenie badań naukowych dotyczących prowadzonej polityki penitencjarnej i systemu penitencjarnego.

Do realizacji określonych powyżej celów Uniwersytecka Inicjatywa Probacyjna może posiadać różne źródła finansowania. Częściowo będą to środki własne pochodzące ze składek członkowskich, a także dofinansowania, w tym w szczególności dotacje władz uczelni, darowizny pozyskiwane poprzez zawarcie przez uczelnię umów z innymi podmiotami, środków sponsorskich uzyskanych na mocy podejmowanych przez uczelnię współprac z innymi podmiotami.

5.4. Polityka penitencjarna i systemy penitencjarne państw skandynawskich

Polityka penitencjarna i systemy penitencjarne państw skandynawskich uchodzą za najbardziej humanitarne, nowoczesne i postępowe na świecie. Wyznaczają standardy postępowania z osobami skazanymi, które mogą być postrzegane jako symbol dobrych praktyk. Tym samym, z perspektywy systemu objętego kompleksową reformą, można utożsamiać model skandynawski z kierunkowskazem do prawdziwie nowoczesnego więziennictwa. Szwecja, Norwegia i Finlandia są przykładami państw, w których wykonywanie kary pozbawienia wolności oraz probacja objęte są wspólną administracją. W wymienionych państwach przez ostatnie lata można zaobserwować zjawisko populizmu penalnego i tendencje do kreowania przez polityków populistycznopenalnej retoryki. Niemniej nadal Skandynawowie wyróżniają się swoistym, typowym dla nich podejściem do regulowania przestępczości i reagowaniem na nią. Przyczyn tej odmienności na tle innych państw można upatrywać w obowiązującej w Skandynawii doktrynie państwa dobrobytu społecznego, a także w zasadzie demokracji socjalnej. Należy również zaakcentować, iż z dużą uważnością i świadomością w państwach tego regionu unika się stygmatyzacji i marginalizacji społecznej. Efektem tego jest poszukiwanie rozwiązań i wypracowanie praktyk w polityce penitencjarnej, które nie spowodują odcięcia osadzonych od społeczeństwa otwartego. Mimo, iż polityka penitencjarna poszczególnych państw różni się od siebie, to zdecydowanie fundament wyznaczający jej kierunek jest wspólny. Podstawą państwa dobrobytu, zarówno w Szwecji, Norwegii, jak i Finlandii jest uniwersalizm, zasada inkluzji społecznej, równość, prawa socjalne oraz zasada interwencjonizmu państwa na rynku pracy. Wyznawany

uniwersalizm oznacza, iż standardy przestrzegane w obszarze polityki społecznej dotyczą wszystkich obywateli, bez względu na status społeczny czy materialny. Podobnie stosowana jest inkluzja społeczna, która akcentuje konieczność włączenia słabszych grup społecznych w główny nurt i zapobieganie wykluczeniu oraz pozostawieniu ich na marginesie państwa dobrobytu. Wspomniana zasada oznacza, że osoby takie jak przestępcy mają pełne prawo do rehabilitacji oraz działań zmierzających do korygowania ich postaw. W Skandynawii wyznaje się pogląd, iż niemożliwym jest stworzenie demokratycznego, socjalnego państwa dobrobytu wyłącznie dla wybranych grup społecznych. Akcentowanie równości służy wypracowaniu w istocie relatywnej aniżeli absolutnej miary zjawiska, jakim jest ubóstwo. Uwaga kierowana jest na stopień w jakim jednostka ma zagwarantowany dostęp do prawa, udziału w polityce oraz dóbr socjalnych⁴⁵². Wspomniana wcześniej polityka interwencjonizmu państwa na rynku pracy realizowana jest różnymi sposobami, wśród których istotne miejsce zajmuje tworzenie efektywnie działających biur pośrednictwa pracy, a także kursów kwalifikacyjnych oraz ukierunkowanych na re kwalifikację. Działania te zmierzają do osiągnięcia pożądanego efektu, którym jest utrzymanie wysokiego poziomu zatrudnienia. Jest to niezwykle ważne również z perspektywy zapobiegania przestępczości, gdyż w omawianym regionie wyznawany jest pogląd, iż osoby znajdujące się w ubóstwie są bardziej skłonne do wkraczania na drogę przestępstwa.

5.4.1. Szwedzka polityka penitencjarna

Szwecja postrzegana jest jako pionier wdrażania nowoczesnych, innowacyjnych zmian w polityce penitencjarnej i więziennictwie. Jest wzorem do naśladowania, który uważnie obserwują pozostałe państwa regionu, by dobre praktyki wdrożyć również na własnym obszarze. W efekcie tego szwedzkie koncepcje w zakresie wykonywania kar orzeczonych przez sądy stają się standardem w państwach skandynawskich. Kluczowy aspekt warunkujący kształt polityki penitencjarnej w Szwecji stanowi wola polityczna ukierunkowana na ograniczenie stosowania kar izolacyjnych, rozwój probacji oraz nadrzędność humanitaryzmu w wykonywaniu kar. Taki kierunek polityki penitencjarnej możliwy jest m.in. za sprawą mentalności społeczeństwa szwedzkiego, poziomu zaufania

⁴⁵² S. Wheeler, H. F. Cline, *The Scandinavian Prison Study*, Palgrave Macmillan, London 2020, s. 25-77.

do obowiązującego systemu prawnego i wiary w człowieka na poziomie tak wysokim, jak wysokie są tam podatki. Kraj, w którym szeroko rozwinięty jest wzorzec państwa dobrobytu, skutecznie walczy z przejawami wszelkiej dyskryminacji. Celem szwedzkiej polityki jest likwidacja społecznych nierówności, a także dążenie do wyrównania poziomu życia obywateli (równając w górę). Odsetek ludzi żyjących w ubóstwie jest niewielki, a to najczęściej te osoby trafiają do więzień. Nacisk na transparentność władzy, a także życia publicznego przyczynia się do tego, iż merytoryczne i rzetelne dyskusje w przestrzeni publicznej dotyczące więziennictwa i polityki penitencjarnej są w Szwecji codziennością. Sprawia to, że społeczeństwu szwedzkiemu łatwo uświadomić, iż to co odróżnia przestępcę od osoby żyjącej w zgodzie z obowiązującym prawem to najczęściej nie diametralne różnice w mentalności i wyznawanych poglądach czy wartościach, ale dysproporcje w statusie i położeniu społecznym.

Na uwagę zasługują warunki socjalno-bytowe w szwedzkich więzieniach, zgoła odmienne od polskich. W Skandynawii, a więc w Szwecji również, dominuje w systemie penitencjarnym model celkowy. Cele są jednoosobowe, a ich powierzchnia nie jest mniejsza niż 6 m². Poza standardowym wyposażeniem, na które składa się łóżko, szafa, stół, krzesło i półka na książki osadzony ma prawo wnieść niewielką ilość własnych przedmiotów. Cele pozostają zamknięte na noc, w porze dziennej skazanych obowiązuje określony harmonogram dnia wyznaczany porami posiłków. Dysponują oni jednocześnie czasem wolnym, zazwyczaj od obiadu do pory zamknięcia celi na noc. Skazani mają możliwość kontaktowania się, od śniadania do obiadu uczestniczą w zajęciach zorganizowanych. Ponadto na wyposażeniu więzień znajdują się pomieszczenia oraz urządzenia przystosowane do spędzania czasu wolnego, takie jak sala gimnastyczna czy stół do bilardu. Wszystkie organizowane dla skazanych zajęcia realizowane są w sposób umożliwiający kontakty z ludźmi na wolności, a także zdobycie umiejętności, doświadczenia i wiedzy przydatnych do samodzielnego życia po opuszczeniu murów więzienia. Wobec osadzonego stawiane są wymagania, które nie zawsze wynikają ze ściśle określonych przepisów i regulaminów więziennych, jednakże obowiązują jako przyjęty standard⁴⁵³. Odbywający karę winien być osobą czytającą, dobrze zorientowaną w

⁴⁵³ Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Sweden, CPT/Inf (2022) 01, <https://www.coe.int/en/web/cpt/sweden> [dostęp: 01.02.2024].

bieżących wydarzeniach i sytuacji w kraju, zdolnym do prowadzenia dyskusji na powyższe tematy. Dla postronnego obserwatora dostrzegającego nowoczesną architekturę więzienną, zakłady karne o niewielkiej liczbie miejsc i jasnych, przestronnych celach niewidoczne jest to, co w więzieniach szwedzkich wdrożone zostało na równie wysokim poziomie – pełna kontrola i podporządkowanie. Nieuchwytnie, zgoła niemożliwe do zaobserwowania, gdyż więzienia szwedzkie to nie twierdze z wysoko wzniesionym murem. Nierzadko niemożliwym jest precyzyjne określenie, w którym miejscu teren należy już do jednostki penitencjarnej. W zakładzie karnym, który sprawia wrażenie miejsca otwartego, nadzór i kontrola pozostaje wszechobecna, na co osadzeni narzekają i często się skarżą.

Szwedzka służba penitencjarna koncentruje się na powstrzymaniu recydywy, a także na wsparciu klientów w powrocie do życia na wolności zgodnie z obowiązującym prawem i normami przyjętymi w społeczeństwie. Podkreślić należy określenie klient, gdyż w systemie szwedzkim właśnie w ten sposób postrzega się i traktuje osoby skazane. Jest to podejście zgoła odmienne od europejskiego, w tym również polskiego, w którym osoby odbywające karę określane są jako osadzeni lub skazani, nierzadko więźni. Stosowane nazewnictwo również umacnia postrzeganie tych osób przez kadrę penitencjarną, ale również społeczeństwo. Osadzony, skazany to terminy stygmatyzujące, które wzmacniają podrzędne położenie danej osoby względem przedstawicieli instytucji. Terminologia stosowana w Szwecji podkreśla równość w stosunkach między klientami a służbą penitencjarną. Bardzo istotnym zadaniem powierzonym kadrze więziennej jest szerzenie wiedzy i uświadamianie społeczeństwa w celu otrzymania od niego wsparcia w procesie przygotowania skazanego do życia na wolności. Jest to niezwykle istotna i wartościowa cecha polityki penitencjarnej prowadzonej w Szwecji – społeczeństwo bierze aktywny udział w procesie wykształcenia w osadzonym umiejętności, postaw, wartości oraz zdobyciu wiedzy niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania w warunkach wolnościowych. Polityka penitencjarna w Szwecji przyjęła, jako nadrzędne, kierunki liberalizacji, normalizacji i demokratyzacji wykonywania kary. Wspomniana liberalizacja odnosi się do odstąpienia od przymusowej terapii osadzonych i koncentrację na stworzeniu im w zakładach karnych warunków jak najbardziej zbliżonych do wolnościowych, włącznie z pracą skazanych, za którą otrzymują wynagrodzenie w wysokości podobnej do osób świadczących pracę na wolności. Liberalizacja to również

odejście od instytucji przymusowych w myśl koncepcji, iż to wyłącznie wola i wysiłki skazanego mają sens w procesie jego readaptacji społecznej. Zniesiono również katalog nagród, pozostając wyłącznie przy katalogu kar przewidzianych za niestosowanie się do regulaminów więziennych. Argumentem uzasadniającym takie rozwiązanie jest zaniechanie traktowania osadzonych jak dzieci, które muszą być motywowane nagrodami do poprawnego zachowania. Skazani to osoby dorosłe, a zatem winno wymagać się od nich dostosowania do panujących reguł i zasad. Ponadto warto podkreślić, iż osoby odbywające karę pozbawienia wolności mają prawo do przedterminowego warunkowego zwolnienia, ale to, co nadrzędne w procesie przygotowania skazanego do życia na wolności to nacisk na regularny i częsty kontakt ze światem zewnętrznym, rodziną i szerokie prawo do przepustek. Szwedzi wiedzą, że im większe odizolowanie od społeczeństwa, tym trudniej skazanym do niego wrócić i żyć zgodnie z prawem, normami i zasadami w nim przyjętymi. Z tym aspektem łączy się zasada normalizacji, która w istocie sprowadza się do częstszych kontaktów z lokalną społecznością, nacisk na przerwanie izolacji penitencjarnej oraz rozwój nieizolacyjnych form wykonywania kary⁴⁵⁴. Podejmowane są działania zmierzające do minimalizowania skutków prizonizacji i szkodliwego wpływu czynników więziennych na osadzonych. Symbolicznie podkreśla się więź osadzonego z wolnością, m.in. poprzez możliwość posiadania przez niego określonej liczby przedmiotów osobistych, możliwość samodzielnego przygotowywania posiłków. Plan wykonywania kary sporządzany dla każdego osadzonego przez kadrę więzienną uwzględnia współpracę i stały kontakt skazanego z organami administracji lokalnej, urzędami, szkołami, ośrodkami zdrowia czy też organizacjami znajdującymi się w społeczeństwie lokalnym. Taka praktyka zmusza osadzonego do koncentracji na przyszłości i eliminuje tendencję do asymilacji z kulturą więzienną.

Podstawą szwedzkiego systemu sankcji jest unikanie kary izolacyjnej i kierowanie się w stronę probacji. Nacisk na kary nieizolacyjne wynika z doświadczeń w zakresie ich większej skuteczności i mniejszej szkodliwości. Jest to również wynik postrzegania uwięzienia jako kary ostatecznej, najsurowszej i przeznaczonej dla najcięższej kategorii przestępstw. Najpowszechniejszą formą kary nieizolacyjnej jest

⁴⁵⁴ S. Wheeler, H. F. Cline, *The Scandinavian...*, s. 108-112.

dozór wykonywany w formie elektronicznej. Obecnie tego rodzaju karę odbywa około 14000 osób. Okres, w którym poddaje się osobę skazaną pod dozór wynosi zazwyczaj około roku, natomiast w szwedzkim systemie funkcjonuje również trzyletni okres próby. Naruszenie jej warunków może prowadzić do umieszczenia skazanego w izolacji penitencjarnej. Nadzór nad osobami poddanymi próbie w systemie nieizolacyjnym sprawuje służba probacyjna, której zadania obejmują również nadzór nad osobami warunkowo zwolnionymi z więzień, pracę w ośrodkach zatrzymań oraz więzieniach, a także przygotowanie raportów społecznych na temat skazanych.

Struktura szwedzkiego więziennictwa obejmuje zakłady karne podzielone na 3 kategorie:

- kategoria 1, w ramach której działa 7 więzień o zastrzonym rygorze z ogrodzeniem pod napięciem, 3 spośród nich posiadają odrębne, odizolowane jednostki o najwyższym rygorze dysponujące 72 miejscami przeznaczonymi wyłącznie dla mężczyzn;
- kategoria 2 obejmuje 25 więzień, w tym 2 dedykowane kobietom. Co najmniej 2 jednostki wyróżniają się większym zabezpieczeniem i ogrodzeniem z drutu kolczastego;
- kategoria 3, w ramach której wyodrębniono 16 więzień otwartych, których architektura przewiduje niższe ogrodzenia, domy i skrzydła otwarte w ciągu dnia. W ramach tej kategorii przewidziano 3 jednostki dla kobiet.

Łączna liczba osadzonych wynosi około 6000 osób, z czego 6% to kobiety. Największą jednostką jest więzienie w Kumla, którego pojemność to 450 miejsc. Przeciętne szwedzkie więzienia dysponują około 100 miejscami, w których obecnie umieszczonych jest około 80 osadzonych, a w zatrudnieniu pozostaje 100 pracowników, w tym około 80 funkcjonariuszy⁴⁵⁵.

Od kilku lat w Szwecji można zaobserwować wpływy populistyczno-penalne na rozwój polityki karania, co przełożenie ma również na więziennictwo. W 2022 roku wysunięto propozycje zmian w zakresie zaostżenia karania, które dotyczą m.in. podwójnego karania przestępców gangów czy też zniesienia zwolnienia warunkowego.

⁴⁵⁵ A. Enberg, *Sweden could have more prisoners per capita in EU: Director of prison service*, <https://www.aa.com.tr/en/europe/sweden-could-have-more-prisoners-per-capita-in-eu-director-of-prison-service/3108340>, [dostęp: 01.02.2024].

Tak sformułowane postulaty przedstawiło *Tidöavtalet*, polityczne porozumienie partii Rigsdagu z bloku prawicowego (zrzeszające Szwedzkich Demokratów, Umiarkowaną Partię Koalicyjną, Chrześcijańskich Demokratów i Liberalów). Konsekwencją przyjęcia owych postulatów byłoby drastyczne zwiększenie liczby osadzonych. Władza zdaje się wdrażać rozwiązania przygotowawcze do takiego stanu rzeczy rozbudowując więziennictwo i zwiększając pojemność zakładów. W tym momencie służba penitencjarna mierzy się z obciążeniem systemu, a nadchodzące zmiany nie zwiastują poprawy w tym obszarze.

5.4.2. Norweska polityka penitencjarna

Norwegia, jeden z najbogatszych krajów europejskich, uchodzi za kolebkę nowoczesnego systemu penitencjarnego i państwa, w którym prawa człowieka są bezwzględnie przestrzegane. W opinii publicznej wielu państw cyklicznie pojawia się dyskusja na temat luksusowych warunków w więziennych celach i ich zasadności. Należy jednak podkreślić, iż nie są to spostrzeżenia w pełni trafione, gdyż z perspektywy Norwegów dobrobyt ma wtórne znaczenie dla warunków panujących w zakładach karnych. Co więcej, mimo iż na tle innych państw są one zdecydowanie lepsze i oceniane jako pozytywne, to w opinii społeczeństwa norweskiego nadal pozostawiają wiele do życzenia.

W polityce penitencjarnej przyjęto kierunek zdominowany przez wyznawany pogląd na temat kary izolacyjnej wynikający z neoklasycystycznego ujęcia celów kary. Norwegowie postrzegają karę więzienia, czyli pozbawienia wolności, jako karę szczególną, która powinna być ostatecznością. W publikacjach dotyczących norweskiej polityki penitencjarnej i systemu penitencjarnego akcentowany jest pogląd społeczeństwa norweskiego na temat kary więzienia, która w ich opinii jest karą samą w sobie i pobyt w izolacji penitencjarnej nie może wiązać się z dalszymi dolegliwościami dla skazanych. Co najistotniejsze, postawę tę wyznają również osoby zatrudnione w szeregach Służby Więziennej i Kuratorskiej⁴⁵⁶. Are Høidal, związany z norweskim więziennictwem od niemalże 40 lat, w licznych wypowiedziach dotyczących systemu penitencjarnego

⁴⁵⁶ About the Norwegian Correctional Service, <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>, [dostęp: 01.02.2024].

uchodzącego za najskuteczniejszy i najbardziej humanitarny na świecie, potwierdza powyższe poglądy na temat dolegliwości pozostawania w izolacji więziennej. Podstawę norweskiego systemu penitencjarnego stanowi bardzo wysoki poziom zorganizowania oraz kadra więzienna posiadająca wysokie kwalifikacje, wykształcenie i co równie istotne, poziom etyki. Władza polityczna od lat dba o to, by Służba Więzienna i Kuratorska była elitarną formacją, do której wstąpić mogą wyselekcjonowane pod wieloma wymogami osoby. Kadra musi posiadać zdolność do wytworzenia w warunkach więziennych prawidłowych relacji międzyludzkich występujących na linii personel-osadzeni. Ich stosunki wyróżniają się wzajemnym szacunkiem i równością pozycji. W norweskiej Służbie Więziennej i Kuratorskiej nie ma miejsca dla osób, które wykazują postawę wyższości nad osadzonym. W tym systemie skazany nie ma roli podrzędnej⁴⁵⁷. Funkcjonariusze kształcą się w *Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter KRUS* będącej uczelnią wyższą więziennictwa. Formacja cieszy się dużym szacunkiem i prestiżem społecznym, a także wysokimi zarobkami, tak jak wykładowcy uniwersyteccy. Porównanie owych zawodów jest zasadne, gdyż naukowcy z zaangażowaniem uczestniczą w kształtowaniu polityki penitencjarnej i standardów postępowania z osobami pozbawionymi wolności. Mimo iż również w Norwegii nie jest obcy populizm penalny, to zdecydowanie głos nauki i doświadczonej kadry penitencjarnej jest dla całego społeczeństwa fundamentem w kształtowaniu poglądów na temat walki z przestępczością, polityki karania i wykonywania kar. Głównym zadaniem Służby Więziennej i Kuratorskiej jest zapobieganie recydywie, zmniejszanie jej, po to aby przywracać społeczne zaufanie i spokój. W tak określonych ramach funkcjonariusze i pracownicy zapewniają właściwe warunki osadzonym, niezbędne do realizacji wspomnianego celu.

Struktura więziennictwa obejmuje kilkadziesiąt jednostek penitencjarnych o niewielkiej liczbie miejsc – od kilku do najwyżej kilkudziesięciu cel dla osadzonych. Dominują jednostki typu zamkniętego, o wysokim stopniu rygoru i zabezpieczeń, co wynika z norweskiego przekonania o tym, że kara więzienia to ostateczność przewidziana dla sprawców najcięższych przestępstw, osób bardzo niebezpiecznych. Mniejsza część jednostek penitencjarnych to zakłady typu otwartego. Struktura typowego zakładu

⁴⁵⁷ A. Høidal, N. Hanssen, *The Norwegian Prison System. Halden Prison and Beyond*, Routledge Publishing, London 2022, s. 23-58.

karnego w Norwegii obejmuje kilka oddziałów różniących się między sobą panującym reżimem. Przewidziane są oddziały izolacyjne dla osadzonych stanowiących zagrożenie lub zakłócających porządek panujący w więzieniu. Cele są jednoosobowe, co tożsamy jest dla państw skandynawskich. Aktualnie karę więzienia odbywa około 3600 osób⁴⁵⁸. W każdym z więzień osadzeni mają dostęp do lekarzy, przeważnie różnych specjalizacji. Wynika to z doświadczeń Norwegów w obszarze częstotliwości występowania chorób wśród populacji więziennej. Osadzeni, częściej niż osoby żyjące na wolności, cierpią na choroby psychiczne i fizyczne, doświadczają zaburzeń nastroju, problemów ze snem, podejmują próby samobójcze. Jednym z najbardziej znanych norweskich więzień jest *Halden Prison*, znane na arenie międzynarodowej jako jeden z najbardziej humanitarnych zakładów karnych na świecie. Jest to obiekt o wysokim stopniu zabezpieczeń i zastrzonym rygorze. Wizualnie daleko jednak odbiega od znanego w Polsce widoku architektury więziennej. To miejsce utrzymane w jasnych kolorach, dobrze wyposażone, w którym znajdują się cele mieszkalne osadzonych z dostępem do telewizji i komputera, ale również przestrzenie do wspólnego spędzania czasu, w tym np. siłownia, biblioteka, boisko sportowe czy też miejsce do spotkań z rodziną i przyjaciółmi. Kontakt skazanego z rodziną jest niezwykle istotny. W norweskiej polityce penitencjarnej zajmuje on szczególne miejsce. Regularne, częste odwiedziny bliskich pozwalają na podtrzymanie więzi rodzinnych i przyjacielskich, co wzmacnia w osadzonych wolę pracy nad sobą i poprawę postaw. Wspomniana wola to istota oddziaływań penitencjarnych prowadzonych w norweskim systemie i ma ona odzwierciedlenie w regulacjach prawnych. Wprowadzona została dystynkcja ról i wynikające z tego wyraźnie określone obowiązki. Poprawa postawy osadzonego nie należy do zadań funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej i Kuratorskiej, lecz jest to zadanie samego skazanego. To on winien wykazać chęć oraz podejmować wysiłki ku temu, a kadra musi w tym procesie towarzyszyć i służyć wsparciem. W Norwegii odstąpiono od resocjalizacji i postrzegania osób skazanych jako pacjentów wymagających terapii. Nie zmusza się ich do poprawy, szanuje się dojrzałe decyzje dorosłych osób.

⁴⁵⁸ Persons in the Norwegian prison population per 1 January 2022, <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/fengslinger>, [dostęp: 01.02.2024].

Przez wiele lat w Norwegii powstrzymywano się od rozbudowy więziennictwa. Uzasadnieniem tego było założenie, że zwiększenie liczby jednostek penitencjarnych w istocie nie przyczyni się w żaden sposób do poprawy warunków odbywania kary więzienia, a wyłącznie zwiększy liczbę osadzonych. Wysiłki kierowano na rozwój probacji i nieizolacyjnych form wykonywania kary. Taki kierunek w polityce karnej i penitencjarnej hołduje pogładowi, iż kara więzienia jest karą ostateczną i najsurowszą. Służba kuratorska w Norwegii zarządza obecnie przedterminowym zwolnieniem warunkowym, karami społecznymi, programem dotyczącym prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości, odbywaniem kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym (w domu pod nadzorem elektronicznym lub w placówkach leczenia uzależnień) oraz pracami społecznymi w miejsce grzywny. Relacje między pracownikami a osobami odbywającymi kary (zwanymi klientami) oparte są na kategoriach zrozumienia, opieki i wsparcia. Współpraca bazująca na równości ról relatywnie efektywnie równoważy napięcia i sytuacje konfliktowe.

Norweskie podejście do filozofii karania i wykonywania kary jest często poddawane dyskusji i zastrzeżeniom, ale nie ma wątpliwości, że miało ono pozytywny wpływ na wskaźnik przestępczości i gospodarkę kraju. Jako jedną z największych korzyści należy postrzegać fakt, iż Norwegia ma jeden z najniższych wskaźników recydywy na świecie. Tylko 20% byłych więźniów w Norwegii popełnia kolejne przestępstwo w ciągu dwóch lat od zwolnienia. Nawet po pięciu latach wskaźnik recydywy wynosi zaledwie 25%. Ponadto w ciągu ostatnich kilku lat liczba osób przebywających w więzieniach wykazywała tendencję spadkową. Niski wskaźnik recydywy nie jest jedyną korzyścią⁴⁵⁹. Podejście resocjalizacyjne Norwegii przynosi również korzyści gospodarce kraju. Mniejsza liczba osób przebywających w więzieniach oznacza, że jest więcej zdolnych do pracy dorosłych. W rzeczywistości wielu więźniów opuszcza zakład karny z dodatkowymi umiejętnościami.

5.4.3. Polityka penitencjarna Finlandii

Finlandia to bezsprzecznie najciekawsze państwo z perspektywy omawianej pracy. Może stanowić niezwykle wartościowy przykład dla państwa polskiego, które

⁴⁵⁹ A. Høidal, N. Hanssen, *The Norwegian...*, s. 122-128.

znajduje się na etapie gruntownych przemian więziennictwa i tendencji w polityce penitencjarnej znanych z przeszłości. Finlandia to symbol przemian i przykład, który ukazuje, iż wola polityczna ma kluczowe znaczenie dla osiągnięcia pożądanego efektu, nawet jeśli wdrażane zmiany są sprzeczne z tradycją prawną i kulturową kraju. Fińska polityka karna i penitencjarna długo odstawała od pozostałych państw skandynawskich. Kluczowe było jednak udzielenie odpowiedzi na pytanie: jaką chcemy mieć politykę karania i wykonywania kar? W Finlandii obecna była determinacja, by osiągnąć standardy pozostałych państw skandynawskich i ta chęć zdominowała kierunki nadawane polityce karnej i penitencjarnej. Analizując przykład Finlandii można wyraźnie zauważyć, iż wysokość populacji więziennej nie wynika z poziomu przestępczości w danym państwie, ale z prowadzonej polityki karania. Przyjęto nowy kierunek w tym obszarze, który naturalnie rozszerzył się również na politykę penitencjarną. W efekcie zmniejszyła się populacja osadzonych, Finlandia przestała zmagać się z przeludnieniem więzień, nacisk położono na rozumienie normalizacji w trakcie wykonywania kary jako procesu, którego celem jest poprawa osoby skazanej. Powyższe osiągnięcia fińskiej władzy należy postrzegać jako wyraźny dowód na to, że nieustannie postępujące procesy globalizacyjne to nie powód do zaostrzania kar i pogarszania warunków ich wykonywania w zakładach karnych.

Proces przemian polityki karania, wykonywania kar i więziennictwa nie był łatwy, gdyż przez wiele lat na terenie państwa działały stare budynki więzienne, niepoddawane modernizacji. Służba odpowiedzialna za wykonywanie kary w więzieniach była formacją uzbrojoną, której funkcjonariusze podczas wykonywania zadań służbowych nosili przy sobie broń palną. Zakłady karne przeznaczone dla mężczyzn nie mogły w szeregach pracowników i funkcjonariuszy mieć kobiet. Poglądy na temat karania i wykonywania kary w swej istocie bardzo zbliżone były do sowieckich, a współczynnik uwięzienia utrzymywał się na wysokim poziomie. Dla porównania warto dodać, iż w latach pięćdziesiątych XX wieku był on około czterokrotnie wyższy niż w pozostałych krajach skandynawskich. Co więcej, było to jedyne państwo wspomnianego regionu, w którym jeszcze w latach osiemdziesiątych odnotowano przeludnienie więzień (na poziomie 7%). Zaczęto dostrzegać ten problem i tworzyć koncepcję jego rozwiązania. Obniżenie populacji osadzonych stało się nadrzędnym celem. Nie koncentrowano się na tym, czy przeludnienie więzień jest duże czy małe, lecz na fakcie, że w ogóle wystąpiło. Początek

przemian w fińskiej polityce karnej i penitencjarnej datuje się na lata dziewięćdziesiąte XX wieku, wówczas zaobserwowano tendencję spadkową wskaźników uwięzienia. Na początku XXI wieku Finlandia osiągnęła swój cel – współczynnik uwięzienia w kraju odpowiadał pozostałym państwom skandynawskim⁴⁶⁰. Nie dostrzega się związku między obniżeniem populacji więziennej a spadkiem przestępczości. Wręcz przeciwnie, przestępczość wówczas rosła, co w Finlandii tłumaczone było wzrostem spożycia alkoholu, wzrostem konsumpcji narkotyków oraz samym ich posiadaniem, a także otwarciem granic na wschodzie i wynikającym z tego napływem ludności z państw wchodzących niegdyś w skład byłego Związku Radzieckiego. Mimo to Finlandia osiągnęła swój cel – zmniejszyła znacząco zaludnienie więzień i taką tendencję utrzymywała wiele lat. Obecnie również w tym państwie dostrzega się wpływy penalpopulistycznej retoryki i tendencji ku zaostrzaniu kar, obecnej także w pozostałych państwach skandynawskich, co przyczyniło się do wzrostu liczby osadzonych. Powrócił problem przeludnienia, które postrzegane jest jako niedopuszczalne. Finlandia w swej polityce przyjęła kierunek zapobiegania rozbudowie więziennictwa i nacisk na rozwój probacji, środków nadzoru i sankcji bez konieczności izolacji penitencjarnej.

Przemiana, którą przeszła polityka karania i wykonywania kar w Finlandii wiązała się z poddaniem w państwie znacznej krytyce kodeksu karnego, który był przestarzały i ukierunkowany na surową retribucję. Wprowadzał on szerokie zastosowanie kar izolacyjnych, co doprowadziło do przeludnienia więzień. Odstąpiono również od idei terapii osadzonych, tak głośno krytykowanej wcześniej w innych państwach regionu. W jej miejsce wprowadzono ideologię możliwą do określenia jako „ludzki neoklasycyzm”, która w istocie w pełni oddaje wyznawaną w Skandynawii specyfikę ujęcia sprawiedliwego neoklasycyzmu. W praktyce nakazuje ona wymierzać tylko tyle, ile jest zasadne i wskazane, a co więcej nie poddawać wykonywania kar otoczce wzniosłej resocjalizacji osadzonego i co najważniejsze, nie przekazywać fałszywego obrazu efektów w tym zakresie. Kara pozbawienia wolności nie jest rodzajem terapii dla osadzonego. Represyjny system karania i wykonywania kar nie jest efektywny pod względem resocjalizacji i zapobiegania przestępczości. Co więcej, zaczęto dostrzegać

⁴⁶⁰ I. O. Ekunwe, R. S. Jones, *Finnish Criminal P Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice*, „Journal of Prisoners and Prisons” 2012, vol. 21 nr 1-2, s. 173-189.

negatywne skutki izolacji więziennej. W tym aspekcie Finlandia stara się zachować transparentność i edukować społeczeństwo, iż więzienie jest miejscem, które odciska piętno na każdej osobie, która do niego trafi. Uznano więc kryminalizację i karę pozbawienia wolności za ostateczność. Tak określona postawa umożliwia ukierunkowanie na przyszłość i nacisk na stosowanie prewencji. Zadaniem kodeksu karnego nie jest wzbudzanie strachu w społeczeństwie, lecz uzyskanie akceptacji dla katalogu zachowań niedopuszczalnych. Doprowadziło to do internalizacji norm i zaniechania wcześniejszego powstrzymywania od czynów zakazanych dyktowanego strachem przed represyjną polityką karania, a także do przekształcenia systemu penitencjarnego opartego na wzorcu gułagów w nowoczesne instytucje i system skonsolidowany z działalnością społeczności lokalnej wspierającej reintegrację osadzonych ze światem zewnętrznym⁴⁶¹.

Fińska Służba Więziennictwa i Probacji to formacja cywilna, której głównym zadaniem jest zapewnienie wykonywania wyroków wydanych przez sądy zgodnie z prawem i zasadami bezpieczeństwa. Dotyczy to działań, które obejmują osoby skazane, tymczasowo aresztowane oraz klientów, na których nałożono sankcje społeczne. Jako nadrzędny cel formacja przyjęła zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu poprzez zmniejszenie ryzyka ponownego popełniania przestępstw przez skazanych, czyli w istocie zapobieganie recydywie. Podstawowym obowiązkiem wszystkich funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennictwa i Probacji jest wykonywanie sankcji karnych w sposób legalny i bezpieczny. Kadra dba o to, by relacje z osadzonymi oparte były na zasadzie równości. Kontakty przebiegają w nieformalny sposób, bez podkreślania pozycji funkcjonariusza lub pracownika, co przejawia się np. poprzez przyjęte jako normę, że podczas rozmowy z pracownikiem lub funkcjonariuszem, zarówno on jak i osadzony siedzą. Z dużą uważnością podkreśla się to, że formalizacja i manifestacja władzy zaburzy właściwy proces wspierania osadzonych w dążeniu do reintegracji społecznej. Należy zaakcentować, iż w fińskim ujęciu legalność odnosi się również do dbałości o proces normalizacji. Kara więzienia nie może stwarzać

⁴⁶¹ A. Keinänen, M. Kilpeläinen, J. Pajuoja, S. Tyni, *Prison Leave in Finland: Legal and Empirical Fundamentals of an Established Practice*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 2020, nr 26, s. 177-193.

dotychczasowych dolegliwości, gdyż pozbawienie wolności jest już absolutnie wystarczające⁴⁶².

Organizacja więzień w Finlandii obejmuje zakłady karne zamknięte wraz ze szpitalami i placówkami przeznaczonymi dla skazanych z zaburzeniami i chorobami psychicznymi oraz jednostki otwarte, w tym również oddziały zewnętrzne i domy przejściowe zakładów otwartych, a także szpitale więzienne. Zakłady zamknięte realizują zadania, które wcześniej rozdzielone były między więzienia centralne i areszty, czyli również wobec osób tymczasowo aresztowanych. Struktura więziennictwa obejmuje 11 regionalnych ośrodków więziennictwa i probacji, które składają się z 28 zakładów karnych. Miejsca dla więźniów są podzielone w taki sposób, że 70% znajduje się w zakładach zamkniętych, a 30% w zakładach lub jednostkach otwartych⁴⁶³. Więźniowie, którzy są uznawani za zdolnych do przystosowania się do bardziej swobodnych warunków niż te panujące w zakładach zamkniętych, są umieszczani w zakładach otwartych. Kadra w poszczególnych więzieniach zatrudniana jest w sposób przemyślany, który umożliwi realny nadzór oraz pracę z osadzonymi. W fińskim systemie penitencjarnym zakłady karne są małe, przeznaczone dla niewielkiej liczby skazanych, co ma pozytywne przełożenie na jakość pracy penitencjarnej. Osadzeni realizują obowiązek pracy, nauki i/lub uczestniczą w zajęciach zorganizowanych przez administrację więzienną albo przez nią zaakceptowanych. Szczególna uwaga skierowana jest na kontakt osadzonych ze światem zewnętrznym. Podkreśla się rolę udziału rodziny i bliskich osób, a także społeczności lokalnej w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. Skazany nie może być izolowany od świata zewnętrznego, jeżeli ma do niego powrócić jako osoba przystosowana do życia w społeczeństwie. Zalecana jest jak najszersza możliwość korzystania z wizyt bliskich osób w terminie dla nich jak najbardziej dogodnym. Poza tym realizowany jest rozbudowany system przepustek. Fińskie ustawodawstwo przewiduje wobec osadzonych wyłącznie katalog kar za naruszanie porządku i dyscypliny w zakładach karnych, nie ma mowy o nagrodach. Jest to tożsame dla wszystkich państw skandynawskich i stanowi wyraz wiary w świadome i dojrzałe postawy osób dorosłych.

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Prison and Probation Service of Finland, <https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/units/prisons.html>, [dostęp: 01.02.2024].

Finlandia to przykład państwa, które diametralnie zmieniło realizowaną politykę karną i penitencjarną. Z ogromną powagą traktuje zalecenia Europejskich Reguł Więziennych, przeciwdziała przeludnieniu więzień i rozwija probację. Kładzie nacisk na reintegrację społeczną osadzonych i docenia w tym procesie niezbędny element, jakim jest regularny i częsty kontakt ze światem zewnętrznym. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej w zakresie negatywnych skutków oddziaływania instytucji totalnej na człowieka, a także konieczności wsparcia osadzonych przez całe społeczeństwo w powrocie do życia na wolności jest istotną składową realizowanych programów prewencyjnych. Zaakcentować należy, że mimo iż w Finlandii nie był i nie jest obcy populizm penalny, to przy formułowaniu koncepcji reform i kierunków polityki penitencjarnej fundamentalna była wiedza ekspertów i naukowców zajmujących się tą problematyką.

5.5. Konkluzje

Polityka penitencjarna na drodze swej ewolucji przybierała rozmaite kierunki, które warunkowane były wieloma czynnikami. Historia polskiego więziennictwa, a w szczególności lata represyjnej polityki karnej i penitencjarnej, których zwieńczeniem były dramatyczne wydarzenia w jednostkach penitencjarnych w 1989 roku to lekcja, którą winien odrobić każdy domagający się zaostrzenia warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, intensyfikacji represji wobec skazanych, odbierania im praw i traktowania w sposób podkreślający niższą pozycję osadzonych. Poglądy na temat racjonalizacji i celu kary odzwierciedlają się w prowadzonej polityce penitencjarnej i systemie penitencjarnym. To, czy system jest dobry mierzyć należy miarą człowieczeństwa: jeśli odczłowiecza, depersonalizuje i odbiera godność, wówczas nie jest to system słuszny i w żadnym rozumieniu nie powinien być uznany za nowoczesny. Etap hołdowania teorii odwetowej w karaniu to czasy słusznie minione. Przeprowadzone analizy teoretyczne oraz badania empiryczne stanowiące bazę wiedzy do sformułowania koncepcji nowoczesnej polityki penitencjarnej pozwalają uznać, że winna ona przyjąć kierunek prospołeczny – inkluzja społeczna skazanych jest bowiem celem, który winien przyświecać podmiotom określającym jej kierunek. Postępowa i nowoczesna polityka penitencjarna to nie cofanie się w linii jej rozwoju, lecz obserwacja dobrych praktyk i

przenoszenie ich na własny grunt – we własnym tempie, z uwzględnieniem możliwości i zasobów.

Probacja, innowacyjność, edukacja i ukierunkowanie na przyszłość stanowią filary proponowanej koncepcji polityki penitencjarnej. Przytoczone hasła odnoszą się do działań wielokierunkowych, gdyż przeprowadzone badania ukazały, że wiele obszarów wymaga wdrożenia zmian. Dla efektywnej polityki penitencjarnej uwaga winna być skierowana nie tylko na aspekty techniczne, technologiczne, zaopatrzeniowe jednostek penitencjarnych, ale również na zmianę postaw i poglądów wobec istoty wykonywania kary pozbawienia wolności. Stanowi to fundament, punkt wyjściowy, którego zainicjowanie winno rozpocząć się od woli politycznej. Zmianom w obrębie kierunków polityki penitencjarnej oraz poglądów w zakresie celu wykonywania kary pozbawienia wolności powinno towarzyszyć podnoszenie prestiżu i etosu Służby Więziennej. Niezwykle istotnym jest, by formacja składała się wyłącznie z osób rozumiejących jej rolę i dbających o jakość pracy penitencjarnej, ceniących w swych strukturach doświadczone jednostki i posiadających zdolność do wypracowania relacji wewnątrz zakładów karnych i aresztów śledczych na fundamencie zrozumienia, równości i wsparcia skazanych w procesie readaptacji społecznej.

Idea probacji w wymiarze praktycznym powinna skryształizować się w rozwijaniu nieizolacyjnych metod i środków wykonywania kary pozbawienia wolności. Dobrym tego przykładem jest rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego. Rekomendowane jest dalsze zwiększanie jego pojemności przy jednoczesnym wdrożeniu rozwiązań systemowych w ramach struktury formacji, która aktualnie zajmuje się obsługą osób odbywających karę w dozorcze (w szczególności poprzez włączenie do jej struktury służby probacyjnej). Probacja winna również obejmować zwiększenie udziału środowiska zewnętrznego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. Oznacza to, że nacisk winien być kładziony na zapewnienie skazanym częstszego i regularnego kontaktu z osobami żyjącymi na wolności – rodziną, przyjaciółmi, przedstawicielami instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, inicjatyw na rzecz rozwoju probacji, studentami-wolontariuszami wykazującymi chęć udziału w realizacji oddziaływań ukierunkowanych na resocjalizację. Może to stanowić ogromną wartość dodaną dla procesu reintegracji społecznej skazanych i zapobiegać negatywnym zjawiskom występującym w przestrzeni więziennej (asymilacji z kulturą więzienną, prizonizacji).

Innowacyjność w polityce penitencjarnej winna być rozumiana jako otwartość na stosowanie odmiennych od warunkowanych tradycją prawnokulturową metod i środków wykonywania kary pozbawienia wolności. W sposób oczywisty łączy się z probacją, gdyż zakłada stosowanie nieizolacyjnych form kary, co warunkuje stosowanie nowoczesnych, innowacyjnych metod, urządzeń i technologii do sprawowania kontroli nad osobami skazanymi. W sposób oczywisty obejmuje to również infrastrukturę więziennictwa, wyposażenie i uzbrojenie jednostek penitencjarnych, dla których niezwykle istotne są nowoczesne technologie, sprawny i niezawodny sprzęt, zintegrowane systemy zabezpieczające podnoszące poziom bezpieczeństwa podmiotów przebywających na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych. Postęp technologiczny jednocześnie warunkuje konieczność wdrażania nowych, udoskonalonych produktów lub rozwiązań usprawniających już istniejące. Należy podkreślić, iż innowacyjność powinna obejmować również reorganizację obowiązującego systemu penitencjarnego, modyfikowanie go w zależności od potrzeb i pojawiających się problemów, co warunkuje nowoczesność i skuteczność systemu.

Edukacja realizowana wielopłaszczyznowo stanowi nieodłączny element sprawnie działającego systemu penitencjarnego i skutecznej Służby Więziennej. Obejmować powinna nie tylko podnoszenie świadomości kadry w zakresie jej roli i zadań, poglądów na temat wykonywania kary pozbawienia wolności, racjonalizacji kary kryminalnej i przyjętego systemu penitencjarnego, ale również problematykę konsekwencji nadmiernego rygoryzmu w polityce penitencjarnej. Edukację należy pojmować zdecydowanie szerzej. Winna ona obejmować również wzmacnianie etosu pracy oraz rozwijanie u funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa samoświadomości, zdolności rozpoznania własnych potrzeb i przepracowania problemów będących następstwem długotrwałego przebywania w środowisku instytucji totalnej. Funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej należy z poziomu systemowego objąć opieką i troską, co oznacza, iż należy wzmacniać i rozwijać ich predyspozycje i zdolność do wykonywania tak trudnej pracy poprzez m.in. zwiększony dostęp do opieki psychologicznej, obowiązkowe kursy i szkolenia ukierunkowane na wykształcenie umiejętności radzenia sobie z wyzwaniami i zagrożeniami w zależności od zakresu obowiązków, warsztatów i szkoleń podejmujących problematykę regulacji stresu i zdolności do radzenia sobie z własnymi emocjami. W ramach polityki penitencjarnej

niezwykle ważnym jest edukacja społeczeństwa w zakresie celu i istoty wykonywania kary pozbawienia wolności oraz zmiana postrzegania Służby Więziennej, co jest istotne dla podnoszenia prestiżu formacji. W ideę edukacji zaproponowaną w niniejszej pracy włącza się również udział środowiska eksperckiego, akademickiego w nadawanie kształtu polityce penitencjarnej w oparciu o prowadzone w przestrzeni penitencjarnej badania naukowe.

Projektując politykę penitencjarną należy przyjąć stanowisko ukierunkowane na przyszłość. Obecnie perspektywa zwrócona jest na przeszłość, czyli na dokonany przez sprawcę czyn, wobec którego kara ma być swoistym odwetem, dolegliwością wymierzoną za karę. Jest to zrozumiałe i nie należy od tego odstępować, jednakże nie powinno to przysłaniać racjonalizacji kary kryminalnej i poglądów na cel wykonywania kary pozbawienia wolności. W tym obszarze ukierunkowanie na przyszłość winno dominować i przejawiać się w dostosowaniu przyjętej polityki, systemu penitencjarnego i struktury Służby Więziennej w sposób realnie umożliwiający skazanym readaptację społeczną. Działania te, takie jak wymienione przy idei probacji, muszą uwzględniać zwiększenie kontaktu osadzonego ze światem zewnętrznym, przyjąć za cel inkluzję społeczną i zapobieganie stygmatyzacji, marginalizacji i wykluczeniu społecznemu osób skazanych. Zjawiska te godzą w bezpieczeństwo społeczne i przyczyniają się do rozwoju przestępczości. Wyżej wymienionym kierunkom powinna towarzyszyć społeczna świadomość jak trudna i wymagająca jest to misja. Jednocześnie w świadomości społeczeństwa musi się ona krystalizować jako misja wspólna, gdyż w interesie wszystkich obywateli jest wysiłek zmierzający do wykształcenia u skazanych zdolności do życia w warunkach wolnościowych z poszanowaniem obowiązujących norm prawnych i pozaprawnych regulujących funkcjonowanie społeczności.

W niniejszej pracy autorka podjęła próbę ukazania podejmowanej problematyki z perspektywy systemowej. Oznacza to, że zmiany w systemie penitencjarnym rozważane były w oparciu o jego postrzeganie systemowe – jako pewnej całości złożonej z poszczególnych elementów powiązanych w systemy otwarte. Niezbędnym do takich analiz stało się dostrzeżenie i wyodrębnienie funkcjonujących w jego ramach podsystemów, w tym przede wszystkim systemu regulacji (zarządzania) oraz systemu wykonawczego. W systemie penitencjarnym podsystemy te, analogicznie, tworzy kadra kierownicza na różnych szczeblach (zarządzania centralnego, inspektoratów

okręgowych, aż po kierownictwo poszczególnych jednostek penitencjarnych) oraz funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej realizujący w odniesieniu do osób pozbawionych wolności zadania ustawowe i podlegający rozkazom kierownictwa. Na podstawie badań empirycznych autorka zdiagnozowała wyzwania i zagrożenia dla kadry więziennej, wynikające z realizacji założeń polityki penitencjarnej, które mają swoje źródła również w niewydolności, nieadekwatności i nieskoordynowaniu systemu penitencjarnego w sposób właściwy do potrzeb. Niewydolność związana jest m.in. z brakami kadrowymi, niedostateczną ilością doświadczonych penitencjarystów w strukturach formacji, zbyt dużą (w odniesieniu do możliwości kadry) populacją osadzonych. Nieadekwatność odnosi się do niewystarczającego dostosowania rodzaju i charakteru służb działających w ramach systemu do wykonywania powierzonych im zadań. Ponadto wiąże się ona z obciążeniem biurokracją administracji więziennej i formalizacją relacji międzyludzkich na linii kadra penitencjarna-skazani. Nieskoordynowanie w zakresie podsystemów (zarządzania i wykonawczego) należy postrzegać jako brak spójności w obszarze decyzji kierownictwa na różnych szczeblach, zmienność i często sprzeczność podejmowanych decyzji oraz wydawanych rozkazów podległej kadrze pracującej bezpośrednio z osobami pozbawionymi wolności.

Zmiany w zakresie dostosowania systemu penitencjarnego do potrzeb warunkowanych przez środowisko więzienne powinny objąć:

- zwiększenie etatów, zatrudnienie większej liczby funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej;
- wzrost wymagań stawianych kandydatom: w zakresie poglądów na temat racjonalizacji kary kryminalnej, postaw względem osób pozbawionych wolności, zdolności fizycznej i psychicznej do pracy w trudnych warunkach więziennych (szczególna uwaga winna zostać skierowana na odporność psychiczną, która stanowi warunek niezbędny do pracy w instytucjach totalnych i warunkuje zdolność do zapewnienia bezpieczeństwa jednostce i osobom w niej przebywającym);
- odmilitaryzowanie poszczególnych pionów (a przynajmniej części stanowisk), zwłaszcza tych, w których autorytet nieformalny jest niezbędny dla efektywnej pracy ze skazanymi;

- zmiana charakteru formacji poprzez włączenie w jej strukturę służby probacyjnej pracującej w trybie rotacyjnym, która odciążałaby służbę izolacyjną w części obowiązków wykonywanych poza terenem jednostki penitencjarnej.

Zmiany w zakresie skoordynowania systemu penitencjarnego powinny objąć przyjęcie wspólnej strategii zarządzania na poszczególnych poziomach: centralnym, okręgowym oraz jednostek podstawowych. Co więcej, istotnym jest, by kierownictwo poszczególnych jednostek przyjęło uzgodnioną koncepcję zarządzania podległą kadry, czego efektem byłyby spójność podejmowanych decyzji i wydawanych rozkazów, co prawdopodobnie miałyby pozytywne odzwierciedlenie nie tylko w jakości pracy kadry, ale również w atmosferze wewnątrz zakładów karnych i aresztów śledczych. Zintegrowanie powinno objąć również poszczególne elementy tworzące podsystem wykonawczy, a zatem wszystkie działy Służby Więziennej. Oznacza to, iż powinny one mieć większą świadomość wspólnego celu, bez kategoryzowania na ważniejsze i mniej ważne.

Dla prawidłowego działania systemu, poza dostosowaniem do bieżących potrzeb oraz zintegrowaniem podsystemów, kluczowe jest zachowanie jego elastyczności. Jest to niezwykle istotne, ponieważ system ten musi być możliwy do modyfikacji w zależności od zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych – procesów społecznych, politycznych, gospodarczych. Jest to kluczowe dla bezpieczeństwa kadry więziennej, osób odbywających karę pozbawienia wolności i wszystkich podmiotów, które czasowo znajdują się na terenie zakładów karnych i aresztów śledczych. Co więcej, jest to również niezbędne dla efektywnego i skutecznego systemu penitencjarnego stanowiącego jeden z kluczowych elementów systemu bezpieczeństwa państwa.

Zakończenie

Specyfika środowiska instytucji totalnej, w której funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej realizują obowiązki zawodowe warunkuje to, że wyzwania i zagrożenia są nieodłącznym elementem służby. Ich rodzaj, nasilenie i częstotliwość zależna jest od wielu czynników, wśród których na szczególną uwagę zasługują decyzje polityczne w zakresie kształtowania polityki penitencjarnej (również karnej). Ma to przełożenie na inne aspekty wpływające na bezpieczeństwo kadry więziennej, m.in. zasady i normy ujęte w dokumentach regulujących funkcjonowanie w aresztach śledczych i zakładach karnych, cel wykonywania kary pozbawienia wolności, kształt systemu penitencjarnego, wymiar jakościowy Służby Więziennej, różnorodność populacji osadzonych, a także charakter relacji międzyludzkich występujących w warunkach izolacji penitencjarnej. Rys historyczny ewolucji polskiej polityki penitencjarnej i systemu penitencjarnego ukazuje jak upolitycznione są więzienia i w jaki sposób podmioty występujące w ich strukturze rezonują z decyzjami politycznymi. Wspomniane podmioty postrzegać należy jako dwie grupy o teoretycznie rozbieżnych interesach, które jednakże łączy jeden cel wspólny, warunkujący bezpieczeństwo każdej osoby funkcjonującej w ramach instytucji totalnej. Tym celem jest spokój, utrzymanie ładu i harmonii wewnątrz aresztu śledczego i zakładu karnego. Jest to fundament, na którym opiera się cała istota wykonywania kary pozbawienia wolności, jakkolwiek określona wolą polityczną. Gdy jest on zapewniony, dopiero wówczas można koncentrować się na właściwej pracy administracji więziennej, oddziaływaniach penitencjarnych i resocjalizacyjnych.

Cel poznawczy nadany niniejszej pracy, który koncentrował się na: poznaniu opinii funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat reformy więziennictwa i wpływu polityki penitencjarnej na rygorizm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności, identyfikacji wyzwań i zagrożeń występujących w pracy funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej wynikających z realizowanej polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa, poznaniu trudności jakie stwarza dla funkcjonariuszy program „Praca dla więźniów” oraz obsługa Systemu Dozoru Elektronicznego, a także zbadaniu wpływu zmiennych demograficznych oraz zmiennych służbowych na bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej został

zrealizowany. Również w wymiarze utylitarnym osiągnięto zamierzony cel, którym było wskazanie kierunków zmian w polityce penitencjarnej i więziennictwie w zakresie poprawy warunków pracy funkcjonariuszy, lepszego wykorzystania ich potencjału oraz zapewnienia godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania więźniów z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego.

Czynności w tak wyartykułowanym i zarysowanym obszarowo zakresie powiązano z weryfikacją przyjętych w niniejszej dysertacji hipotez badawczych.

Hipotezę główną zweryfikowano pozytywnie. Identyfikując wyzwania i zagrożenia, z którymi mierzy się kadra penitencjarna w swojej pracy należy podkreślić, iż zawsze będą one związane z sylwetką osadzonego – bezpośrednio i pośrednio. Kontakt z osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności jest każdorazowo sytuacją niebezpieczną, natomiast wszelkie zmiany projektowane w obszarze polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa koncentrują się na określonych obszarach egzystencji i działalności skazanych. Aspekty polityki penitencjarnej, które wykazały największy wpływ na wyzwania i zagrożenia w pracy personelu penitencjarnego wiążą się z przyjęciem poglądów nacechowanych nadmiernym rygoryzmem, co miało odzwierciedlenie w reformie więziennictwa: rozbudowana biurokratyzaacja, intensywna formalizacja relacji międzyludzkich, zmiany organizacyjne i strukturalne systemu penitencjarnego, a także istotne braki kadrowe. Miało to negatywne znaczenie dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy Służby Więziennej podczas realizacji zadań służbowych, przeciążenia obowiązkami wynikającymi z rozwoju programu „Praca dla więźniów” (w tym presją osiągnięcia zamierzonych efektów) oraz rozbudową Systemu Dozoru Elektronicznego. Tak określone realia pracy kadry penitencjarnej mają negatywne konsekwencje w postaci spadku motywacji do pracy, braku zdolności radzenia sobie ze stresem w sytuacjach trudnych oraz ryzykiem wypalenia zawodowego.

Hipotezę pierwszą szczegółową zweryfikowano pozytywnie, gdyż kierunki przyjęte w polityce penitencjarnej po 2017 roku zaowocowały zwiększeniem rygoru w jednostkach penitencjarnych, co miało znaczenie dla ograniczenia praw osób pozbawionych wolności. W szczególności zauważalne jest to w zakresie możliwości utrzymania kontaktu ze światem zewnętrznym poprzez zmniejszenie częstotliwości rozmów telefonicznych i przepustek, zmiany w obszarze zasad korzystania skazanych z

opieki medycznej w ramach Narodowego Funduszy Zdrowia. Tak określony kierunek polityki penitencjarnej jest niekorzystny dla efektów w zakresie przygotowania osadzonych do życia na wolności i ich readaptacji społecznej.

Hipotezę drugą szczegółową zweryfikowano pozytywnie. Zbadano i zdiagnozowano obszary, w których zmiany wdrożone na mocy programów modernizujących więziennictwo przyczyniły się do powstawania wyzwań i zagrożeń dla kadry więziennej. Główne wyzwania dotyczą zapewnienia bezpieczeństwa jednostce penitencjarnej oraz wszystkich podmiotów działających w jej ramach, a także wypełnienia obowiązków w warunkach istotnych niedoborów kadrowych i nadmiernie rozbudowanej biurokracji. Zagrożeń należy upatrywać w niedostatecznie licznej kadrze penitencjarnej w odniesieniu do potrzeb systemowych i przeciążenia obowiązkami. Ponadto zagrożenia wynikają również z niesatysfakcjonującego dostępu do systemu opieki medycznej i psychologicznej, wykonywania pracy w systemie zmianowym, stresu i presji odczuwanej z powodu nadmiaru obowiązków oraz kontaktów z osobami pozbawionymi wolności, które nierzadko przejawiają tendencje do postaw agresywnych wobec funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Założenia reformy więziennictwa muszą uwzględniać bezpieczeństwo personelu penitencjarnego i specyfikę wykonywanego zawodu, w tym przede wszystkim konieczność bezpośredniego kontaktu z osadzonymi, a także realia pracy w zakładach karnych i aresztach śledczych. Wdrażane zmiany powinny zmierzać do zatrudnienia większej liczby funkcjonariuszy Służby Więziennej, odstąpienia od nadmiernej biurokratyzacji i formalizacji relacji międzyludzkich występujących w warunkach instytucji totalnej. W sposób znaczący przyczyniłoby się to do ograniczenia zagrożeń w pracy funkcjonariuszy i pracowników, które w dużej mierze wynikają z narastającego niezadowolenia osadzonych powodowanego większym rygoryzmem wykonywania kary oraz obciążenia obowiązkami nałożonymi na formację poprzez założenia programów modernizacyjnych.

Hipotezę trzecią szczegółową zweryfikowano pozytywnie, gdyż rozwój programu „Praca dla więźniów” i wynikający z niego wzrost liczby pracujących osadzonych przyczynia się do powstawania utrudnień w pracy kadry więziennej. Szczególnie dotyczy to zapewnienia bezpieczeństwa w jednostce penitencjarnej, gdyż osadzeni (przede wszystkim pozostający w zatrudnieniu zewnętrznym) mają możliwość nielegalnych kontaktów oraz przemykania na teren jednostki substancji i przedmiotów

niedozwolonych, w tym również niebezpiecznych. Rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego jest istotnym utrudnieniem postrzeganym jako wyzwanie z uwagi na znaczące obciążenie Służby Więziennej obsługą dozoru, co wcześniej realizowały podmioty zewnętrzne. Zmiany w więziennictwie winny objąć zatrudnienie większej liczby funkcjonariuszy, co wpłynęłoby pozytywnie na możliwość częstszych i dokładnych kontroli osadzonych pracujących, a także odciążąłoby osoby obsługujące skazanych odbywających karę w systemie dozoru. Co więcej, należy również rozważyć zmiany strukturalne w obrębie formacji i włączenie do jej struktury służby probacyjnej, pracującej w trybie rotacyjnym, która przejęłaby część zadań służbowych związanych z udziałem środowiska zewnętrznego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności.

Hipotezę czwartą szczegółową zweryfikowano pozytywnie. Badania empiryczne wykazały, iż dla poczucia bezpieczeństwa kadry więziennej znaczenie mają następujące zmienne: demograficzne – w szczególności wiek i płeć, a także służbowe – w tym przede wszystkim staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia. Osoby młode oraz mężczyźni częściej doświadczają aktów agresji ze strony osób pozbawionych wolności. Staż pracy oraz rodzaj zatrudnienia również mają znaczenie dla poczucia bezpieczeństwa – funkcjonariusze z większym stażem zawodowym częściej doświadczają aktów przemocy, zarówno słownej jak i fizycznej, ze strony skazanych. Zdecydowanie mniej pracowników cywilnych aniżeli funkcjonariuszy deklarowało, iż mierzy się z problemem agresji osadzonych.

Hipotezę piątą szczegółową zweryfikowano pozytywnie, ponieważ zidentyfikowano obszary wymagające wdrożenia pilnych zmian, zarówno w zakresie przyjętej koncepcji polityki penitencjarnej jak i reformy więziennictwa, co umożliwiło opracowanie propozycji rozwiązań. Jako kluczowe dla zwiększenia efektywności kadry więziennej, lepszego wykorzystania jej potencjału oraz podniesienia poziomu bezpieczeństwa należy postrzegać zmniejszenie rygoru odbywania kary pozbawienia wolności (w szczególności dla sprawców lżejszych przestępstw) oraz zwiększenie udziału środowiska zewnętrznego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności (zwiększenie częstotliwości rozmów telefonicznych, limitu wyjść poza teren jednostki, zwiększenie liczby przepustek umożliwiających kontakt ze światem zewnętrznym, oddziaływań realizowanych przez osoby niepozostające w służbie). W obszarze reformy

więziennictwa należy skierować się ku zredukowaniu rozbudowanej biurokracji, rozbudowie kadry więziennej (zatrudnienie większej liczby funkcjonariuszy, co zmniejszy nadmierną ilość obowiązków przypadającą na jedną osobę oraz liczbę nadgodzin) z uwzględnieniem opcji zmian strukturalnych w jej obszarze poprzez włączenie służby probacyjnej i częściowe odmilitaryzowanie poszczególnych działów, częstsze i adekwatne do potrzeb szkolenia, kursy i warsztaty obowiązkowe dla funkcjonariuszy i pracowników cywilnych (nie tylko rozwijające umiejętności z zakresu strzelectwa czy samoobrony, ale również podnoszące samoświadomość i zdolność do radzenia sobie z negatywnym wpływem czynników więziennych). Kluczowym jest podnoszenie etosu formacji, zwiększenie wymagań wobec kadry w zakresie zdolności psychicznych i fizycznych do pełnienia służby oraz wykształcenia i wyznawanych wartości etycznych. Bezwzględnie powinno to występować w połączeniu ze wzrostem wynagrodzenia, co wpłynie pozytywnie na motywację do pracy oraz liczbę odpowiednich kandydatów chętnych do podjęcia służby i pracy w formacji. Uwagę należy zwrócić również na zmniejszenie grup zajęciowych, z którymi pracują wychowawcy i psychologowie więzienni, co będzie miało znaczenie dla bezpieczeństwa kadry, ale również zwiększy komfort funkcjonariuszy i osadzonych zaangażowanych w proces resocjalizacji. W odniesieniu do osadzonych koniecznym jest poprawa warunków bytowych odbywania kary oraz odstąpienie od nadmiernej formalizacji i rygoryzmu w relacjach międzyludzkich.

Formułując wnioski końcowe należy podkreślić, że potwierdzenie zarówno hipotezy głównej, jak i szczegółowych stało się asumptem do wyartykułowania konkretnych, szczegółowych działań, które winny być podjęte w celu podniesienia efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności z nastawieniem na inkluzję społeczną skazanych i udział społeczeństwa otwartego w wykonywaniu kary. Z perspektywy niniejszej pracy postrzegano podmioty występujące w strukturach instytucji totalnej jako nieodłączną część całego społeczeństwa. Nieodłączną, czyli nierozzerwalną, nie dającą się wykluczyć i wypchnąć poza jego ramy. Wobec tak zarysowanej rzeczywistości koniecznym jest, by polityka penitencjarna, jako jedna z polityk publicznych, przyjęła kierunek zapobiegający wykluczeniu społecznemu, stygmatyzacji i marginalizacji osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Więźniowie są i zawsze będą częścią społeczeństwa, dlatego tak ważne jest, by polityka penitencjarna

kształtowała system penitencjarny w sposób umożliwiający przystosowanie osadzonych do życia na wolności, ich readaptację, inkluzję społeczną. Zapobieganie ekskluzji społecznej, depersonalizacji, stygmatyzacji i marginalizacji osób skazanych winno być odpowiedzialnością całego społeczeństwa. W tak określonej perspektywie aktywności społecznej w zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności podkreśla się szczególną rolę inicjatyw i organizacji pozarządowych ukierunkowanych na wsparcie procesu readaptacji społecznej osadzonych. Instytucje totalne wykazują pewne cechy typowe, charakterystyczne dla nich i tego nie sposób zmienić. Możliwym jest jednak podjęcie działań ukierunkowanych na minimalizowanie negatywnego oddziaływania czynników izolacji penitencjarnej zarówno na więźniów, jak i personel. Odizolowanie od świata zewnętrznego bezsprzecznie negatywnie wpływa na obie te grupy. Wobec powyższych priorytetem winno stać się zwiększenie obecności świata zewnętrznego w izolacji penitencjarnej, tak w wymiarze ludzkim, jak również symbolicznym. Z dużym prawdopodobieństwem kontakt ze społeczeństwem i świadomość pozostania jego częścią będzie miało pozytywne przełożenie na postawy osadzonych, co w sposób pośredni odzwierciedli się w obszarze wyzwań i zagrożeń w pracy zawodowej kadry penitencjarnej. Jednocześnie autorka pragnie podkreślić, iż ma świadomość, że w przypadku osadzonych niebezpiecznych, stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego zasadnym jest wdrożenie ściśle określonych procedur, metod i środków postępowania, w tym również czasowej pełnej izolacji. Dokonane w dysertacji analizy w oparciu o dane uzyskane w części empirycznej pracy pozwalają wysnuć wniosek, iż główne wyzwania i zagrożenia w pracy kadry więziennej wynikają z kontaktu z osadzonymi. Na jakość relacji międzyludzkich występujących w przestrzeni penitencjarnej wpływ ma wiele czynników, w tym przede wszystkim postawy funkcjonariuszy i osadzonych względem siebie, oparcie stosunków na określonym autorytecie (formalnym lub nieformalnym) oraz na zasadzie równości lub podkreślanii wyższości jednej grupy nad drugą. To właśnie wspomniana jakość stosunków międzyludzkich występujących w jednostce penitencjarnej ma kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej, dlatego nie sposób rozważać zmian zmierzających do podnoszenia jego poziomu bez podjęcia problematyki poprawy warunków odbywania kary przez osoby skazane. Modyfikacje w kształcie polityki penitencjarnej, a także w strukturze i organizacji więziennictwa są

niezbędne, by podnieść skuteczność wykonywania kary pozbawienia wolności i zwiększyć tym samym nie tylko bezpieczeństwo jednostki, kadry i osadzonych, ale w efekcie również całego społeczeństwa.

Mimo iż badania zrealizowane zostały w skali województwa kujawsko-pomorskiego, wyniki posłużyły do opracowania koncepcji polityki penitencjarnej i systemu penitencjarnego z uwagi na fakt, iż badania objęły funkcjonariuszy i pracowników wszystkich typów oraz rodzajów zakładów karnych i aresztu śledczego, pracujących z osadzonymi różnej płci, z różnymi problemami, deficytami oraz potrzebami. Jednocześnie więzienia stanowią przykład instytucji totalnej o ściśle określonych i wysoce sformalizowanych zasadach działania, tożsamy dla każdej podstawowej jednostki. Kierunek przyjętej polityki penitencjarnej, a także normy i zasady przyjęte w obszarze organizacji więziennictwa obejmują każde więzienie w Polsce, dlatego przyjęto w niniejszej pracy perspektywę krajową w zakresie postulowanych zmian.

Formułując ostatnie słowa niniejszej dysertacji autorka pragnie wyrazić nadzieję, iż uzyskane wyniki badań i opracowana na ich podstawie koncepcja prospołecznej polityki penitencjarnej skłoni przedstawicieli władz odpowiedzialnych za kreowanie przestrzeni stanowiącej problematykę niniejszej pracy do podjęcia działań zmierzających ku organizacji prawdziwie nowoczesnego systemu penitencjarnego i polityki penitencjarnej z udziałem społeczeństwa obywatelskiego. Zmiana władzy politycznej w 2023 roku daje przesłanki do prognozowania, iż polityka wykonywania kary pozbawienia wolności przyjmie odmienny kierunek aniżeli ten, który obowiązywał w trakcie prowadzenia badań naukowych przez autorkę. Przestrzeń penitencjarna nieustannie się zmienia, tak jak zmienia się jej środowisko zewnętrzne, kadra więzienna i populacja osadzonych. Z uwagi na powyższe oraz na podjęcie przez autorkę problematyki w ograniczonym zakresie, za zasadne należy uznać kontynuowanie badań w niniejszym obszarze w przyszłości.

Bibliografia

I. Akty prawne i dokumenty:

1. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (Dz. U. 1997 nr 78 poz. 483).
2. *Ustawa z dnia 23 maja 1873 r. zaprowadzająca kodeks postępowania karnego* (Dz. U. P. nr 119).
3. *Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o państwowej służbie cywilnej* (Dz. U. 1922 Nr 21 poz. 164).
4. *Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa* (Dz.U. 1939 nr 68 poz. 457).
5. *Ustawa z dnia 27 kwietnia 1956 r. o amnestii* (Dz. U. 1956 nr 11 poz. 57).
6. *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. 1969 nr 13 poz. 98).
7. *Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie Kodeksu karnego wykonawczego* (Dz. U. 1990 nr 14 poz. 85).
8. *Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym* (Dz. U. 1995 nr 95 poz. 475).
9. *Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej* (Dz. U. 1996 nr 61 poz. 283).
10. *Ustawa z dnia 24 lipca 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2003 nr 142 poz. 1380).
11. *Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego* (Dz. U. 2007 nr 191 poz. 1366).
12. *Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej* (Dz. U. 2010 nr 79 poz. 523).
13. *Ustawa z 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2011 nr 240 poz. 1431).
14. *Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2013 poz. 1247, ze zm.).
15. *Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2015 poz. 396).
16. *Ustawa z dnia 15 grudnia 2016 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”* (Dz. U. 2016 poz. 2176).
17. *Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2022 poz. 2600).
18. *Ustawa z dnia 22 lipca 2022 r. o zmianie ustawy o Służbie Więziennej oraz niektórych innych ustaw* (Dz. U. 2022 poz. 1933).
19. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka podpisana w Paryżu 10 grudnia 1948 r.*
20. *Europejska Konwencja z 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* (Dz. U. z 1993 nr 61 poz. 284 z protokołami uzupełniającymi).
21. *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 roku* (Dz. U. 1977 nr 38 poz. 167).

22. *Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r.* (Dz. U. 1989 nr 63 poz. 378).
23. *Wzorcowe reguły minimalne postępowania z więźniami*, Nowy Jork 1984.
24. *Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r.* (Dz. U. 1995 nr 46 poz. 238).
25. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa* (Dz. U. 1928 nr 29 poz. 272).
26. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego* (Dz. U. 1931 nr 71 poz. 577).
27. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej* (Dz. U. 1932 nr 74 poz. 667).
28. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu sprawowania nadzoru penitencjarnego* (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 698).
29. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności* (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 699).
30. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 sierpnia 1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania tymczasowego aresztowania* (Dz. U. 1998 nr 111 poz. 700).
31. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych* (Dz. U. 2003 nr 151 poz. 1468).
32. *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przypadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem* (Dz. U. 2016 poz. 2305).
33. *Dekret Naczelnika Państwa Polskiego z 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych* (Dz. Pr. P.P. 1919 nr 14 poz. 173).
34. *Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych* (Dz. Pr. P. P. 1919 nr 15 poz. 202).
35. *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. - Kodeks karny Wojska Polskiego* (Dz. U. 1944 nr 6 poz. 27).
36. *Dekret z dnia 21 grudnia 1955 r. o zmianie przepisów postępowania karnego* (Dz. U. 1955 nr 46 poz. 309).
37. *Ordynacja więzienna z dnia 21 grudnia 1898 r. oraz dodatkowe rozporządzenia.*
38. *Zarządzenie MSW Nr 205/55 z 21.10.1955 r. w sprawie regulaminu więziennego (niepublikowane).*
39. *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 lutego 1966 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności* (Dz. Urz. Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 2 poz. 12).
40. *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 stycznia 1974 r. w sprawie tymczasowego regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności* (Dz. Urz. M. S. Nr 2 poz. 6).

41. Zarządzenie nr 49/75/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 sierpnia 1975 r. w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej (niepublikowane).
42. Zarządzenie Nr 48/83/CZZK Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (niepublikowane).
43. Zarządzenie nr 3/2011 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 11 stycznia 2011 r. w sprawie zasad organizacji i zakresu działania etatowych Grup Interwencyjnych Służby Więziennej.
44. Zarządzenie nr 1/2018 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 3 stycznia 2018 r. w sprawie służby dyżurnej w jednostkach organizacyjnych Służby Więziennej.

II. Opracowania zwarte:

1. Andenaes J., *The general part of the criminal Law of Norway*, London–New York 1965.
2. Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu, Gdynia 2002.
3. Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
4. Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
5. Bäcker R. i in., *Metodologia badań politologicznych*, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 2016.
6. Beccaria C., *O przestępstwach i karach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Warszawa 1959.
7. Bedau H. A., *Speech In Favor of Capital Punishment* [w:] J. Fieser (red.), *Metaethics, Normative Ethics and Applied Ethics*, Cengage Learning 2000.
8. Bojarski T., *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2012.
9. Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019.
10. Chmielewski P., *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011.
11. Chodubski A., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
12. Cieślarczyk M. i in., *Metody, techniki i narzędzia badawcze oraz elementy statystyki stosowane w pracach magisterskich i doktorskich*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2006.
13. Czerwiec M., *Więziennictwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Centralny Zarząd Więziennictwa M.S., Warszawa 1958.
14. Czołgoszewski J., *Geneza oraz kształtowanie się więziennictwa w I Rzeczypospolitej, Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2022.
15. Dressler J., *Understanding Criminal Law, 6th edition*, LexisNexis Publisher, New York 2012.

16. Dziubek I. T., *Kryteria podziału bezpieczeństwa* [w:] W. Fehler, J. J. Piątek, R. Podgórskańska (red.), *Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US "Minerwa", Szczecin 2017.
17. Dziubek I. T., *Psychologiczne postrzeganie bezpieczeństwa* [w:] W. Fehler, J. J. Piątek, R. Podgórskańska (red.), *Leksykon bezpieczeństwa wewnętrznego*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US "Minerwa", Szczecin 2017.
18. Filar M., *Współczesne kultury penalne* [w:] M. Filar, J. Utrat-Milecki (red.), *Kulturowe uwarunkowania polityki kryminalnej*, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2014.
19. Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Fundacja Aletheia, Warszawa 1998.
20. Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
21. Gierszewski J., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zarys systemu*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019.
22. Gierszewski J., Osmólska I., *Postrzeganie bezpieczeństwa personalnego przez strażników więziennych* [w:] J. Gierszewski, I. Osmólska (red.), *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne w trakcie zmian kulturowych*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021.
23. Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych* [w:] A. Jasińska-Kania (red.), *Współczesne teorie socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006.
24. Hołda Z., Hołda J., Migdał J., Żurawska B., *Prawo karne wykonawcze*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2021.
25. Hołyst B., *Kryminologia*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
26. Høidal A., Hanssen N., *The Norwegian Prison System. Halden Prison and Beyond*, Routledge Publishing, London 2022.
27. Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.
28. Jones M., Johnstone P., *History of Criminal Justice. Fifth Edition*, Anderson Publishing, New York 2011.
29. Juszczak S., *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
30. Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815-1914*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1989.
31. Kalisz T., *Zatrudnianie skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Kolonia Limited, Wrocław 2004.
32. Kant I., *Uzasadnienie metafizyki moralności*, Wydawnictwo Antyk Marek Derewiecki, Kęty 2018.
33. Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań 1990.
34. Kędziński W., *Człowiek w izolacji więziennej – między rygoryzmem a permissywyzmem. W kręgu dylematów resocjalizacji*, Instytut Społecznych Podstaw Penitencjarystyki, Warszawa 2022.
35. Konarska-Wrzosek W., *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2002.

36. Konikowska-Kuczyńska J., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2015.
37. Korzeniowski L. F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2012.
38. Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1970.
39. Kowalik J., Szostak W., *Metodologiczne problemy nauk o polityce dla studentów nauk politycznych*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce 2007.
40. Kozłowski T., *Bunt w bydgoskim Areszcie Śledczym w 1981 roku. Przejaw choroby więziennictwa w schyłkowym okresie PRL*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010.
41. Krzymuski E., *System prawa karnego: ze stanowiska nauki i trzech kodeksów, obowiązujących w Polsce. 1, część ogólna*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1921.
42. Krzymuski E., *Teoria karna Kanta ze stanowiska jego ogólnej nauki o rozumie praktycznym*, Wydawnictwo Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
43. Kuć M., *Rola służb penitencjarnych w polityce kryminalnej* [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2004.
44. Kuć M., *Środki oddziaływania penitencjarnego na gruncie prawa karnego wykonawczego* [w:] J. D. Pol (red.), *O więzieniu interdyscyplinarnie*, Wydawnictwo Episteme, Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki, Warszawa 2021.
45. Kurek A., *Niemieckie więzienia sądowe na Śląsku w czasach Trzeciej Rzeszy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.
46. Kwieciński A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2017.
47. Lenart-Kłós K., *Etos pracy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2020.
48. Lernell L., *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1975.
49. Lernell L., *Podstawowe zagadnienia penologii*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1977.
50. Lipski E., *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
51. Lyons L., *Historia kar cielesnych*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2010.
52. Łabuszewski T. (red.), *Śladami zbrodni: Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2012.
53. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000.
54. Maciejewski T., Zalewski W. (red.), *Kara kryminalna – perspektywa historyczna i penologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019.

55. Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994.
56. Machel H., *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk 2003.
57. Machel H., *Oddziaływanie programowane - oczekiwania i rzeczywistość, III Polski Kongres Penitencjarny* [w:] T. Bulenda, W. Knapp, Z. Lasocik (red.), *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
58. Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2014.
59. Makarewicz J., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów-Warszawa 1919.
60. Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Przemiany więzi społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
61. Marsh D., Stocker D., *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
62. Migdał J., Raglewski J., *Kara pozbawienia wolności, zarys dziejów polskiej doktryny, prawa i praktyki penitencjarnej*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2005.
63. Migdał J., *Polski system penitencjarny w latach 1956-2008 w ujęciu doktrynalnym, normatywnym i funkcjonalnym. Kontynuacja czy zmiana?*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2008.
64. Migdał J., *Polski system penitencjarny w latach 1918-1926*, Wydawnictwo Info-Trade, Gdańsk 2011.
65. Migdał J., Szymanowski T., *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2014.
66. Misiuk A., *Administracja porządku publicznego i bezpieczeństwa publicznego*, Wydawnictwo Łośgraf, Warszawa 2008.
67. Moczydłowski P., *Przeludnienie więzień. O konsekwencjach populizmu penalnego i ideologizacji polityki kryminalnej w Polsce dla więziennictwa* [w:] K. Krajewski, B. Stańdo-Kawecka (red.), *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci Profesora Zbigniewa Hołdy*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
68. Morris N., Rothman D. J. (red.), *The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society*, Oxford University Press, New York 1998.
69. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
70. Pawlak K., *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 1997.
71. Pieprzny S., *Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.
72. Plich T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, ŻAK Wydawnictwo Akademickie, Warszawa 2019.
73. Pławski S., *Prawo penitencjarne*, Wydawnictwo PWN, Łódź – Warszawa 1964.
74. Podgórski R. A., *Metodologia badań socjologicznych. Kompendium wiedzy metodologicznej dla studentów*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Olsztyn 2007.

75. Poklek R., *Skuteczność warsztatu antystresowego w profilaktyce syndromu wypalenia zawodowego funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej w Kaliszu, Kalisz 2006.
76. Porowski M., *Dzieje więziennictwa polskiego w piśmiennictwie i dokumentach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
77. Pratt J., *Penal Populism: Key Ideas in Criminology*, Taylor & Francis Publisher, London 2006.
78. Przesławski T., *Pozycja i funkcje polityki penitencjarnej w naukach o polityce publicznej* [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Nauki o polityce publicznej. Monografia dyscypliny*, Wydział Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016
79. Pytkowski W., *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.
80. Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.
81. Rappaport E.S., *Polityka kryminalna w zarysie*, Wydawnictwo Spółdzielnia Wydawnicza „Prawo” 1948.
82. Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
83. Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.
84. Skarzyński R., *Przedmiot poznania politologii. Podstawy dyscypliny nauki*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2014.
85. Słoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
86. Soniewicka M., *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
87. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005.
88. Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2000.
89. Stańdo-Kawecka B., *Polityka karna i penitencjarna między punitywizmem i menedżeryzmem*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
90. Stępiak P., *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczeniu przestrzeni penitencjarnej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2017.
91. Such J., Szcześniak M., *Filozofia nauki*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1997.
92. Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2022.
93. Szarfenberg R., *Polityka publiczna — krótkie wprowadzenie*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
94. Szczepaniak P., *Wybrane problemy i kierunki polityki penitencjarnej* [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Nauki o polityce publicznej: Monografia dyscypliny*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018.

95. Szczepanik R., *Prowadzenie badań naukowych w warunkach izolacji więziennej* [w:] I. Kuźma (red.), *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
96. Szczygieł G. B., *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie* [w:] M. Melezini (red.), *System Prawa Karnego. Kary i inne środki reakcji prawnokarnej*, t. 6, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2016.
97. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2005.
98. Szwagrzyk K., *Jaworzno. Historia więzienia dla młodocianych więźniów politycznych 1951–1955*, Wydawnictwo Klio, Wrocław 1999.
99. Szwejkowska M., *Skazani na długoterminowe kary pozbawienia wolności bez dostępu do warunkowego przedterminowego zwolnienia*, [w:] B. Stańdo-Kawecka, A. Kwieciński, T. Kalisz (red.), *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. LXVII, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2024.
100. Szymanowski T., *Polityka penitencjarna w Polsce współczesnej* [w:] A. Marek (red.), *System prawa karnego*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010.
101. Szyszkowska M., *Zarys filozofii prawa*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2000.
102. Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1982.
103. Świda W., *Prawo karne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
104. Świtka J., *Filozoficzne i socjologiczne ujęcie kary* [w:] M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2004.
105. Świtka J., *Wprowadzenie w problematykę karania* [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.
106. Turlejska M., *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-1954*, Wydawnictwo Aneks, Londyn 1989.
107. Utrat-Milecki J., *Postawy penologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.
108. Utrat-Milecki J., *Kara w nauce i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
109. Walczak S., *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1972.
110. Warylewski J., *Kara. Podstawy filozoficzne i historyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.
111. Wasilewska E., *Statystyka opisowa nie tylko dla socjologów*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008.
112. Wheeler S., Cline H. F., *The Scandinavian Prison Study*, Palgrave Macmillan, London 2020.
113. Widacki J. (red.), *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016.
114. Wierzbicki P., *Indywidualizacja penitencjarna w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976.
115. Wiśniewski E., *Metodyka wojskowych badań naukowych*, część 1, zeszyt 3, Akademia Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, Warszawa 1990.

116. Woleński J., *Epistemologia: poznanie, prawda, wiedza, realizm*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
117. Wolsza T., *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piehcina... 1945-1956. Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów*, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003.
118. Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.

III. Artykuły naukowe:

1. Akoensi T. D., Tankebe J., *Prison officer self-legitimacy and support for rehabilitation in Ghana*, „Criminal Justice and Behavior” 2020, 47(1).
2. Allard T. J., Wortley R. K., Stewart A. L., *Conflict role in community corrections*, „Psychology. Crime & Law” 2003, vol. 9 (3).
3. Bedyński K., *Więzenie w Mrowinie w latach 1933-1969*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2016, t. LXVIII, z. 1.
4. Bielecki M., *Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 2.
5. Biezuński A., *Przeobrażenia Służby Więziennej i polskiego więziennictwa w końcu XX wieku – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 88.
6. Bosworth G. J., Ashcroft S., *‘L.A.C.E.S’: Introducing a new framework to enhance professional standards around Use of Force*, „Prison Service Journal. Special edition: Security in prisons” 2021, nr 252.
7. Bulenda T., Musidłowski R., *Nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego z 2003 r. (analiza i ocena)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003.
8. Chmielewski K., Pająk M., *Organizacja więziennictwa polskiego (1918-1939)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. LXIX.
9. Cliquennois G., Snacken S., *European and United Nations monitoring of penal and prison policies as a source of an inverted panopticon?*, „Crime, Law and Social Change” 2018, nr 70(1).
10. Dębiński J., *Komunistyczne obozy koncentracyjne w Polsce pojałtańskiej*, „Studia Włocławskie” 2014, nr 16.
11. Dziedzic M., *Istota i treść zasady humanitaryzmu w prawie karnym wykonawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2023, nr 9.
12. Ekunwe I. O., Jones R. S., *Finnish Criminal P Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice*, „Journal of Prisoners and Prisons” 2012, vol. 21 nr 1-2.
13. Friszke A., *Internowani, aresztowani, skazani. Pozbawieni wolności w okresie stanu wojennego 1981-1983/4*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, nr 2.
14. Fudali D., *Więziennictwo w strukturach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1944–1955 — rola i zadania*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 98.
15. Gałęziowska M., *Zapiski wychowawców z więzienia w Jaworznie 1951-1953*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 37/2.
16. Gordon M., *Personality of correction officers and their attitudes towards resocialization tasks*, „Current Issues in Personality Psychology” 2014, vol. 2(2).

17. Helnarska J. K., *Podstawowe metody badawcze w politologicznych pracach doktorskich*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej” 2009, nr 3(76).
18. Higgins G. E., Tewksbury R., *Prison Staff and Work Stress: The Role of Organizational and Emotional Influences*, „American Journal of Criminal Justice” 2006, nr 30(2).
19. Kalisz T., *Praca skazanych w systemie więziennym Polski Ludowej w latach 1944-1969*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2020, t. 42, nr 2.
20. Kania A., *Z problematyki retributywnej oraz utylitarnej sprawiedliwości karania*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, 80(2).
21. Keinänen A., Kilpeläinen M., Pajuoja J., Tyni S., *Prison Leave in Finland: Legal and Empirical Fundamentals of an Established Practice*, „European Journal on Criminal Policy and Research” 2020, nr 26.
22. Kitler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w świetle współczesnych wyzwań teorii i praktyki problemu*, „Wiedza Obronna” 2023, vol. 282, nr 1.
23. Klimczak J., *Transformacja gospodarcza jako marginalizacja. Gospodarcze i społeczne skutki polskiego czasu przemian*, „Progress Journal of Young Researchers” 2017, nr 1.
24. Kosiacki W. S., *Organizacja systemu penitencjarnego w Polsce po 1989 roku*, „Studia Gdańskie” 2018, tom XLIII.
25. Kozerska E., Scheffler T., *Retoryka ciągłości: o dziedzictwie prawnym II Rzeczypospolitej i rządów komunistycznych*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2017, vol. 39(2).
26. Krupnyk L., *Więziennictwo w Polsce i Ukrainie: od dziedzictwa totalitarnego do współczesnego europejskiego systemu penitencjarnego*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15.
27. Lelental S., Niewiadomska-Krawczyk M., *Przebieg prac nad przygotowaniem projektów kodyfikacji karnej z 1997 roku ze szczególnym uwzględnieniem projektu kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, nr 54.
28. Lenart-Kłós K., *Przestrzeganie i respektowanie godności więźniów przez funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Rozprawy Społeczne” 2019, t. 13, nr 4.
29. Lewandowski M., *Zadania Służby Więziennej na rzecz bezpieczeństwa państwa - kierunki zmian*, „Wiedza Obronna” 2019, t. 266-267, nr 1-2.
30. Lubiewski P., *Bezpieczeństwo państwa – reminiscencje*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona i Legnicy” 2020, nr 34(1).
31. Maksimiuk D., *1956 in Poland. Courts, prosecution, criminal law*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2017, nr 17/1.
32. Machcewicz A., *Political Prisoners in Poland, 1944–56: The Sources and Strategies of Resistance in the Authoritarian State’s Prison System*, „Acta Poloniae Historica” 2018, vol. 118.
33. Malec N., *O potrzebie badań penitencjarnych*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2011, nr 1(2).
34. Malec N., *Prawa człowieka jako humanistyczna, prawnicza i politologiczna sentencja*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2019, nr 29 (3).
35. Maleszyk R., *Więziennictwo polskie na tle dziejów państwa w latach 1918-1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009, nr 62-63.

36. Mann R. E., Fitzalan Howard F., Tew J., *What is a rehabilitative prison culture?*, „Prison Service Journal” 2018, nr 235.
37. Maycock M., McGuckin K., Morrison K., *‘We are “free range” prison officers’, the experiences of Scottish Prison Service throughcare support officers working in custody and the community*, „Probation Journal” 2020, Vol. 67(4).
38. Midtlyng G., *Safety rules in a Norwegian high-security prison: The impact of social interaction between prisoners and officers*, „Safety Science” 2022, vol. 149, s. 2-8.
39. Mielewczyk M., *Polska transformacja ustrojowa i fenomen „Solidarności” a sytuacja międzynarodowa w latach 80. XX w.*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe” 2016, nr 14 (1-2).
40. Mierzwa J., *O umundurowaniu urzędników administracji ogólnej w Polsce międzywojennej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2016, t. 9, nr 4.
41. Migdał J., *Służba Więzienna – model a rzeczywistość. Próba oceny*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 1.
42. Migdał J., *Polityka karna i penitencjarna Polski lat 1944-1956*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia” 2008, nr 15/2.
43. Moczydłowski P., *Więziennictwo – od systemu totalitarnego do demokratycznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1994, nr 8.
44. Morrison K., Maycock M., *Becoming a Prison Officer: An Analysis of the Early Development of Prison Officer Cultures*, „The Howard Journal of Crime and Justice” 2021, vol. 60, no. 1.
45. Nikolajew J., *Reguły Minimalne i Europejskie Reguły Więzienne a prawo więźniów do wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, tom 16.
46. Nikolajew J., *Izolacja a prawa i obowiązki skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych typu zamkniętego, o których mowa w art. 90 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Studia prawnoustrojowe” 2020, nr 49.
47. Nosarzewska-Boczek M., *Bezpieczeństwo funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono” 2020, nr 1.
48. Pawlak M., Sadowski I., *Nowy instytucjonalizm w analizach polskiego społeczeństwa – tradycje, stan badań i perspektywy*, „Studia Polityczne” 2017, tom 45, nr 2.
49. Pifferi M., *Individualization of Punishment and the Rule of Law: Reshaping Legality in the United States and Europe between the 19th and the 20th Century*, „American Journal of Legal History” 2012, vol. 52.
50. Płatek M., *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica” 1997, t. XXIV.
51. Pomiankiewicz J., *Więziennictwo jako element aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1956*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2019, nr 102.
52. Przesławski T., *Organizacja więziennictwa polskiego – zarys problematyki*, „The Prison Systems Review” 2023, nr 118.
53. Ptaszyński A., *System więziennictwa polskiego w latach 1945-1958*, „Świat Idei i Polityki” 2020, t. 19.
54. Rondalska D., *Indywidualizacja a system w postępowaniu penitencjarnym w świetle kodeksu karnego wykonawczego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2019, t. LIV.

55. Rosicki R., Szewczak W., *O przedmiocie badań politologii: czy możliwa jest ogólna teoria polityki?*, „Studia Polityczne” 2012, nr 29.
56. Skrabacz A., *Environment of Prison Staff as a Source of Threats – Selected Aspects*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia Psychologia” 2022, 33(1).
57. Sobczyszyn U., Jeziorański M., *Relacja resocjalizacyjna i jej znaczenie w narracji wychowawców zakładu karnego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, t. 11(47).
58. Sołtysik M., *Projektowanie strategii zarządzania*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2013, nr 910.
59. Stańdo-Kawecka B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w trzech systemach – uwagi krytyczne*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2016, tom XXXIX.
60. Steiner B., Wooldredge J., *Individual and Environmental Influences on Prison Officer Safety*, „Justice Quarterly” 2017, vol. 34, no. 2.
61. Stinglhamber F., Nguyen N., Demoulin S., *The Development of Prison Officers’ Job Satisfaction and its Impact on Depersonalization of Incarcerated Persons: The Role of Organizational Dehumanization*, „Criminal Justice and Behavior” 2022, 49(11).
62. Stochaj J., Roman Ł., *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” 2013, nr 2(6).
63. Suduł R., *The Penitentiary System in Ensuring Security in Poland*, „Studia i Analizy Nauk o Polityce” 2022, nr 2.
64. Szczepanik R., *Trudności w pracy wychowawcy więziennego w PRL na łamach „Gazety Penitencjarnej”*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3.
65. Szczygieł G. B., *Praca więźniów w okresie międzywojennym – dolegliwość czy środek celowego oddziaływania*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
66. Szpunar M., *Ku wolności od „ja”*. *Pomiędzy postawami wrażliwości społecznej a pragmatyzmem*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL” 2023, nr 1(141).
67. Szymanowski T., *Kodeks karny wykonawczy po nowelizacjach w 2003*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 3.
68. Szymanowski T., *Prawne podstawy funkcjonowania więziennictwa w Polsce i ich wpływ na wykonywanie kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2009.
69. Tarka K., *Piłsudczycy w Wielkiej Brytanii wobec władz RP w okresie II wojny światowej w świetle „Listów z Londynu” (1942-1945)*, „Rocznik historii prasy polskiej” 2021, t. XXIV, z. 3(63).
70. Tatarenko A., *Stosunek Polaków do transformacji ustrojowej: główne postawy oraz ich uwarunkowania w obliczu 30. rocznicy upadku komunizmu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, nr 17, z. 1.
71. Wala K., *Systemy penitencjarne na przestrzeni XVIII i XIX wieku*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, vol. XXIV, nr 4.
72. Western B., *Inside the Box: Safety, Health and Isolation in Prison*, „Journal of Economic Perspectives” 2021, vol. 35, nr 4.

73. Wiatr M., *Problemy naukowe*, „Zeszyty naukowe WSOWL. Nauki humanistyczne” 2010, nr 3(157).
74. Van Zyl Smit D., Weatherby P., Creighton S., *Whole life sentences and the tide of European human rights jurisprudence: What is to be done?*, „Human Rights Law Review” 2014, nr 14(1).
75. Zając B., *Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia Prawnicze KUL” 2022, nr 3(91).
76. Zając B., *Wybrane problemy współczesnego więziennictwa w Polsce*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2022, nr 1.
77. Zhao X., Nylander P., Bruhn A., *Swedish prison officers' perceptions of management and support: key predictors and subgroups*, „Psychology, Crime and Law” 2023.
78. Zięba R., *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 1(86).
79. Zimny M., *Aid Organisations and Prison Ministry in Communist Poland and Their Role in the Resocialisation of Prisoners after 1980*, „Acta Poloniae Historica” 2018, nr 118.
80. Zużewicz K., *Skutki zdrowotne pracy w niefizjologicznym rytmie*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2017.

IV. Źródła internetowe:

1. *About the Norwegian Correctional Service*, <https://www.kriminalomsorgen.no/informasjon-paa-engelsk.536003.no.html>.
2. *Areszt Śledczy w Bydgoszczy. Opis jednostki*, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-areszt-sledczy-w-bydgoszczy>.
3. *Areszt Śledczy w Bydgoszczy Oddział Zewnętrzny w Bydgoszczy-Fordonie. Opis jednostki*, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-oddzial-zewnetrzny-w-bydgoszczy-fordonie>.
4. Bartnicki M., *Pierwsza masakra III RP. Za kratami działały się horrendalne sceny*, <https://historia.dorzeczy.pl/miesiecznik/143938/bunty-w-wiezieniach-w-polsce-w-1989-roku.html>.
5. Enberg A., *Sweden could have more prisoners per capita in EU: Director of prison service*, <https://www.aa.com.tr/en/europe/sweden-could-have-more-prisoners-per-capita-in-eu-director-of-prison-service/3108340>.
6. Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Klasyfikacja_cel%C3%B3w_i_funkcji.
7. Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cele_strategiczne.
8. Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Cele_operacyjne.
9. Kozłowski T., *Więzienne bunty w PRL*, <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1570071,1,wiezienne-bunty-w-prl.read>.
10. *Miesięczna informacja statystyczna publikowana przez Ministerstwo Sprawiedliwości, opracowana przez Centralny Zarząd Służby Więziennej. Dane na dzień 31.10.2023 r.*, <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka>.

11. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Realizacja „Programu modernizacji Służby Więziennej w latach 2017-2020”*, <https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik>.
12. Nelson Rolihlahla Mandela – 1988 r., *Republika Południowej Afryki*, <https://www.europarl.europa.eu/sakharovprize/pl/nelson-rolihlahla-mandela-1988-r.-republ/products-details/20200330CAN54162>.
13. *Odpowiedź sekretarza stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 12021 w sprawie zasadności utrzymania specjalnej grupy realizacyjnej Służby Więziennej*, <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=22BB545A>.
14. *Persons in the Norwegian prison population per 1 January 2022*, <https://www.ssb.no/en/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/fengslinger>.
15. *Prison and Probation Service of Finland*, <https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/units/prisons.html>.
16. *Przełomowa reforma Kodeksu karnego czeka na podpis Prezydenta RP*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/przelomowa-reforma-kodeksu-karnego-czeka-na-podpis-prezydenta-rp>.
17. *Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) on its visit to Sweden, CPT/Inf (2022) 01*, <https://www.coe.int/en/web/cpt/sweden>.
18. Rojek-Socha P., *Adwokatura: Zakaz stosowania kary śmierci ma fundamentalne znaczenie*, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/kara-smierci-uchwala-nra,519340.html>.
19. *Rzecznik Praw Obywatelskich w sprawie realizacji wyroku Trybunału Konstytucyjnego*, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/755488,rpo-w-sprawie-realizacji-wyroku-tk.html>.
20. Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zagro%C5%BCenie;2542384>.
21. Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cel;2447324.html>.
22. Torąńska T., *Bunt więźniów. Nieznana historia*, <https://www.newsweek.pl/historia/bunt-wiezniow-nieznana-historia-wideo/m9dv5g0>.
23. *Wszystkie przepisy programu „Nowoczesne Więziennictwo” już obowiązują*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/wszystkie-przepisy-programu-nowoczesne-wieziennictwo-juz-obowiazuja>.
24. *Zakład Karny w Grudziądzu. Opis jednostki*, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-nr-1-w-grudziadzu>.
25. *Zakład Karny w Koronowie. Opis jednostki*, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-koronowie>.
26. *Zakład Karny w Potulicach. Opis jednostki*, <https://www.sw.gov.pl/strona/opis-zaklad-karny-w-potulicach>.
27. *Zmiany w Kodeksie karnym w 2023 roku*, <http://karne.pl/prawo/zmiany-w-kodeksie-karnym-w-2023-roku>.

Spis tabel

Tabela 1. Rozkład badanej populacji z podziałem na płeć i rodzaj zatrudnienia 56

Tabela 2. Rozkład badanej próby z podziałem na płeć i rodzaj zatrudnienia..... 58

Spis wykresów

Wykres 1. Wiek respondentów 58

Wykres 2. Płeć respondentów..... 59

Wykres 3. Rodzaj zatrudnienia respondentów 59

Wykres 4. Rodzaj jednostki penitencjarnej 60

Wykres 5. Płeć osadzonych, z którymi pracują respondenci..... 61

Wykres 6. Staż pracy respondentów 61

Wykres 7. Wykształcenie respondentów 62

Wykres 8. Opinia na temat zaostżenia warunków odbywania kary pozbawienia wolności po 2017 roku 237

Wykres 9. Opinia na temat dalszego zaostżenia zasad odbywania kary pozbawienia wolności..... 238

Wykres 10. Opinia na temat znaczenia reformy więziennictwa i polityki penitencjarnej dla rygoryzmu wykonywania kary pozbawienia wolności..... 239

Wykres 11. Opinia na temat likwidacji przywilejów osadzonych po 2017 roku 240

Wykres 12. Opinia na temat istotny wykonywania kary pozbawienia wolności 241

Wykres 13. Opinia na temat doświadczania negatywnych skutków pracy w warunkach instytucji totalnej..... 242

Wykres 14. Opinia na temat najbardziej uciążliwych aspektów pracy w warunkach instytucji totalnej..... 243

Wykres 15. Opinia na temat warunków odbywania kary pozbawienia wolności, które mogą przyczynić się do powstawania sytuacji niebezpiecznych..... 244

Wykres 16. Opinia na temat przyczyn powstawania sytuacji niepożądanych/niebezpiecznych..... 245

Wykres 17. Opinia na temat poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych 246

Wykres 18. Opinia na temat przekształceń jednostek i utworzenia oddziałów zewnętrznych 246

Wykres 19. Opinia na temat poprawy warunków pracy i modernizacji jednostki właściwej dla danego respondenta..... 247

Wykres 20. Opinia na temat dostępu do systemu opieki medycznej..... 248

Wykres 21. Opinia na temat dostępu do pomocy psychologicznej.....	249
Wykres 22. Bezpośredni kontakt z osadzonymi	249
Wykres 23. Częstotliwość bezpośredniego kontaktu z osadzonymi.....	250
Wykres 24. Opinia na temat większego ryzyka niebezpieczeństwa wynikającego z kontaktów z osadzonymi o długoletnich wyrokach	251
Wykres 25. Opinia na temat zadań służbowych stwarzających największe niebezpieczeństwo.....	251
Wykres 26. Obszary stwarzające największe wyzwania w pracy zawodowej.....	252
Wykres 27. Opinia na temat doświadczania agresji ze strony osadzonych – funkcjonariusze	253
Wykres 28. Opinia na temat doświadczania agresji ze strony osadzonych – pracownicy cywilni.....	253
Wykres 29. Opinia na temat rodzaju agresji ze strony osadzonych.....	254
Wykres 30. Częstotliwość występowania agresji słownej ze strony osadzonych.....	255
Wykres 31. Częstotliwość występowania agresji fizycznej ze strony osadzonych	256
Wykres 32. Ocena rozwoju programu „Praca dla więźniów”	257
Wykres 33. Opinia na temat rozwoju programu „Praca dla więźniów” w kontekście jego znaczenia dla zagrożeń w pracy zawodowej	258
Wykres 34. Opinia na temat rozwoju programu „Praca dla więźniów” w kontekście jego znaczenia dla wyzwań w pracy zawodowej	259
Wykres 35. Ocena rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego	260
Wykres 36. Opinia na temat rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście jego znaczenia dla wyzwań w pracy zawodowej	260
Wykres 37. Opinia na temat rozbudowy Systemu Dozoru Elektronicznego w kontekście jego znaczenia dla zagrożeń w pracy zawodowej	261
Wykres 38. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie negatywnych skutków pracy w instytucji totalnej	262
Wykres 39. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie poprawy bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych	263
Wykres 40. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie zagrożenia wynikającego z pracy z osobami o długoletnich wyrokach.....	264
Wykres 41. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji ze strony osadzonych.....	265
Wykres 42. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji słownej ze strony osadzonych	266
Wykres 43. Wpływ zmiennych niezależnych na doświadczanie agresji fizycznej ze strony osadzonych.....	267
Wykres 44. Wpływ zmiennych niezależnych na opinię w zakresie zagrożeń wynikających ze wzrostu liczby pracujących osadzonych	268

Wykres 45. Opinia na temat adekwatności kursów i szkoleń Służby Więziennej	269
Wykres 46. Opinia na temat przeludnienia jednostek penitencjarnych	270
Wykres 47. Opinia na temat zmiany warunków wykonywania kary pozbawienia wolności	270
Wykres 48. Opinia na temat warunków wykonywania kary pozbawienia wolności, które powinny ulec zmianom	271
Wykres 49. Opinia na temat orzekania kar nieizolacyjnych i alternatywnych	272
Wykres 50. Opinia na temat obszarów, w których powinny nastąpić zmiany	273

Spis załączników

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety	350
Załącznik 2. Kwestionariusz wywiadu	364
Załącznik 3. Opinia Komisji ds. Etyki Badań Naukowych, Wydział Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, nr sprawy: 2/2023	366
Załącznik 4. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Fordonie	368
Załącznik 5. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym oraz w Zakładzie Karnym w Potulicach	369
Załącznik 6. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy Oddział Zewnętrzny w Strzelewie oraz w Zakładzie Karnym w Koronowie	370
Załącznik 7. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Fordonie	371
Załącznik 8. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym oraz w Zakładzie Karnym w Koronowie	372
Załącznik 9. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym w Potulicach	373
Załącznik 10. Informacja dotycząca zatrudnienia funkcjonariuszy i pracowników w jednostkach podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Bydgoszczy	374

Załącznik 1. Kwestionariusz ankiety

Szanowni Państwo,

Badania realizowane są w ramach pracy doktorskiej mgr Emilii Chronowskiej-Sioły, doktorantki Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, pod opieką naukową prof. dr. hab. Andrzeja Pieczywoka oraz dr Moniki Gołembowskiej. Pytania ankietowe dotyczą zmian w realizacji polityki penitencjarnej oraz więziennictwie zgodnie z programem „Nowoczesne Więziennictwo” podjętym w 2016 roku. Pytania dotyczą lat 2017-2023.

Udział w badaniach jest anonimowy oraz poufny. Oznacza to, że mają Państwo prawo do zachowania anonimowości, a badacze nie będą upubliczniać danych na temat uczestników badania. Udział w badaniu jest dobrowolny, mają Państwo prawo przerwać wypełnianie ankiety w dowolnym momencie.

Wszelkie pytania lub wątpliwości proszę kierować na adres email: emilia.chronowska@ukw.edu.pl

1. Czy Pana/Pani zdaniem od 2017 roku zaostrzeniu uległy zasady odbywania kary w zakładzie karnym (większy rygor, ograniczenie przywilejów osadzonych)? Jeśli nie pracował/a Pan/Pani w Służbie Więziennej przed 2017 rokiem proszę pominąć to pytanie.

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

2. Czy Pana/Pani zdaniem zasady odbywania kary w zakładzie karnym powinny ulec większemu zaostrzeniu?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak

- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

3. Czy Pana/Pani zdaniem w latach 2017-2023 zlikwidowano jakiekolwiek udogodnienia/przywileje dla osób odbywających karę pozbawienia wolności?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....
.....

4. Czy Pana/Pani zdaniem jakiekolwiek zmiany w polityce penitencjarnej i reformie więziennictwa mają wpływ na rygoryzm i ograniczenie praw osób pozbawionych wolności?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

5. Czy doświadcza Pan/Pani negatywnych skutków pracy w warunkach zakładu karnego/aresztu śledczego?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak

- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....
.....

6. Które z niżej wymienionych, określiłby/łaby Pan/Pani, jako najbardziej uciążliwe aspekty pracy w zakładzie karnym/areszcie śledczym?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym przez określoną liczbę godzin
- podleganie rozkazom
- zmienowość pracy
- hierarchiczna struktura
- inne, proszę podać jakie:

.....
.....

7. Proszę wskazać, które z warunków odbywania kary przez osadzonych od 2017 roku, Pana/Pani zdaniem, mogą przyczyniać się do powstawania sytuacji niepożądanych/niebezpiecznych?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- rozmieszczenie osadzonych w celach
- wyjścia poza teren jednostki
- dostęp do opieki medycznej/psychologicznej
- częstotliwość widzeń z rodziną/bliskimi
- organizacja zajęć na terenie zakładu karnego
- inne, proszę wskazać jakie:

.....
.....

8. Proszę wskazać, co Pana/Pani zdaniem, może być przyczyną (przyczynami) powstawania sytuacji niepożądanych/niebezpiecznych?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- niska kultura osobista osadzonych
- duże zdemoralizowanie osadzonych
- brak pracy dla osadzonych
- brak dostępu do opieki medycznej/psychologicznej
- częstotliwość widzeń z rodziną/bliskimi
- organizacja zajęć na terenie zakładu karnego
- inne, proszę wskazać jakie:

.....
.....

9. Czy Pana/Pani zdaniem reforma więziennictwa przyczyniła się do poprawy poziomu bezpieczeństwa w zakładach karnych/aresztach śledczych (m.in. nowoczesne uzbrojenie, wyposażenie jednostek w systemy elektronicznych zabezpieczeń)? Jeśli nie pracował/a Pan/Pani w Służbie Więziennej przed 2017 rokiem proszę pominąć to pytanie.

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

10. Jak ocenia Pan/Pani przekształcanie jednostek penitencjarnych i utworzenie oddziałów zewnętrznych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- pozytywnie
- raczej pozytywnie

- raczej negatywnie
- negatywnie
- trudno powiedzieć

11. Czy Pana/Pani zdaniem jednostka, w której Pan/Pani pracuje od 2017 roku uległa modernizacji i warunki pracy uległy poprawie? Jeśli nie pracował/a Pan/Pani w Służbie Więziennej przed 2017 rokiem proszę pominąć to pytanie.

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

12. Jak ocenia Pan/Pani dostęp do opieki medycznej (lekarze, pielęgniarki) dla funkcjonariuszy i pracowników od 2017 roku?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- wystarczający
- raczej wystarczający
- raczej niewystarczający
- niewystarczający
- trudno powiedzieć

13. Jak ocenia Pan/Pani dostęp do pomocy psychologicznej dla funkcjonariuszy i pracowników w latach 2017-2023?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- wystarczający
- raczej wystarczający
- raczej niewystarczający
- niewystarczający
- trudno powiedzieć

14. Czy ma Pan/Pani w swojej pracy bezpośredni kontakt z osadzonymi?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- nie

15. Jeśli ma Pan/Pani bezpośredni kontakt z osadzonymi proszę podać jak często.

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- codziennie
- kilka razy w tygodniu
- raz w tygodniu
- kilka razy w miesiącu
- raz w miesiącu
- rzadziej

16. Czy Pana/Pani zdaniem odbyte szkolenia i kursy (przygotowanie zawodowe, specjalistyczne) są adekwatne i wystarczające do pełnienia służby/pracy w zakładzie karnym/areszcie śledczym?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie

17. Czy Pana/Pani zdaniem kontakt z osobami z długoletnimi wyrokami może stwarzać większe wyzwanie niż w przypadku osób z posiadających krótsze wyroki?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie

- nie
- trudno powiedzieć

18. Które z zadań służbowych określiłby/aby Pan/Pani jako potencjalnie stwarzające zagrożenie/niebezpieczne?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- kontrola osobista osadzonych
- rewizja cel mieszkalnych
- konwojowanie osadzonych/tymczasowo aresztowanych
- obsługa osadzonych odbywających karę w Systemie Dozoru Elektronicznego
- inne, proszę podać jakie:

.....
.....

19. Które z poniższych określiłby/aby Pan/Pani jako stwarzające największe wyzwania w pracy zawodowej?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- wzrost liczby osadzonych pracujących poza jednostką
- rozbudowa Systemu Dozoru Elektronicznego
- resocjalizacja i terapia osadzonych
- zapewnienie bezpieczeństwa w jednostce
- utrzymanie porządku i harmonogramu dnia w jednostce
- inne, proszę podać jakie

.....
.....

20. Czy spotkał/a się Pan/Pani w pracy z agresją ze strony osadzonych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- nie

21. Jeśli tak, proszę zaznaczyć, jaka to była agresja?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- słowna
- fizyczna
- inna, proszę podać jaka:

.....
.....

22. Jak często doświadczają Pan/Pani agresji słownej ze strony osadzonych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- bardzo często
- często
- czasami
- rzadko
- bardzo rzadko
- nigdy

23. Jak często doświadczają Pan/Pani agresji fizycznej (lub jej prób) ze strony osadzonych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- bardzo często
- często
- czasami
- rzadko
- bardzo rzadko
- nigdy

24. Jak ocenia Pan/Pani rozwój programu „Praca dla więźniów” i wzrost liczby pracujących osadzonych?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- pozytywnie
- raczej pozytywnie
- raczej negatywnie
- negatywnie

Proszę uzasadnić w 2-3 zdaniach:

.....

.....

.....

.....

25. Czy Pana/Pani zdaniem wzrost liczby pracujących osadzonych stwarza jakieś zagrożenia dla funkcjonariuszy/pracowników?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....

.....

26. Czy Pana/Pani zdaniem wzrost liczby pracujących osadzonych stwarza jakieś wyzwania dla funkcjonariuszy/pracowników?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....

.....

27. Jak ocenia Pan/Pani System Dozoru Elektronicznego?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- pozytywnie
- raczej pozytywnie
- raczej negatywnie
- negatywnie

28. Czy Pana/Pani zdaniem System Dozoru Elektronicznego stwarza jakieś wyzwania dla funkcjonariuszy/pracowników?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....
.....

29. Czy Pana/Pani zdaniem System Dozoru Elektronicznego stwarza jakieś zagrożenia dla funkcjonariuszy/pracowników?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie

Jeśli tak, proszę podać jakie:

.....
.....

30. Pana/Pani zdaniem warunki wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych/aresztach śledczych powinny:

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- ulec zaostrzeniu
- ulec złagodzeniu
- pozostać bez zmian

31. Jeśli Pana/Pani zdaniem warunki wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych/aresztach śledczych powinny ulec zaostrzeniu/złagodzeniu to w jakich obszarach?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- swobody podejmowania decyzji przez osadzonych (np. ubiór, posiłki, czas wolny, udział w zajęciach, kursach, szkoleniach)
- wyjść poza teren jednostki (uczestnictwo w wydarzeniach sportowych, kulturalnych, oświatowych)
- przepustek
- widzeń z rodziną/bliskimi
- warunków umieszczenia osadzonego w izolatce
- podjęcia pracy
- składania skarg
- inne:

.....
.....

32. Pana/Pani zdaniem wykonywanie kary pozbawienia wolności powinno koncentrować się przede wszystkim na:

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- izolacji osadzonego od społeczeństwa
- resocjalizacji osadzonego
- oba wyżej wymienione

33. Czy Pani/Pana zdaniem jednostka, w której Pan/Pani pracuje jest przeludniona (zbyt duża liczba osadzonych)?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

34. Czy Pana/Pani zdaniem kary alternatywne (np. grzywna) i nieizolacyjne (np. dozór) powinny być częściej orzekane wobec sprawców przestępstw niż kara pozbawienia wolności?

Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź:

- tak
- raczej tak
- raczej nie
- nie
- trudno powiedzieć

35. W jakich obszarach Pana/Pani zdaniem powinny nastąpić zmiany, by wzrosło bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników podczas wykonywania pracy?

Proszę zaznaczyć dowolną ilość odpowiedzi:

- wyposażenie jednostek w nowoczesne uzbrojenie
- wyposażenie jednostek w elektroniczne systemy zabezpieczeń
- zatrudnienie większej liczby funkcjonariuszy/pracowników
- wzmożone kontrole i rewizje osobiste osadzonych oraz osób wchodzących na teren jednostki
- rozszerzenie katalogu środków przymusu bezpośredniego
- większa liczba szkoleń dla funkcjonariuszy/pracowników
- ograniczenie swobód osadzonych
- rozszerzenie katalogu kar dyscyplinarnych dla osadzonych

ograniczenie rozbudowanej biurokracji

inne, proszę podać jakie:

.....
.....

Metryczka

1. Wiek:

20-25

26-30

31-35

36-40

41-45

Powyżej 45

2. Płeć biologiczna:

męczyzna

kobieta

3. Jest Pan/Pani funkcjonariuszem czy pracownikiem cywilnym?

funkcjonariusz

pracownik cywilny

4. Rodzaj jednostki, w którym Pan/Pani pracuje:

zakład karny dla młodocianych

zakład karny dla po raz pierwszy osadzonych

zakład karny dla recydywistów penitencjarnych

areszt śledczy

5. Płeć osadzonych, z którymi Pan/Pani pracuje:

męska

żeńska

6. Staż pracy:

do 5 lat

do 10 lat

do 15 lat

- do 20 lat
- powyżej 20 lat

7. Wykształcenie:

- średnie
- licencjat/inżynier
- magister

Załącznik 2. Kwestionariusz wywiadu

Dyspozycje do wywiadów eksperckich

- Wywiad przeprowadzić w miejscu dogodnym dla respondenta.
- Uzyskać informacje dotyczące wieku, stażu służby oraz ilości lat służby na aktualnym stanowisku służbowym.
- Zaprezentować cel badań oraz cel wywiadu. Poinformować, iż badania realizowane są dla potrzeb pracy doktorskiej na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Zapytać o zgodę na zawarcie w pracy doktorskiej informacji dotyczących danych personalnych.
- W trakcie wywiadu zadać następujące pytania:
 1. W jaki sposób, Pana/Pani zdaniem, zaostrzenie polityki karnej i penitencjarnej (większy rygorizm w wykonywaniu kary pozbawienia wolności) wpłynie na bezpieczeństwo osób pracujących w zakładach karnych i aresztach śledczych?
 2. Jaki, Pana/Pani zdaniem, kierunek powinna przybrać polityka penitencjarna, by zapewnić personelowi więziennemu większe bezpieczeństwo podczas wykonywania zadań służbowych (zaostrzenie warunków wykonywania kary czy ich złagodzenie)?
 3. Czy Pana/Pani zdaniem reforma więziennictwa zaowocowała zaostrzeniem rygoru w jednostkach penitencjarnych, ograniczeniem swobód i przywilejów osadzonych? Jeśli tak, proszę o wskazanie obszarów, w których jest to Pana/Pani zdaniem najbardziej zauważalne. Czy może to negatywnie wpłynąć na bezpieczeństwo personelu penitencjarnego?
 4. Reforma więziennictwa w założeniach miała przyczynić się do zwiększenia bezpieczeństwa w jednostkach penitencjarnych – unowocześnienia ich, wyposażenia m.in. w nowoczesne uzbrojenie, systemy elektronicznych zabezpieczeń. Jak Pan/Pani ocenia realizację tych założeń w praktyce?
 5. Praca w warunkach instytucji totalnej i kontakt z osadzonymi z pewnością wiąże się ze stresem i licznymi zagrożeniami podczas realizacji zadań służbowych. Jakie są Pana/Pani zdaniem trwałe negatywne konsekwencje dla funkcjonariuszy i

pracowników pracujących w zakładach karnych i aresztach śledczych, którzy wykonują założenia polityki penitencjarnej w praktyce?

6. Co Pana/Pani zdaniem powinno ulec zmianie w ramach modernizacji więziennictwa, by poprawić komfort funkcjonowania personelu penitencjarnego? Które obszary powinny być priorytetowe pod kątem wprowadzanych zmian?
7. Jak ocenia Pan/Pani rozwój programu „Praca dla więźniów”? Czy wzrost liczby pracujących osadzonych stwarza dla funkcjonariuszy Służby Więziennej zagrożenia i wyzwania, z którymi muszą się mierzyć? Jakie to zagrożenia i wyzwania?
8. Jak ocenia Pan/Pani rozbudowę Systemu Dozoru Elektronicznego? Czy jest to istotnym wyzwaniem dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej?
9. Z czym najczęściej związane są sytuacje stwarzające zagrożenie dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej? Które z zadań służbowych niosą ze sobą największe ryzyko zagrożenia?
10. Jakie są, Pana/Pani zdaniem, główne wyzwania dla personelu w obliczu zachodzących w więziennictwie zmian? Z czym się one wiążą?
11. Jakie, Pana/Pani zdaniem, zmiany powinny nastąpić w polityce penitencjarnej, by praca funkcjonariuszy i pracowników przynosiła efekty przy jednoczesnej dbałości o zapewnienie godnych warunków wykonywania kary pozbawienia wolności i traktowania osadzonych z poszanowaniem ich praw wynikających z przepisów prawa krajowego i międzynarodowego?
12. Jakie, Pana/Pani zdaniem, kierunki powinna przyjąć reforma więziennictwa, by zwiększyć bezpieczeństwo funkcjonariuszy i pracowników? Co, Pana/Pani zdaniem, wymaga najpilniejszych zmian?

Wyrażam/nie wyrażam (właściwie podkreślić) zgody na zamieszczenie w rozprawie doktorskiej „Polityka penitencjarna w Polsce – wyzwania i zagrożenia dla funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej” mgr Emilii Chronowskiej-Sioły danych osobowych, tj. imię i nazwisko, tytuł naukowy/stopień służbowy.

.....

(data, podpis)

**Załącznik 3. Opinia Komisji ds. Etyki Badań Naukowych, Wydział Pedagogiki
Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, nr sprawy: 2/2023**

Bydgoszcz, 25. 05. 2023 r.

Komisja ds. Etyki Badań Naukowych
Wydział Pedagogiki
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Nr sprawy: 2/2023

**Pani Mgr Emilia Chronowska-Sioła
Doktorantka Szkoły Doktorskiej
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
w Bydgoszczy**

Decyzja

Komisja ds. Etyki Badań Naukowych Wydziału Pedagogiki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, po rozpatrzeniu w trybie stacjonarnym na spotkaniu w dniu 24. maja 2023 roku wniosku o wydanie opinii w związku z prowadzonymi badaniami z udziałem ludzi na temat: *Opinia funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat kierunków polityki penitencjarnej i reformy więziennictwa w latach 2017-2023*

postanawia

wydać opinię **pozytywną**.

Komisja dostrzega znaczenie podejmowanego zagadnienia badawczego istotnego ze względów społecznych. Widzi potrzebę jego eksploracji naukowej, co znajduje swoje uzasadnienie dla pogłębianego rozpoznania współczesnej rzeczywistości społecznej.

Doceniając podjęty przez Autorkę zamysł badawczy, Członkowie Komisji zgłosili swoje sugestie w zakresie zaprezentowanego projektu badawczego, które przedstawiają się następująco:

1. Należy zastanowić się nad doбором próby badawczej, ponieważ przy przyjętych założeniach badawczych, Respondenci/Respondentki nie będą w stanie odpowiedzieć na postawione pytania, ze względu na krótki okres pracy.

2. Przy pytaniach, które nie dotyczą Respondenta/Respondentki powinna się znaleźć informacja o pominięciu danego pytania.
3. Dobrze byłoby wyjaśnić, co oznacza dla Badaczki „opinia” i „ocena”.
4. Wskazane byłoby również unikanie słowa „wpływ”, bowiem sugeruje to na metodę eksperymentalną, której Badaczka nie wykorzystuje.
5. Komisja zaleca, aby w metryczce zastosować Pleć biologiczna.

Powyższe uwagi stanowią tylko sugestie Członków Komisji. Zaprezentowany projekt, pozostaje w zgodzie z etyką badań naukowych.

Przewodniczący Wydziałowej Komisji ds. Etyki Badań Naukowych

dr hab. Dariusz Zając, prof. uczelni

Załącznik 4. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Fordonie

Załącznik nr 2
do Zarządzenia nr 111/22
z dnia 21.12.2022 r.

WNIOSEK o wyrażenie zgody na prowadzenie badań naukowych

CZĘŚĆ A

(część A wniosku wypełnia instytucja prowadząca badania)

Data: 20.06.2023 r.

Zwracam się z prośbą o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w jednostce

organizacyjnej Służby Więziennej: Areszt Śledczy w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym
(nazwa jednostki) w Bydgoszczy - Fordonie

Przewidywany czas trwania badań: od Sierpień do listopad

1. Dane osobowe wnioskodawcy:

imię, nazwisko nazwa uczelni nazwa instytucji	Status (osoba ubiegająca się stopień naukowy doktora, doktora habilitowanego lub tytuł profesora, projekty krajowe, zagraniczne itd.)	Nr telefonu kontaktowego i adres e-mail	Adres do korespondencji
Emilia Chronowska-Sioła Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	osoba ubiegająca się o stopień naukowy doktora	530-576-372 emilia.chronowska@ ukw.edu.pl	ul. Piłskiego Sutkalskiego 18/4 85-655 Bydgoszcz

2. Temat badań/uzasadnienie/metodologia prowadzonych badań:

Typ badań - krajowe / międzynarodowe / badania naukowe / badawczo-rozwojowe/ prowadzone w ramach pracy dyplomowej (lic., inż., mgr.), rozprawy doktorskiej, pracy habilitacyjnej / inne (jakie?)	badania naukowe, badania krajowe prowadzone w ramach pracy doktorskiej
W przypadku pracy dyplomowej i doktorskiej - imię i nazwisko Promotora	dr hab. Andrzej Poczayok, prof. nauk dr Monika Ciołkowska
Temat badań	Opinia funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat hierarchii polityki penitencjarniej - KPD my i sąsiednicie lata 2017 - 2023
Cel badań	doznane opinie funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej kierunków polityki penitencjarniej i reformy sąsiedniczej
Pytania badawcze	załącznik 1 - ankietka
Metody i narzędzia badań	metoda: sondaż diagnostyczny narzędzia: ankietka (arkusz), arkusz wyników porównawczych
Liczebność badanych grup i inne, ważne badane cechy (zmiennie) warunki, rodzaj badań	liczebność: min. 16 osób, w tym 5-8 pracowników cywilnych zmiennie: inkwizycje, staj, pracy, odzież, szkolenia i kursy, pęd, stanadsko, miel, konieczność kontaktu z osadzonymi
Miejsce i warunki realizacji badania	jednostka penitencjarna, pomieszczenie umożliwiające wypełnienie ankietki
Zakładany czas realizacji badania	ok. 45 minut
Liczba osób prowadzących badania	1
Badania prowadzone na potrzeby Służby Więziennej	TAK ☒ NIE

Emilia Chronowska-Sioła
podpis wnioskującego

Załącznik 5. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym oraz w Zakładzie Karnym w Potulicach

Załącznik nr 2
do Zarządzenia nr 111/22
z dnia 21.12.2022 r.

**WNIOSEK
o wyrażenie zgody na prowadzenie badań naukowych**

CZĘŚĆ A
(część A wniosku wypełnia instytucja prowadząca badania)

Data: 20.06.2023/

Zwracam się z prośbą o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w jednostce organizacyjnej Służby Więziennej: Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym, (nazwa jednostki) Zakład Karny w Potulicach

Przewidywany czas trwania badań: od niepełni do 1 miesiąca

1. Dane osobowe wnioskodawcy:

imię, nazwisko nazwa uczelni nazwa instytucji	Status (osoba ubiegająca się stopień naukowy doktora, doktora habilitowanego lub tytuł profesora, projekty krajowe, zagraniczne itd.)	Nr telefonu kontaktowego i adres e-mail	Adres do korespondencji
Emilia Chronowska-Sioła Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	osoba ubiegająca się o stopień naukowy doktora	530-576-372 emilia.chronowska@ ulw.edu.pl	ul. Jędraka Szwedzkiego 18/4 85-655 Bydgoszcz

2. Temat badań/uzasadnienie/metodologia prowadzonych badań:

Typ badań - krajowe / międzynarodowe / badania naukowe / badawczo-rozwojowe/ prowadzone w ramach pracy dyplomowej (lic., inż., mgr.), rozprawy doktorskiej, pracy habilitacyjnej i/inne (jakie?)	badania naukowe, badania krajowe prowadzone w ramach pracy doktorskiej
W przypadku pracy dyplomowej i doktorskiej - imię i nazwisko Promotora	dr hab. Andrzej Pięczyński, prof. uczelni dr Monika Gotemborska
Temat badań	opinia funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat kierunków polityki penitencyjnej i reformy więziennictwa w latach 2017-2022
Cel badań	poznanie opinii funkcjonariuszy i pracowników SW na temat kierunków polityki penitencyjnej i reformy więziennictwa
Pytania badawcze	Załącznik 1 - ankiety, wywiad
Metody i narzędzia badań	metoda: sondaż diagnostyczny badania: ankietne wywiady pogłębione, ankietne ankiety
Liczebność badanych grup i inne, ważne badane cechy (zmienne) warunki, rodzaj badań	min. 70 osób, w tym 5-8 pracowników wybitnych zmiennie: wykorzystanie, staż pracy, odbyte kurty, składowanie, przed, stanowisko, rok, konieczność kontaktu z osobami
Miejsce i warunki realizacji badania	jednostka penitencyjna, pomieszczenie umiarkowanej de kategorizacji
Zakładany czas realizacji badania	ok. 45 minut
Liczba osób prowadzących badania	1
Badania prowadzone na potrzeby Służby Więziennej	TAK/NIE

Emilia Chronowska-Sioła
podpis wnioskującego

**Załącznik 6. Wniosek o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w
Areszcie Śledczym w Bydgoszczy Oddział Zewnętrzny w Strzelewie oraz w
Zakładzie Karnym w Koronowie**

Załącznik nr 2
do Zarządzenia nr 111/22
z dnia 21.12.2022 r.

**WNIOSEK
o wyrażenie zgody na prowadzenie badań naukowych**

CZĘŚĆ A

(część A wniosku wypełnia instytucja prowadząca badania)

Data: 20.06.2023.

Zwracam się z prośbą o wyrażenie zgody na przeprowadzenie badań naukowych w jednostce

organizacyjnej Służby Więziennej: Areszt Śledczy w Bydgoszczy: Oddział Zewnętrzny w Strzelewie, Zakład
Karny w Koronowie
(nazwa jednostki)

Przewidywany czas trwania badań: od sierpień do listopad

1. Dane osobowe wnioskodawcy:

imię, nazwisko nazwa uczelni nazwa instytucji	Status (osoba ubiegająca się stopień naukowy doktora, doktora habilitowanego lub tytuł profesora, projekty krajowe, zagraniczne itd.)	Nr telefonu kontaktowego i adres e-mail	Adres do korespondencji
Emilia Chronowska-Sioła Uniwersytet Kazimierza Hitkego w Bydgoszczy	osoba ubiegająca się o stopień naukowy doktora	530-576-372 emilia.chronowska@ uniwersytet.kdz.pl	ul. Józefa Szujskiego 18/14 85-655 Bydgoszcz

2. Temat badań/uzasadnienie/metodologia prowadzonych badań:

Typ badań - krajowe / międzynarodowe / badania naukowe / badawczo-rozwojowe/ prowadzone w ramach pracy dyplomowej (lic., inż., mgr.), rozprawy doktorskiej, pracy habilitacyjnej / inne (jakie?)	badania krajowe / badania naukowe prowadzone w ramach pracy doktorskiej
W przypadku pracy dyplomowej i doktorskiej - imię i nazwisko Promotora	dr hab. Andrzej Bęczyniak, prof. uczelni dr Monika Göttembawka
Temat badań	Opinie funkcjonariuszy i pracowników służby więziennej na temat kierunków polityki penitencyjnej i reformy wymiaru sprawiedliwości w latach 2017-2023
Cel badań	Porównanie opinii funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej na temat kierunków polityki penitencyjnej i reformy wymiaru sprawiedliwości
Pytania badawcze	Załącznik 1 - ankieta
Metody i narzędzia badań	metoda: sondaż dyspersyjny narzędzia: arkusz ankietowy, arkusz wyliczeń porównawczy
Liczebność badanych grup i inne, ważne badane cechy (zmiennie) warunki, rodzaj badań	min. 76 osób, w tym 5-8 pracowników sądownictwa zmiennie: wykładowcy, szafi pracy, aktywne robotnicy i kurzy piew, stanowisko, wiek, konieczność kontaktu z sądownictwem
Miejsce i warunki realizacji badania	jednostka penitencyjna, pomieszczenie umożliwiający wykonanie ankiety
Zakładany czas realizacji badania	ok. 45 minut
Liczba osób prowadzących badania	1
Badania prowadzone na potrzeby Służby Więziennej	TAK/NIE ☒

Emilia Chronowska-Sioła
podpis wnioskującego

Załącznik 7. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Fordonie

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości
ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa
tel.: +48 22 602 44 14, e-mail: sekretariat@swws.edu.pl
www.swws.edu.pl

SWWS. 5492 .2023

Warszawa, dnia 14 lipca 2023 r.

Sz. Pani
Emilia Chronowska-Sioła

Uprzejmie informuję, że otrzymała Pani zgodę na przeprowadzenie badań naukowych w Areszcie Śledczym w Bydgoszczy wraz z Oddziałem Zewnętrznym w Bydgoszczy-Fordonie.

PEŁNOMOCNIK ds. NAUKI
Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości

dr hab., prof. SWWS Maciej Tanaś

Z upoważnienia
Rektora – Komendanta
Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości

Wykonano w 1 egz.
Przesłano pocztą elektroniczną:

**Załącznik 8. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym
nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym oraz w Zakładzie Karnym w
Koronowie**

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości
ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa
tel.: +48 22 602 44 14, e-mail: sekretariat@swws.edu.pl
www.swws.edu.pl

SWWS. 5482/2023

Warszawa, dnia 12 lipca 2023 r.

Sz. Pani
Emilia Chronowska-Sioła

Uprzejmie informuję że otrzymała Pani zgodę na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu wraz z Oddziałem Zewnętrznym oraz w Zakładzie Karnym w Koronowie.

PEŁNOMOCNIK ds. NAUKI
Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości
Maciej Tanaś
dr hab., prof. SWWS Maciej Tanaś
Z upoważnienia
Rektora – Komendanta
Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości

Wykonano w 1 egz.
Przesłano pocztą elektroniczną:

Załącznik 9. Zgoda na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym w Potulicach

Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości
ul. Wiśniowa 50, 02-520 Warszawa
tel.: +48 22 602 44 14, e-mail: sekretariat@swws.edu.pl
www.swws.edu.pl

SWWS. 5k82 .2023

Warszawa, dnia 14 lipca 2023 r.

Sz. Pani
Emilia Chronowska-Sioła

Uprzejmie informuję, że otrzymała Pani zgodę na przeprowadzenie badań naukowych w Zakładzie Karnym w Potulicach.

PEŁNOMOCCNIK ds. NAUKI
Szkoly Wyzszej Wymiaru Sprawiedliwosci

dr hab., prof. SWWS Maciej Tanaś

Z upoważnienia
Rektora – Komendanta
Szkoly Wyzszej Wymiaru Sprawiedliwosci

Wykonano w 1 egz.

Przesłano pocztą elektroniczną:

**Załącznik 10. Informacja dotycząca zatrudnienia funkcjonariuszy i pracowników
w jednostkach podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w
Bydgoszczy**

Dane statystyczne - prośba o udostępnienie

Od : Emilia Chronowska <emilia.chronowska@ukw.edu.pl> Pt, 2024, lut-09 18:08
Temat : Dane statystyczne - prośba o udostępnienie
Do : Agnieszka Wollmann <Agnieszka.Wollmann@sw.gov.pl>

Dzień dobry,

Zgodnie z rozmową telefoniczną kieruję do Pani prośbę o udostępnienie aktualnych danych statystycznych dotyczących liczby zatrudnionych funkcjonariuszy oraz pracowników w jednostkach podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Bydgoszczy. Dane statystyczne wykorzystam do obliczenia próby reprezentatywnej w mojej pracy doktorskiej.
Serdecznie dziękuję za pomoc.

Z uprzejmym pozdrowieniem,
Emilia Chronowska-Sioła

Od : Agnieszka Wollmann <Agnieszka.Wollmann@sw.gov.pl> Wt, 2024, lut-13 08:36
Temat : Dane statystyczne - prośba o udostępnienie
Do : Emilia Chronowska <emilia.chronowska@ukw.edu.pl>

Dzień dobry Pani Emilio,

w nawiązaniu do przesłanego przez Panią zapytania uprzejmie informuję, że w jednostkach podległych Okręgowemu Inspektoratowi Służby Więziennej w Bydgoszczy służbę pełni 2 876 funkcjonariuszy, a zatrudnionych jest 215 pracowników cywilnych i 42 pracowników pedagogicznych, co daje łącznie liczbę 3 133 osób.

Pozdrawiam serdecznie
kpt. Agnieszka Wollmann

Od : Emilia Chronowska <emilia.chronowska@ukw.edu.pl> Śr, 2024, lut-14 08:52
Temat : Dane statystyczne - prośba o udostępnienie
Do : Agnieszka Wollmann <Agnieszka.Wollmann@sw.gov.pl>

Dzień dobry,

Bardzo dziękuję. Mam jeszcze jedno pytanie, czy jest możliwość uzyskania informacji jak prezentuje się rozkład liczbowy w zależności od płci, zarówno funkcjonariuszy jak i pracowników cywilnych?
Oczywiście spokojnie poczekam na odpowiedź.
Z góry serdecznie dziękuję.

Pozdrawiam
Emilia Chronowska-Sioła

Od : Agnieszka Wollmann <Agnieszka.Wollmann@sw.gov.pl>

Pn, 2024, lut-19 10:19

Temat : Dane statystyczne - prośba o udostępnienie

Do : Emilia Chronowska <emilia.chronowska@ukw.edu.pl>

Dzień dobry Pani Emilio,
poniżej dane w rozbiciu na płeć:

funkcjonariusze razem	2876	
w tym kobiety	805	28,00%
pracownicy cywilni razem	215	
w tym kobiety	127	59,00%
pracownicy pedagogiczni razem	42	
w tym kobiety	20	48,00%
Ogół zatrudnionych 10.02.2024 r.	3133	
w tym kobiety	952	30,00%

Pozdrawiam serdecznie
kpt. Agnieszka Wollmann